

ХЪАЗИТЫ МЕЛИТОН

ФÆЛДЗÆУÆН РÆСТÆГ

(роман)

ЖОРА, МЕ 'ФСЫМÆР!

*Мæ коймæ дæр-иу чысыл сабийау
радтæ, мæ алы къахайст дæр
бæрæгсæй куыд зындаид, уый дæ
фæндыд, æмæ кæд не 'хсæнæй
цардиухæй фæхъуыдтæ, кæд дын
мæ ацы чиныг фенын нал
бантыст, уæддæр мæ уый фæнды,
цырагъау дын куы рухс кæнид дæ
ном.*

Автор.

ДЗЫРДРАСАЙÆН

Мæ ныхасы сæр С-йы горæты иунаг педагогон институты студенты æмдзæрæндонны къуылых (уый йын Стыр Фыдыбæстæйон хæсты мыхуыр у) дуаргæс Циби нæу. Уйы мæ æрмæст дзырд расайынаг хъæуы.

Æниу, хъуыддагмæ куы 'рæвналай, уæд ма йæ расай басай цы у? Фæлæ иугæр Цибийы кой ракодтон, уæд мым æнæзæгъгæ нæй, ацы булкъдаст (кæд ын судзагæй фæд-федыл æгæр никуы антысы, уæд), рæстæмбис, нарстгомау (студенттæ йын æй, бæгæныйыл зæрдейæ кæй у, уый аххос кæнынц, фæлæ йæ карыл дæр дзуры) лæг æгæр мæстыгæр дæр ма у. Хаттæй-хатт æй йæ

фырмæстæй, кæм цы зæгъын хъæуы, уый дæр айрох вæййы, фæ- л;с пу хъуыддаг фидарæй сахуыр кодта: студенттæ дыууæйæ (лæппу æмæ чызг) горæты атезгъо кæныны охыл æддæмæ авæрдтой сæ къах, уæд сын бирæ ныффæстиат æнхъæл ма у. Стæй æмдзæрæндонны искæцы талынг къуымы бабукъ уыдзысты. Боныцъæхтæм сусу-бусуйæ ма банцайой!

Лæппутæй æхсæвыгон исчи ацыд горæтмæ, уæд æм Циби æрдæгæхсæвæй раздæр никуы фенхъæлмæ кæсы. Стæй фидарæй фæзоны - фæстæмæ дæр иунагæй æрыздæхдзæнис.

Æндæр хъуыддаг сты чызджытæ. Уыдон нæ ирон адæмы алаемæтон аргъæутты хъайтар, фысы фыртты фатау, цæугæ иугæйттæй фæкæнынц, фæлæ фæстæмæ æнæмæнг дыууæйæ хъуамæ 'рыздæхой. Дуаргæрон сахатæй къаддæр нæ фæсусу-бусу кæндзысты. Иууыл къаддæр... сахат.

Ацырухсæй Циби уый æнхъæл нæ уыд...

Æнхъæл цы, æнафоны йыл æддæмæ иунагæй ахизгæ йæ цæст никуы æрхæцыд. Ныр дæр æм йæ хъус не 'рдардта, куы фæцайцыд, уæд. Фæстæмæ куы 'рбаздæхт уæд та дуар гом уыд. Зæронд лæг хъуыста лæппу æмæ чызджы сыбар-сыбур. Цыма иудзæвгар цæуылдæр хъуырдухæнгонд кодтой. Стæй Ацырухс сырхуадулæй, тасгæу-асгæ, мидаемæ куы 'рбагæпп кодта, уæд...

Зæронд лæгмæ чызджы уæнгты тасæнтæ æгæр сæртæг, æгæр кæнгæ фæкастысты. Студентты æмдзæрæндонны дуаргæсæй дзæвгар акуыста, æмæ ахæм «хæсгæрдтыл» фыццаг хатт нæ хæцыд йæ цæст. Бон-изæрмæ кæрдгæ-хуыйгæ куы фæцауой, уæддæр сын изæрмилты æнæ «хæсгард-чъылипп» зæгъгæ нæй.

Циби æддæмæ уымæн ауад: «Кæимæ ныхас кодта? Æхсар ма дуаргæронæй кæдæм аздæхт фæстæмæ?»

Зæронд лæгæн йæ фердæхт дæр уæзбын вæййы. Ноджы Циби бадгæйæ дзæвгар аздад æмæ лæппу адард. Уæддæр æй дуаргæс базыдта йæ уæнгты æвæрдæй - Æхсар нæу. Уый рæхснæг уæнгты конд ын нæй. йæ къахайст дæр уæзбынгомау, узгæ у. Хъуамæ ацæргæ уа.

«Йæ хæстæг чидæр у. Æгæр цъус асусу-бусу кодтой. Æмдзæрæндон дæр æнæуый... афтæ тагъд нæ бацагуырдаиккой», - зæронд лæджы цæст сыл фыццаг хатт схæцыд æмæ афтæ уымæн ахъуыды кодта. Уыцы фембæлд цы хъуыддæгты райдиан у, уый нæ ахста йæ зонд.

1

Изæр уыдис рухсдзаст. Рухсдзаст æмæ сатæг. Æхсары зæрдæйау. Æрмæст Æхсары зæрдæ сабыр нæ уыд. Æниу, æхсæв дæр нæ уыдис сабыр. Тротуаргæрæтты сагъд бæлæсты сыфтæртæ фæззыгон уддзæфмæ дам-думгæнæг устытæй фыддæр фесты сусу-бусумæ. Арвæй стъалытæ сæ цæстытæ хин ныкъуылд кодтой, фæлæ лæппуйæн йæ зæрдæ цинæмдзаг уыд æмæ не 'мбæрста сыфтæрты сусу-бусу, стъалыты цæстыты хин ныкъуылд. Ацырухсимæ иу къæхдзæф дæларм-уæларм ауайынаей æхцондæр йæ удæн никуы уыд, чызджы раз куы атаид æмæ аруайд, уый дæр-иу æй бафæндыд. Чызг та хъæлдзæг ныхас уарзта. Æмæ, табу хуыцауæн, Æхсар хъæлдзæг ныхасы тыххæй æфстаугур никай къæсæрыл балæууыдаид. Чызг-иу худт. Стæй та алы кæл-кæлы фæстæ дæр йæ худгæ былтæн - худгæ пъа.

Ныр дæр ын дзырдта, иу къæрных лæппу æмæ чызг куыд бацардысты, чызг йæхи бар куыд нæ уыд æмæ йæ лæгæн куыд лæгъстæ кодта:

«Хуыснаеггаджы хъуыддагыл сисæм нæ къух. Хуыснаеджы амондæхсæвæй бонмæ. Нæ кæсдæртæ дæр уыцы фæндагыл лæуд куы фæуой: хурæй æнæхай уыдзысты, адæмæй - æлгъыстаг».

Лæг - лауыз, ус - фæлдахæг, - Æхсар уарзта чыызгмæ йæ зæрдæйы стыр уарзт æвдисын, æмæ йын уый фадат кæм уыд, уым йæхиуыл фæстæ нæ хæцыд. - йе 'мкъайæн хуыснаеггаджы цардыл сисыи кодта йæ къух. Райгуырды сын лæппу. Фæлæ - мардæрцыд: лæппуйæн йæ иу армы æнгуылдзтæ нæ раст кодтой. Лæууыдысты йын тымбыл къухæй.

- «Ай цы фыдбылыз каст мæ .сæрмæ? - катайæ йе знаджы уд хордта мад, æмæ саби чысыл куы фæхъо-мыл, уæд уымæн лæгъстæйæ нал уыд. -

Ацархай-ма, ма хъæбул, де 'нгуылдзтæ араст кæныныл. Дæ арм - армы хуызæн. Цæмæн хъуамæ уай аиппджын?»

Æмæ, дам, лæппу ныккуыдта. Ме 'нгуылдзтæ куы араст кæнон, уæд ма фæнæмдзынæ, зæгъгæ.

Мад йæхимæ марæн кæрдтæ куыннæ бахастайд, æрмæст, дам, мын дæ арм армы хуызæнæй фенын кæн, æмæ дын ма сæры астауы - фæндаг.

Лæппу йе 'нгуылдзтæ айтынг кодта æмæ, йæ армы дзыхы - сыгъзæрин къухдарæн.

- «Куы гуырдатæн, уæд æвгъæдгæс. устытæй уыд иуы къухыл. Нал æм фæлæууыд ма зæрдæ, æмæ йын æй фсвæстон».

Æхсар йæ ныхас балхынцъ кодта тротуаргæрон пæлæхсарцонг нæзы бæласы цур. Чызджы йæ зæрдæйы фаг нæ бауагъта ахудын. Æрбатыхта йæ йæ хъæбысы. Бæласы чылдым сæм фæлæууыд æнцой. Æрæмбæрзта сæ йæ цъæх кæрды фæдджийæ. Хъуыста сын сæ тæвд былты дæргъвæтин æмæ сæртæг къæрццйтæм, се 'хцон, сабыр уынаæргъдмæ. Бæласы дæрзæг зæнг цыма чызджы фæсонтыл йæ мыхуыр æрæвæрынмæ хъавыд, æлхъывта йæ, йæ буары кодта ныхсæгау. Уæддæр чызгмæ йæхи аиунарс кæныны хъуыды нæ уыд: йæ цæнгтæ æртыхта лæппуйы хъуырыл, йæ сæр аппæрста фæстаемæ, сабыргай йæ зылдта йæ иу уæхскæй иннаемæ, йæ дæллагхъуыры иунаг стъæлф дæр лæппуйæн æнæпъайæ куыд нæ аирвæзтаид.

- Чи цы у, уымæй хъуамæ баззайа, нæ? - æппынæрæджиау та æрбалæууыд йæ зæрдыл, лæппу йын цы хъæлдзæг хабар радзырдта, уый, æмæ йæ тымбыл уæхсчытыл алагъз кодта йæ сынтбазыр дзыккутæ.

- Куыд?

- Уæдæ, магуыр лæгæн йæ магуыры лæдзæг тъымы-тъыматæм ма хъуамæ ахауа йæ къухæй?

Чызджы фарст та уыд æрæджиау. Йе стыр сау цæстытæ æресты æрдæгцъынд, кæнынц ын хин худт.

Фæлæ лæппуйæн йæ тамако ссудзын нал æнтысы. Пæрттой чысыл фæпæртт кæны æмæ ахуыссы. Аппæрста дзы иу нæмыг, дыууæ, æртæ...

Кæмдæр суымæл сты. Лæппу та йæ йæ хъуыдыйы рæууддзæфы аххос фæкодта. Ныггуыбыр. Хъавыд æй йæхи аууоны ссудзынмæ. Нæ тагъд кодта дзуаппыл дæр. Чызг та йæм æнхъæлмæ каст. Æнцой кодта бæласыл æмæ йæм каст мидбылхудгæ. Стæй фснкъуыст. Ахызт тротуармæ.

Æмдзæрæндонырдыгæй рацыд машинæ. Тæккæ фæзилæны цыма лæугæ фæкодта. Кæны гаккæй цæуæгау. Йæ рухсытæ сæм сарæзта комкоммæ. Стæй æхсæвы сабырдзинад фехæлдта йæ сæртаг хъыллн.ст. Асфальтыл фæцыд машинæйы цæлхыты хъыррыст, æмæ фæаууон. Машинæ.

Чызг æй уæддæр ацахста йæ цæсты зулæй - сырх «Жигули», æмæ æрбайсæфт йæ мидбылхудт.

Йæ цæстытыл ауад, машинæйы фæстаг бадæныл къуымгæрон зулаив куыд ауагъта йæхи. Йæ гæзæмæ хурсыгъд цонг ауыгъдгомау æвæрд уыд бадæны æнцойгæнæны цармæнгæс тар сырх хъæдабæ æмбæрзæныл. Машинæйы фæстаг авгæй сыл хуры тынтæ ныздæвдысты зулаив æмæ чызгмæ афтæ фæкаст, цыма йæ цонджы хуыз æмæ хъæдабæ æрдз сæрмагондæй кæрæдзийæн сфæлдыста.

Йæ хъуыды йæхимæ дæр диссаг фæкаст. Диссаг æмæ æхцон. Худгæ дæр уымæн бакодта.

Шофыры цыбæл цъæх цæстытæ йæм кæд кастысты йæ сæрмаæ конд чысыл кæсæнæй. Уыдон дæр æй бафæзмыдтой æмæ чызг бафсæрмаæнгæс. Йæ цæстæнгас та фæстæмæ хъæдабæмæ андæгъд йæ цонгыл. Рацæй йæ иста, фæлæ иуæй-иу гагуыты хатт фæнык куы бакалдæуид, йæ цæст æй нæ бауарзта райсын. Хъæдабæйыл хуры аулами тынтæм æгæр рæсугъд фидыдта. Æмæ та кæсæнмæ йæ цæст скъуырдыта шофырыл.

Уый дæр, æфсæрм йæ туджы ис кæмæй акæнынц, уыдонæй нæ уыд. Шофыр, бакъæмдзæстыг уа, зæгъгæ, уым йæ хъуыдыйы кæронмæ дæр не 'рцыд. Нæ дзы атыдта йæ цæстæнгас. Ноджы худы:

- Кæмдæр иу ныв федтон. Сылгоймаджы. Чызджы. Растдæр зæгъгæйæ, зæды сих... Де 'нгæс уыд, зæгъин, а-ма' куы фæхъыг уай. Сырх дарæсы бадт къæлæтджыныл.

- Цæмæн?

Чызджы уадултæ фæсырх сты, фæлæ уый дæр магма' мæна' къæмдзæстыггæнджытæй нæ уыд æмæ йæ фарстил фæстæ нæ фæхæцыд.

- Куыд цæмæн?

- Цæй тыххæй дæм хъуамæ фæхъыг уон?

- Зæгъдынæ, иу нывы æмгад мæ скодта. Уадз, рæсугъд ныв дæр уæд. Нывгæнджытæ, дам, сæ цæрынаей сæ хæрынмæ зæдты сихтæ аразыныл батонынц сæ бонтæ, фæлæ сæ зæд сфæлдисын никæмæн ма бантыст.

Сылгоймаджы зæрдæ ссарын дæ куы фæнда, уæд æй зæдимæ абар. «Адамы дæр хуыцау иугъуызон ма скæнæд», куы фæдзурынц уæд фыццаджы-фыццаг сæхиуыл кæй фæхъуыды кæнынц, ууыл дызæрдыг ма кæн. Алкæй дæр сæ фидарæй уырны, хуыцау æй амондджын цæмæй фæкодта, адамæй уæлдæр цæмæй лæууы, уый - йе 'рхъуыды. Хуыцау сæ, зонд уаргæйæ, хуыздæрæн кæй бахъулон кодта, уый сæ алкæй дæр уырны.

Ацырухсæн ма та хуыцау къæлæсытæ уæнгты 'вæрд, æмæ худгæ цæсгом дæр нæ бавгъау кодта. Шофыры дзырдты рæстдзинадыл дæр уымæн баууæндыд. Ныр дæр та йæ хъæлæс йæ хъусты уымæн анæрыд.

Хъыг ын нæ уыд. Уæд дæр ын нæ уыдис хъыг æмæ ныр дæр. Ноджы йæ чысыл размæйы мидбылхудт æрцахсын нал баци йæ бон. Фæхатыд æй, цыдæр фæлдæхы йæ зæрдæйы. Фæлдæхгæ цы, цыдæр дзы мæлы, акъул, дымгæбоны хус бæласау. Райдыдта къæс-къæс кæнын.

Ахæм хъуыды чызджы сæры фæцаейстгæлфыд, фаглад йыл ахъуыды кæна, уый йæ нæ бафæндыд.

- Мæгуыр æмæ хъæздыг тугыл баст не сты, - Æхсарæн бантыст йæ тамако ссудзын. Ацырухсы фарстæн зæрдæзæгъгæ дзуапшыл нæ хæст кодта æмæ йын тамакойы æфсон фæци. - Тугæн æрмæстдæр удыхъæд хæссын у йæ бон.

Ацырухсæн дæр уыцы машинаейы фенд цыма йæдзураентæ бахуыдта. Цыдæр узал дон тагъд йæ зæрдæйы. Уаæддæр æй йæ маст нæ бафарста:

- Фæлæ, фыдæй бын кæмæн нæ зайы, уый хъæздыг нæ кæны.

- Ха-ха!.. Иууыл хъæздыгдзинады кой куы кæныс! - лæппумæ худæг фæкаст, чызджы чем æвиппайд кæй фæивта, уый. - Ды мым лæгдзинад, адæймагдзинад зæгъ, æндæра ма нæ рæстæджы мæгуыр та чи у? Адæймаг æнæниз уæд æндæра «лæг кæрдзынæй дæр æфсæды гутоны фæстæ»,

- Сау кæрдзын фос дæр нал хæрынц. Хур...

Фæзилæнмæ бахæцца сты æмæ та чызг йæ цæст скъуырда, æрдæбонны машинæ уынджы куыд разылд, куыд сæм æрбацауы комкоммæ. Ныццаæрта сæм йæ рухсытæ. Куырм сæ кæны. Хъавы сæ йæ рухсытæй ахуынчытæ кæнынмæ.

Лæппу йæ цонг æрбацайтыхта чызджы наæг астауыл машинæйы рухсæй йæ бамбæхса йæ ауон. Фæлæ чызг фæстæлфыд. Йæ къух ын аиуварс кодта.

Машинæ сæ тæккæ цур ныууасыд æмæ атахт цæхгæрма уынджы.

Шофыр бадт иунагæй. Æхсар хорз федта, кæсгæ йæ размæ нæ, фæлæ уыдонмæ кодта. Лæппу æмæ чызгмæ.

Ацырухс базыдта «Жигули» дæр, шофыры дæр. Уыцы лæппу-лæг у. Йæ цæстытыл та ауад, йæ гæзæмæ хурсыгъд цонг бадæны æмбæрзæн сырх хъæдабæйыл хуры тынтæм куыд аив фидыдта.

- Чи у, чи?

Чызг фæсырх:

- Мæ уарзон.

Сыгъдæгзæрдæ лæппуйы хъуыды нæма ахта, æмдзæрæндонæй киномæ цы Ацырухсимæ рацыд, чысыл размæр ма пæлæхсарцонг нæзыйы бын батайын æмæ баруайынмæ кæуыл хъавыд, уый кæй нал цæуы йæ фæрсты. Æниу, йæ хъуыды нæма ахстайыл цы дзурын, цалынмæ йæ тамако ссыгъта, уæдмæ йын æй кæйдæр гамхуды бын æмбæхст арм æндæр Ацырухсæй фæивта, уый æм, зæгъгæ, арвæй Уастырджийы номæй æрдзур, уæддæр æй нæ бауырныдтаид. Фидар зæрдæ та æнæмæт у. Йæ къæйных дзуапп ын уымæн ауагъта йæ хъусы иуварсты. Цыдæр хъæлдзæг ныхæстæ бадтысты йе ‘взаджы алгъыл, фæлæ чызгыл кодтой хуыртæ згъæлæгау, йæ был сæм нал

базыхъхыр. Цыдис æрхуымæй. Йæ цæстæнгас ласта зæххыл, цыма йæ къахдзæфтæ нымадта.

Æмдзæрæндопы асиныл куы сцæйхызтысты, уæд чызг фемдзаст къæлидормæ бахизæн дуармæ. Бакодта сæрбæрзонд худт. Уæлахизуæвæджы худт. Æхсары цæст дæр схæцыд уыцы цины аххосагыл - дуары аууонæй йæм каст Дзерассæ, рæхснаг, хуры тынæнгæс бурдзыккуджын Дзерассæ. Æвæццагæн, фенной йæ, уый æнхъæл нæ уыд æмæ фефсарм. Амбæхстис дуары аууон. Райхъуыст йæ сæпп-сæпп. Æнæмæнг, йæ хæдзары дарæн фæлмæн дзабырты уыд. Фезгъоры сæхимæ, йæ къæмдзæстыг бамбæхсынмæ.

- Хах-ха-ха!.. - Ацырухс цыма йæ худындзæг нырмæ æвæрдта, ныр ын уыцы уæгъд фæцис йæ ком.

Æхсар зоны, Дзерассæйыл худы чызг. Къæсхуыртæ, тæнзæрдæ, тыррыккуд Дзерассæйыл. Цæмæй йын фæриссын кæна йæ риссаг зæрдæ, цæмæй дзы ма ферох уа, Ацырухс дзы бæрзонддæр кæй лæууы, йæхи йын уымæ ивазгæйæ кæй нæу, æндæра йæ тъанг кæй аскъуыйдзæнис.

- Хъахъхъæны дæ! Æвæцнагæн ын сусæг-æргомæй цыдаер адджын ныхæстæ фæкæныс? Хуымæтæджы не сиу уыдаид дæ аууонимæ.

Лæппуйæн хъыг уыд чызджы къæйных фарст. Къаддæр хъыг ын нæ уыд, æрмæст фæрсгæ йæ кæй нæ кæны, фæлæ ма йе 'рфгуытæ кæй фелхынцъ сты, уый дæр.

- Магуыр чызджы ныууадз, Ацы... Куы зоныс, æнæдæу дæр хъысмæтæй фаг æлгъыст у.

- Гъы! Хъысмæт. Цал хъысмæтæй æлгъыст чызджы ис, уалæн кæд дæ зæрдæйы дуæрттæ хъавыс байтындынмæ!..

- Ацы!..

Лæппу йæм уыцы номæй фырбуцæн дзырдта, фæлæ йын йæ буц фæзилæны сæрты агæпп кодта чызг. Сызгъордта асиныл.

Къупп-къупп, къупп-къупп!.. - йæ фæдисы къахайстæй цыма искамæ æртхыраен кодта. Уæллаг уæладзыгæй фæцыд дуары мæсты тьупп. Æхсар базыдта, уый йæ Ацырухс рахгæдта йæхиуыл, фæлæ йæм чызг цæуыл

фæтæргай, уый нæ ахста йæ хъуыды, нæдæр ыл йæ зæрдæ хæст кодта, батыхст йæхимидæг: æфхæрæн дзырдтæй йын цы загъта?

Чызгæн йæхи бон дæр нæ бацис йæ зæрдæйы ивæнтæ бамбарын, йæхæдæг дæр нæ базыдта, цæуыл атæвд. Бæлвырд ын уыд æрмæстдæр иу хъуыддаг - йæ зæрдæ йæхи хоста риуы къултыл, тарст цæмæйдæр. Домбай йæ фыны цуаноны хызы куы бахауа æмæ уый тæсæй хъæды сонт гæппытæ æмæ рамбæхс-бамбæхсыл куы уа, ахæм зæрдæйыуагыл уыдис. Фæндыд æй йæхимæ дардæй кæсын, йæ алы къахдзæф дæр куыд уына, йæ алы къахайстæй дæр йæ зæрдæ куыд рухс кæна. Стæй та-иу йæ цæстыты раз февзæрд, йæ гæзæмæ хурсыгъд цонг тар- сырх хъæдабæйыл ауыгъдæй хуры тынтæм куыд æрттывта, уый.

Хатæны дуарæй куы бахызт, уæддæр фыццаг бахаудта йæ сынтæгыл. Ныддæлгом ыл. Фæлæ афтæдæр бирæ нæ аздад. Фестаг Цалдæр бонны размæ йыл сæхицæй, хъæутæй здæхгæйæ, цы дарæс уыд, уыдон кæнынмæ фæцис. Хатыд, йæ зæрдæ хойы риуы дуар. Æнхъæлмæ кæсы кæмæдæр. Йæ зæрдæ. Æмæ цыд уый фæндоныл. Тагъд кодта йæ уæлæдарæс айвыныл.

2

- Æхсар, телефонмæ дæм дзурынц!

Æхсары зæрдæйæ, Ацырухсы тæргайæ дзы цы фæлм æрбадт, уый нæма ссыд. Сæ фæндаг, кинолентæйау, ног æмæ ногæй зылдта йæ цæстыты раз. Алы дызæрддыггаг уысм дæр-иу дзы æрурæдта цалдæр хатты. Ныхъхъуыды-иу ыл кодта. Тæргайы аккаг-иу æм нæ фæкаст, æмæ та-иу æй ауагъта.

Уæдæ йæм Дзерассæйы тыххæй дæр цæмæн хъуамæ фæмæсты уыдаид? Сæ иуæн дæр æмæ се 'ннамаен дæр зындгонд у, Æхсар цæуы йæ зæрдæмæ. Цæуы цы, йæ дзыхыл цъутта сæвæрдта, фæлæ йæ цæсты зулæй ауынынмæ дæр йæ былты цъæрттæ фæхæры. Дзерассæйæ зæгъын. Æмæ йæ, ноджы ма зæгъон, Ацырухс фыццаг хатт нæ фехъуыста. Рæстæг ын фæуæд, æмæ йыл йæхн худагæй схæссы. Дзерассæйыл. Йæхи хæнт цур дæр. Цæстмæ. Ома ды дæ былтыцъæрттæ кæмæ хæрыс, уый дæуæн мæ цуры æвæджиаг у. Ома ды мæ цуры рыг дæр нæ калыс.

Æхсар та тæригъæд фæкæны Дзерассæйæн. Нырма дыккаг курсы ис. Нырма - сонт æмæ... Чизоны, æдылы дæр. Дæ ахуыры кой кæн, дæхицæй дæм дæ зæрдæ тыхджындæр цæмæн кæсы? Стæй дæхи дæр...

- Рынчын чызг у, йæ адыл æй ныууадз. Уыйау магуыр уæд дæ афхæрæг дæр.

Афтæ дзы фæдзуры Æхсар Ацырухсæн. Чызг суртæ кæй фæкæны, уый тыххæй.

Æхсар æй никуы федта, фæлæ, дам, йæ зæрдæ бахъарм ваййы. Йе 'фсæртæ, дам, ныууайынц. Цалынмæ йыл дæттæ фæкалай, цалынмæ йын йæ хъустæ, йæ къухтæ феууæрдай... Гыццылæй, дам, цæмæйдæр фæтарст.

Чызджытæ фæдзурынц афтæ.

Ацырухс сæ Æхсарæй бæстæтты дæр зоны. Уæддæр ыл хъуамæ ахуда. Хъуамæ йæ афхæра йæхи цур дæр. Магуырæг, йæ игæргъуыз цæстытæ дзы доны удайгæ рацæйцæуы. Куыд ничи йæ фæхата, истæй номыл дзы расайы йæхи. йæ цæссыгтæ бамбæхсынафсон йæ къæбæлдзыг, бур бецыккы адау-адауæй йе знаг уынгæджы фæвæййы. Ацырухс та йыл сусæг-æргом пыррыччытæй бафсæды. Уый цур йæхи, паддзахы чызгау, æппæтхъом æмæ барджын фæхаты. Фæлæ йæм ацыхатт цæмæн рамæсты, уый тыххæй нырмайы хъауджы Æхсармæ цæмæн фæтæргай, уымæн лæппу ницы бамбæрста.

Бакастæй зæгъай, æмæ удай, цæст иу скъуырдай кæуыл андæдза, ахæм у Дзерассæ. Низы хъæбул амæлæд, æндæра йæ, чизоны, Æхсарыл зæрдæхъæрмттæ кæнынма æвдæлгæ дæр нæ кæнид. Афонмæ йын къæбæдатай исчи разилын кодтаид йæ сæр. Йæ фæдыл дæлфадихсыд кæниккой, рахъуыды-бахъуыдыы рæстæг ын нæ дæттикой. Йæ тæлм астауы тасæнтæ æмæ схъæл зæнгты фæдыл сæ ныр дæр иу æмæ дыууæ йæ цæстæнгас нæ ныйивазы. Хъазтизæр куы ваййы æмдзæрæндоны, уæд иу кафтæн макуы æрулæфа. Растдæр зæгъгæйæ, иу кафтæн ын æрулæфт ма радтой. Лæппутæ. Фæлæ сæ йæхи фæхизы иуварс. Йæ низы тыххæй. Афтæ дзы фæдзурынц. Уыдонæй та йæм тых ныхасмæ ничи хæссы йæ ныфс.

Уæдæ ма Æхсармæ цы зæрдæйы хс ссардта, - хæйрæг йæ зонаг.

Бакаст æмæ уæнгты кондæй Ацырухс, йæ рæзты исчи рауайа, ахæм нæу. Дзерассæйæ цыма зына-нæзына бæрзонддæр у. Дзерассæйæ, цæст æй куыд хата, афтæ - хæрзконд æмæ хæрзуынддæр. Æрдз æй, раст цыма, Дзерассæмæ дæр чидæр уæлейæ-дæлæмæ кæсайы тыххæй рафæлдыста. Чызг та сæрыстыр у ахæм хысмæтæй. Дзерассæ сæркбул, хауд зæрдæйæ цæуы, уый... цыма нарты симды фæсимы.

Ацырухс, хынджылаеггæнгæ, уымæн фæдзуры:

- Æхсар, дæ уарзондзинадæй æмпылы, æндæра, зæгъгæ, чысыл разгъордта, уæд ма къухдарæны асæррæтт кæнид.

Ныр æм цæмæн рамæсты? Уымæй, йæхиимæ абаргæйæ, йæ зæрдæмæ исты тынгдæр фæцыд? Æмæ уый тыххæй цæмæн хъуамæ рамæсты уыдаид Æхсармæ? Æхсары... Лæппуйы зæрдæмæ йæхи армы æвæрдау куы кæсы..

Æхсары сæры ферттив-ферттив кодтой алыгъуызон фарстытæ. Кæсгæ чыныгмæ кодта, фæлæ-иу бирæ хъуыдыйадмæ цалдæр здæхты акодта фæстæмæ...

- Æхсар, телефонмæ дæм дзурынц!

Дзурæг къæлидорæй бахъæр кодта. Лæппу йын ацахста йæ хъæлæс. Стæй, цыма, аразгæ хъæлæс уыд. Ноджы лæппу æрæджиау фестад. Æддæмæ куы ауад, уæд дзы йæ цæстæнгас никауылуал скъуырда, фæлæ йæ номыл цы дзырдтæ æрбахъæрчындауыд, уыдон рæстдзинадыл нæ фæдызæрдыг. Æнæхъæн æмдзæрæндонны студентты номыл иу телефонæй фылдæр нæ уыд. Уый дæр - æмдзæрæндонмæ бахизæны. Æмæ лæппу асинтыл нызгъордта тагъд-тагъд. Цалдæр къæпхæны сæрты ма йæ хъуыд ныггæпп кæнын æмæ... Фæлæууыд. Æрбахизæны уæрæх залы, дуаргæс зæронд лæджы цæст сыл йæ будкæйæ куыннаæ ныдзæва, къулгæрон лæууынц... йæ бæрæгбонвæлыст сырхбын зæлдаг къаба æмæ лыстæгзæвæт лак дзабырты Ацырухс æмæ бæзджынтæ конд, бурдзалыг, цъæхцæст лæппу-лæг. Уыцы фæдисгъуызæй кæсынц Æхсармæ. Стæй чызг Æхсары фæрсæджы цæстæнгасæй бамбæрста, лæппу сæ уым ныййафа, уый æнхъæл нæ уыд, æндæр кæдæмдæр тагъд кæны.

Æмæ чызджы цæстæнгас фæхицæн уымæй, андæгъд цъæхцæст лæппу-лæгыл. Йæ уадултæ пудрæйæ бæстон цагъд уыдысты, уæддæр ын райстой йæ къабайы хуыз. Бахудт. Тыххудт. Къæмдзæстыг худт.

Лæппу-лæг йæхи фесхъæл кодта, фæндыдис æй, а-зæххы цъарыл йæхицæй дарддæр йæ цæст кæй никауыл хæцы, ахæм хуыз равдисын, фæлæ цыма йæ дзабырты зынджытæ уыд - батыхст.

Æхсар уыцы гæпп æркодта асины къæпхæнтыл. Йæ цæсты зулæй ма ауыдта, дуарæрдæм фæцауы, уый куы фæхатыдысты чызг æмæ лæппу, уæд куыд сулæфыдысты, фæлæ йын йæхи зæрдæ цыдæр балхъывта йæ цыргъ ныхты 'хсæн, батыхст: «Фынайнафон куы у, Ацы ма йæхи цæмæн бапудрæтæ кодта? Йæ бæрæгбоны дарæс ма кæд кодта фæсахсæвæрты?»

- Чи мæм дзуры, чи, телефонæй?! — æппæтдæр фæдтон, фæлæ ницауыл фæдызæрдыг дæны тыххæй хъæлдзæг æмæ дардæй ахъæр кодта Цибимæ.

Æнауый, йæ зæрдæйы фæдис фарстытæй куыннае баихæн-риз кодтаиккой йе уæнгтæ. Йæ хъæлæс дæр, куыд æй фæндыд, афтæ. хъæлдзæг уымæн нæ разынд. Уый нæ, фæлæ ма йын ризгæ дæр бакодта.

- Телефоны?! Куы ничи, - хъуыддагыл йæхицæй зæронд лæг тынгдæр бадис кодта.

- Чидæр дуарæй бахъæр кодта, телефонæй дæм дзырдæуы, зæгъгæ.

Лаппу ма дзурынаен сси, фæлæ цавддурау баззад. йæ сæры сæ кæрæдзи ивтой алы фарстытæ.

- Чи йæ фæсайдта? Цæмæн? Нырма ахæм хъæзтытæ куы никаимæ кодта, уæд ныр?.. Ацырухс та кæимæ лæууы? Куы йæ ауыдтой, уæд цæмæн фæтыхстысты?

Æнæнхъæлæджы фарст æнæнхъæлæджы гæрахы хуызæн у. Æвиппайд сын не ссардта дзуапп. Цæхгæр фæстæмæ фæзынд, зæгъгæ, уый дæр не схаста йæ сæрма. Йæ уды тыхст телефонæй фæкъаддæр кæныныл ацархайдта. Йæ зæрдæйы хъустæ фыццаг цы зонгæ нымæцтæ ацахстой, уыдон æрзылдта. Йæ цæстыты раз та фæвзæрд Ацырухсимæ ныхасгæнæг лæппу-лæджы тымбыл цæсгом. Стæй уый дæр айсæфт æмæ та йæ цæстыты раз, телефоны

дæргъвæтин зæлтæм, кинонывау, ногæй райдыдтой цæуын Ацырухсимæ сæ чысыл раздæры фæндаг: кинотеатрæй хъæлдзæгæй рахызтысты, лæппуйы ныхæстыл худтысты, пæлæхсарцонг назбæласы бынмæ фездæхтысты, стæй сыл тротуармæ йæхи скъуырда машинайы рухс, стæй та ногæй... Æмæ ам йæ цæстыты раз ныллæууыд иунаг ныв: æнæзонгæ шофыр сæ куырм кæны йæ машинайы рухсæй.

«Чи у, чи?»

Чызг фæсырх:

- «Мæ уарзон».

Ам ма чызг бакодта тыххудт, стæй байгомьг. Йæ дзыхæй дзырд нал схаудта, уый хорз лæууы лæппуйы зæрдыл.

Уæдæ Дзерассæ нæ уыд йæ масты аххосаг? Уæдæ?..

Лæппуйы цæстыты раз фестад шофыры тымбыл цæсгом. Фæивта йæ Ацырухсы æмныхасгæнæгæй. Уæлдай дзы ницы аппæрста, æмæ цыма лæппуйыл исчи ихджын дон бакалдта. Барызтысты йе уæнгтæ. Телефоны ацархайдта хъæрæй бахудыныл. Ацырухситæ йæ куыд хъуыстаиккой.

- Алло! Шеф! Ха-ха-ха.. Куыд у, куыд хъуыддаг? Ха-ха-ха! Уым уын нæ уыдтæн æмæ...

Чи у шеф? Цæй хъуыддаг куыд у? Уый куы уыдаид уым, уæд цы?

Телефоны дæргъвæтин зæлтæм йæ кæл-кæл худт салд йæ былтыл. Йæхæдæг дæр фæхатыд, фырафсармæй йæ цæсгом туджы зилы. Уæддæр æй нæ бафæндыд йæхи басæттын.

- Зоныс, куыд? Æз ахъуыды кæндзынæн. Æз дæм мæхæдæг фæдзурдзынæн, - æмæ æрæвæрдта хæтæл.

Йæ арм фынгæй йæ ныхмæ баззад быцауæй: куыд(?), цы ахъуыды кæндзæнис (?), цæуыл? Йæхæдæг дæр сын дины зыдта. Цы дзырдта, уымæн дæр, цæуыл хъуыды кодта, уымæн дæр. Æрмæст йæ цæстыты разæй нал хицæн кодта Ацырухс, йæхи Ацы æмæ æнæзонгæ лæппу-лæджы фæдис цæстæнгас.

- Цæрын зын у, - фæндыдис æй Цибиимæ аныхас кæнын.

Зæронд лæг ын радта цыдæр дзуапп, фæлæ йæ лæппу нæ фехъуыста. Йæ зæрдæ не сразы йемæ. Нæ бакаст йæ коммæ. Цыма йын æй кæрчытæ хордтой. Цыдæр æй рæхуыста йæ цыргъ бырынкъæй. Æмæ фестад. Йæ къахуынæрмаæ та Ацырухс æмæ бурдзалыг лæппу-лæг фæлæууыдысты сæ сусу-бусуйæ. Фæтыхстысты та. Лæппу йæ сæрмаæ нал схаста сæ цурты æнæдзургæйæ ахизын.

- Цы лæууыс?

Хуыздæр фарст не 'рцыд йæ хъуыдымæ æмæ та чызгæн йæ уадултæ дæр баисты йæ къабайы æнгæс.

Нырма фынаей кæнын афон нæу, - уæддæр йæ дзуапп лæууыд итувæрдæй.

Лæппу та фæцæйцыд. Æфсæрмдзæстыгæй. Ризгæ уæнгтæ, хауд хъæлæс æмæ тыхст зæрдæйæ. Удæй хатыд, арвæй йыл цыдæр æхсидав хауы, фæлæ дзы иуварс алаууа, уый нæ уыд йæ бон. Чызгыл уый дæр барджын у æмæ йæ куыд равдиса, уый нæ ахста йæ хъуыды. Уый уадултæ дæр баисты Адырухсы уадулты 'нгæс. Уый йын фæхос. Асинæй бафæрæзта бынмæ æрдзурын:

- Махыл-иу рацу.

Уыцы «бардзырд» сын сæ зæрдæтæ куыд фæфæлдæхта, уый фенын æй нал бафæндыд. Фæндгæ та йæ куыннæ кодта, фæлæ йын йæ нæлгоймаджы сæрыстырдзинад нал радта фæстæмæ акæсыны бар. Йæ къæхтæ йæм ныры хуызæн уæззау никуы фæкастысты. Асиныл сæ йæ фæстæ исын нæ уыд йæ бон. Йæ синымæртæ-иу фæцæйæлвæстысты, фæлæ зыдта, йæ чъылдымы ныхсынц дууæ къай цæсты, барынц æй сæраей къæхты бынмæ. Уыдон фыдæнæн нысхъæл йæ бæрзæй. Уыдон фыдæнæн скодта йæ къæхтæ схъæл ист. Фæлæ хатæнмæ йæ бахызт æмæ сынтæгыл йæ бахауд баиу сты. Йе уæнгтæ цыма здыйæ festaдысты: ныууæззау, ныннихст хуыссæнты, сынтæгæй йæхи ратонин нал уыд йæ бон.

Уый иудзæвгар. Стæй фæтарст, фæтарст йæхæдæг йæхицæй: «Цы кодтон?»

Йе 'рмтгæ рызтысты, гæдыхъæды цæнгтау. Уæддæр ма, йæ цæсгом сæ аууæрда, уый хъару йæм разынд. Фестады. Фестады, фæлæ йæ уæрджытæ

уыдысты йæ быны фæцæйдыдагъ кæныныл. Уæлдæф, дыма йæ хъуыры чырыстой ссады æнхъызæн фестад - ныйивæзтис дзы. Æмæ лæппу фегом кодта рудзынг. Фæззыгонд æхсæвы сатæг уæлдæфæй айдзаг сты йæ рæуджытæ. Сулæфыд дзы иу хатт, дыккаг хатт, æртыккаг... Стæй азад цавдурæй. Налдæр улæфгæ кодта, налдæр - ризгæ. Æмдзæрæндонны дуармæ лæууыд сырх «Жигули».

Лæппуы цæстыты раз та февзæрд, фæндагыл сæ Адырухсимæ йæ рухсытæй цы машинæ куырм кодта, уый... Стæй шофыр æмæ Ацы, йæхи Ацыимæ бынæй ныхасгæнгæ лæппу-лæджы цæсгæмттæ сæ кæрæдзи фæивтой цалдæр хатты. Чызджы дыма ныртæккæ фарста:

- «Чи у, чи?»

Чызг фæсырх:

- «Мæ уарзон».

Æмæ лæппу ныррызт. Ныррызт, цыма къæлуайæ конд уыд лыстæг фæныкæй æрцæйзгæлд зæхмæ, фæлæ Æвиппайд фæхæцыд йæхиуыл. Фæзылд дуары 'рдæм. Зыдта йæ, Ацырухс сæм не 'рбацæудзæнис. Сæ кæрæдзийæн дæллагхъуыр-уæллагхъуыр кæнын нырма æрæджы райдыдтой. Æхсар уыдон хатæны къæсæрыл цы бон нæ балæууы, уый йæм нымады дæр нæу. Чызджы æмбæлттæ ауылты-ууылты акæнынц, иунагæй сæ фæуадзынц, æмæ чызг æмæ лæппу сæ сонт зæрдæты уарзты дойны ныссæттынц, сæ судзгæ пьатæй. Уæддæр Ацырухс Æхсарты хатæны дуар никуыма бахоста. Цалдæр хатты бакаст сæ къæсæрæй, æмæ-иу æй уæддæр лæппу бахуыдта йемæ. Иунагæй сæм нæма 'рбатæрдзæн йæ цæсгом. Æхсар æм йæ зæрдæйы тас фæсурыны тыххæй ныдздзырдта: «Махыл-иу рацу!» Уый бар дæр ыл кæй цæуы, уый йæ фæндыд равдисын.

Ныр кæд...

Æмæ кæд цы, уый лæппуы æн йæ зæрдæмæ ныдздзырын нæ баци йæ бон. Фегом кодта дуар. Асинтыл ныууад тагъд-тагъд.

Йæ хъустæ ацахстой æмдзæрæндонмæ æрбахизæн дуары хъæр. Чидæр æй ахгæдта йæ фæдыл.

Къушп, къушп, къушп...

Ацырухс сабыр, баргæ къахдзæфтæй сцæйхызт асиныл. Йæ зæгæлзæвæт дзабыртæй хоста лæппуйы зæрдæ, Æхсары зæрдæ. Йæ разы йæ асиныл лæугæ куы ауыдта, уæд йе 'рфгуытæ фæтар сты. Хъавыд йæ нувæрсты схизынмæ. Йæ бон нæ баци. Йæ уадултæ зылдысты туджы. Хъавыд сæ лæппуйæ бамбæхсынмæ. Бахудт. Сæрбæрзонд, фæлæ æфсæрмдзæстыг худт. Чысыл размæдæр ма йын пæлæхсарцонг назбæласы бын йæ былтæ, йæ уадултæ, йæ дæллагхъуыртæн цы тæвд пьатæ кодта, уыдон судзаг нырма дæр æнкъардта æмæ йæм уымæн сдзырдта:

- Цы дам?

Стæй йæ зæрдыл æрбалæууыд, бæласы дæрзæг зæнгыл йæ синтæ куыд баззайынц угæрдтæй. Йæ хъуыдыйы фæтæпп кодта хæрамы стъæлф: цæмæн фæлæууы æрхуымæй, цæмæнна йын зæгъы, бæласы гæбæр цармæ мын мæ уд мæ хъуырмæ скодтай? Стæй та йæ зæрдыл æрбалæууыд, сырх «Жигули»-йы бадæнтыл тыд сырх хъæдабæйыл йæ гæзæмæ хурсыгъд цонг зулмæгонд ауыгъдæй хуры тынтæм куыд аив фидыдта.

«Ууыл нæ фæриссид адæймаджы чъылдым», - ахæм хъуыды йæ сæры кæцæй фæвзæрд, уый йæхæдæг дæр нæ базыдта æмæ дзы фæкъæмдзæстыг, уæддæр ыл бахудт.

Хъуыды кæнын æмæ йын худынаен та рæстæг уыдис Æхсар дзуапп агурыныл æгæр батыхст.

- Мæ зæрдæ дам æхсайдта. Æгæр тæнæг конд дæ æмæ, зæгъын, ма суазал уай.

- Дис кæнын, мæ размæ мын дари уæлæ 'рбаппаринагтæ цæмæн раскъæфтай!

Чызджы дзырд агурынмæ дардмæ цæуын нæ хъуыд. Æнæхъæн курсы дзырдарæхстдæртимæ цыд нымад æмæ на фæтыхст. Лæппу йæ фæдыл аздæхт æнæдзургæйæ. Дыккаг уæладзыгыл ын æрхæцыд йæ къухыл.

Чызг байгомьг. Лæууыд æмæ æнхъæлмæ каст: цы тæрхон рахæссынмæ йын хъавы?

Лæппу йын йæ къухыл ахæцыд æнæдзургæйæ. Фæлæ йæ, асины фæрсты алы уæладзыджы дæр цы тыргъгæндтæ арæзт ис, уырдаæм.

Æнæхъæн æмдзæрæидомы алкæмæн дæр зындгонд у, уым уарзæтты сусæг дзуринагты бынат у. Ацырухс æртыккаг аз цæры æмдзæрæндонны æмæ сæ рухс никуыма федта. Къæлидортæй сæм фæкæлы дыззы рухс. Сæ кæрæдзи хъæбыстæ, пьатæ æмæ раууæрд-баууæрдмæ дæр даы кæддæрты къултæ сырх кодтой. Ацырухс æмæ Æхсарæй зæгъын. Ныр чызг йæ къæхтæ уымæн ныццафта:

- Цы кæныс? Цæмæн мæ кæныс уырдаæм?

Цы кæны, уый хорз зыдта. Уыцы талынг къуыммæ куы бацауай, уæд цы уызæнис, уый дæр ын æнæзонгæ нæ уыд, йæхи дзыхæй йын сæ фехъуыстаид, уый ма йæ фæндыд.

- Демæ мæ дзырддаг ис.

- Ам мын æй зæгъ.

- Ам адæм дыууæрдæм кæнынц. Æвдисæнтæ мæ нæ хæуы.

Ацырухс хорз зоны, Æхсар цыдæр ныффæнд кодта, уæд йæ уд рауæлдай кæндзæнис уый сæрвæлтау, уæддæр ма йæ уыд донæй сурæй агæпп кæныны ныфс:

- Цом махмæ.

- Де 'мбæлтты адджын фынтæ чи исы.

- Узал мын у.

- Уымæй дæм мæ зæрдæ не 'хсайы.

Чызг нырма дæр æмбæрста, цауыл ныхас кæндзæнис йемæ ныр ыл лæшпуйы фæстаг, æлхыскъгæнæн хъуыдыйы фæстæ дызæрддыг нал кодта - ома узал дын куы уыдаид, уæд уыйбæрц нæ лæууыдаис æцæгæлонимæ. Ææддæр æй йæхи басæттын наема фæндыд, цыдæр ма сцæйдзырдта, фæлæ лæшпуйы къух æгæр барджын æмæ æгæр тыхджын разынд. Уый йæ ныххæцын кодта йæ дзыхыл. Æвæндонæй йæ уый акодта йæ фæдыл.

Фæлæ цæмæн байгомæг лæппу? Æрттигъон фæттау дзы цæмæн ныссагъта йæ игæргъуыз цæстытæ? Цы йын хъавы йе стыр, æрдæгцъынд, сау цæстыты бакæсынмæ?

Чызг æй ахæм хуызы никуы федта. Йе уæнгтæ йæм баихæн-риз кодтой, уæддæр йæхи нæ равдыста. Тарст, лæппу куы базона, йе уонджы дзы мигъ бадын райдыдта, уæд ыл æгæр куы сбæрджыи уа, уымæй. Хъæлдзæг, цыма никуы æмæ ницы, ахæм хуыз уымæн равдыста:

- Дзур дæ дзуринагтæ!

Фæлæ лæппу байгомæг. Йæхицæй йæ ризгæ æрмттæ разындысты дзырдарæхстдæр. Чызг ма йын йæ къухтæ йæ риумæ бæргæ фæбыцæу кодта фæлæ - æрæджиау. Уыдон æй нал баурæдтой. Лæппуйы фидар æрмттæ йыл тыхстысты, æфсæн хъандзалтау. Æлвæстой йын йæ гуыр. Йæ чъылдымыл тæлфыдысты ризгæ æнгуылдзтæ. Чызджы былтыл фесæфт был ахорæмы ног фæд, йæ дæллагхъуыртæ адардтой сырх тæлмытæ æмæ лæппуйы уæнгтæ фенцадысты сæ ризынай, уæддæр æй цыма йæ уæлæ ныцъцæл кæнынмæ, йæ уæлæ батайын кæнынмæ хъавыд, цæмæй суой иу уд, иу буар - тыхта æмæ йæ тыхта йæ хъæбысы. Йæ дæндагтæ хоста сæ кæрæдзийыл, фæлæ йын чызг хорз ахста йæ сыбар-сыбур:

- Ацы... Ацы.. Ацы...

Уыцы æртæ дамгъæ цыма йе 'взæджы алгъыл зайгæ æркодтой, нал æфсæст сæ дзурынай.

Чызг хъуыста йæ рæвдауæн ном, фæлæ йæ уый нал æндафта. Асины къуххæцæн хъæд асины тыргъгæндты дæр суанг кæронмæ ацыд æмæ раст фæцис чызджы нарæг астæуы комкоммæ. Йæ уд дзы схауы. Ныртæккæ йын ныкъкъæрцц кæндзæнис. Ноджы йæ лæппу æлвасы æмæ æлвасы уырдаæм.

«Цы 'взæр миниуджытæ йæм ис æмæ йæ нырма куыд никуы фæхатыдтæн, - ахъуыды кодта чызг. - Куы дæ бæласы зæнгмæ цъæл кæндзæнис, куы - асины хæцæнмæ».

Æмæ та йæ зæрдыл æрбалæууыд, сырх «Жигули»-йы бадæнтыл сырх хъæдабæйыл йæ гæзæмæ хурсыгъд цонг зулмæгонд ауыгъдæй хуры тынтæм куыд аив фидыдта.

Æмæ рамæсты Ацырухс.

- Уый мын дзырдтай?

Æхсары хъуыдыйы иурæстæджы ферттыфта - бынтондæр ын ницы зæгъдзæнис: лæппуйæн чызджы хъуыддæгтæй зонын цы 'мбæлы, уый йын чызг йæхæдæг дзурдзæн. Ныр та Ацырухсы фарстмæ фæивта йæ хъуыды.

- Ног духийы тæф кæныс.

Чызг иу-дзæвгар ницыуал сдзырдта, стæй бахудт. Сæрбæрзонд худт:

- Йы! - нывнæлдта йæ къабайы дзыппæ. - Дæуыл дæр дзы бапырх кæндзынæн.

Лæппу ахæм духи фыццаг хатт уыдта. Райста йæ. Иудзæвгар ын дыдзы рухсмæ фæкаст йæ фæсарæйнаг фыстытæм. Базыдта йæ, францаг у. Йæ хъустыл æрцыд ахæмтыл, дам, хуымæтæджы адæймаг йæ куыствæллой нæ аппаратзæнис. Туджы аргъ сæ кæнынц.

Лæппуйы нæ фæндыд йæ хъуыдытыл æууæндын, уæддæр æй йæ мæт нал фарста:

- Уымæн æрзад дæ былалгъыл æхцайы кой?

Чызг чыл дæр нæ фæци:

- Иу цардæй фылдæр нæ кæндзынæн.

- Хуыцауæй дыккаг цæрæнбон æрмæстдæр Чырыстийæн уыдис нывгонд.

- Мæ иунæг цард мæ мæ зæрдæйы фæндиаг фæнды батонын.

Лæппуйы цæстытыл ауад, цалдæр боны размæ дæр ма Ацырухстæм куыд арвыста йе 'хсæв. Чызг иунæг уыд. Улæфт боны йе 'мбæлттæ хъæутæм фæфардæг сты. Ацырухс æмæ Æхсары бар бацис хатæн. Æхсар та нозтджын уыд. Нозтджын! Бадт сæн æмæ Адырухсы уарзтæй. Фæсахсæвæртæм сæ пыр-пыр æмæ сæ чыр-чырæй уымæн нæ банцадысты. Стæй сыл хуыссæг райдыдта тых кæнып. Фæлæ Æхсары сæхимæ нæ хаста йæ къах. Чызгимæ сæ сæртæ уымæн æрхастой иу базмæ. Лæппу, цыма сæ чындзæхсæвы

хъуыддæгтæ нывыл бакодта, ныр сæ фыццаг сынтæгмæ æрцыдысты, афтæ банхъæлдта йæ нозтджын зондæй. Чызг ын уæддæр лæгъстæ кодта:

«- Ма бакæн... Афтæ ма бакæн, Æхсар. Не 'мбæлттæ нæ базондзысты. Мæхи ма сын цы цæсгомæй равдисдзынæн? Нæ сыгъдæг бонтыл цæмæн тагъд кæныс? Уæддæр дæу куы дæн. Дæу куы дæн...»

Æмæ уыцы лæгъстæмхасæн дзырдтæй фесæфт лæппуйы нозт. Нæ райста чызджы хъыг. Ныр ын æй æрлæууын кодта йæ зæрдыл:

- Афтæмæй мын, мæн дæ, уый куыд зæрдиагæй уырнын кодтай...

- Уыдаин...

- Фæлæ мæн нæ фæндыд дæ зæрдæйы хъыг райсын. Нæ мæ бафæндыд... Де 'мбæлтты раз истæмæй къæмдзæстыг уай...

Чызг ныккаст зæхмæ. Нæ тагъд кодта дзуаппыл.

- Æрмæст уыдон дæр не сты йæ аххосаг.

- Уыдаис... Мæн уыдаис, фæлæ мæнæн горæты нæй галуантæ, машинæ...

Чызг байгомыг.

- Дæ иунаг цард дын дæ зæрдæйы фæндиаг фæцæрын кæнон, мæнæй дæ уый ныфс нæй.

Чызг йæ цæсгом нымбæхста йе 'рмттæй æмæ лæппу дæр нæ тагъд кодта дзурыныл. Æрæджиау та йæ бафарста:

- Кæм ыл фæхæст дæ?

Чызджы дзуапп дæр уымæй тагъддæр нæ уыд:

- Хуыцаубоны... Нæхимæ уыдтæн. Автобусмæ æнхъæлмæ кастæн. Уый мæ ракодта машинæйыл.

Æхсар нæ зыдта, дарддæр æй цæуыл хъæуы дзурын. Йæ фарст та уый тыххæй уыд æрæджиау:

- Кæй зæгъын æй хъæуы, бинонтæ йын нæ уыд.

Ацырухс ахæм фарстмæ не 'нхъæлмæ каст. Фæтыхст.

Æхсар хъуыддагæн æнæмæнг цыдæр зоны, фенхъæлдта, æмæ йæм разынд йæхи ныффидар кæнын, йæхи састы бынаты ма бауromыны хъару:

- А-дыууæ боны ахицæн уыдзысты, - стæй ма бафтыдта йæ ныхасмæ, ома йæ аххосаг æз нæ дæн, искæй хъарм цард, мыййаг, нæ халын. – Зæнæг, сын нæй æмæ хицæн кæнынц.

Лæппу ахæм дзуапп райсын æнхъæл нæ уыд. Уый чызгæй тынгдæр фæтыхст: хынджылæг дзы кæны æви?.. Æви йæ зонд схæцца? Усджын лæгыл æй?..

- Кæй зæгъын æй хъæуы, иу ус йеттæмæ йын нæ уыдис!

Уыцы фарст ма кæцæй æрбалæууыд йе 'взаджы алгъыл, уый йæхæдæг дæр нæ бамбæрста. Æниу, нæ бамбæрста зæгъын, чизоны, раст дæр нæу. Йæ уарзты, йæ амонды бæлон æцаг, йæ армæй ныппæррæст кæндзæнис, уый йæ æххæстæй нæма уырныдта. Чызджы фæстаг дзырдтыл фæдызæрдыг, ома маæ кæд хъазгæ кæны: чызгæн усджын лæгимæ тезгъо кæнын амондыл никуыма цыд нымад, уый та йæ æгæр сæрыстырæй дзырдта. Æмæ лæппу ахъавыд, мæхæдæг дæр æхсайаг зæрдæ нæлгоймаджы фæлгонц арæзтон, зæгъгæ, ахæм хуыз равдисынмæ.

Фæлæ чызг рафыхт. Рафыхт фырмæстæй. Рафыхт лæппуйы фарстмæ.

- Ныр дзы алы дам-думтæ кæндзысты! Алы фидистæ мысдзысты æмæ сыл цинай мæлдзынæ! Лæппуйы цал хæтаг сыл рæдийын кæна йæхимæ, уалæй йæ бинонтæ вæййынц? Стæй уæнт йæ биыонтæ дæр! Мæн уарзы. Куры мæ. Æз дæр разы дæн.

Æхсар, Ацырухс йæхи сраст кæныны тыххæй алы æфсæндтæ дæр агура, уый æнхъæл уыд, фæлæ йæм йе 'взаг афтæ суадза, комкоммæ йын афтæтæ дзура, уый йæ никуы бауырныдтаид. Стæй ма фидарæй базыдта, Ацы, йæхи Ацы дзы уыцы тæккæ нæ хицæн кодта. Кæйдæр усджын лæджы цард афтæ бæстæтты чи сахуыр кодта, уымæн ма тæккæ изæры дæр йæ афтид буар уыд йемæ киноы. Афтамæй куыд бакуырм дæн, куыннæ йæ хатыдтæн, зæгъгæ, лæппу ыыххауд асины хæцæныл. Йæ, куыройы цалхау, зилгæ сæр бауромын нал у йæ бон æмæ п.т ныппæрста не 'рмттыл. Æнæхъæнæй фестад хъустæ:

- Мæ иунæг цард искæмæ кæсгæ-бæлгæйæ цæмæн хъуамæ арвитон. Мæ уд мæ бар у. Цы мæ фæнды, уый кæнын. Никæмæй ницы домын. Никæй дæр мæм хъуыддаг ис. Митын мæсгуытæ та цæрынæн нæ бæззынц.

Лæппу кæсгæ йæ размæ кæны, фæлæ йæ цæстытыл сбадтис фæлм. Фæлмæй зыны сæ иууæладзыг хæдзар. Йæ 'мбæрзæн дурын царæй хæрдмæ сдургъ амайæн дурæйарæзт фæздæгдзæуæн. Фæздæг дзы, здыхсгæ, кæлы арвмæ. Йæ мад бакодта хæдзары дуар. Рахызт рухсдзæсмгомæй. Йæ куатæйы фæдджийы рахаста цъæмæлтæ. Фæнуайы скъæтмæ. Хæдзары фарсыл ныхæст чысыл скъæтмæ. Ныртæккæ йыл амбырд уыдзысты йæ кæрчытæ.

«Дзибатæ, дзибатæ...» - цин сыл кæндзæн, калдзæнис сын мæнæуы нæмгуытæ.

Кæм ис уымæн галуантæ? Кæм ын ис машинæтæ?

- Бамбæрстай? Æви ма дæ ноджы истытæ фæнды базонын?

Лæппу не схæцыд йæ сæрыл.

- Йæ ном цы хуыйны?

- Гæндил.

Чызг дзы уыцы фарст æнхъæл дæр нæ уыд. Абон æй цыдæргъуызон нал æмбары: нæдæр йæхи, нæдæр йæ фарстытæ. Уæддæр ын радта дзуапп. Дзуапп ын радта æмæ фæхъус. Баззадис æм кæсгæйæ: истæмæй ма йæ фæрсы?

Фæлæ лæппуйы цæсгоммыл ахæм дзуаппæн нæ уыд бакæсæн. Цыма сæлгæ акодта. Уæддæр йæ къух францаг духимæ адаргъ асины сæрмæ. Чызг ыл андæгъта йæхи:

- Ма йæ аппарат!

Нæ йæм баххæст. Нæ йæ ацахста. Лæппуйы къух даргъдæр разынд. Мрамор пьолыл фæцыд авджы дзыгъал-мыгъул. Чызджы цæстытæ айдзаг сты донæй.

- Цæуыл фæтых! Уымæй исыс дæ маст?! - лæппуйы цураей акодта згъорæгау.

- Цалынмæ йæ усæй хицæн кæна, уæдмæ дын ахъуыдыйы рæстæг ис.

Лæппу сабыргай йæхицæн дзурæгау кодта, фæлæ æмдзæрæндон йæ адджын фынтыл уыд, къæлидортæ - æгуыппæг, æмæ йын йæ дзырдты хъуыды хорз ацахста Ацырухс.

Хорз ахъуыды кодтон! - кæуынхъæлæсæй, ризгæ хъæлæсæй, мæстæйдзагæй йыл æрæхста асинтæй бынмæ. Йæ зæрдæ уынгæг кодта, фæлæ хатыд, састы бынаты лæппу баззад æмæ йыл, йæхæдæг дæр æй æххæст нæ зыдта, фæлæ худт йæхимидæг.

Уæддæр æй лæппу нæ бамбæрста. Нæ йæ фæндыд йæ бамбарын. Йæ сæр ныппæрста асины хæцæныл. Чызджы ризгæ хъæлæс æмæ зæгæл зæвæтты сæртæг къæрцц-къæрцц иу кодтой йæ хъуыдыйы, арф комы топпы гæрæхтау, зæлыдысты йæ зæрдæйы æмæ дзы алчи дæр, судзгæ нæмыгау, хызт йæ сæры магъзы. Æмæ йыл бахæцыд тæфсæгрызт, фесхъиу-фесхъиу кодта йæхимидæг.

Дзерассæ йæм каст къæлидормæ бахизæн дуары ауонай. Афгæ æнхъæлдта, кæугæ кæны. Йæхицæн дæр, уымæ кæсгæйæ, йæ кæуындзæг тымбыл кодта йæ хъуыры. Йæ уадултыл йæ цæссыгтæ ныллæууыдысты дыууæ къадайæ. Тагъдысты йæ цыргъгомау роцъойы фæрстæй æмæ сур кодтой йæ къуыбыр риутыл.

3

Къæвда нал æмæ нал æнцайы. Уары, уары æмæ уары... Мигътæн арв æмæ зæххы 'хсæн тын уафынай кæлы сæ хид.

Чысыл горæты мæйрухс æхсæв дæр фæсахсæвæртæй куы ахизы, театр, кино, рестораны рухсытæ куы ахуыссынц, уæд адæймаг змæлæг нал вæййы уынгты. Къæвда бон та... Талынг фæзилæнты пæлæхсар бæлæстæ, æвзонг уарзæтты мысгæйæ, фæкалынц сæ цæссыг. Ныр дæр алчи къæвдайæ бафснайдта йæ сæр.

Иунаг Æхсар никуыдæм тагъд кæны. Ницы йæ æндавы. Иу, æрмæстдæр ын иу фарст нæ дæтты æнцой: Цæмæн, цæмæн æй ивы Ацырухс, йæхи Ацы искауыл?» Æмæ уый йæ сæры знæт денджызы уылæнтау цæллахъ, цæвæнтæ кæны дыууæрдæм, йæ къах æй нæ уадзы тагъд айсын. Цыма йæ дæлфад

хуылыдз асфальтыл куынае æрфидар кæна, къæвда йæ йæ æртæх-зæгæлтæй куынае ныххуыйа, уæд æй ахæсдзæн йæ сæры уылæн, афæлдахдзæнис æй.

Нæ, Æхсар хорз зоны, расыгау цудгæ нæ кæны. Йæ къахайст ныффидар, ныббæстон ис. Фæлаæ ныр йæ сæры хæцца хъуыдытæ, тæбæггы донау, æнæнхъæлæджы искаæцырдæм куы фæкъул уой, уымæй тæрсы. Ууыл кæуы йæ зæрдæ. Ноджы йын къæвда йæ лыстæг, даргъ æнгуылдзтæ æрсæрфы йæ мыдгъуыз бецыккыл, æррæвдауы йын йæ уадултæ: «Ма тагъд кæн. Ма алидз мæнæй. Æз дын æрнымæг кæндзынæн дæ зæрдæйы арт. Æз дын æрæхсдзынæн дæ зæрдæйы æрхæм.»

Æмæ йæ нæ сайы, мымæг ын кæны йæ пиллонуадзæг уды арт. Йæ узал, лыстæг, даргъ æнгуылдзтæ йын ауагъта йæ тæртты æмæ лæппуйы тæвд буарæн кæлы йæ фæздæг. Уыцы фæздæгæй йæ цæстытыл бады фæлм, æмæ тротуар, къæвда дзы хойы зæгæлтæ, афтæмæй згъоры йæ разæй, сайы йæ йæ фæдыл. Фæлаæ æрлæууыд лæппу. Нымдзаст пæлæхсарцонг нæзыбæласмæ. Нымдзаст, æмæ та йæ цæстыты раз сыстадысты ам, ацы бæласы бын, Ацырухсимæ, йæхи Ацыимæ сæ фембæлдтытæ, зæрыгæтты-иу сæ кæрæдзийыл узæлын, сæ кæрæдзийыл хъæбыстæ, пьатæ кæныны тыххæй ууылты куыд кодтой сæ фæндаг. Бæлас-иу сæ, мæгуыр, тыхта йæ хъæбысы. Мачи сæ фена. Мачи сæ бахъыгдара. Макæй къæдз æвзаг сæм баххæсса. Ныр...

Лæппуйыл иунæгæй дæр нæ ивы йæ зæрдæ. Байтыгъта йæм йæ риу. Хъуамæ йæ æррæвдауа, хъуамæ йæ æрбатуха йæ хъæбысы, байрох ын кæнын кæна йæ маст.

«Рауай. Рацу мæ хъæбысмæ», - тилы йæм йæ къух.

Фæлаæ бандзыг, байгомьг лæппу. Лæууы æмæ тарст цæстæнгасæй кæсы бæласмæ. Стæй æвиппайд:

- Хах-ха-ха!.. - фæззыгон къæвдамæ сæ цæссыгзгъалæг бур сыфтæртæ фæхъус сты лæппуйы сонт хæл-хæлмæ. - Хах-ха-ха! Тæригъæд мын кæныс, нæ? Тæригъæддаджы уавæрмæ æрхаудтæн, нæ? Ма тæрс! Мастæй нозтджын дæн. Нуазгæ, мыййаг, нæ бакодтон. Нозтæй, мыййаг, нæ сафын мæ хъуыды.

Æви æцæг афтæ фенхъæлдтай, мæн нал у? Ома нын ды сæцæгæлон дæ, ферох дæ кæндзыстæм? Нæ, нæ!

Æмæ йæ къахайст фæцырд æмæ фæлæмæгъдæр. Йæ сæры дыууæрдæм цæвæнтæгæнæг хъуыдытæ ныр сæ ных сарæзтой размæ, æмдзæрæндонмæ. Лæппуйы ласынц сæ фæстæ. Ласынц æй тыхласæгау. Фæлæ сын уый цæмæннæ комы æмдзæрæндонмæ, цæмæн зилы йæ алыварс? йæ цæстæнгас цæмæн ныйивæзт хуыссæгхъæлдзæг рудзгуытыл?

Лæппуйыл цыппæрæм уæладзыгæй ракаст хур.

Уым, цыппæрæм уæладзыджы, кæройнаг хатæны цæрынц дыууæ хойы, кæцыдæр дард хъæуккæгтæ. Сæ фыдымады зæрдæйыуаг горæтмæ дæр æрхастой семæ. Дыккаг мæй цæрынц æмдзæрæндоны, фæлæ сæ Сырх къуымы сахаты бæрц никуыма ничи бафæстиат. Телевизоры хуыцауæй кургæ балет куы 'вдисой, уæддæр æм дыууæ хойæ йæ цæсты зулæй мачи фемдзаст уа! Сæ цæсгæмттæ се 'рмтты 'хсæн амбæхсынц. Феддæдуар вæййынц. Уый фæстæ сæм æнæхъæн къуыри Сырх къуымы мауал æнхъæлмæ кæс. Лæппутæй уым чи уа, уыдон рæзты æнæфæкæлгæ нал ахиздысты.

Чызджытæ сæ фæмæстæй марынц:

- Исчи, чизоны, æрра ссис, уынгты бæгънæгæй цæуы, уæд адæм та кæдæм кæсынц? Телевизоры сæ куыд æндисынц, ай диссаг нæу? - афтæ, дам, фæдзурынц.

Лæппуйы цур дын сæ иунагæй мачи азайа. Хъызт- изгермæ дын сæ йæ къах мачи бавæра! Кæд, дам, дзы æнæракафгæ нал ис, уæд дуармæ 'ртымбыл уæм. Ирон хъызт саразæм. Ирон «Симд» акафæм. Зилгæ кафт, Хонгæ кафт... Уыдон кафын, дам, æмбæлгæ нæ, æнæмæнг хъуыддаг у. Уыдон, дам, зæдты кæфтытæ сты.

Ахуыр, сæ бон цас у, уымæй сæ удтыл нæ ауæрдынц. Нæ совхозæй, дам, нæ лимиттæй рарвыстой, æмæ сæ нæ фæхудианаг кæндзыстаем, фæдзурынц. Лекторгæ сæ уый тыххæй сты райгонд.

- «Уыдон чызджытæ сты, чызджытæ!» - феппæлынц сæ.

Сæ фестад бонцъæхтыл ваййы, фæлæ изæрæй кæркбадын афон æрхæссынц базмæ сæ сæртæ.

Ныр дæр та сæ рухс нал судзы.

Сæ фарсмæ иунæг чызг цæры. Ленины номыл стипендиисæг. Йе 'мбал горæты йе 'фсымæрмаæ цæры. Æмдзæрæндонны дæр ын бынат райсын кодта. Ныр иунæгæй тоны йе студентон бонтæ. Афонмæ та йæхи лекцитæм цæттæ кæны. Йæ рухс судзы.

Уый фарсмæ ис студентты иумæйаг къæбнц. Рухс дзы нæ судзы. Студентты къæвда æддæмæ нæ рауагъта. Се 'хсæвæр кæдæй-уæдæй афоныл фæцис сæхирдыгæй.

Уыйхыгъд Ацырухсты рудзынгæй æрдæгæхсæв арвырхауды хуры тынтæ ныккастысты Æхсармæ. Нырма бадынц! Ныртæккæ балæудзæнис сæ къæсарыл. Хъуамæ йæ æппынфæстаг, цы кодта æмæ цы саразынмæ хъавы, уымæй бафæрса.

Лæппу фырцинæй нал æфсæды Цветаева Маринæйы æмдзæвгæйы рæнхыгтæ сыбар-сыбур кæнынæй:

Помолись, дружок, за бессонным дом...

Йæ зæрдæ йæ скъæфы размæ, фæлæ йæ йæ къах нал хæссы рудзынджы рухсæй.

Помолись, дружок, за бессонный дом,

За окно с огнем!

- Арфæ дын кæнын. Ацы... Арфæ дын кæнын! Ма ахуыссæд уыцы рухс. Макуы ахуыссæд дæ рудзынджы рухс! - сыбар-сыбур кæны йæхимидæг. - Арфæ дын кæнын, - æмæ атагъд кодта æмдзæрæндонны бахизæнмæ.

Фæлæ уыцы æмдзæвгæ, æгъуыссæг рудзгуыты æмдзæвгæ, нал комы йе 'взыджы алгъæй:

Вот опять окно,

Где опять не спят.

Может - пьют вино,

Может - так сидят.

Хæдзары тигъыл фæзылд. Йæ рæзты машинæ æрбасыффытт кодта. Æрбакалдта йыл цыф дон. Лæппу йæ нæ фæхатыд йæ фыртыхстæй, йе 'нæнхæлæджы дисæй, йæ мæстæй... Йæ рохст цæстæнгас ныйивæзт сырх «Жигули»-йы фæдыл. Нал дзы куымдта раскъуынын. Машинæ йæ ласта йæ фæдыл. Цæстæнгас дæр цы ивæзаг разыны! Стæй скъуынын куыннæ фæкомы!..

Уæддæр йе 'взаджы алгъæй не схицæн сты уыцы дзырдтæ:

Или просто рук

Не разнимут двое.

Не от свеч, от ламп, темнота зажглась.

От бессонных глаз!

- Уый ды... Дæ хуыссæгхæлдзæг цъæх цæстыты рухс сæм сыгъд? Уый! Хах-ха-ха!.. Дæхи хæдзары рухс хуыссын кæныс... Ды искæй хæдзары рухс ссудздзынæ? Ту! Сæхи рухс сын ма ахуыссын кæн...

Æмæ фæраст фæдисы уадæй...

Æмдзæрæндонны дуар уыд æхгæд.

- Къушп, къушп, къушп!..

- Цы хабар у? Кæдæм æй тоныс?! - Циби дуар нæма бакодта, йæ хыл фæраздæр. Стæй, къæвдабонны каркау, донласт, мæстæлгъæд, дзагъырздзастæй куы ауыдта Æхсары, уæд хорзау нал фæци. - Цы кодтай?! Цы 'рцыдис?! Уыцы куыдзыфтыддаг, мыййаг?! - йæ лæдзæг тилгæ, фæцис йæ разæй, ахъахъхæдта фæйнардæм, - Æй, дæ сæгъ мæ скæн, ам ма дæ 'рæййафон, мæ лæдзæг дæ нæ раздахдзынæн!

Фæлæ уыцы æртхыраен лæппумæ нæ фехъуыст. Стыр къахдзæфтæй суад асиныл. Фæлæууыд, æрæджы францаг духи кæм бамур, уыцы бынаты. Акаст æм йе уæхсчы сæрты. Бакалд ыл йæ... Удмарæн, зæрдæхæццæгæнæн тæф.

Чызджытæй æрцыд йæ хъустыл, дæхиуыл, дам, дзы иу калд куы бакæнай, уæд ын æнæхъæн къуыри йæ тæф тыхæй сæрфгæйæ дæр нал ссæуын кæндзынæ.

Лæппуты хъазæн ныхас æрбалæууыд йæ зæрдыл.

Рацæуынц асины сæрмæ, сæ рæуджытыдзаг сулæфынц æмæ:

- Па, па, па! Не 'мдзæрæндонны усгуртæ нын мæй иунæг хатт уæддæр куы 'хсиккой нæ асинтæ францаг духийæ! - бабæллынц.

Стæй ныппыр-пыр, ныччыр-чыр кæнынц.

Лæппу йæ къæхты ныхтæй йæ сæры хилтæм ныррызт фырмæстæй. Сызгъордта асиныл. Йæ сæры фастъæлфыд, сæхимæ йæ йæ хуылыдз дарæс кæй хъæуы раивын, фæлæ йыл йæ къух ауыгъта. Йæ хуылыдз бецыкк нындагъд йæ ныхыл æмæ йæ йе 'нгуылдзтæй афаста зулмæ.

Йæ зæрдыл æрбалæууыд: Ацырухстæй-иу йæ фæндаг Сырх къуыммæ уыд. Бирæ-иу нæ банхæлмæ каст - Ацырухс-иу йæ уадултæ, йæ дæллагхъуыртæй лæппуйы пъаты сырх фæдтæ, гом рудзынджы цур алаугæ, хуылыдз хисæрфæнæй ссæуын кодта уайтагъд, йæ былтæ та-иу ногæй айсæрста ахорæнæй, йæ уæхсчытылкалд сынтбазыр дзыккутæ-иу æрлæгъз кодта æмæ-иу ома, бындзы фæд дæр мыл нæй, Сырх къуымы балæууыд чызджыты цур.

Йæ зæрдæ йæм сдзырдта: ныр дæр уым уыдзæн. Æддæмæ йæм фæдзурдзæнис Æхсар. Кæнæ та йæ сæхимæ, чызджыты хатæнмæ дæр бакæндзæнис. Йæ 'мбæлтæ сæ хицæнæй фæуадзынвæнд куынауал кæной, уæддæр сæ хатыр ракурдзæнис, зæгъдзæн сын, сусæг ныхасаг сæ кæй ис, æрмæст сæ дыууæ кæй хъуамæ зоной. Æниу сын æвдисæнтæ дæр уæнт. Æхсар йемæ æнæмæнг хъуамæ баныхас кæна. Бæстон ныхас. Уадз, уыдон цур ын зæгъæд, мæнгардæй йыл цæмæн зилы, йæ сæр ын цъыфы цæмæн тулы!

Лæппу балæууыд Сырх къуымы дуарыл, йæ тыхст цæстæнгас андагъд чызджытæй алкæуыл дæр: кæм ис Ацырухс?

Хæстæг æм сæ чи лæууыд, уыдон ын барызтысты йæ мæсты æмæ знæт цæстæнгасæй. Сæхи аивæй аластой къуымырдæм.

Дзерассæ бадгæ кодта. Афтæ фыдтыхст, донластæй йæ куы ауыдта, уæд йæ ррисаг уд абадт йæ дæлæвзаг.

- Йо! - фæкодта. Хъуамæ фестадид, фæлæ фæстæмæ æрбадт. Йе 'рмтгæ йæ риуыл акодта дзуарæвæрд. Йæхи бандоныл ауагъта фæстæуæз. Уæддæр йæ тарст, лæгъстæгæнæг цæстæнгас лæппуйæ нæ акуымдта атонын.

Ох-х!.. - Æхсары тымбыл къух банцад дуары фæлгæтыл.

Афтæ уæззау ыл æй æруадза, уый йæ нæ фæндыд. Чызджытæй чидæртæ фестадысты. Тарст уæрыччыты дзугау, батымбыл сты къуымы. Дзерассæ баззад бадгæйæ. Йæ цæстæнгас дзы нæма атыдта, уый фæхатыд Æхсар. Нæ йæ бафæндыд, йæ цæстытæм ын бакæса. Зоны йæ, цæссыгтæй та йын йедзаг кæндзысты.

Нæдæр æй телевизорæ кæсын бафæндыд. Фæзылд. Балæууыд Ацырухсты къæсæрыл.

Фæлæ сæ рухс цæмæн у хуыст? Ныртæккæ уыдон рудзынгæй нæ калд рухс? Ныртæккæ Гæндил уыдонæй нæ ацыд? Ацырухс аивта йæ ахуыр? Йæ уадултæй цæмæннæ ссæуын кодта Гæндицы пьатæ? Цыма йыл бындз дæр нæ абадт, ахæм хуызы цæмæннæ балæууыд Сырх къуымы? Æви йæ цæст, уырдам цæугæйæ, скъуырда Æхсарыл æмæ уымæн бамбæхст?

Уыцы æмæ æндæр алыгъуызон фарстытæ сæ кæрæдзи куыд ивтой лæппуйы сæры, уымæм йæхæдæг дæр ницы хатыд æмæ тыхст.

«Ау, æмæ йæ уæд æз цæмæннæ федтон, афтæ тыхст дæн?» - лæппу иучысыл аздад цавдурæй, стæй йæ рахис къухы æнгуылдзтæй бахоста дуар - цыма уæлхæдзарыл æрхаудтой къæвдайы фыццаг æртæхтæ, стæй ныккалдта къæвда...

Мидагæй хыпп-сыпп нæ райхъуыст.

Бахоста та ногæй.

Дзуапп та нæй.

Бахоста та...

Зоны йæ, Æхсар лæууы сæ къæсæрыл. Æхсарæй дарддæр сын æнæхъæн æмдзæрæндонæ афтæ ничи бахойдзæнис сæ дуар. Уæдæ йæ дзыхыл цæмæн сæвæрдта цъутта?

Æхсаримæ-иу дуарæхгæдæй куы дæллагхъуыр-уæллагхъуыр кодтой æмæ-иу сæм исчи куы бахоста, уæддæр иу афтæ ныхъхъус. Худтис-иу ыл йæ мидбылты. Дуархойæгыл. Ома, нæ дæ хъæуы, мæ адджын изæр дæу тыххæй куы рауæлдай кæнин.

Афонмæ Æхсарыл дæр сусæгæй худы йæ мидбылты.

Лæппуйы хурхъуадындзтæ адымстысты: «Ау, афтæ мæнгард у?»

- Къушп, къушп, къушп!.. - дуар йæ мæстæй ныххоста тымбыл къухæй. Стæй йæм уый дæр фаг нæ фæкаст, бадзырдта сæм номæй: Ацы!

Фæлæ Ацы, йæхи Ацы йæхи надта йæ сæнтты, йæхицæн ныв кодта аргъæутты цард. Йæ бæллицты сырх «Жигули»-йы фæстаг бадæныл зулгомау бадт фæстæуæз. Бадæны анцойгæнæны сæгъдзармæнгæс, сырх хъæдабæйыл йæ гæзæмæ хурсыгъд цонг зулаив лæууыд ауыгъдгондæй. Хуры цыллæ тынтæ сыл нызæвдысты зулмæ æмæ тыбар-тыбур кодтой. Йæ гæзæмæ хурсыгъд цонг æмæ сæгъдзармæнгæс сырх хъæдабæ. Цыма сæ сæ раттæг хуыцау раст сæ кæрæдзийæн сныв кодта. Ноджы диссагдæр та... Машинайы царæй нæ, цыма йыл гом арвы хъæбысæй уарынц амæй-ай рæсугъддæр дидинджытæ. Уарынц ыл, миты ставд пирæнгæмттау. Уарынц ыл æмæ йын хъæбыстæ кæнынц. Машинаæ та тæхы размæ. Гом рудзынгæй сатæг уддзæф йæ къухты даргъ хилтæ ныздаргъ кодта мидæмæ. Фасы чызджы сынтбазыр калд дзыккутæ. Рæвдаугæ йын сæ æрсæрфы йæ къуыбыгр риутыл. Нырмæ-иу Æхсар пъатæ кæнынæй кæмæн не 'фсæст. Ныр... Ныр... Машинайы кæсæнæй йæм худынц дыууæ цъæх цæсты. Уддзæф æм скъæфы францаг духийы дидинтæф.

- Къушп, къушп, къушп!..

Чызг дуары тъæпп-тъæпмæ фæтар кæны йе 'рфгуйтæ цыма машинайы цæлхытæ сæхи дуртыл скъуырынц.

- Ацы!

Фæлæ Ацийæ йе 'взонг фынты ферох сты йæ раг цинте, йæ хъарм хъæбыстæ, йæ адджын пъатæ. Нал æй фæнды хъусын йæ уыцы кæддæры æхцон хъæлæс.

- Къупп, къупп, къупп!..

- Ацы!

Лæппуйæн æхсиды йæ маст. Хъавы йæ хурхæй скæлынмæ. Цæм кæны йæ хурхыуадындыты. Рæдувы былтæ, цæстытæй ратонинмæ.

Стæй, цыма йæ сæры зонд асалд æвиппайд. Йæ хъуыдыйы ма йæхи ауыдта иуварсæй. Лæууы доны удæст карчы хуызæнæй. Хойы дуар. Лæгъстæ кæны мидаемæ, цæмæй ма йын æй йе сæфт уарзт иу конд уæддæр бакæна, иухатт ма йæм уæддæр бахуда йæ мидбылты...

Æмæ донласт нæ, кæд у цæссыгудæст. Сæрæй къæхты бынмæ. Ныккастысты йæм æнæхъæн институты студенттæ. Студенттæ цы, лектортæ, адæм дæр... Худынц ыл...

Æмæ тыхст, мæстхæлд лæппу фæтæригъæд кодта йæхицæн. Тынг... Тынг батæригъæд кодта йæхицæн. Стæй дис дæр бакодта, иуварсæрдыгæй куыд лæууыд æмæ йæхимæ куыд каст. Дис дæр ыл бакодта æмæ йæм худæг дæр фæкаст. Уымæн ныххудт студентты худынмæ. Мæсты худт. Йæ хъæлæсыдзаг.

- Хах-ха-ха-а-а!.. - сфæзмьдтой йæ афтид къæлидортæ дæр.

- Ха-ха-ха-а-а!..

- Æхсар... Æхсар, дæ низтæ!..- лæппу нæ базыдта, Дзерассæ йыл йæхи кæцæй æрбаппæрста, куыд æй ныууыгъта.

- Дзерассæ...

Лæппу фæлæууыд йæ худынæй. Цыма йæ тар фынайна фехъал. Æрыздæхт зæххон цардмæ. Хъавы ма йæ мидбылты бахудыныл. Йæ уазал, хуылыдз армæй дауы чызджы рус. Йæ тыхст цæстæнгас ын нал исы йæ цæссыгбадт цæстытæй, йæ фæлурс уадултæй. Уый, Дзерассæ йæм фæкаст йæхицæй тæригъæддагдæр, йæхицæй мастæфхæрд æмæ... зондджындæр...

- Дзерассæ... - цы ахъуыды кодта, уый йын сыбар-сыбураей хъавыд зæгъыимæ.

- Æхсар, дæ низтæ... Адæмы дæхимæ ма 'ркæсын кæн.

- Адæм! - фæзылын сты лæппуйы былтæ.

- Худинаг.
- Худинаг!
- Цом уæхимæ.
- Сæхицæн нæу худинаг? Адæмæн, Ацы...
- Æхсар...
- Цом, цом. Фæлæ ды уый зоныс... Уарзгæ йæ кæнын!
- Зонын æй, зонын.
- Мæ бон æй ферох кæнын нæу. Уый та...
- Уый дæр зонын.
- Кæйдæр цард куыд халы? Кæмæндæр йæ бинонтæ куыд уадзын кæны?

Уыцы фарстæн сдзуапп кæнын чызгмæ æгæр зын фæкаст. Уыйбæрц хъару нæ рахатыд йæхимæ æмæ ныссабыр. Ныссабыр, фæлæ йæ бæсты дзырдтой йæ цæссыгтæ. Дзургæ та цы кодтой, фæлæ сæ чызг нал уæрдта æмæ сæ æмбæрзта йæ бурдзалыг хъуымбыл бецыкк адау-адауæй.

Æхсармæ, ракæнон æй, зæгъгæ, фæцæйцыд йе 'мдзæрин стырбецыккджын Саукуыдз, фæлæ куы федта, лæппу бакаст чызджы коммæ, уæд фæзылд фæстæмæ, сæ цæст ыл куыннæ æрхæца, амбæхст Сырх къуымы.

4

- Гæндил!

Гæндил зыдта, Æнæмæнг æй иу хатт уæддæр æруромдзæнис уыцы хъæлæс. Чизоны, фыццаг йæ разы æрлæууа хъæлæсы хицау. Æрæхгæндзæнис ын йæ фæндаг. Уæд ма йæ цы уромын хъæуы, æрлæудзæнис йæхæдæг. Сывæллон нæу, лидзгæ куыд хъуамæ акæна? Фæлæ ныр йæ разы ничи лæууы. Уæддæр æм дыккаг хатт нал бахъуыд фæдзурын. Фæзылд фæстæмæ.

Фæстейæ йæм ничи дзырдта.

Иу уысм йæ цæстытыл ауад, искаæцы фæсарæйнаг кинонывы хъайтармæ фæскъулаей къæбæда лæппу куыд фæтилы йæ къух. Стæй райдайынц хыл кæнын. Лæппуы æмбæлттæ фæзынынц...

Гæндилы нæ фæндыд, ох-х, куыннæ йæ фæндыд, бон-сихорафон æй студентты æмдзæрæндонны раз раууæрд-баууæрд кæной... Адæм сыл ныттымбыл уыдзысты. Стæй, бон-сихорафон нæ, æмбисæхсæв дæр...

Йæ цъæх цæстытæ арадугъ-бадугъ кодтой йæ алыварс. Зæрдæхсайгæйæ сæ никауыл скъуырда æмæ æнæзмæлгæйæ алаууыд: «Мæ хъустæ мæ сайынц?» - Чысыл мæм фæлау.

Ныр дзурæджы хъæлæс хорз ацахста. Йæ цæстæнгас андæгъд æртыккаг уæладзыгыл. Гом рудзынгæй ма фæзынд Æхсары цæсгом, стæй фæаууон.

Гæндил базыдта, ныхæй-ныхмæ цыд цы фæндагыл фесты, уый æрбауынгæг, сæны авджы хъуырау. Кæд лæгæй-лæгмæ уой... Иуæн цалдæримæ зын ныхасгæнæн у. Сæ кæрæдзийы цæстмæ кæрæдзийы сæрты хаудзысты.

Йæхи байста машинаемæ. Сбадид, ацæуид? Зæгъдзæнис, нæ дæ зонин æмæ дæм не 'рлаууыдтæн. Азым æрхæссæн æм нæй. Æгъдауджын лæджы дзæгъæлы ралæу-балæумæ нæ февдæлы. Уымæй дæр... адамы къулбадджытимæ.

Фæла Гæндил сæрыстыр цæмæй уыд, уый - йæхи æппæтхъом кæй æнхъæлдта. Ныр йæ мидбылты тыххудт бакаеныны басты йæ былтæ уымæн базыхъхъыр сты. Ау, цы 'фсон у уый, нæ дæ зонин, зæгъгæ? Æфсоныл дæр хъуамæ исчи баууæнда. Ноджы, цы бæрæг ис, сæ фæндаг дыккаг хатт æвзæрдæр ран не 'рбауынгæг уыдзæн?

Æмæ ныр æмдзæрæндонны къулбадджытæ æзхуыздæронæй йæ фæдыл куы ныххал уой, уæд та?

Йæхæдæг дæр рæстмæ нæ базыдта, цæмæн бакодта машинайы уæзтæласæны дуар. Йæ цæст андæгъд машинайы æфсæн дæгъæлыл.

«Ома, тыхы сæрыл ныллæууой?»

Йæ фарстæн дзуапп нæма радта, афтæ Æхсар дæр фæзынд. Йæ уæла - хуымæтæг джинс хæлаф, æхгæдхъуыр тæбын хæдон. Рацыд йæ пиджак кæнгæ.

«Кæд хыл кæны, уæд ма йæ пиджак цæмæн хъуыд?»

- Салам.

- Бузныг.

Сæ кæрæдзийы кбухтæ райстой. Сæ кæрæдзийы цæстытæм иæ бакастысты.

- Зоныс мæ... кæй зæгъын æй хъæуы?

Гæндил йе уæхсчытæ фелхъывта кæрæдзимæ. Ацы хатт рауад йæ тыхбахудт. Зонын дæ йын зæгъа, æмæ... Нæ дæ зонын ын зæгъа, фæлæ уый дæр цас раст у?

- Искуыдæм тагъд кæныс?

- Куыд дын зæгъон...

- Чысыл дæ машинæйыл... æддæдæр ауайæм.

Лæппу йæм дзуапмæ дæр нал банхъæлмæ каст, бабадт шофыры фарсмæ.

Машинæйы хицау у, уый цас амонд хъуамæ уа? Уæдæ йыл искуыдæм ауайын та..

Æхсар йæхи фæстæуæз ауагъта æмæ йæм ныры хуызæн аив, ныры хуызæн æхцон нукуы фæкаст машинæйы бабадын.

Æниу, «æхцон», чизоны, ацы ран æгæр цæхджыш дзырд у? Афтæ «æхцон» ын уыд, уый зæгъæн дæр нæй, фæлæ дзы ацы хатт зæрдæ цыдæр уæрæх кодта æмæ йæхимидæг загъта: «Машинæмæ уымæн фæхæрынц сæ былты цъæртгæ». Фæлæ йæ хъуыды йæхицæн дæр хъыг уыд. Уымæн æй асырдта йæ сæрæй.

«Машинæйыл та йæ кæдæм фæнды ауайын? - Гæндил ын ницы бамбæрста. Цæстæнгасæй ахъахъхъæдта сæ алыварс. - Иунаг у?»

Æхсызгон ын уыд, иунагæй кæй цæуы йемæ, уый. Уæддæр æй машинæйы уæзтæласæны дуар æрæхгæнын байрох.

- Дæ багажник гомæй баззад.

- О! Айрох мæ, - фæстæмæ йæм рахызт Гæндил. Стæй та сбадт рулы фарсмæ. Æрæджиау скусын кодта машинæ. Йæ цæсты зулæй цалдæр хатты ацахста лæппуйы: «Цы йæ зæрдæ ис?»

Фæлæ уый, ома, йæ зæрды исты ис, ахæм каст нæ кодта. Цыма Гæндицы уынгæ дæр нæ кæны. Йæ сагъæсбадт цæстæнгас хæссы машинæйы мидæггаг фæлыстыл.

- Цæстсайынаен, зæрдæлхæнынаен дын æвзæр машинæ нæй, - æрæджиау, ныхас расайынаен бакодта афтæ.

- Адæм дæр афтæ кæнынц æмæ...

- Адæм!.. - лæппу куыннæ зоны, иуæй-иутæ «адæм, адæм» куыд фæкæнынц, уыдон номæй зæххы бынты фæбырынц æмæ фæлыг кæнынц æвзарты уидæгтæ. Ныртæккæ йæ уæддæр нæ бафæндыд уыдæттыл дзурын.

- Кæдæм цæуæм? - Гæндил машинæйы ных скодта горæты астауырдаем, уæддæр æй æфсоны фарст акодта, уый бамбæрста лæппу. Нæ йæ фæндыд, фескъуыйа сæ ныхас.

- Кæм дæ фæнды, уым æруром. Куыд никæй хъыгдарæм.

- Уый та куыд?.. Куыд никæй хъыгдарæм? - ацархайдта куыдхæларзæрдæйæдæр бахудыныл.

- Демæ мæ ныхасаг ис.

- Мемæ? - Гæндицы фæндыд, ома, ахæм хъуыддагмæ не 'нхæлмæ кастæны хуыз равдисын, фæлæ йыл йæ кæнгæ хъæлæс æмæ йæ цæсгом рацыдысты сайдæй - сырх цæхæрайы хуызæн ныцци.

- Фæсгорæты 'рдæм куы азиликкам, Тулдзы къохмæ? Уым лæджы ничи бахъыг дардзæнис.

«А-а-а!.. Æз куы загътон, ацы даргъ бецыккджынтæ иунæджытæй нæ фæцауынц. Куыд хорз лæппу у. Тулдзы къохмæ, йе 'мбæлттæм æй фæнды. Афонмæ нам, куадзæны æрцыдмæ кæсæгау, сæ цæстытæ ныуурс сты. Гæндицы æнæсар сæм, магуыр йæ бон, йæхи къахæй бацаудзæнис...»

Гæндил хъуыды афтæ акодта, æргом та загъта:

- Æмæ Тулдзы къохмæ цæмæн цæуæм? Нæзыджын хуыздæр нæу?

Æхсар ын нæ бамбæрста йæ хъуыды. Уый тыххæй йын тагъд сразы.

Ацауæм уырдаем дæр.

Æмæ та фæдызæрдæг Гæндил: чизоны, Тулдзы къохмæ ном ын барæй загъта (?), чизоны, йе стонггуыбын æмбæлттæ йæм уым æнхъæлмæ кæсынц?

Лæппу лæджы хъуыды ацахста, цыма æмдзæрæндонæ лæппутæй йæ цæст никæуыл æрхæцыд.

«Ацы къулбадджытæ... Лæджы сæ алцы дæр хъуамæ уырнæ. Хъалæй хъарм хуыздæр у».

Машинаæ фæсабыр кодта йæ цыд, азылд фæндаггæронмæ. Æрлæууыд. Шофыр йæ рахис къух суагъта рулæй. Йæ цъæх цæстытæ худынд лæппумæ. Уый та йæ тымбыл, нуарджын æрмтæ йæ ныхмæ сбыцæу кодта.

«Йæ фæнд фæсыкк, æмæ йæ сæр æруагъта», - Гæндил ыл бахудт йæхимидæг. Стæй фæсгорæтмæ ацæуыны тыххæй лæппуы æвзаг бабæттынæй загъта:

- Нырма мæ куыстмæ дæр бауайып хъæуы. Ам аныхас кæнæм.

Æхсар нæ тагъд кодта ныхас райдайыныл.

Чизоны, аив нæу æцæгæлон лæгимæ ахæм хъуыддагыл дзурын. Чизоны... - лæппуы хъæлæс рызт æмæ йæ фæбæрзонддæр кодта. Йæ сагъæсбадт цæстытæй йын фыццаг хатт ныккаст йæ тыххудтгæнæг гагуытæм. - Фæлæ мын раст зæгъ!

- Табуафси. Цæмæй мæ фæрсыс?

- Уыцы чызджы уарзыс æви нæ?

- Кæцы?..

- Раст дзур! Хорз æй зоные, кæцы чызджы.

- Фæлæу-ма... Хъæр цæмæн кæныс? Нырма дзæбæх куы ныхæстæ кодтам.

Гæндил ын афтæ комкоммæ райдайын æнхъæл нæ уыд. Фæтыхст æмæ йæ фæндыд ныхас æндæрæрдæм аздахын. Æхсар та, уыцы машинайæ куыд тагъддæр ахызтаид, ууыл уыд. Фыццаг æй нæ фæхатыд æви йæ ныр йæхицæн бауырнын кæныныл архайдта, уый йæ сæрма нæ хызт, фæлæ машинайы хуылф кодта францаг духийы тæф. Йæ фырмастæй дзы йæ бон нæ уыдис сулæфын.

- Уарзыс æй æви нæ?

- Ау, æнæуарзондзинад ма лæг искæй хъыг дæр исы?
 - Зæгъынц, бензинуæйгæнджытæ дæр, дам, хицауады дзыппæй сæхи дзыппытæм фылдæр æхца ссивынц, фæлæ гаремтæ аразын дæр райдыдтат?
 - Мæнæн ус нæй!
 - Ахицæн стут?
 - Къуырийы размæ.
 - Æмæ Ацырухсы курыс!
 - Нæ дзырд конд у.
 - Дæ дзырды сæрты та, кæй зæгъын æй хъæуы, никуы фæхизыс?
 - Ацырухс мын зæгъæд, цæмæй йын салам дæр ма дæттон, æмæ тæккæ абонæй фæстæмæ æз уый ном дзураг нал дæн.
 - Уымæн, æмæ йæ нæ уарзыс!
 - Уый та йæ куыд нæ уарзын?
 - Æмæ та уый дæр иу хур бон уæзæджы къæйыл фæуадздзынæ.
 - Уый та йæ куыд фæуадздзынæн?
 - Дæ фыццаг устыты куыд фæуагътай, афтæ.
 - Нæлгоймаг йæхи кæимæ фæирхæфсы, уыдон иууыл йæ устытæ нæ вæййынц!
 - Йæ къух ЗАГС-ы кæимæ фæфыссы, уыдон та?
 - Иуы тыххæй ницы зæгъæг дæн. Зæнæг нын нæ рацыд...
 - Ацырухс дын авд фырты æмæ иу чызг ратдзæнис, уый дæр бæрæг нæу.
 - Ома?.. Уымæй дæр... Æмæ уæд мæнæй æнамонддæр мачи уæд! Уæд хъæцдзынæн мæ амондыл!
 - Кæд у уæ чындзæхсæв?
 - Йæ бон ын нæма снысан кодтам.
 - Æмæ йæ снысан кæнут. Снысан æй кæнут! Бацæрут! Æрвылбон мын мæ зардæйыл уæ цыф къæхтæй мауал лæгæрдут!
- Лæппуйæн йæ улæфæнтæ райдыдтой æхгæнып. Уæлдæф ын нал фаг кодта. Йе уæнгтæ нал æнцадысты сæ ризынай æмæ фегом кодта машинайы дуар. Фæстæмæ йæ ныккодта мæсты тьупп. Фæцæуæг къахæй.

Гæндилыл, кæд зæрырдæм нæма фæкъл, уæддæр ыл йæ нуæрттæ сгарæн цардбонтæ райдыдтой тæфсын. Йæ рихи райдыдта фесхъиу-фесхъиу кæнын. Йæ дæндæгты къæрцц-къæрцц цыд. Фæндыдис æй цыдæр зæгъын, дыдæр саразын, фæлæ цы, уый йæхæдæг дæр нæ зыдта. Æрмæст рызтысты йæ нуæрттæ, æмæ йе 'взагыл ныххæцыд йæ ризгæ дæндæгтæй. Йæ царды йын ахæм рæстæджытæ бирæ уыд. Фæстагмæ-иу йæхæдæг кæй рамбулдзæн, ууыл йæ зæрдæ никуы сивта, æмæ нæ рæдыд.

Æхсар фæаууон фæзилæны, уый уæддæр бадт æмæ афтид фæзилæнмæ нымдзаст цавдурæй, æнхъæлмæ каст, йæ нуæрттæ кæд æрсабыр уыдзысты.

5

Уыдис рагзымæгон уазал, фæлæ сабыр æхсæв. Мит раджы æрхæцыд зæххыл æмæ ма йыл ноджы æнæхъæн æхсæв æмæ бон куы фæуарыд, уæд, уылынг лæгыл уыдисны худ куыд ныккæнай, бæлæстæ уый каст кодтой сæ мит худты бынты. С-йы горæты ныллæг дыууæуæладзыг хæдзæрттæ, цыма арвæй æргæпп кодтой, сæ хъуырмæ аныгъуылдысты миты. Иу хуыцауы хорз, изæрдалынгты мит йæ уарынаей фæлæууыд, æндæра сæ худтæ æмæ сæ зæнгæйттæ сцæйиу кодтой. Ныр ма миты 'хсæнаей, зымæгон тæрхъус хъæпæпы бынаей куы рахъав-рахъав кæна, уый каст кæнынц.

Бæлæстæ, хæдзæрттæ сæхи сæ митхъæпæнты нуæрдынц, адæм - сæ хъарм цырыхъхъытæ, сæ хъуынджын, зынаргъ кæрцыты. Зымæджы 'рцыдæй студенттæй бирæты зæрдæтыл ныккодта цъæх уалдзæг - фæцис сæ зынаргъ зымæгон дзаумæттæй, сæхи сæ кæрæдзийы цæстмæ хъал кæныны бон. Ныр сæ æрдæгæхсæв дæр йæ къах æмдзæрæндонмæ никæйуал хæссы.

Æхсары та йæ хауд зæрдæ йæ хатæнаей ракасынмæ нал тæры. Бон-сауизæрмæ йæ сынтагыл фæхуыссы дæлгоммæ хаудæй, бирæ хатт дзы лекцитæм ацæуын дæр байрох ваййы. Цы йе сæфт федта францаг духийæ, ацу æмæ йæ ды базон! Æниу ын йæхæдæг дæр рæстмæ ницы æмбары. Аудиторийы Ацырухс иу къуымы бады, уый иннаемæ ахызт, уæддæр, мара

загъ, кæд уырдаем дæр уыцы марды тæф йæ бон иу лекцийыл кæронмæ фæулафын у.

Лектортæй бирæтæ лæппуйы тыххæй чызгмæ зæрдæ хæссын райдыдтой, фæкæнынц се 'мбæлтæ. Лектортæ та: «Иу рæуæг сæры тыххæй лæппу сæфы», - фæдзурынц.

Уыцы тамакойыл та йæ цы бафтыдта! Дæлгоммæ хуысдзæнис, стæй рабады, тамако бадымы æмæ та ныххауы йæ сынтæгыл.

Изаеры, зымæджы узал æмæ сатæгай, чизопы, мæ зæрдæйы дымст æрцауа, загъгæ, йæхи аппæрста горæтмæ, фæлаæ йæ фæззыгон дзабырты мит ныккалд, ныххуылыдз сты æмæ бандæвтой йæ къæхтæ. Йе студентон пальтойы бирæ рæтты рухс кæсы. Цæй узал бауромдзæн уый? Ноджы изæрæрдæм мит йæ уарынай фæлаууыд æмæ бæстæ къæс-къæс кодта. Лæппуйы буар, гæдыхъæдау, рызт, фæлаæ йæ фырмастæй нæ саста йæхи. Йæ пальтойы хæррæггы йе уæнгтæ уæлдай тыхт уымæн не 'рбакодта. Йæхиуыл куы фæуалахиз уыдаид, уый йæ фæндыд. Уæддæр æм йæ къæхты бынай миты сæртæг хъыс-хъысæй хъуыст Ацырухсы æлхыскъгæнæг хъæлас: «Фыдаёй бын кæмæн нæ зайы, уый хъæздыг нæ кæны».

Æхсар æй фарста.

- Фыццаг дæр хорз куы зыдтай, Елы къниазы фырт нæ дæн, уæд мæм цæмæн лæууыдтæ хæстæг?

- Ай та, мæ хъуыды аивыны бар, мын нæй? Цæрынаен ма, сныхас кæнын, бакастæй дарддæр æндæр цыдæртæ дæр фæхъæуы, - чызг йæ цæст дæр нæ фæныкбъуылдта.

Лæппуйæн йæ дæндагты къæс-къæс цыд:

- Мæ куыдз Гитлеры мард æмæ дзуар хæрæд! Мæ фыдаёй мæ бынтæ нæ хъуыд. Йæ рæвдыд ын зыдтаин. Сидзæры ном дзы нæ хастаин.

Хæстæй йын æрцыд сахъатджынай. Дыууæ, бынтон æндæр æмæ æндæр мыггаг згъæртимæ. Сæ иу хицауады хорзæх уыд, йæ риуыл æй æрхаста - йæ хъæбатырдзинадыл дзураг, иннæ - йе сулафæнты, гитлерон удхорты нæмыджы схъыс. Бинонтæ 'ркодта. Йæ иунæг бындары ма йын йæхи дыууæ

цæстæй фенын бантыст. Фæлæ, йæ хъæдгом хæрам хаста æмæ йын йæ фыртæн бынтæ ныуадзыны нæ, йæ барæвдауыны бон дæр æй нал фæци... Мад - рынчын зæронд ус, йæ папитæ йæхи фаг дæр нæ кæнынц. Ацырухс та йын горæты хæдзæрттæ æлхæнын кæны, машинæйы тезгъо кæнын æй фæнды!

Лæппу ныццис мæрдон цъæх, афтæмæй æрбалæууыд æмдзæрæндон. Йæ дæндагты хырыст цыд, фæлæ йæхæдæг дæр рæстмæ нæ зыдта, узал æм бандæвта, æви йæ фырмастæй кæны афтæ. Стæй йæ масты кæнын кæмæ хъæуы, уый дæр йæ бон йæ хæццæ хъуыдытæй нæ уыд æрцахсын.

Циби йыл дуаргæрон фембæлд тардзæгъдæнгæнгæ:

— Дæлдæр фæуæнт ныры кæсдæртæ! Ныры дуджы чызджы тыххæй масты хуыфт дæр чи бакæна, уый йæхи лæгыл нымайы?! Ту! Сæхæдæг лæппуты уæрдæттæй куы ахсынц... Уынгты æнæх... æй куы цæуынц!.. Бакæс-ма дæхимæ, дæлдæр макуы фæуай, цы хуызæн сдæ?! Хъуыды дæр ыл ма кæн, хъуыды!

Æхсар йæ дзыхыл сæвæрдта цъутта. Зоны йæ, барджыны уайдзæфтæ йын кæны. Йæ цуры дæр не 'рлæууыд. Ацархайдта тыххудт бакæныныл, фæлæ йæ мидбылхудтæй фефсарм йæхæдæг. Къæлидоры йæм Дзерассæ цыма æнхъæлмæ каст. Йæ иувæрсты ахызт æнæдзургæйæ. Хатæны сæ радио байæфта дзургæ. Нæ бæстæйы хоккеисты æмбырдгонд команда хъазыд чехæгтимæ. Николай Озеров йе знаджы уд скъуыдта мæнæ-мæнæйæ. Ныр, дам, æмхуызон шайбæтæ бакъуырдытой сæ кæрæдзийы кулдуæртты. Ныр сæ быцъынаг тонынц, чи сæ аразæй уызæнис, уый тыххæй.

Æхсары зæрдыл æрбалæууыд, æрдæгæхсæвы дæр-иу сæм куыд цымыдисæй каст. Боныцъæхгæм дæр бадтаид телевизоры раз, иу хъазтмæ æнæбакæсгæ нæ фæуыдаид.

Ныр дæр йæ зæрдæ нал фæлæууыд. Раласта йæ пальто. Йæ дзабыртæ айвынмæ фæзивæг кодта. Ацыд Сырх къуыммæ.

Лæппутæ, æвæццæгæн, хæмпус митыл къуыкъуыриццытæ кæнынæй нæма бафсæстысты - хоккеймæ дзы стæмтæй дарддæр никæйма равдæлд. Уыдон

æфсæрмай (æви рæстæгмарынæн?) чызджытæй дæр чидæртæ махонты æфсон чехæгтæн нымдзæгъд кæнынц. Лæппуты уайдзæфгæнæг цæстæнгас ма сæ æрæджиу фæхъус кæны.

Æхсары æрбацыд сæ ничи фæхатыд, æмæ лæппу йæхи æруагъта къуымы. Дзерассæ дæр, цыма уый фæзындмæ æнхæлмæ каст, йæ хæнт фæстæ чъызгæ фæзынд Сырх къуымы. Телевизоры дызды рухсм лæппу цалдæр хатты ацахста чызджы тæригъæддаг цæстæнгас. Уыцы æнкъард, уыцы зæрдæйы тугтæтæдзæг цæстæнгасæй-иу æм бакаст, цыма а-дунейыл Æхсарæй дарддæр алчи йæ цард йæ къахæй ассон-ассон кæны.

«Мæгуыр уа дæ тæригъæддаг бон, дæхицæн дæ уд дæ дæлæвзаг куы бады, уæд адæмыл цы тайыс æмæ 'руайыс? Дæ рыст зæрдæ ноджы цæмæн судзыс? Адæмæй уæлдай дæуæн дæ зæрдæйы хъустæ цæмæй сты, дæуæй дарддæр ничи зоны искæй рис?» - лæппу Дзерассæйæн уайдзæфтæ кодта йæ хъуыдыты.

Фæлæ Æхсар фæрæдыд. Дзерассæйæ дарддæр ма кæмæндæрты разынд зæрдæйы хъустæ. Фыццаг æй чызджытæ бафæзмьдтой. Дзерассæйы. Сæ кæл-кæл худт æрбайсæфт. Сæ кæрæдзийы хъусты ма цыдæртæ асыбар-сыбур кæнынц, стæй сæ тæригъæддаг цæстæнгас андæдзы Æхсарыл. Сæ сæртæ бакъултæ кæнынц, катыйгæнгæ. Хоккей сæ айрох.

Лæппутæй дæр сæ фæцис фæзмджытæ.

Махуæттæ чехæгты кулдуары бакъуырдытой шайбæ. Лæппутæ нымдзæгъд кодтой. Чидæртæ сæ адæргæй фæхаудтой цармæ. Озеровы фырцинæй ферох репортаж дæттын. Æмдзæгъд сын кæны:

- Шайба! Шайба! Мол-лодец, Фирсов! - уанцон цин нæу, йæ бон дзурын дæр нал у.

Чызджытæ цыма Æхсары бафæзмьдтой, цины охыл сæ йе 'рмттæ кæрæдзийыл ничиуал авæрдта...

Стæй фыццаг таймы фæстæ Æхсары, тамако адымыны æфсон, фæцис йæхи чызджыты цæстæнгасæй атоныны бон - ахызт æддæмæ. Чызджыты та Дзерассæйыл багуцъула уæвыны рæстæг фæцис. Телевизоры хъæлæбайæ

йæм сæ ныхас нæ хъуыст, фæлæ фæкæс-фæкæс уыйæрдæм кодтой æмæ, лæппуйæн цы базонын хъуыд, уый æмæ та Ацырухсы койæ схъауынц сæ дæндæгтæ.

Лæппуйы йæ зæрдæ нал бахаста уыдонмæ кæсын. Ныр уым лæудзысты, циркмæ кæсæгау æм гудзиццытæ кæндзысты. Æмæ фæзылд. Фæцæуæг сæхимæ. Цалынмæ дыккаг тайм райдайа, уæдмæ сæ цæсты цы хауы?

Уæддæр йæ хъуыдыйы нæма æрлæууыд Дзерассæимæ ныхас кæнынæй:

«Мæнæн тæригъæд куы хъæуид, мæнæн хуыцауы хай, куы уайд... Æниу, кæд кæмæн уыд йæ зæрдæ коммæгæс, урс уæрыччы æнгæс?.. Æндæра ды мæ фæдыл цæмæн кæныс дзæгъæлгаст? Æнæхъæн институты дæ уæнгты æвæрд, де 'гъдауæн цал чызджы хъуамæ уа? Бирæ æйтт-мардзæ лæппуты фæкуырм кæнис æмæ дын дæ низ нал уыниккой. Дзул тулис мыды, царвы къусы ленчытæ кæнис».

Асиныл студенттæй кæуыл амбæлд, уыдон дæр æм уыцы фæрсæджы каст кодтой. Сæхи дзы ластой иуварс. Цыдæр мæсæллæйгæнæджы хуыз сын уыд. Нырмæйау æм сæ ничи æрлæууыд дзырдмæ.

«Цы кæнынц, дæ хорзæхæй?» - батыхст лæппуйы, зæрдæ.

Хатæны дуар нал бакодта. Фæзылд фæстæмæ. Тамакодымгæ, балæууыд Сырх къуымы къæсæрыл æмæ студентты тæригъæдгæнæг цæстæнгас иууылдæр æрæнцад ууыл.

«Фыццаг хатт мæ уынынц?» - лæппуйы зæрдæ, тарст цыиуау, йæхи ныххоста риуы къултыл.

Йæ тамако аппарын æфсон æй фæцис. Фæзылд фæстæмæ. Фæлæ æнæ тамако сæ цæстæнгас зындæр уромæн разынд. Сласта та ног сигарет. Сырх къуымы гом дуарæй йæ куыд никай цæстæнгас ахса, афтæ анцой котта асины хæцæныл. Сдымдта йæ.

«Цы фæрсæджы кæстытæ мæм кæпынц?» - фарста йæхи, фæлæ йæ нæ фæндыд йæ хъуыдыйы йæхицæи дзуапп агурын. Тамакойы фæздæгæй йæ рауджытæ куыд айдзаг уой, афтæ йæ сдымы, стæй йæ здыхсгæ рауадзы

буртитæй æмæ фæздæджы къуыбылæйттæ, цыма никуы æмæ ницы, уæлдæфы куыд атайынц, уымæ кæсынæй ныдздзæгъæлгаст.

Фæхатыд, йæ фарсмæ ма чидæр хъавгæ анцой кодта асины хæцæныл.

Лæппуйы уæхскыл æрәнцад сылгоймаджы ризгæ, фæлмæн арм.

- Тынг мæсты дæ?

Дзерассæйы зæлдагæлвисгæ, чызгæ хъæлæс ын цы базонын хъуыд.

Ноджы йын дзырдта йæ хъусы.

Лæппу йæм йæ мидбылты бакодта тыххудт.

- Цæуыл, Дзерассæ?

- Дæ хуызæн зæдынвиц чызджы цур искæуыл макеты уæвыи сфидаудзæнис?

- лæппу афæлвæрдта ахынджылаг кæныныл, фæлæ йæ зæрдæйы узалæй йæ мидбылхудт салд йæ былтыл.

— Нæ зонын. Дæ дзыхæй дзырд нæ хауы. Зæгъын ма...

Чызджы фæлурс уадулты хуыз цалдæр ивды акодта. Йæ игæргъуыз цæсты гагуытæ сæ къуырфыты сæхицæн нал ардтой бынат. Лæппу базыдта, цæссыгæй та йын йедзаг кæнынц - йæ бурдзалыг, хъуымбыл беццыкк та хуымæтæджы нæ адау-адау кæны.

- Цы?

- ?..

- Цы 'рцыдис, Дзерассæ? Цæмæннæ мын æй дзурут?

- Саубон мæ куыд баййæфта, нæма йæ зоныс?! - чызгæн йæ дзых аздад хæлиуæй, йæ цæстытæ - ирдæй.

- Кæй?!

- Ацырухсы Гæндил куы аскъæфта!

Æмæ йыл цыма уымæй йæ цæугæ хох рафæлдæхт, цыма йыл йæ тохы мæсыг ныккалд - йæ бон нал баци йæ цæссыг бауромын. Йæ сæр ныппæрста лæппуйы уæхскыл. Дыууæ æнæбын къадайы ауагъта сæхи бар. Уыдон дæр згъордтой чызджы схъæл фындзы дыууæ фæрсты. Сæфтысты лæппуйы пиджакы бæмбæг уæхсчы.

Æхсармæ цыма, дæ ныфсы мæсыг æрызгъæлд, æрбахъæр кодтой... Баззад цавдурæй. Къæппдзыхæй. Дзагъырдастæй каст, Дзерассæйы хуры тынты 'нгæс, бур дзыккутæ куыд æрлæсæн сты йæ къухтыл, йæ риуыл, куыд фесхъиу-фесхъиу кæнынц йæ нарæг уæхсчытæ. Стæй базмæлыд йæ зæрдæ йæ рæуджытæн уæлдæф нал сфаг æмæ тамако сдымдта зыдæй. Иу уысм йæ зæрдыл æрбалаууыд зæронд Цибийы уайдзæф, студенттæ дзы сæхи куыд хизынц æмæ ныуулафыд бынозæй:

- Кæд дам?..

- Цы?

- Кæд æй аскъæфта?

- Изæры, - Дзерассæйæн йæ кæуындзæг чысыл фæцух, æмæ йæ фæцис йæ сæрыл схæцыны бон. Йæ цæссыгтæ асæрфта аивæй.

Æхсар зыдта, ныр æм цыбæл гагуытæ гудзицтытæ кæндзысты алырдыгæйты, фæнды сæ, уарзтæфхæрд лæппу йæ сæр къултыл куыд хойдзæнис, уый базонын.

Батыхст йæ зæрдæ. Бафæндыд æй, ох, куыд æй бафæндыд, арв ыл куы ныккæлид лыстæг згъæлæнтæй, дымгæ йæ куы аскъæфид туджы 'рхъисгай æмæ Ацырухсы, йæхи Ацыйы æрттиваг сау дзыккутыл миты пираңгæмттимæ бындзыггай куы ныууарид æмæ батаид.

Фæлæ уыдон тыхст уды бæллицтæ сты. Уый та бафæндыд, искæй цæст ыл кæдæм не схæца, ахæм хъоргъы ныххауын. Цæф стайау уымæн ныууынаргъыдта, уый тыххæй ныхъхъæрзыдта:

- Ох-х!..

Фæуагъта чызджы иунагæй. Æрызгъордта асиныл. Фæмидаг сæ хатаены. Саукуыдз бадт фынджы фарсмæ. Фыста цыдæртæ. Йæхи цæттæ кодта лекцитæм. Ныр фæуагъта йæ фыссын. Нымдзаст Æхсары тугбадт, мæстхæлд цæстытæм. Хъавыд лæппуы зæрдæйыуаг æмæ хъуыдытæ уыдоны бакæсынмæ.

Æхсарыл йæ фендæй хур нæ ракаст. Æнæуый хæдзары никуы вæййы.
Æнæхъæн æмдзæрæндонь дæр æй кæд хæснагыл ссарай!.. Ныр цыма
фыддæрадæн...

Æхсар хатæны дыууæрдæм акодта тыхст рауай-бауай. Йæ бон никæй
цæстытæм уыд кæсын, иикæимæ йæ фæндыд ныхас кæнын. Саукуыдз та
æрæвæрдта йæ фыссæн. Ныр ын, йæхицæн кас кæнын чи нæ зыдта,
кæмæндæр сир чи арæзта, уый зондамонæнтæ кæндзæнис.

Лæппу батыхст. Сæхимæ исчи уа, уый æнхъæл нæ уыд, æндæра уырдаем
нæ бацыдаид.

- Мастæй ма-иу исты куы цæуид!..

Райдыдта!

Æхсар фæкомкоммæ йæ пальтомæ. Цыма йын æй Саукуыдз радтынмæ нæ
хъавыд, фелвæста йæ дарæсауындзæнæй.

- Кæдæм дугъ кæныс?

Йæ хъус ма фæстейæ ацахста Саукуыдзы фæдис фарст, фæлæ йæм нал
фæкаст. Йæ пальто кæнгæ нызгъордта асиныл. Дзерассæ ма йын ауыдта йæ
фæдджи.

Зæронд дуаргæс æй куы федта, уæд фестад. Фæстейæ йæм цыдæр
адзырдта. Цы, уый не 'рцахста лæппу. Фæстæмæ фæкæсын та йæ бон нал
баци. Йæ хъуыр æхгæдта. Хуыдуг кодта. Иу хуыцауы хорз - уазал уæлдæфмæ
цыма йе сулæфæнтæ гом фесты, нал дзы 'фсæст улæфынæй. Стæй йæ
армыдзаг фелвæста ногуард мит. Йæ зæрдыл æрбалæууыд, мит хæрын
адæймагæн зиан кæй у, фæлæ йæ ныр ууыл нæ фæндыд хъуыды кæнын. йæ
фыртæвдæй дзы аныхъуырда цалдæр дзыхыдзаг. йæ зæрдæ цыма чысыл
фæлæууыд йе 'нкъуысынæй. Систа тамако. Ссыгъта йæ æмæ араст æвæд
миты. Араст цы, йе уæнгтæ йыл анцадысты зæххырдаем, æмæ йæ къæхтæ йæ
фæдыл акодта хъадамантæ ласæгау.

Мигъ йæхи æруагъта зæхмæ. Мит та райдыдта уарын æмæ адæймагмæ йæ
развæдæй дарддæр ницы зынд. Уый лæппуйы уарзтмонц зæрдæйы
мастæфхæрд хъæдгом кодта арсы сойæ сæрдæгау. Фæлæ маст, маст! Уый

куыд ныббирæ! Фыхт зæрдæйы. Цыд уæлæмæ. Дон здыйау къуыбар кодта хурхысæрты. Рæдывта сæ фæйнардæм. Цæстыты ныццам сæлæф митау. Аныр-ауæд кæны ранхъизымæ. Фæндыдис æй рарæдувын, ногуард митыл акæлын. Фæлæ лæппу ныххуыдта йæ былтæ. Се 'хсæн ма сын тыхтыст бакодта сигарет. Архайдта йæ масты къуыбылой тамакойы фæздагимæ нынныхъуырыныл. Иæ дзагъыр цæстыты нымæг рухс лæдæрст ногуард митыл.

Мæнæ-иу ацы фæндагыл цыд йæхи Ацыимæ. Худтысты, хъæбыстæ-иу кодтой. Цæмæннауал зынынц сæ фæдтæ та? Мит сæ бамбæрзта? Стæй ма, мит-цæмы коммæ бакæсдзысты? Ныхсдзæнис сæ?

Æмæ хъæрзидта, уынаргъыдта æвзонг, уарзтæфхæрд зæрдæ. Фарста йæхи: кæд ма уыд, фæстаг хатт ма кæд ацыд ауылты йæхи Ацыимæ?

Йæ сæры схæцца-мæцца сты алы здыхст хъуыдытæ, æмæ йæ зæрдæфысты йæ бон нал уыд йæ фарстæн дзуапп раттын. Тыхст. Ноджы фæндаджы фæзилæнæй æрбазынд кæйдæр «Виллис». Æгæр тагъд цыд æмæ ныззылд куыройау. Йæ рухсытæ банцадысты Æхсарыл.

Лæппу пыщудыдта. Йæ риуы рацыд дурзæй. Йæзæрдæ-фысты фергом, Ацырухсимæ, йæхи Ацыимæ раст ууылты куыд æрбацайздахтысты æмдзæрæндонмæ. Гæндил йæ сырх «Жигули»-йыл фæцис сæ рæзты. Ныккомкоммæ сæм кодта йæ рухсытæ...

Уæртæ чысыл фалдæр - пæлæхсарцонг нæзыбæлас.

Æхсары зæрдыл æрбалæууыд, Анырухсыл ма уыцы бæласы бын куы амбæлд фæстаг хатт, куына йын æфсæст хъæбыстæ кæнынай, йæ ризгæ былтæ чызджы уалдзыгон дидинаæнгæс былтæй куыд разгъор-базгъор кодтой йæ дæллагхъуыртæм, дæллагхъуыртæй былтæм...

Цыма уый ныртæккæ уыд, - барызтысты лæппуйы уæнгтæ. Иæ зæрдæ батæвд. Йæ ризгæ былтыл банкъардта чызджы буары хъарм. Стæй йæ зæрдæйы æхцон мысинагæн фæтарст айсæфынай. Йæхи аппæрста размæ. пæлæхсарцонг нæзыбæласмæ. Мæнæ... Цалдæр къахдзæфы... Æрмæст ма йæм

баззад цалдæр къахдзæфы. Фæлæ йæ цæмæннауал хæссынц йæ уæрджытæ?
Здытæ йын сыл исчи ныббаста?!

Уæддæр сæ йæ фæдыл акодта тыхласæгау. Нæзыйы бынмæ маргъы фæд
нæма бацыд. Бæласы дардыл цæнгтæ ма тыхæй уромынц миты уæз. Уæддæр
лæууы æнæзмæлгæйæ, лæууы æмæ сæркбулæй кæсы лæппумæ.

Æхсары зæрдæ-фысты та фергом, Ацырухсимæ ма-иу, горæтæй
æмдзæрæндонмæ здæхгæйæ, фæстаг хъæбыстæ, фæстаг пьатæ куыд кодтой
ацы бæласы бын.

Афонмæ йæ бындзæфхады цурмæ уайд къахвæндаг, йæ быны мит уайд
æууæрст, зæгъгæ, ахъуыды кодта, æмæ та æрбауынгæг йæ зæрдæ. Йæ
хурхыуадындзтæ андæгъдысты сæ кæрæдзийыл. Срызтысты. Стæй ризæг
бахызт лæппуы уæнгтæм, æмæ сæ нал баурæдта. Нæзыбæласы зæнгыл йæхи
баппæрста дардæй. Ныгтыхст ыл. Иæ уарзтмондаг пьатæй йын ацархайдта
йæ салд зæнг стæфсын кæныныл. Йæ зæрдæхалæн хæкъуырццимæ скалдта
йæ зæрдæйы маст. Йæ узал уадултыл дыууæ къадайæ ныллæууыдысты
нæлгоймаджы ставд цæссыгтæ. Уæддæр сæ не 'мбæхста. Ауагъта сæ сæхи
бар. Пæлæхсарцонг нæзыбæлас æй бамбардзæнис, уырдаем ыл удгоймаджы
цæст схæца, уый та йæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыдис.

Нæзыбæлас цыма йæ мад уыд, йæ дадалитæ йе сæфт хъæбулмæ
дзыназынæй сурс сты, ныр ын фæзынд æмæ йæ ныгтыхта йæ хъæбысы,
ныккалдта мит-цæссыг.

Лæппу, кæддæр куы уыдис, уæд банцад йæ хæкъуырццæй. Бæласы салд,
дæрзæг зæнгæй йæ уæддæр нæ æмæ нæ фæндыдис фæхицæн. Цыма йын йæ
зæнгыл æндæдзгæ бакодта, йæхи дзы куы ратона, уæд æм йæхи бауромыны
хъару нал разындзæнис. Хуыздæр æнцой та нал хатыд йæ фарсмæ, æмæ йæ
масты цæссыгтæ сабыр, æнæсымæй уадысты йæ рустыл, æртахгай тагъдысты
бæласы зæнгыл, салдысты йыл фæрдыгтай...

Стæй лæппу фæцис хурбоны арвæркъуырдау.

Ацырухс, йæхи Ацы йæм фæстæты æрбацыд хъуызæгау, йæ узал фæлмæм
æрмттæ йын æрбатыхта йæ уæхсчытыл. Æмæ лæппу фæкодта цæф сæгуыты

схьиуд. Фæзылдис фæстæмæ. Уæддæр нæ баууæндыд йæ цæстытыл.

Аууæрста сæ хуылыдз къухæй. Ныккастис та йæм.

Йæ разы, хъызтбоньы цъиуау, фыртæсæй рызт Дзерассæ. Уымæн дæр йæ цæссыгтæ уадысты йæ фæлурс уадултыл. Ныххауд йæ хъæлæс. Кæцæй ма йæм разынд уыйбæрц хъару - йæ хæкъуырццимæ æппæрета иугай дзырдтæ:

- Æхсар... амар мæ... мæхи дæр... амардзынæн... бæлæстæм... хæстæг ма цу!

Лæппу байгомьы. Лæппуйæн йæ зæрдæ ныллæууыд йæ кусынай. Ницыуал хъуыста. Ницыуал уыдта. Йæ разы йæм нæзы хихты 'хсæнай Дзерассæйы хуызы каст Ацырухсы, йæхи Ацыйы тæригъæддаг, æххуысагур цæстæнгас.

Зæххон цардмæ йæ 'ркодта чызджы ризгæ, хъарм арм. Аныдзæвд лæппуйы уазал уадулыл.

- Æхсар, ма мæм смæсты у...

Æмæ фæцудыдтой лæппуйы уæрджытæ. Æрхауд йæ зонгуытыл. Ныттыхст чызджы схъæл зæнгтыл. Нылвæста сæ йæ русмæ. Йæ хауд хъæлæс йæхимæ дæр рæстмæ нæ хъуыст, фæлæ йæ алы дзырд дæр æмбæлд чызджы зæрдæйыл:

- Дзерассæ... Дзерассæ... Баком мын. Смой мæ кæн. Баком абон. Тæккæ ахсæв. Ныртæккæ. Дæндагæй дын судздзынæн цырагъ. Мæ уд рауæлдай кæндзынæн... Амонджын цæмæй уай, уымæн снывонд кæндзынæн мæхи. Дзерассæ... - нал æнцад йæ сыбар-сыбурæй.

- Æхсар... Цытæ дзурыс? Æхсар...

Чызг дæр бафæзмьдта уый. Æрхаудта йæ уæрджытыл. Ныттыхст лæппуйыл. Æмæ цыма пæлæхсарцонг назыбæласы бын ард хордтой - астаумæ миты лæууыдысты сæ зонгуытыл, афтæмæй дыууæ æвзонг, уарзтмонц улы, цæссыгкæлгæ, ссардтой сæ кæрæдзийы ризгæ былтæ. Кæрæдзи тæфсын кодтой сæ комы тæф сæ хъæбæр, адджын пьатæй.

Нæзыбæлас сын тарст æцæгæлон цæстæй. Йæ цæнгтæ, цъиуджын каркау, æруагъта митæмбæрзт зæххы 'мбæрц, нал сæ уагъта йæ цъæх хъæбысæй ахизын.

- Дзерассæ, лæгъстæ дын кæнын, баком мын. Ахсæв мæ смой кæн, æмæ дæ амæлæты бонмæ хæсдзынæн мæ къухты уырзтыл.

- Æхсар, расыг дæ?

- Дзерассæ, мастæй расыг, уарзтæй расыг дæн.

- Æхсар, уый мæ уарзт нæу.

- Дзерассæ, у дæ уарзт дæр. Æз уарзын!.. Мæ хауæггаг зæрдæ агуры æнцой, уарзты, **ныфсы** 'нцой, æмæ йæм быцау чи фæлаууа, ууыл никуы суæлæхох уыздæнис.

- Æхсар, адæймаг бауарзы æрмæстдæр иунæг хатт. Фыццаг æмæ фæстаг хатт.

— Дзерассæ, уый раст нæу!

— Æхсар, дæ зæрдæ ма къах.

— Дзерассæ, ахсæв сиу кæндзыстæм нге амонд!

— Æхсар, иу æхсæвы амондæй амонд нæй.

- Дзерассæ, æз дын ссардзынæн æнусон амонд!

- Æхсар, æнусон амонд нæ вæййы.

- Дзерассæ, мæ сæр лыгмæ ратдзынæн, уæддæр дæхи нымайдзынæ амондджыныл.

- Æхсар, мæ амондæн фаг у де 'хсгæ мидбылхудт дæр.

- Дзерассæ, «нæ» мын ма срæди.

- Æхсар, авд хатты сбар - иунæг хатт алыг кæн.

- Дзерассæ, ме 'ргъомбасты цы исын, уый кæронмæ ахæссын бауыздæнис мæ бон.

- Æхсар, æмæ де 'ргъомбасты дур куы фæуа?

- Дзерассæ, къæдзæх фестæд!..

- Æхсар, куы йæ зоныс, рынчын дæн...

- Дзерассæ, ме 'гæрон уарзт æвдадзы хос фестдæнис дæ рыст зæрдæйæн.

- Æхсар, æз дыккаг курсы дæн, ды - æртыккаг. Кæдæм тагъд кæнæм?

- Дзерассæ, мæ зæрдæ йæ куызды бынат куыннæ ссара, уæд атондæнис.

- Æхсар, стипенди нын бинонты царды фаг не скомдзæнис.
- Дзерассæ, ныуадздзынæн мæ ахуыр. Цыфæнды куысты дæр ныллæудзынæн, уæддæр ды ницы хъуаг фæуыдзынæ.
- Æхсар, мæ зæрдæ лæгнывæндтæ нæ бабыхсдзæнис. Дæ институтæй иунаг бон дæр нæ рауадздзынæ.
- Дзерассæ, мæ комы хъармæй дæр дæ тæфсын кæндзынæн, фæлæ цом мемæ. Горæты мын хæстæджытæ ис. Фыццаг бонты уал уыдонмæ уыдзыстæм.
- Æхсар, горæты хæдзар нæхицæн дæр ис. Уый тыххæй нæ искæй тыхсын кæнын нæ хъæуы.
- Дзерассæ, æмæ уæд æмдзæрæндонны цы ми кæныс?
- Æхсар, куы дын дзурын, рынчын дæн. Мæ мад æмæ мæ фыд хъæуты цæрынц. Мæнæн иунагæй цæрæн нæй. Ме 'мбæлтгæн, ам нын хæдзар ис, уый куы схъæр кæнон, уæд мыл худдзысты.
- Дзерассæ, мæ зынаргъ, уазалы срызтæ. Ацæуæм. Дæ амондыл дывæнд мауал кæн.
- Æхсар, мæ фыд мæстыгæр у. Фæрсгæ сæ уæддæр куы бакодтаиккам.
- Дзерассæ, мæ бон, ныййарæджы зæрдæ хъæбулмæ нæ дур кæны, ныббардзысты нын æй.
- Æхсар, æмдзæрæндонмæ ма куы бауадаиккам?
- Дзерассæ, уый къæсарæй мæ мауал бакæсын кæн. Хæдзары дæгъæл дæхимæ ис? Нæ чингуытæ ныл не 'мбæлтгæ дæр æмбæлын кæндзысты.
- Æхсар, нæ зæрдæты маст нæ æнамонд кæндзæнис...
- Дзерассæ, нæ зæрдæты уарзтæй амонджын у-ы-дзыстæм.

7

- Къупп, къупп, къупп!..Дзерассæ æмæ Æхсар асины къæпхæнтæ кæнынц нымайæгау. Сæ дзабырты къупп-къупмæ хойынц сæ зæрдæтæ дæр. Сæ сусæг маст æмæ цин сæ кæрæдзимæ æвзидынц се ссыртæ, йæхи фергом кæнын сæ никай фæнды. Кæд лæппу æмæ чызг кæрæдзийы цæстæнгас ацахсынц, уæд

бахудынц сæ мидбылты, æфсæрмдзæстыг худт, сæ кæрæдзийыл бакъул кæнынц сæ сæртæ. Фæлæ хъуыдытæ... Сæ хъуыдыты нæ фæнды, æцæгæй цы цауы, уымæ æрæздæхын, пæррæстытæ кæнынц æндæр рæтты...

Дзерассæ:

«Пыррыччытæ кæндзысты... Æхсар Ацырухсы фæдджийæ феуæгъд æмæ йыл Дзерассæ архъан баппæрста, мидæгмоймæ йæ балæууын кодта. Ацырухста сæрбæрзондæй чыр-чыр кæндзæнис...

Æмæ худæнт. Кæй фæнды, уыдон худæнт.

Æрмæст баба хъуыддаг куы фехъуса!.. Бæсты цъар дæндагæй бахæрдзæнис. Уый æрсабыр кæнынæн гыцци ницы бафæраздзæн. Адæм нæм æрæхъусдзысты, мæ бонылæй!

Æмæ нæм æрæхъусæнт.

Мæхæдаг куы уаин дзæбæх. Гыцци мын куы дзырдта, дохтыртæ, дам, афтæ - чындзы куы ацæуа, уæд, искуы суртæ кодта, уый, дам, дзы рох дæр фæуыдзæнис.

Æви уыдон ныфсытæ сты, сайæн ныфсытæ?

О, ме сфæлдисæг! Æрмæст Æхсар... Уый мæ ма стыхсæд...»

Æхсар:

«Ацырухс... Кæйы дугъы фæцис Дзерассæйы разæй? Дзерассæйы æнувыд уарзæгой зæрдæ йæхæдаг дæр у иу чындздзон чызджы аргъ. Мæй, дыууæ мæйы куыддæр иу хатт бавзæр ваййы. Куы, дам, стыхсы, йæ зæрдайы рыхт бауромын куынауал ваййы йæ бон... Мæ уд дын Ацырухсы фыдæнæн снывонд кæндзынæн. Нæ йæ бауадздзынæн фæриссын. Зонын æй, нæ авналæнты мыст йæ къæдзил кæм расæрфа, уый нæ уыдзæнис, фæлæ цард фердæхтæй у. Горькийæ дарддæр, искуы, æхца дзы уарыд, зæгъгæ, уый никуыма фехъуыстон.¹

Ахсæв кæй бацардыстæм, уый, чизоны, нæ амонд у. Уадз, исчитæ мæ къулбадаг схонæнт. Зæгъæнт, Ацыйы тыххæй цæстмæ митæ акодтон,

¹ Горæт Горькийы уарыд æвзист æхца. Куыд зæгъынц, афтæмæй кæмдæр зилгæ дымгæ хæзна байгом кода, æхцатæ систа уæлдæфмæ æмæ сæ æркалдта къæвдаимæ.

зæггæ. Уыйхыгъд сын Дзерассæ дамты сæйраг нæ уыздæнис. Афтæ кæд фенхæликкой, ома сусæгæй æмбæлдыстæм, нæ дзырд конд уыд.

Ацырухс мæм сæрбæрзондæй кæсдæнис. Уый мæ æнæхæдзар хуыдта æмæ, зæггæ, ныр мидæгмоймæ бацыд! Мидæгмоймæ... Нæ, уый рæстæгмæ».

Йæ зæрдыл æрбалæууыд хæфсы æмбисонд. Хæфс, дам, афтæ: «Цы мыл худут? Ау, мидæгмоймæ чи бацæуы, уыцы нæлгоймагæй та æвзæрдæр дæн?»

Бахудт. Бакаст Дзерассæмæ. Уый нæ худы? Йæ амондæй нæу разы?

Чызджы цæсты зул уымæ здæхт уыд, æмæ йæ мидбылхудт атад лæппуйы зæрдæйыл.

Асины сæрæй фæцыд дуары хъæр. Чидæртæ æрызгъорынц чыр-чыргæнгæ. Дзерассæ батыхст. Лæппуйы къух йæ нарæг астауыл тыхт уыд æмæ йыл ахæцыд иуварс:

- Худинаг у.

Æхсар нæ бакаст йæ коммæ. Ноджы йæ æрбахъæбыс кодта, апъа йын кодта йæ уадулæн:

— Уадз, æмæ зоной, а-хæдзары ма уыдонæй дарддæр чидæртæ райынц сæ амондæй.

Уыдонæй æртæ-цыппар азы хисдæр чызг æмæ лаппу æрсурынц кæрæдзи. Дзерассæ æмæс Æхсары хъæбыс-хъæбысцæугæ куы ауыдтой, уæд фæлæууыдысты Салам сын радтой. Сæ фæдыл ма скодтой дызæрддыджы каст æмæ та асиныл айстой сæ кæрæдзи.

— Алæ, худинаг уыд! - асырххъулаæттæ сты чызджы уадултæ.

— Æмæ куы худынц! - Æхсар ацархайдтн йа зæрдæйы фаг бахудыныл.

— Нæ сæрмаæ царынц. Ног бацæргæ лæг æмæ ус сты. Уыцы хатæн сын лæппуйы фыд балæвар кодта.

- Уæдæ ма сын сæхи хуызæн сыхæгтæ фæзынд.

Дзерассæ бахудт. Йæ дзыппæй систра дæгъæл. Хъуамæ бакодтаид дуар.

— Схæццæ стæм?

— Ды йæ бакæн. Стæй дзурдзынæ, дуар дæр, дам, йæхæдæг бакодта, - æмæ та бахудт.

Лæппу бамбæрста чызджы хъазæн ныхас. Студенттæ хуыздæр мацы зæгъой; лæппу æмæ, дам, чызг фæрæдыдысты, фæлæ йæ лæппу ракурынвæнд нал кодта. Сæ хъуыддаг тæрхондонмæ ахаудта, хъуамæ лæппуйы æрцахсой. Тæрхоны лæгтæ ма йын фæстаг ныхасы бар куы радтой, уæд сыстад: «Раст тæрхон мын нæ рахастат. Чызджы пысултæ мæхæдæг кæй раластон, уый тыххæй мын мæ азтæ хъуамæ фондз фæкъаддæр кæнат».

- Чызг уый куы фехъуыста, уæд арвмæ фæхауд:

«Æдзæсгом! Куыд сайыс, мæ пысултæ мæхæдæг нæ раластон?»

Бахудт Æхсар, фæлæ та ацы хатт дæр, куыд æй фæндыд, афтæ нæ бахъæлдзæг.

Райста дæгъæл. Бакодта дуар, æмæ йыл хæдзарæй ракалд узал комулæфт. Бакъуырда йын йæ зæрдæ. Иу хуыцауы хорз, дуар нæма акъул кодта, афтæ Дзерассæ бахауд йæ риуыл. Æрцауындзæг йæ хъуырыл. Фемæхстысты та йæ цæссыгтæ. Йæ сæр нал иста лæппуйы дæллагхъуыраей. Цыд йæ хæкъуырцц.

- Æхсар... Нæма байрæджы. Ахъуыды кæн. Дæхи *дæр* ма сæнамонд кæн æмæ мæн дæр. Æхсар...

Фæлæ Æхсар, йæ хъуыды ма чи раивтаид, уыдонæй нæ разынд. Цы дзырдта, уыдон йæ зæрдæйы арфæй цыдысты. Æххæст дæр сæ кæй скодтаид, ууыл дывæнд нæ кодта. Тæфсæгæй рынчынау, рызтысты йе уæнгтæ. Ныххауд йæ хъæлæс. Уæддæр чызджы хъусы кодта сыбар-сыбургæнæгау:

- Иунаг мадæй дарддæр мын ничи ис. Ныр ма мын ноджыдæр уыдзынæ ды. Æрмæстдæр ды! Мæ царды скойы аккаг цыдæриддæр уа, уый нывонд кæндзынæн дæ цардудæн...

Æмæ йын феппæрста йæ пальто, йе 'рмтты йæ фелвæста, бумбулиау. Æрæвæрдта йæ сынтагыл. Йæ цæссыгтæ, йæ дызæрддыджы фæстаг суадæттæ йын сур кодта йæ тæвд пьатæй. Сæ пысултæ кæрæдзийы фæдыл хаудтой пьолмæ. Сæ кæрæдзи кодтой нуæрдæгау. Чызджы æнæвнаелд, хъæбæр риута рызтызты лæппуйы ризгæ æнгуылдзты бын. Лæппуйы пьатæй йæ хурытынæнгæс дзыккутæ зæй кодтой æмæ ныхæстысты йæ уадултæ,

йæдæллагхъуыртæ, йæ риутыл... Тæвд кодта йæ зæрдæ. Йæ сæр ма аппæрста фæстæмæ. Ныхгæдта йæ цæстытæ. Нал ын фаг кодта хатæны æнуд уæлдæф.

Талынг хатæнмæ уынг æмæ миты дыдзы рухс лæдæрсти рудзынгæй. Лæдæрст хъуызгæ, зыр-зыргæнгæ, адæймаг æм удгоймаджы куыд рахатыдаид, афтæ. Фæлæ лæппумæ чызг нал зынд. Йæ цæстыты раз сыстад Ацырухс, йæхи Ацы. йæ цæсгомыл тыхстысты уый калд дзыккутæ. Йæ цæстыты раз лæууыдысты уый къуыбыр риутæ, уый тасгæ гуыр!.. Хæццæ кодта йæ хъуыды. Нал æмбæрста, йæ цард кæмæн нывондкæнинаг у, уыцы хуыцауысконд, æнæазым уды куыд риссын кæны...

Йæхи æрæмбæрста чызджы тарст цъæхахстмæ. Фæхъил кодта йæ сæр. Фæкомкоммæ, фæллад, рыст Дзерасеæйæн йæ сæр куыд æрхаудта йæ риуыл. Фесхъиудта лæппу. Æппæт дæр æм фæкаст фынфенæгау. Æдзынæгæй дæр уымæн аздад. Стæй фæкодта сонт гæпп.

- Дзерассæ! Дзерассæ! Мæхи Дзерассæ. Цы кодтай, Дзсра? - йæ уд абадт йæ дæлæвзаг. Ныууыгъта чызджы хидудæст сæр.

Чызг бамбæрбта, лæппу йын, ома, фæсур та ис, уый тыххæй фæтарст, æмæ йæ цæстытæ байтом кодта сабыргай. Уыдысты йын цæссыгудæст. Цины цæссыгудæст.

Фефсæрм. Фефсæрм Æхсарæй. Уæддæр йæ цæсгом бамбæхсынаен лæппуы дæллагхъуыраей хуыздæр бынат не ссардта. Ныттыхстис та йыл. Нылхъывта йæ йæ гом риумæ.

Цы доны цæугæ ныууагътон...

Уый мын фæйлауын куы хъуыдис, гъен!

Сыхæгтæй цыд зарын. Расыг зарын. Хъæлæстæ уыдысты дыууæ. Нæлтоймат æмæ сылгоймаджы. Зарæггæнджытæ сæ уд хъардтой, цæугæ цы доны ныууагътой, уый сын фæйлауын кæй хъуыдис, уыдæттæ куыд аивдæр загъыныл. Фæлæ уыдысты расыг. Расыг æмæ фæсус. Стæй сæ хъæлæстæ æрдзæй нæ фесты сæ кæрæдзийæн нывгонд æмæ кодтой хъарæггæнæгау.

Лæппу æмæ сæм чызг хъуыстой æнæсымæй. Хъуыстой сæм æмæ сæ сусæг цæссыгтæ, сæ цин æмæ сæ рисы цæссыгтæ хъуызыдысты сæ уадултыл.

Чызджы фæндыдис, чи сты, уый лæппуйæн бацамонын. Фæндыдис æй, куы йын радзырдтаид, уым кæй цæры иунæг сылгоймаг Хати. Зæххы цъарыл ын йæ иунæг къоппайæ дарддæр кæй ничи ис. Ие 'взонджы бонты йæ бон йæ цард саразын кæй нæ баци. Ныр, хъæды халонау иунæгæй кæй тоны йæ бонтæ. Чидæр нæлгоймаг куыд ныууадзы йæ ус, йæ сывæллæтты æмæ хæларзæрдæ Хатиимæ кæй фервиты йæ рæстæг. Фæндыдис æй, куы йын бамбарын кодтаид, иунæг Хатийæн йæ лæджы (йæхæдæг æй афтæ хоны) фæзынд æрвылбон дæр бæрæгбоны хуызæн куыд вæййы. Куыд фервæзы йæ иунæгдзинадæй. Йæ хæдзар хæдзарæнгæс куыд бавæййы, æмæ йæ мæгуыр муртæ куыд ныккалы фынгыл. Куыд баназынц æмæ куыд фæзарынц.

Дзерассæйы фæндыд, æппæт уыдон куы радзурид. Æхсарæн. Æхсар, ныртаеккæ æмæ цæргæ-цæрæнбонтæм йæ зæрдæйы иууыл рухсдæр бынаты чи цæрдзæнис, уый, куы бамбарид миунæг Хатийы сагъæс. Куы йын батæригъæд кæнид. Куынаæ йыл бахудид.

Фæлæ лæппу йæ уæлхъус йæ уæрджытыл лæууыд, чызг хуысгæ кодта, афтæмæй радысты дæллагхъыр-уæлуагхъуыраей. Сæ гом риутæ кæрæдзийыл бакодтой ныхасæгау. Чызг йæ къуыбыр риуæй хатыд лæппуйы зæрдæйы иугъæдон, тыхджын гуыпп-гуыпп. Нæ йæ фæндыд уымæй фæхицæн уæвын. Æмæ йæ дзыхыл сæвæрдта цъутта.

Лæппу та чызджы зæрдæйы фæдисы тыррыкк-тыррыкмæ хъуыста, æмæ сæ иу сым никамæйуал хъуыст.

Хатитæй æнæаскъуыйгæйæ хъуыст уыцы иугъæдон, расыг зарæг:

Цы доны цæугæ ныууагътон,

Уый мын фæйлауын куы хъуыдис, гъей!

Цы чызджы кæугæ ныууагътон,

Уый мын рæвдауын куы хъуыдис, гъей!

8

Чысыл горæт бирæ цæмæйдæрты чысыл вæййы. Ноджы С-йы горæты адамы фылдæр хайæн сæхи сæрмагонд хæдзæрттæ ис. Хæдзæртты цур та

сын ис чысыл цæхæрадæттæ. Æмæ горæт йæ базыртæ кæуылты айтыгъта, уыйбæрц дзы адæмыл ма сæмбæлай. Бирæ хатт уынджы иу кæронæй иннæмæ дæ цæсты зул никæуыл акъуырдына.

Ныр цыма горæты исчи кæрæдзимæ æрбампылдта - адæмæн суынгæг. Стырæй-чысылæй дыууæрдæм кæнынц. Чи дыл сæ йæхи кæцæй скъуырдыæнис, чи кæцæй. Иууылдæр - хъуыддаггъуыз, иууылдæр сын - ма мын байрæджы уайы æнгæс.

Машинæтæ дæр цыма фылдæр фесты. Тротуарæй-ротуармæ сæрибарæй нал ахиздына. Дыууæрдæм цъелф кæнынц.

Уæддæр дзы магазинтæй фылдæр адæм никуы уыд. Дзул дæр сæрибарæй мауал райстаис. Алцæмæ дæр - рад, рад, рад. Дзулмæ, сæкæрмæ, æйчытæм, кæрчытæм. тахынагмæ, нозгмæ... Иууыл фылдæр адæм та - дзидза амæ нæлхæмæ. Дзидзауæйгæнæг йæ фæрæт дард фæхæссы, дзидзайы хай барæнмæ нæма бахæцца вæййы, афтæмæй йын йæ аргъ базоны:

- Авд сомы!

- Туман!

Æхсары дæр фæслекцитæй изæрдалынгтæм бахъуыд рады алаууын.

Æмæ рад дæр рады хуызæн куы уа, уæд цæмæннæ, фæлæ чысыл горæты дзидзауæйгæнджытæи чи се 'мкусæг разыны, чи сæ хæстæг, чи сæ зонгæ... Хæсты сахъатджынтæн, магуыр, сæ бæлвырдгæнæнтæ сæ къухты хылаæй баззайынц.

Æхсары фæстæ рады кæрон нæма зыны: уый æппæт адæм хуыцауы æнæхъуаджы кæм сафдысты сæ рæстæг (?) - уымæй ма йæ уыд ныфс. Цыдæр хъæлдзæг лæппуты 'хсæн лæуд фæцис, æмæ æнæрадаæй нард хæйттæ чи агуырдта, уыдон цардвæндагтæ сæхирдыгонау нывæзтой.

Иу сырхбын, урссæр, хæрзхаст лæг та Стыр Фыдыбæстæйон хæ.сты хайадисæджы бæлвырдгæнæн куы бав- дыста, сæрбæрзондæй куы бадзырдта дзидзауæйгæнæгмæ: « - Деттæ ма мын уыцы къабаз абар, лæппу!» - уæд Æхсары æмрадонтæй иу ацæргæ, мæллæг лæг нал «фæлаууыд:

- Ай, куыдз мах у, фæлæ бæттæн кæй у?

- Хъусы дæ. Хæсты хайадисæг у, - нал æм фæлæууыд Æхсар.

- Чи? - бахудт Мæллæг. - Уый чи у, уый æз хорз зонын. Мæ мард фенут, мах комбæстæй у. Хæстмæ цауынхъом уыд, афтæмæй йæ мады фæдджийы бын стыста йæ сæр. Æдылтыйы 'фсон скодта. Фæлæ йæ уæддæр топпыты разæй аскъæрдтой æмæ иу мæйыбæрц æмбырд гæнæн пункты аздад. Богътæ кæнын, дам-иу систа. Мæ мард фенут, йемæ чи уыд, иу ахæм æй фæдзуры. Къах- æвæрæнмæ, дам-иу бацыд, дуар-иу гомæй ныууагъта... Иннæтæ йæ куыд уыной, афтæ, цынæ æнаккаг митæ кодта...

Расырдытой, дам, æй. Мæ мард фенут. Уый ныр - хæсты хайадисæг... Уым чи баззад, уыдон та? Цæнкуылтæй ма кæй а рластой, уыдон та? Иæ тугæй зæхх чи судæста, уыдоны дæр худинаг кæны... Ныр æрзондджын, дзæбæх бынатмæ дæр бабырыд...

Сырхцъар лæг сæ куыдзы хъуыды дæр не 'ркодта. Йæ «къабазгонд» йæхирдыгæй фæци æмæ йæ схъæлæй фæхæссы.

Æхсары уыцы ныхæстæ æххæст нæ бауырныдтой. Чизоны, раст дæр сты, сбæлвырдгæнæн бирæ цæмæндæрты нал ис. Уæддæр-иу ахудт. Лæууынаæй уыйбæрц нæма фæлмæцыд, æмæ æнæрадаёйцауджыты дæр ницæмæ дардта. Фæлæ...

- Зæрдæ! Ракаес-ма ардæм.

Хъæлæс ын зонгæ уыд. Зонгæ, фæлæ йæ зæрдæйыл нæ атад. Чи у, зæгъгæ, æнæрхъуыдыйæ йæм фæзылд фæстæмæ.

Йæ цæстæнгас фыццаг цауыл скъуырдытæ, уыдон - хурмæнвд, бур сæрыхъуынтæ. Бензинæнгæс бур сæрыхъуынтæ. Фæныхстысты йæ цæстыты. Сæ бынаæй цъæх гагуытæ сæ быцъынаг тонынц адамы .сæрты акæсынмæ. Йæ нарстгомау къух тилы дзидзауæйгæнæгмæ:

- Зæрдæ! Дæумæ нæ дзурын?

Ауыдта йæ дзидзауæйгæнæг - бæрзонд, саулагъз лæг. Иæ хъуынджын æрфгуыты бын йæ сау цæстытæ фестæдысты худгæ цырагътæ. Фырцинаæй йæ фæрæт æрцæйхауд йæ къухæй:

- О-о! Ды дæр мæм æрхаудтай, Гæндилджан?! - йæ дысæй йæ ныхы хид асæрфта зулмæ.

- Дæ машинæ æцæг уæй кæныс?

- Уæдæ, афтæ æнхъæлыс иу литр бензины тыххæй æнæхъæн бон рады лæууынмæ мæ былыцъæрттæ фæхæрын?

- Фердæх, фердæх, æндæра дæ машинæ нырма ауæйæн æвгъау у!

Æхсары цæст ыл сæ иухатты фембæлдай фæстæмæ нал схæцыд. Ныр лæппуйы нæ бафæндыд, Гæндил æй рады лæугæ федтаид. Азылд иннæрдæм. Йæхи скодта дуармæ кæсæг. Æмæ йæ цæст фыццаг цæуыл скъуырда, уый - сырх «Жигули». Лæууыд магазины раз. Лæппуйы акомкоммæ. Йæ мидæг æрттиваг, гæрæм, хъуынджын цармы тыхтæй бадт... Ацырухс. Йæ хъуынджын кæрц æмæ худы бынæй, гæды къуымбилты æхсæнæй куы кæса, уыйау ныййирд Æхсармæ.

Институты æрцыд лæппуйы хъустыл, Ацырухс цæмæ бæллыд, уый, дам, æй баййæфта - стыр хæдзар, машинæ, хъæздыг лæг. Гæндил, дам, æй, паддзахы усау, рацарæзта. Чызджытæ йæм, абæрæг æй кæнæмы æфсон ныццыдысты, æмæ йын йæ цацатыл, йæ бибитыл зæрдæхъæрмтæ кодтой. Йæхæдæг уæдæй ардæм институты къæсæрæй нæма æрбакаст. Æхсар, ахæм ран фембæлой, уый æнхъæл нæ уыд, æмæ йын йæ зæрдæ цыдæр ныррæхуыста. Денджызы уылæнау йе уæнгты цыдæр узал ацыд, уылæнгæнгæ. Чызг комкоммæ уымæ каст, ууыл баууæндын æй нæ фæндыд æмæ фæзылд фæстæмæ, хъавыд йæ цæсгом амбæхсынмæ. Уæддæр йæ цæсты зулæй ауыдта Ацырухсы, йæ кæддæры Ацыйы цæсгомыл ахъазыд Джокондайы сæрбæрзонд мидбылхудт.

Лæппуйы сæры магъзы цыма зынг уæхст ацыд зилгæ. Аргъæутты æхсон уайыгау, ныррызтысты æмæ æркалдысты йе уæнгтæ. Æнæад ус-лымæны сынчытау ма йе стджытæ кæрæдзийыл ныххæцыдысты тыхæй.

«Цæмæ бæллыд, уый йæ баййæфта»...- йæ зæрдыл æрбалæууыдысты йе 'мкурсон чызджыты ныхæстæ æмæ ныккæрзыдта.

Уыдоны дæр абæрæг кодтой се 'мбæлттæ. Дзерассæйы æмкурсонтæ. Семæ-иу фæйнаæ авджы æрбахастой. Фæкуывтой-иу сын.

Уыдонæй дæр истытæ дзырдтаиккой. Ног бинонтæ се стипендийы муртæй пас хъуамæ скуымдтаиккой? Афтид фынгыл сæ фæбадын кодтой.

Къуыри размæ Æхсары сæ бæзæрхыг, хæрзконд профессор-декан æрурæдта институты къæлидоры:

- Арфæ дын кæнын, лæппу! - худт, йæ къухыл ын ныххæцыд. - Бинонтæ, дам, æркодтай, фехъуыстон. Бæргæ, æххæст институт куы фæуыдаиккат каст... Фæлæ ницы кæны. Зæхх уæлгоммæ у. Зонын æй, нырма тыхсдзыстут. Куырдиат ныффысс, æмæ дын иу-чысыл æххуысы æхца рафысдзыстæм.

Лæппу сæфсарм. Уæддæр не сразы. Йæ сæрмæ йæ не схаста. Уый дæр та æрцаудзæнис Ацырухсы хъустыл. Худдзæнис сыл сæрыстырæй, ома, цæй бинонты 'фсарм сæ уыд, сæ мæгуыры хъис уырдыгмæ куы згъæлы. Худдзæнис æмæ даудзæн йæ гæрæм кæрцы æфцæггот, ома, кæсут, йæ бон бинонты цард аразын кæмæн у. Æхсар та уыцы сæрыстыр мидбылхудтæй куыд тарст! Оу, куыд дзы тарст...

Декан уæддæр сразы кодта Дзерассæйы. Ныффыссын ын кодта куырдиат. Æххуысы тыххæй. Æнæмæнг, студенттæй цыдæртæ æрцыд йæ хъустыл.

Æхсар акаст дуарырдаем. Нал хæры дзидза. Нал æй хæры æмæ фæцис. Адæймаг йæхи сахуыр кæны дзидзатæ, нæлхæтæ, алы хæрæджы дымджытыл. Нозтылмард лæгæн æнæахуыппкæнинаг цард ад куыннæуал фæкæны, уыйау, адæймаг цæуыл сахуыр уа, æнæ уыдон йæ удагас удагасыл нал фæнымайы, æндæр дзы иу дæр нæй æмæ иннæ дæр.

Афтæ ахъуыды кодта лæппу, æмæ йын ацæуыны рæстæг фæцис - дзидзауæйгæнæг æмæ Гæндил бахызтысты мидаемæ. Рацæйхызт радæй æмæ йæ цастыты раз фестад Дзерассæ. Æрцауындзæг йæ хъуырыл. Йæ къæхтæ фæстæмæ ныккъæдз кодта, йæ сæр аппæрста йе уæхскыл æмæ худы:

- «Кæд ма фынджы фидыцæн искуы стурьы фыд ссарай, уæд кæс æмæ махмæ. Чизоны, не 'мбæлттæй нæ исчи æнæнхъæлæджы æрæмыса. Зæгъдзысты, мах дæр цæргæ кæй кæнæм!» - дзырдта.

Нæ йæ бафæндыд уыцы худгæ цæстыты хъыг райсыи. Йæ дæндæгтæ нылхъывта кæрæдзимæ. Ныуурæдта йæхи.

Дзидзауæйгæнæг рахызт æфтаундоны дуарæй æмæ йыл адæм схор-хор кодтой:

- Уæ зонгæты ма-иу разæй ма тьыссут!

- Ам мах адæм стæм, æмæ-иу æнæрадæй мачи бырæд!

- Адæм сæдзæсгом сты, æндæр ницы!

- Гъе, уæ хæдзарылаей! Ныр иу кыло дзидзайы тыххæй мæ машинаæ æцæг ауæй кæнон? Уæхæдæг хорз куы зонут, афæстаг рæстæджы нæм бензин маргъы 'хсыры хуызæн ссис. Куы йæ фæхъыг кæнон, уæд ма мæ уый фæстæ бензины колонкаейы æмгæрон дæр ауадздзæн?

- Уæд мын йæ бинонтæ аскъуыйæнт, кæд йæ фыды бензин нæ уæй кæны!

- Тæрсгæ ма кæн, уый дæр ын йæ фыды стуртæй нæ раргæвста! - йæ ныхас сæм баппæрета Мæллæг дæр.

Æхсарæн цы бамбарын хъуыд, хицауады сойæ сæ кæрæдзийы былтæ цæмæн сæрдынц. Фæлæ Гæндил цы фæци? Уый цæмæннæуал рахызт йемæ?

Йæ цæсты зул аивæн адардта æддæмæ, машиннæмæ.

Гæндил машинаейы уæзтæласæны тыхтъыст кодта стурьы раззаг къабаз.

«Омæ, горæт-куывдтæ аразынц адæм, уый æппæт дзидзайæ цы кæнынц?» - ахъуыды кодта лæппу.

Мæллæг ын цыма йæ хъуыды бамбæрста, ныццагъта йе 'рмттæ:

- Æй, мæ мард фенат, ацы уазалгæнæнтæ фесæфтой адæмы! Бирæ хæдзæртты дзы цалдæргæйттæ ис. Ныр алабон магазинтæ дзидзайæ нæ ракæл-ракæл кæнынц, уæд дæ уазалгæнæны галы мард дæр басхой æмæ афæдзæй-афæдзмæ, - хъæуа, нæ хъæуа, - дæ уæларт «хашлама» пæлхъ-пæлхъ кæна. Адæм сзыд сты. Мæ мард фенут, магазинты дзидза уæййаг мæйгæйтты дæр нæ ваййы, фæлæ физонæджы фыдæй искуы исчи амард фехъуыстат?

Æхсар никуы фехъуыста ахæм хабар. Магазинты æрвылбон фыдызгъæл уæййаг кæй нæй, уымæн ма æндæр аххосæгтæ дæр зыдта. Нæ хъæуты адæм горæттæгтæй кæй агæпп кодтой, йæ фыды уæзæгыл ма дзы йæ къух чи нæ

систа, уыдон фылдæр хай дæр зæххы куыст, фосдардмæ зулмæ кæсын кæй райдыдтой, се 'нхъæлмæ каст горæтмæ кæй у, уый дæр ын æнæзындгонд нæ уыд. Фæлæ йæ нал фæндыдис уыдоныл хъуыды кæнын. Йæ сæры хæццæ кодтой алы фарстытæ. Ацырухс, йæ иухатты Ацы йæ гæрæм, хъуынджын кæрц æмæ худы нал хидæн кодта йæ цæстыты разæй. Дзерассæ та Æхсары номыл йæхицæн иу уæлæбаппаринаг ницыма балхæдта. Йæ чындзы ацыды размæ йын хæдзары цырыхъхытæ балхæнынаен цы 'хца радтой, уыдонæй чызг лæппуы номыл къухдарæн балхæдта. йæхи дзы сайы æви йе 'мбæлтты, уымæн лæппу ницы бамбæрста. Афтамæй бирæтæ та... Афтамæй... Уыцы цæстфæлилджитæ, зæххы быныбырджитæ, цъаммæрттæн сæхæдæг аразынц сæ къух.

Цæмæннæ ныххæцыд Гæндицы æфцæгготыл, хæрæджы цæмæннæ слæууын кодта рады? Дæ уарзоны дын байстон æмæ мæ дæ маст исыс ын загътаид? Æмæ уый æппæт адæмæн дæр сæ уарзæтты байста? Цæмæн æй ауагътой сæ разæй? Афтамæй сын сæ къæбæр сæ дзыхæй дæр кæй райдайдзысты скъæфын, уый сæ не 'ндавы?

- Æфсымæр!

Дзидзауæйгæнагмæ та адæмы сæрты чидæр йæхи ивазы.

- Иунаг зæрдæ, иунаг æфсымæр дæр нал! Æнæрадæй ма искæй ауагътай, уæд дыл акт .сараздыстæм, æмæ сæм стæй рагæпп-багæпп кæндзынæ! - йæхи нал баурæдта лæппу.

- Афтæ, афтæ!

Æхсар баввахс уæйгæнагмæ. Хорз сын фехъуыста се 'ртхыраентæ. Дзидзауæйгæнаг йе уæхсчытæ фелхъывта кæрæдзимæ.

- Дæхæдæг кæсыс, ницы дын мæ бон у баххуыс кæнын! - адзырдта «æфсымæрмæ».

Уæдмæ лæппуы рад æрхауд æмæ йын уæйгæнаг фыдызгъæлы 'хсæн авзæрста мæллæг, стæгджын хай, бамбæрста лæппу, йæ дзых йæ бар нæ разынд, æмæ йын уымæн афтæ кæны. Амæсты.

- Деттæ фаллаг хай сис!

Йæ хъæлæс, йæхи дæр куыд нæ фæндыд, афтæ мæсты рауад.

Рамæсты дзидзауæйгæнæг дæр:

- Уый тыххæй хъæр цæмæн кæныс?! - мæсты æппæрст æй æркодта барæныл.

- Туман, - фæцæй йæ тыхта гæххæты.

Лæппуйы йæ дзыппæй уый ныфс нæ уыд æмæ фæсырх.

- Фембис æй кæн.

- Ныр уый æмбистæ кæндзынæн!

- Мæнæн æй æрис!

- Æрис æй мæнæн!

Фæйнæрдзыгæй йыл æгæр бирæ дзурджытæ разынд æмæ рахсыст лæппуйы маст, уæддæр ныххæцыд йæхиуыл. Сабыргай, фæлæ фидарæй загъта:

- Нырма мæ рад у, æмæ йæ æмбис фæкæн, загътон.

Уæйгæнæг ма йæ иу хатт абарста цæстæнга.сæй. Лæппуйы. Стæй дзидзайы хай ачъепп кодта æрдæгыл.

- Ныр, куыд æмбæлы, афтæ йæ сбар.

- Цыппар сомы.

Быцæу ныхасмæ адæм фæхъус сты. Лæппу æхца бафыста. Райста фыдызгъæлы хай. Фæзылд, фæлæ йæ цы ма фæстейæ дурзæй сырдат - йæ хъус ахста адæмы кæл-кæл.

- Уый тыххæй хыл кодта?!

- Уымæй арвитынмæ хъавы йæ бæрæгбон?

- Хих-хи-хи...

Нал сæм фæкаст. Нал æй фæндыд, се 'фсæст, «лæг дæ» йын исчи загъа, уый тыххæй цыф дæр чи бахæра, сæ уыцы цæсгæмттæм кæсын. Фæллад, фæлмæцыд, мæстæйдзаг, фæлурсæй балæууыд сæ... растдæр загъгæйæ, нырма дзы лæгæй-лæгмæ кæй никæй зыдта, йæ уыцы каисты къæсæрыл.

- Мæ хæдзарыл, цы кодтай?! - Дзерассæ йыл йæхи баппæрста тарстæй.

- Ницы, мæ хуры чысыл. Ныффæлладтæн дын.

Бахудт. Тыххудт. Æрбатыхта йæ йæ хъæбысы. Апъа йын кодта йæ уадулæн, æмæ фæсабыр чызджы зæрдæ. Стæй лæппуйы зæрдæйы маст дæр

фæсаст. Фæсаст, æмæ йын цыдæр æхсызгон уыд чызгимæ къуымты фысымиуæг кæнын. Чи сæ дзул хаста фынгмæ, чи - цæхх, чи - цъæхыг, чи - цæхджыитæ... Чи тахынæг лыгтæ кодта, чи - хъæдындзтæ... Чысыл цыппæрдигъоп фынгыл алцы дæр сабыргай бадт йæ гаччы. йæ тæккæ астæу - Хатийы лæвар хæрзчысыл назбæлас, Ног азы, бæрæгбонты бæрæгбоны бæрæггæнæн, æппæтадамон бæрæгбоны нысан бæмбæгвæлыст, хъазæнвæлыстæй. Хати сын æй афтæ дзургæ бахаста:

- «Алæ-ма, мæ ног сыхæгтæ, æз уын назбæлас радтон, уый та цæй Ног аз у æнæ назбæлас?!»

Æмæ йæ чызг æмæ лæппу фæфæлыстой бæмбæджы гæппæлтæй. Алы хулон-мулон гæххæттæй йын фæцарæзтой хъазæнтæ. Ныр сæ ногзон фидыц сæ фынджы астæуæй каст сæрыстырæй.

- Ех-х!.. Ныр нæм нæхиуæттæй исчи куы фæуид! - бабæллыд чызг. - Зæгъиккой нæ, уыдон дæр цæргæ кæнынц, зæгъгæ.

Лæппу бахудт.

- Нырма хæстæджыты дзуарæй æлгъыст стæм. Ахæм бæрæгбоны нæм йæ сæр ничима бадардзæнис. Къулбадджытæ нæ хондзысты.

Фæлæ къулбадджытæ не стæм, нæ? Фæлæ дзæбæхтæ стæм, нæ? - чызг та ныттыхст лæппуйыл, йæ русæн ын ныпыпъа кодта æмæ худгæ алыгъд къæбицмæ.

- Дзæбæхыл ма æндæр сыкъатæ вæййы, ме 'фсиныкъуындзих?! - фæстейæ йæ хъазгæйæ басырдта лæппу.

- Æхсар, Æхсар! Ацы æхсæв нæ худынаёй ма 'рлæууæм, хорз?

Лæппуйы зæрдыл æрбалæууыд, йæ хъуынджын, гæрæм кæрц æмæ худы тыхтæй йыл Ацырухс куыд сæрыстыр худт бакодта. Фснкъард, фæлæ уый фыддарæдæн æмæ Дзерассæйы цинæн ныллыг кодта:

- Æз сом, иннабон, стæй уый фæстæ бонты дæр не 'рлæудзынæн мæ худынаёй!

- Адæм афтæ акæнынц, Ног азыл, дам, куыд сæмбæлай, æнæхъæн аз ахæм зæрдæйы уагимæ цæрдзынæ.

- Ёцæг?! - лæппу йæ цыма фыццаг хатт хъуыста, бадис ыл кодта. - Уæдæ, худгæ! Хах-ха-ха!.. - бакъæцæл худæгæй. Чызг фæфыддæр. Абырыдысты та сæ кæрæдзийы дæллагхъуырты, стæй чызг фесхъиудта.

- Мæ хæринаг!.. Мæ хæринаг басыгъд! - йæхи фæцъелф кодта лæппуы хъæбысæй. Уæларт балæууыд. - Иф-ф, иф-ф, иф-ф!.. йæ хус сымагма æрратæ дæр нæ кæныс, æрратæ?

- Зонджынаёй та мæ кæд федтай?

Лæппуы хъуыды ацахста, уыцы дзырдтæ, гæнæн ис, чызг йæхицæн банымайа æфхæрдыл: ома мын лæппу уайдзæф кæны, ме 'дылуйæ бацардтæн демæ, зæгъгæ. Æмæ фæсырх, уæддæр ацархайдта, чызг мын мæ ныхас æвзæрмæ ма айса, зæгъгæ, æмæ та бакъæцæл худæгæй. Бахудт Дзерассæ дæр, стæй фенкъард. Фенкъард, æмæ фелхынцъ сты йе 'рфгуытæ.

- Цы кодтай? - æфсоны фарст ма йæ кодта лæппу, фæлæ йе 'нæрхъуыды ныхасы тыххæй æфхæрдта йæхи. - Исты дæм хъыг фæкаст?

Чызджы цæстытæ донæй айдзаг сты.

- Æхсар, зоныс цы?

- Цы уыдис, мæ хуры чысыл?

- Кæд иууылдæр афтæ уон...

Уæдæ куыд хъуамæ уай? - бадис кодта лæппу.

Зоныс, тæхын мæ фæфæнды! Цыма бынтондæр никуы уыдтæн рынчын! - чызгæн фырцинаёй акалдысты йæ цæссыгтæ. Йæхи баппæрста лæппуы риуыл.

Æхсар ын, мæнмæ фæхъыг, зæгъгæ, æнхъæл уыдис. Ныр ыл ныттыхст.

- Иууылдæр ноггуыр д уæрыччы зæрдыл хъуамæ уай, уæдæ куыд! Фæкаес ма-иу.

- Ныр мæ бауырныдта, дохтыртыл æцæг æууæндæн кæй ис. Куы бацардыстæм, уæдæй фæстæмæ мæ зæрдæ æцæг ноггуыр д уæрыччы зæрдæйы æнгæс у.

Æмæ та ногæй ахызтысты фынгæвæрынмæ.

- Дзерассæ, сæнтæ дурыны ныккæнон æви сæ фынгыл æвгты æрæвæрон?

- Нæ зонын. Мæ фыд фынгмæ дурыны фæхæссын кæны сæн.

- Уæдæ мах дæр уый бафæзмæм!

Æмæ фынгыл ногазон назбæласы фарсмæ аслам гареджифсæст, сæрбæрзонд лæуд æркодта гуыбынджын дурын.

- Æхсар, хъарм хæринагтæ дæр æрæвæрон фынгыл?

- Нæ зонын, æгæр ма ныууазал уæнт.

- Мæнæ ма цы баззад Ног азы 'рбалæудмæ, кæдæм уазал кæнынц?

Æмæ фынгыл, сæ фæздæг дармæ здыхсгæ, февзæрдысты хашламайы тæбæгъ, карчы фыдæйарæзт хæринаг...

- Кæсыс, декан нын нæ ногазон фынджы кой бакодта. Дæуæн та сæ дæ зæрды нæ уыдис райсын, - чызгæн йæ фынгæвæрдæй байрад йæ зæрдæ.

Æхсары цæстытыл та ауад, Ацырухс æм йæ гæрæм, хъуынджын кæрц æмæ худы 'хсæнæй, гæды къуымбилты 'хсæнæй куыд кæса, уый каст куыд кодта. Йе 'взаг уый тыххæй фæуæззау.

- О, фæлæ...

Дуар ныххоста кæйдæр уæззау къух.

- Нæ Ног аз æгæр мæсты нæу?

- Чи у? - Дзерассæ, чъызгæ, ауад дуар кæнынмæ.

Хæдзары фысымыл нымад уый уыд. Ныр дæр Æхсары разæй уымæн фæци. Дуар нæма бакодта, æмæ йæ цин йæ разæй æрбазгъордта:

- Гыцци! Гыцци 'рцыд!

Йæ цинмæ рацæйуад Æхсар. Чызг фæцæйгæпп кодта йæ гыццийыл атыхсынмæ, фæлæ мадыл иуварс ахæцыд кæйдæр ставд арм. Къæсæрыл йæ гыццийы бæсты балæууыд йæ баба - ныллæг, фæтæнтæконд Кæмци. йæ ивзыд æрфгуытæ сæ кæрæдзимæ не 'ххæссынц, сæ кæрæдзийыл стыхсын сæ къухы не 'фты, фæлæ сæ бынæтты ныззылын-мылынтæ сты.

Дзерассæ зоны, афтæ йæ фырмастæй у. Йе 'рфгуытæ куы ныззылынтæ уой, уæд æм сдзырд нал ис. Æмæ дзы барызт фыртæсæй. Йæ къухтæ йæ риуыл аздадысты дзуарæвæрдæй. Æргъæвст каркау, багæв-гæв кодта фыртæсæй.

- Гыщи йæм æрцыд! Къахбай цыдæр! Æз дæ ахуырмаæ рарвыстон æви мæ хæдзар схынджылаæггаг кæнынмæ?! - йæ уæлармæй зулмæ батъæпп кодта чызджы былтæ æмæ йын атæппал сты. - Кæм ис уыцы кæйдæр дзæгъæлзад та?!

Фæцæйцыд мидæмæ. Дзерассæ фæцис йæ размæ. Æрхауд йæ зонгуытыл. Ныттыхст ын йæ къæхтыл.

- Баба! Уый аххос ницы у!

- Иуварс! - фыд æй асхуыста къахæй.

- Мæн амар!

Чызджы цъæхахстмæ рагæпп кодта Æхсар. Дзерассæйы пьолыл, йæ былты туг сæрфгæ, хæкьюырджæнгæ, куы ауыдта, уæд йæ цæстыты туг абадт, фæсонт:

- Цы у уый?! - чызджы фелвæста йе уæхсчытæй. Амбæрзта йæ йæ чьылдымæй.

Кæмци уый æнхъæл нæ уыд. Исчи йæ чызгæй йе 'хсæн балæууа, уый йæ нæ уырныдта æмæ фæныхдзæфау. Йæ цæстæнгас разгъор-базгъор кодта лæппуйы тугбадт цæстытæ, йæ дымст фындзы хуынчъытæ, рагæппæввонгæй лæууæг уæнгтыл.

- Мæ хæдзар... - цы ма загътаид, цы ма акодтаид, уый нал зыдта. Йæ амондæн йе 'мкъай, цъиуджын каркау, йæхи баппæрста сæ астæумæ.

- Цы кодтай? Цы сæрра дæ?

- Адон иууылдæр дæ аххос сты! Цы дæ, уый - ды! - йæ тымбыл къух ын бахаста йæ былтæм.

Ус ын ахуыр уыд йæхиуыл дæр, йæ тымбыл къухыл дæр. Нал дзы тарст. Ацахста йæ. Баппæрста йæ хатæнмæ.

Лæг ногазон фынг куы ауыдта, уæд ноджы фæсонт. Йе уæхсчытæ аппæрста фæстæмæ. Фæбогъ кодта:

- Кæсут?! Кæсыс?! Мæ хæдзарæй мын фæхынджылаæг кодтой, ноджы дзы фынгтæ æвæрынц! Æрбынæттон дзы сты!

Фæхæцыд фынгæмбæрзæныл. Ус ма йын йæ къухтæ ацахста, фæлæ фынг абадт зæххыл. Фæцыд тæбæгъты, æвгты дзыгъал-мыгъул. Сæн алæсæн пьолыл.

- Æй, дæ къухтæ уыдонау куыд ныццъæлтæ сты!

Фæлæ лæг йе 'мкъайы æлгъыстытæй нал фæсаст. Йе уæхсчытæ та феппæрста фæстæмæ. Йæ цæсгом зылд туджы. Хæдзары кодта дыууæрдæм.

- Тагъд фесæфут мæ хæдзарæй! Ам уæ хъæр, уæ кой мауал уæнт! Мæхи къухæй уæ ныргæвддзынæн!

Æхсар лæууыд цавдурæй. Нал змæлыд. Ныххаудис та йæ хъæлæс. Бынозæй ма улафыд тыхæй-фыдæй. Кодта сыбар-сыбургæнæгау:

- Ацæудзыстæм. Гъай-гъайдæр, ацæудзыстæм. Мах никæй хæдзар хъæуы. Мæгуыргуртæ не стæм. Æнæмæнг ацæудзыстæм. Ныртæккæ дæр. Афтæ нæу, Дзерассæ?

Дзерассæмæ ницыуал хъуыст. Ницыуал уыдта. Лæууыд æмæ пьолмæ каст дзагъырдастæй. Йæ былты цæф, йæ фыды хыл ын уый нæ ракодтой, сæ мæгуыр капеччытæ кæуыл ныккалдтой, сæ уарзтмонц зæрдæты хъарм кæм фæвæрдтой, йæ уыцы ногозон фынджы ныппырх ын йæ зæрдæйы риссагдæр тæгтæ къуымых кардæй куыд ныллыг кодта.

Мад æлгъыста лæджы, пырх фынгæй йæ къухтæ цæуыл куыд хæст кодтой, афтæ сæ æфснайдта, фæлæ чызг уыдæттæ нал хатыд. Йæ сæр ныппæрста Æхсары чъылдымыл, цыма дунейы фыдтæ ууыл æрцыдысты - нал æнцад йæ зæрдæхалæн гъе-гъейæ.

- Йæ сылыстæджы скъолайы къæсæрæй бакæсын чи уадзы, уый йæ сæрæй хынджылаг кæны! Мæ хурх мын ралыг кодтой. Цъыфы мæ сызмæстой!

- Сыджыт дын бахæрæд дæ хурх. Дæ мард сæм æрыхъуысæд, - мад ын йæ алы ныхасæн дæр дзуапш лæвæрдта æлгъыстæй.

Лæппу йыл куыддæр йæ цæст скъуырда, афтæ фæхатыд - сылгоймагæй къæртт рахаудта æмæ йыл сæ- вæрдта Дзерассæ ном. Ныр уыцы «къæртты» хицау бацис Æхсар æмæ йын æй Кæмци нæ бары. Афтамæй, къæртт кæй

зæрдæйæ рахауд, уый та се 'вварс у. Лæппу йын батæригъæд кодта: «Ахæм хæларзæрдæйæ куыд фæразы уыды цæф арсимæ?»»

- Уæ фæд дæр куыннауал баззайа ам, афтæ бакæнут! - Кæмци сæм йæ амонæн æнгуылдз тилы, æртхъирæнгæнгæ. Йæ уæхсчытæ та феппæрста фæстæмæ. - Ам уæ куыннауал æрбаййафон! Фесæфут мæ цæсты разæй! - æмæ фæцæуæг.

- Фесæфдзыстæм. Уæ цæст дæр нæ нал æрцахсдзæнис.

Мад, йæ къухтæ сæрфгæ, рауад йæ лæджы фæдыл. Уæддæр фездæхт лæппу æмæ чызгмæ.

- Уæхи аххос дæр у. Фæрсгæ йæ уæддæр бакодтаиккат. Æфсонæн. Æнцондæр ын уыдаид. Мауал æфхæр дæхи, мæ хур, - алæгъз кодта йæ чызджы дзыккутæ. - Уый дæр хъуыды кæны. Цынæ вæййы... Уæд стæй? Æнцон ын уыдзæнис? Ма ку. Кæйдæр лæппу йæ нæ зоны, фæлæ йæм ды та цы мæсты кæныс? Мурмæ дæр æй ма рдарут! Уæ Ног азы кой кæнут. Ме уæнгтæ бадон уой, йæ разы мæхи цæмæннæ амардтон, цæмæн æй рауагъ-тон? Нæ хæстæджытæм анызта æмæ зæххыл нал хæцыд. Зæгъын, уæ Ног аз уе 'мбæлттимæ кæд искуы æрвитиккат, - фæцæуæг йæ лæджы фæстæ.

Чызджы хæкъуырцц фæтынгдæр. Æхсары дзыхæй иу сым нал сирвæзт.

- Цæй хъæлаба уыд, цæ?

Хатийы бæзджын хъæлаес. Дуар не 'рбахоста. Хохыйас фæтæнтæ ус æрбацыд йæ сины сæртыл хæцгæ. Дзерассæйы кæугæ, рæсыд былæй куы ауыдта, уæд æм бауад. Стæй уый дæр фæуагъта, ныккомкоммæ лæппумæ:

- Цы кодта уый?! Цæуыл кæуы?

Æхсар афæлвæрдта тыххудт кæныныл:

- Йæ фыд æрбалæбурдта. Нæ фынгыл... йæхи скъуырда.

Хати хæдзармæ бакаст æмæ «фынг» пьолыл куы ауыдта, уæд ныххоста йæ риу.

- Æй, дæ къуыбылой мæрдтæ дын де 'взæртæ куы бахордтаиккой, æмæ дæ афтæмæй куы 'рбаййæфтаин! Æй, дæ амомдæн... - æмæ чиныджы кæй нæ

фæфыстæуы, ахæм ныхас ныссидт, - кæд дæ мæ бынæй бульдозерæй дæр ничиуал скъахтаид!

Дзерассæ, йæ бур, хъуымбыл беныкк адау-адаугæнгæ, бараст йæ фынгмæ æмæ та йæм куы фæкомкоммæ пълылы тыгъдæй, уæд ныгъгъе-гъе кодта тынгдæр - базыл ныххауд дæлгоммæ.

- Цом, усай, цæрæм, дам! - Хати ныр та Æхсарыл стылдта йæ къухтæ. - Цом, цæрæм, фæлæ кæимæ?! Сылыстæг чырын арты басудзинаг у, дæ хуызæн хæлиудзыхтæм чи 'рхауы! Дæ дыууæ цæсты раз дын дæ сылыстæджы мары, дæ фæнык дын ныддымдта æмæ йæм дæ дзых ныххæлиу кодтай! Йæ хуыйы хъыбылы 'нгæс тымбыл бырынчъытæн ын иу ныххаф æмæ дæ стæй амарæд. Фæлæ хæлиудзых дæ!

Лæппу та афæлвæрдта тыххудт бакæныныл:

- Уас, Хати, дæу лæг ны хуыцау нæ фæкодта, уый дæлæмæ 'рхауæд.

- Æвзæртæ йын фæлдыст! Уыцы гыццыл мур ма!..- æмæ йæ ныхасыл йæхæдæг худæгæй бакæцæл.

Бафæзмыдта йæ Æхсар.

Дзерассæ фефсарм. Йæ кæуынаæй фæлæууыд, фæлæ йæ сæр базы ныттыгъыста арфдæр - йæ кæугæ-худгæ хъæкъуырцц ма райхъуыса.

Хати хылгæнгæ расæрфтытæ кодта хæдзар æмæ йæ уæрджытæ ныххоста:

- Æй, саубон мæ куыд баййæфта! Ай нæ Ног аз куыдæй æрæййæфта, гъе?! - фæхæцыд сын сæ цæнгтыл. - Цомут махмæ. Стæй ам цы 'рбынат кодтат. Куыдз - йæхæдæг, куыдз - йæ хæдзар. Уæртæ мемæ цæрут, æмæ цардæй исты фенат.

Дзерассæ ма «нæтæ» кодта, фæлæ йæм Æхсар ныууырдыг:

- Сыст, Дзерассæ. Ног аз нæ куыд æрæййафа, афтæ уыдзæнис нæ цард, нæ? Уæдæ цом ног фынгмæ. Мидбылхудгæ! Хах-ха-ха...

Лæппу дрхайдта хъæлдзæг уæвыныл, фæлæ чызгæн йæ мидбылхудт салд йæ цæсгомыл.

Хатитæм сæм æрбадынаæввонгæй æнхъæлмæ каст ногазон дзаджджын фынг.

Хуры цæст алыбон мигъты 'мбæхст нæ уыд, фæлæ-иу куы ракаст, уæддæр æрмæст йæхи бахъарм кæныны бæрц. Митæн дæр адæмы къæхты, машинæты цæлхыты бын ссæлæф уæвыны фаг разынд. Горæты сæйраг уынгты асфальт сзынд, фæлæ фæрссаг уынгты лæсæнау кодта сæлæф митдон æмæ дзы къахавæрæн нал уыдис. Æхсар-иу æрлæууыд бирæ рæтты кæм æрæвæра йæ дæлфад, кæм ын нæ аныгъуылдзæнис доны?

Фыццаг сæйраг уынгты (институтмæ бынтон хæсгæг нæ, се 'мбæлттæ сын се 'рвылбонон зынтæ куынноу уыной, афтæ) агуырда æххуырст хатæн.

Æнæзæгъгæ æргътæ! Æхсарæн исчи куы загътаид, горæты адæм сæ хæдзæрттæ ахæм æргътыл дæттынц æххуырсты, уæд ын йæ номыл дæр нал баууæндыдаид - мæнг зæгъыныл нæ ауæрд, зæгъгæ. Ныр сæ йæхи дыууæ хъусæй хъуыста, йæхи дыууæ цæстæй сæ уыдта: иу хатæн - цыппар, фондз туманы, бирæ рæтты дыккаг уæладзыг - æхсæз, авд туманы дæр. Иу мæй. Æрмæст иунæг мæй. Дыууæйæ се стипенди хъуамæ калой иу мæйы балæууæндоныл.

Нæ, Æхсары, уыцы хъуыддаг, йæхи дыууæ цæстæй куынаæ фæдтаид, уæд æй никуы бауырныдтаид.

Уыцы бон та йæ амонд фæрссаг уынгтæм ахаста бавзарынмæ.

Лæппу фæкомкоммæ дыууæуæладзыг рæсугъдарæзт хæдзары бынаг рудзгуытæй иумæ. Йæ уæлдæфдзæуæн - зыхъыр. Рудзгуытыл афтид æвгтæй уæлдай ницы зыны.

Æхсар йæ цалдæр бонæ фæлтæрддзинадæй зыдта, уый кæй нысан кодта - хатæн сæрибар у, йæ хицæуттæ йæ æххуырсты дæттынц. Уæддæр, йæ хъуыды бабæлвырд кæныны тыххæй, рудзынгмæ балæууыд хæстæгдæр. Аивæй йæм мидаемæ бакæсон, зæгъгæ, йæ къах аирвæзт цæмы. Æнæуыйдæр йæ фатхъултæй дæлæмæ хуылыдз уыд, ноджы йæ дзабыр айдзаг узал митдонæй.

Хатæн афтид кæй разынд, лæппу уый тыххæй ницæмæ æрдардта йæ къахы хуылыдз. Бахоста кæрты дуар. Кæсгае йæм ничи ракодта, фæлæ мидæгæй йæ хъус ахста кæйдæр хъæлæс.

- Къупп, къупп, къупп!.. - бахоста та ногæй.

Бæстæттæарæзт хъæдын дуар байгом æрæджиау. Ракастис дзы æвзонг, дзыгъуыр сылгоймаг. Йæ къухы - афæдздзыд саби. Ноджы йæ даргъ халатæй æмбæрзы йæ гуыбын.

Æхсары цæст ыл йæхи скъуырда æмæ бафсæрм. Лæппу. Сылгоймаг йæхибар нæу, ноджы йæ уый дæр батыхсын кодта.

- Дæ бон хорз, - акуывта йын сæрæй.

- Бирæ цæр, - сылгоймаг æнæзонгæ нæлгоймаджы фендæй тынгдæр бафсæрм.

- Уæлдай хатæн уæм нæй? Æххуырсты?

Сылгоймаг ноджы батыхст.

- Æмæ мах... Нæхæдæг дæр æххуырсты цæрæм. Æнæуый ма сæм иу хæдзар ис... Фæлæ фысымтæ ам не сты. Кусгæ кæнынц.

Æхсар дзурын нал сфæрæзта.

- Хæдзары цафон ваййынд? - уыд æрæджиауы фарст.

- Изæрæй.

- Бахатыр кæн, - акуывта та йын йæ сæрæй. Фæцæйцыд.

- Ницы кæны.

Æмæ лæппу фæлæууыд.

- Ноджыдæр бахатыр кæн. Фенæн ын мæй?

- Цæмæннæ. Йæ дуар гом у.

Æмæ лæппу сылгоймаджы фæстæ бахызт мидæмæ. Бахызт нарæггомау, цыбыр къæлидоры. Ус ын бакодта хатæны дуар.

- Бакæс æм.

Уæрæхгомау уат. Ныллагæй ныллаг у, фæлæ - райдзаст. Дзерассæты пухатæнон хæдзарæй къуындагдæр нæу. Æниу, уæрæх хатæны фендæй лæппуыйл хур нæ ракасы. Бæхты дугътæ дзы нæ уадздæнис, мыййаг.

- Къæбиц нын фысымтимæ иумæ у, - ус ацамыдта æрбахизæнæрдæм.

- Цæрæн дзы хъуамæ уа, - йæхицæндзурæгау бакодта лæппу.

Сылгоймаг Æхсары æддаг бакастæй хатыд, йæ къух ын цахæм хатæн хуыздæр сараздæнис. Ныр æй фæци йæ хъуыды зæгъыны бон:

- Йæ аргъ дæр афтæ у. Мах хæдзар къаннагдæр у. Ардæм хъуамæ æрбалыгъдаиккам. Цыппар туманы æмæ нын æй æрдагæй къаддæр не 'руагътой, æмæ нæхицæн сбадтыстæм, - йæхи бакъултæ кодта.

- Уæдæ сæм уымæй къаддæрмæ хатæн нæй?

- Цытæ дзурыс?! Аргъæутты гаккуккау сæ ныхтæй сæ къубæлтæ æрбаскъуындзысты.

- Хорз, фенон, æмæ еæ уæд абæрæг кæндзынæн, - ныуулафыд лæппу. - Ам æввахс, йæ хæдзар æххуырсты чи дæтты, æндæр ахæм никæй зоныс?

- Нæ, - сылгоймаг та уыцы хъуыддаджы дæр аххосджыныл банымадта йæхи æмæ та батыхст. Стæй йыл йæ сæры фестæлфæг хъуыдыйæ ныккодта уалдзыгон хур бон. - Фæлау-ма, фæлау. Æнхæл дæн... - кæрты дуармæ фæцис йæ разæй. - Уа-алаæ стыр хæдзар уыныс? Тæккæ тигъыл. Уыдонмæ цыма уыдис... Уæддæр сæ абæрæг кæн. Тыхст адæймаг... Нæхæдæг дæр мæйгæтты фæхъеллау кæнæм хæдзарагураг.

Лæппу йын раарфæ кодта, фæлау йын йæ зæрдæйы та уайдзæфтыл схæцыд:

«Мæйгæйтты фæзилут сусæг-æргом хæдзарагураг, æмæ уын афтæ дæр хъæуы! Сæ хæдзæрттæ уын туджы аргъмæ фæдæттынц æххуырсты, æмæ уын афтæ хъæуы, Нæ хъæуты нын фæдзæрæг кодтат. Йæ фыды уæзæгыл, йæ хъарм къуымы уæ йæ сæр цæрынмæ ничиуал дары. Фосы фæдыл иу рындзæй-иннаемæ дæхи аирхæфсай, дидин губакк уыгæрдæны уис æрхæссыны номыл де уæнгтае айвазай, мæ бон мæныл дæр иуран бадгæйæ нæ ацыд зæгъыны тыххæй фосæн холлаг нывæрай, сæ бынтæ сын рамæрзай, уымæй уæм искай къуымты хъуына кæнын æнцондæр кæсы, æнæгорæттаг цай уын хъæууон къæбæр ад нал кæны æмæ хъеллау кæнут».

- Къупп, къупп, къупп!..

«Горæттæгтæн ма, цъиуы лæппынтау, куы скъуындæг уа сæ ахстон, уыдон куы атахой æндæр бынатагурæг, уæд о, фæлæ сымах уæ ахстæттæ уæхæдæг куы уадзут афтид æмæ сидзæрæй, уæд цы уе знаджы уæлфæдыл гал лæууы? Дæхи цæттæ хæдзæрттæ горæттаг цæстсайæн бибиты тыххæй ныууадз æмæ кæйдæр ныккæндæй ракæс-ракæс кæн».

- Къупп, къупп, къупп!..

Æхсары тигъыл цæрджыты кæрты дуар фылдæр бахъуыд хойын. Стæй йæм дзы кæнгæ тарст цæстæнгасимæ рагæпп кодта иу æвзонггомау, саулагъз лæппу. Йæ къæмисæнтæ æгæр раджы фæурс сты, уый æвиппайд ацахста æрбацæуæг.

- Дæ бон хорз.

- Кæй бон у, уый хорзæх дæ уæд. Саккаг нæм кæн.

- Хатæн агурын. Æххуырст хатæн. Сымахмæ мын бацамыдтой.

- Уый йыл йæ цæстæнгас æрхаста сæрæй къæхты бынмæ.

- Æ-æ-æ, дæ хæдзарылаей! - нырмæ гуыбыргомау лæууыд, ныр йæхи фесхъæл кодта, йæ рахис къух дардыл фæхаста бæрзонд æмæ ныххудт сæрбæрзондæй. - Дæуæн мын царды фæндтæ кæнын дæ бон уæд, уый йеттæмæ хатæнтæй фылдæр цы ис! - байтыгъта йы дуар. - Мидаемæ рахиз.

Æхсар бахызт кæрты дуарæй. Бараст дурастæрд фæндагыл. Æвæццагæн ыл фысымтæ митæрæвæрын нæ бауагътой æмæ сурбын дардта.

Фысымы зæрдæбын кæл-кæлæн лæппу ницы бындур ссардта, æмæ йын йæ зæрдæйы арфы хъыг уыд. Уæддæр байрад дурастæрд фæндагæй, сæхимæ, хъæуты сæхи кæрт дæр уый æнгæс астæрд у, æмæ йæ хъуыды батæлфыд, кæд ма мæм абон исты амонд кæсы, уæд ацы хæдзары ис, зæгъгæ. Уымæн ыл бараст ныфсджынаей. Фæлæ йæ фæурæдта фысымы хъæлæс:

- Кæдæм, кæдæм, бирæ цæрай!

Дуар ахгæдта. Лæууы схъæлаей. Кæсы лæппуы фæстæ, уæддæр æм, дурастæрдыл цалынмæ стыр хæдзары онг бахæццæ, уæдмæ нæ «рамæсты», стæй йæм йæхи нал баурæдта:

- Æз дын, æрмæст иунæг кæрты дуар кæуыл уа æхгæд, ахæм лæппу дæн? Ардæм-ма рауай! - æмæ кулдуары рахис фарс хæдзары акомкоммæ цы чысыл, зæронд кæрт уыд, мидбылхудгæ, уый къæсæрæй бахызт...

Æхсар азад лæугæйæ: чи у, хынджылæг дзы кæны? Стæй йæхи нал басаствæ, бахызт йæ фæдыл æмæ кæртæй иу къахдзæф мидæгдæр ныллæг, зæронд, хъæдын хæдзары къæсæрмæ фемдзаст хæрз æвзонг чызг-усмæ, Дзерассæйы гуыры конд ын. Æцæг, уый зына-нæзына - сæвджындæр. Стæй саулагъз, карæй дæр дзы хисдæр зыны.

- Уазджытæм-иу æддæмæ ракасут, уазджытæм, уæ хæдзарылæй! - фысым ныр та йæ «маст» ууыл акалдта. - Ахиз, ахиз, ахиз! Æрмæст нын не 'рттиваг паркет ма ныццъыф кæн.

Лæппу къæсæргæрон, йæ дзабыртæ раппара, йæ хуылыдз цъындатæ сын фенын кæна æви нæ, ууыл куы адывæндтæ кодта, уæд та ныххудт фысым, стæй йæм йæ пальто раласынмæ фæкаст.

- Лæппуйы ма 'фсæрм кæн! - уазæгæй æвзонг чызг-ус тынгдæр бакъæмдзæстыг.

Æхсарæн уæддæр йæ дзабырты тыххæй йæ дывæнд нæма фæци, афтæ йæ хæрзчысыл къæбицæй балæууын кодтой уаты. Æцæг, уат дæр къæбицæй бирæ стырдæр нæ уыд. Дыууæ мидæггаг къуымы - дыууæ сынтæджы. Се 'хсæн дæрддзаг дыууæдуарон скъаппæн æгæр дæр ма æрбауынгæг. Ноджы йын йæ сæрыл чингуытæ саматтой æмæ ма сæ быны уаргъæвæрд хæрæджы лæуд кæны. Сынтæджытæй иуы ныхмæ чысыл фынг æмæ бандæттæн дæр бирæ уæгъддæр нæу. Иннæ сынтæджы ныхмæ - пец.

Уыдон - хæдзары дзаумæттæ. Æхсары цæстæнгас сæ уыцы фæкастæн ацахста.

Æвæрд фынджы фарсмæ бадт фысымы æмкар, фæлæ сæвджынгомау, стæй зына-нæзына рухсдзæсгомдæр лæппу-лæг. Йæ рихитæ, æрдыны кæрæттау, æртасыдысты йæ роцъойырдаем. Иæ уæлæ - сау кæсæнцæстытæ. Æхсармæ авæрдта йæ къух æмæ йедзаг сыкъа:

- Мæ ном - Мелитон. Уый та - де 'рбауайæггаг.

Уазæг æй йæ фезмæлдæй базыдта, уый дæр фысымтæй нæу.

Æхсар, - райста йын йæ къух дæр, сыкъа дæр. - Ме 'рбацыдмæ дзæбæхæй цы загътат, уыдон хуыцаумæ хорзæй фехъуысæд.

- Фæлæу-ма, æмæ кæд фехъуыстай, мах æвзæртæ дæр фæдзурæм? - фысым та йæм «фæхъыг».

Æхсар нырма нæ хатыд, фысым цæмæн арæх «мæсты» кæны - нозтджын у, - фæлæ йын йæ ныхас нæ бамбæрста.

- Мах иууылдæр дзæбæхтæ дзырдтам æмæ иууылдæр хъуамæ хорзæй сæххæст уой! - бахудт та фысым.

Мелитон нæма сбадт.

- Куывдтытыл фæстæдæр сразы уыдзынæ. Де 'рбауайæггаг уал баназ.

Æмæ банызта йе 'рбауайæггаг. Цалынмæ йын къæбæр айс загътой, уæдмæ фынгмæ нæ фæкомкоммæ. Хъыбылы сæр ыл цъæхыгтимæ. Иæ фæздæг царыл æмбæлы. Агæй йæ нырма ныр систой. Йæ фарсмæ - цæхх, дзул, цæхджынтæ, цыхт. Физонæг фæуазал.

- Уæ Ног аз дарддæр кæнут, - фынджы фарсмæ Æхсары цæст иунæг афтид бандон - фысымы бандонæй дарддæр, цæуыл æрбадтаид, ууыл не схæцыд æмæ хуыздæр ныхас не ссардта.

Фысым æй бамбæрста. Йæхи бандон ын авæрдта Мелитоны цур, йæхæдæг йе 'мкъаймæ фæци:

- Лæугæ ма кæн, ма, дæ хæдзарылæй! Мæ къæлæтджын кæм ис? - æмæ пецы цурæй фелвæста ныллæг, сабийы бандон. Абадт ыл. - Бадгæ, бадгæ, бадгæ!

Æфсин бафсæрм уазæгæй.

- Кæдæйнырма йын дзурын иу дыууæ бандоны балхæнæм. Йæ хъустыл не схæцы. Æцæг сæ æвæргæ дæр кæм æркæндзыстæм, - араст кодта йе 'мкъайы дæр.

Æмæ та «фæмæсты» фысым:

- Уыдæттæ ныууадз, дæ хæдзарылæй! Физонæг ма нын фен.

Æфсин ауад къæбицмæ. Æхсар куывдтытыл сразы æмæ йæм фысым авæрдта йæ къух.

- Ныр базонгæ уæм. Гиви. Худитæй.

Æхсарæн цыдæр зонгæ уыдис лæппуйы мыггаг.

Стæй сæ нæмттæ дæр. Æрæджиуау сыл фæхæст. Газетты, журналты сыл фембæлы. Бафсарм. Уый æнхъæл сын нæ уыд, йæхимидæг сæ зæронд лæгтæ хуыдта. Уыдон дæр æй базыдтой, студент у. Уымæй дæр - ногусджын. Цардæй рæсугъддæр зæххыл кæй ницы ис, уый тыххæй йын ныфсытæ æвæрдтой, фæлæ лæппуаз зæрдæлхæнæнты хуызæн фæкастысты. Сæхи студентон бонтæй йын алы худæг хабæрттæ фæкодтой. Уыдон дæр бинонтæ куы 'рхастой, уæд фыццаг сæ къуындæг авналæнты тыхстысты... Стæй æвиппайды Гиви йæ бынатæй фæкодта схъиуæгау. «Рамæсты» та:

- Фæлæуут-ма, фæлæуут, уæ хæдзарылæй! Цæуыл тыхсут, цæ?! Мах... - ацамыдта йæ бинойнагмæ, - инс-титуттæ дæр фестæм каст. Редакция... зæронд дæр кæнын! Мæ иунаг цъæх чызг æххуырст хатæны райгуырды... Бандæттæ дæр мын нæй! Æмæ ныр цы? Æвзæр цæл кæнæм? Фæйна баназæм æмæ нын алцы дæр уыдзæнис. Бонты мыстытæ нæ бахордтой.

Æмæ банызтой фæйна. Стæй - фæйна цалдæргæйттæ дæр. Ирыстоны, Иры сæрхъызойты, хæстæг-хиуæтты, хорз адæмы, фæллойдгæнджыты, зæххы цъарыл сабырад куыд фысымиуæг кæна... Æппæт уыдон номыл. Фынгыл уылæн кодта циндзинад, хæлардзинад. Æхсар хатыд, расыг кæнын райдыдта. Стæй йæ хъуыдыйы фестæлфыд Ацырухсы ном. Йæ зæрдæ цыдæр æбæрæг мастæй æрбацæйуынгæг кодта. Йæ нозтджын зондæй йæ акодта тыхсурæгау, æмæ йын йæ бынат бацахста Дзерассæ, æнкъард, хъуызгæ мидбылхудтимæ. Йæ зæрдыл æрбалæууыд сæ ногазон фынг... хатæн кæй агурь... Йæхимидæг бабæллыд, уый дæр искамæ Гивийы балæууæндон хуызæн куы ссарид æмæ йæ фарст нал баурæдта:

- Хатæнæй мын ныфс куы бавæрдтай? Уæ фысымтæм...

Гиви бакъæцæл худæгæй:

- Эй, дæ хæдзарылæй! Уый дын мæнæ ацы хатæнæй дзырдтон. Иу-дыууæ мæйы размæ йæм æрбалыгъдыстæм. Стæй дæм бакастæн æмæ, зæгъын, ацы уазалы фæйнае сыхъа... Мæ фысымтæн сæ кæркдæттæ цæр æххуырсты лæвæрд сты. Нæ дæ бауырдзæнис, иу чызг та дзы семæ цæры. Фæлæу-ма... - цæуылдæр ахъуыды кодта. - Нæ, нæ, дæуæн уый хорз нæ рацæудзæнис. Лæппу ма куы уыдаис, уæд æндæр хъуыддаг у: ды дæр семæ бацæр, æмæ уыцы чызг дæр дæу нæу? - æмæ та бакъæдæл худæгæй.

Мелитон сæм каст, рæгъ-иу акуывта æмæ анызта. Цас фылдæр нуæзта, уый бæрц дзы рох кодта къæбæр айсын. Стæй æфсин кæдæмдæр ацыд æмæ йæ фæцис тамако дымыны бон. Алы куывды фæстæ дæр - æнæхъæн сигарет. Рæгъытæ та фæстиат нæ кодтой æмæ йæ нал хъуыд пæрттойы сæр. Иу сигаретæй-иу ссыгъта иннæ. Нозтджын у, уый йыл мæнæ-мæнæ нæ зынд. Зæгъгæ, фыццагау сабыр бадт, уæд æй Æхсар сыхъадзæф дæр нæ рахуыдтаид, æмæ дзы лæппу, æвæццагæн, адæймагæн йæ расыг фылдæр йæ цæстытæй фенхъизы, уымæн та йæ йæ сау кæсæнцæстытæ æмбæхсынц, ахъуыды кодта. Фæлæ-иу ныр йæ куывд адаргъ. Арæх-иу ахызт, адæм дурæхсæнимæ архайын кæй нæ зонынц, сæ ныхтæ дзы уый тыххæй кæй цæвынц, уымæ. Мæсты кодта, æргомдзырд кæй не стæм, нæ царды ныхдуртæ нын исчи атулдзæнисмæ кæй æнхъæлмæ кæсæм, уыдæттыл. Æндæра, зæгъы, уæд алкæмæн дæр фаг кæнид балæууæндон дæр, алцы дæр.

Гиви расыг кæнын райдыдта æмæ та-иу ын хæдзары коймæ уыды хъазæн ныхас æнæзæгъгæ нæ фæцис:

- Дæу дæ бонæй уæд! Ды хицауады хæдзæртты æввонгæй цæрыс æмæ...

Æхсарæн та йæ зæрдыл æрбалæууыд, хæдзарæй æххуырт хатæн агураг кæй рацыд, Дзерассæ йæм, куадзæны æрцыдмæ æнхъæлмакæсæгау, кæй кæсы, уый. Тыххæй ныллæууыд цомы къахыл. Стæй Гивийы зæрдыл æрлæууыд, кæмдæр ма кæй зоны...

Æмæ йæ ныхас фескъуыд æрдæгыл:

- Нæ, нæ, нæ! Уыдон дæ аккаг адæм не сты. Ды хорз лæппуйы хуызæн зыныс æмæ уыдонмæ цардæй ницы фендзынæ.

Æхсар, зæгъгæ, æвронг уыд, уæд ын йæ дзырдыл дыууæ нæ загътаид. Æвзæр фысымтæм цæмæн цæуы цæрынмæ? Ныр ныллыг кодта, йæ каисты хæдзары цæрынæй йын уым æвзæрдæр нæ уыдзæнис. Гивийы ныхас дзы уымæн нал ферох.

- Уæддæр мын сæ бацамон. Бацауон, фенон сæ.

Æмæ лæппу рамæсты йæхимæ:

- Ныр мæ цы мæ дзых хордта? Дæ хæдзарылæй, чи зоны, хуыздæр фысымтыл фæхæст уай?

Хæдзар Гивитæм дард нæ уыд. Сæ кæрты дуары цураей йын æй бацамыдта къухæй. Æхсар æм уынджы араст цæхгæрмæ.

«Æвзæр лæппутæ цыма не сты» - хъуыды кодта йе 'мфынгонтæй. Æцæг йæ зæрдæмæ нæ фæцыд, æгæр сывæллоныл æй кæй банымадтой, зæрдæлхæнæн ныхæстæ йын кæй кодтой, уый.

- Кæд дæ искуы нæ сæр бахъæуа...

- Æрцагур-иу нæ.

Дзурынц æм фæстейæ.

Æхсар сæм бузныджы нысанæн батылдта йæ къух. Зоны йæ, галуантæ йын нæ сараздзысты. Цæгæр хосгæнæг куы уайд, уæд фыццаг йæхи сæрæн схос кæнид. Табу хуыцауæн, цыдæр ныфс дзы бауагъгой. Йæ къахайст фæныфсджындæр. Фесхъæл. Фæлæ цы стыр, бæстæттæарæзт хæдзармæ цыд, уый æфсæн дуæрттæй йæ зæрдæйы цыдæр фæлм бадт. Уæддæр йæхи нæ басаста, ныххæцыд дзæнгæрæджы къæппæгыл. Чысыл фæстæдæр æм дурын асиныл, йæ хæдзарон дзабыртæ тъæпп-тъæппгæнгæ, æрхызт ныллæгтомау, фæлæ фæтæнтæконд, рæсугъд сылтоймаг. Дуар нæма бакодта. Райхъуыст йæ цъæхснаг хъæлæе:

- Чи дæ? - дуары сæрты йæм дзуры.

Лæппу уый æнхъæл нæ уыд. Фæтыхст.

- Æз...

- Æмæ ды чи дæ?

- Хатæн агурын. Æххуырст... Сымахмæ мын бацамыдтой...

Фæцыд дæгъæлы дзыгъал-мыгъул. Байгом æфсæн дуар.

Æхсар ма йæ цæсты зулæй ацахста Гивииты. Лæууыдысты дыууæ æмбалы, дыууæ æмкусæджы æмæ йæ фæдыл кастысты æнæдзургæйæ.

10

Дзерассæ бадт афтид фынджы уæлхъус. Йæ къух фынгæй ныббыцæу йе 'фсæрмæ. Æфсæр цыма цурк фестад, чызджы армы дзыхъхъы сæдзгæ ныккодта, нал змæлы. Уæддæр ма æххуырст хатæнмæ ацæуыныл кодта дывæндтæ. Зын æм каст æцагæлон къæсарыл цæрыны охыл балаууын. Куыд кæндзысты, цы кæндзысты афтид дзыппæй афтид хæдзары?

- Сынтæг дзы ис, нæ?

Йæ цæстæнгас æрæджиау фæхицæн фынгæй. Азылд диванмæ. Æхсарæн йæ уæрджытæй йæ дыууæ армы ныббыцæу сты йæ рустæм.

- Ис, - анцой кодта диваныл. - Ис дзы зæронд фынг, стæй зæронд бандон дæр.

Æмæ та ныхъхъус сты.

- Йæ дуар ын сæхгæдтай?

- Æнæуый дæр æхгæд уыд.

- Иæ дæгъæл дæхимæ ис?

- Ды сын куыд æнæрхъуыды æнхъæл дæ, ахæм фысымтæ не сты. Уæд та, дам, нæ фæсайдтай мын загътой, уæд нæ дæгъæл та нæхи къухæй цæмæн æппарæм доны? Фæлæ йæ дуарыл ныууагътой.

Стæй та ныхъхъус сты.

- Нæ бандоныл-иу радгай баддзыстæм, - чызг та æрæджиау бакодта тыххудт.

- Радгай дæр æмæ иумæ дæр, - дзуапп ын радта лæппу. - Æз - бандоныл, ды - мæ хъæбысы. Дывæндтæ мауал кæн.

Æмæ та Ацырухс йæ хъуырджын, гæрæм кæрц æмæ худы тыхтæй æрбалаууыд йæ зæрдыл. Æххуырст хата ны цæрынц, уый куы фехъуса, уæд сыл худдзæнис са.'рбæрзондæй. Ныррызтысты йе уæнгтæ. Узал рызт. Фæтарст, куы йын æркæлой. Йæ ивгъуыдцинтæ æмæ мастытæ та йæ

зæрдæфысты куы райдайой ног кæнын. Уымæн фæгæпп кодта. Рауад йе 'мкбаймæ. Иæ риумæ йын балхъывта йæ сæр, фæлæ Ацырухс, йæ кæддæры Ацийы хуыз йæ зæрдæйы кæй уыд, йæ ном ын йе уæнгтæ кæй баста, уый тыххæй тыхст æмæ æфсæрмы кодта Дзерассæйæ. Нæ йæ фæндыд, йæ цæстытæм ын скастайд æмæ сæ ныхгæдта йæ уæлттыфылтæй.

- Дывæнд нæ кæнын, - йæ зæрдæмæ йын ныккæсын нæ уыд чызджы бон. - Ам мын хуыздæр куы уайд...

- Дæ фыд ма нæм иу зынд куы фæкæна!..

- Ма тæрс, ам нæ нал æрæййафдзæн. Хатын ын йæ зæрдæйы катай. Уый афтæ æнхъæлы, æз рынчын кæй дæн...

- Уыдтæ!

-...Кæй уыдтæн, уый ды нæ зоныс. Куы йæ базонай, уæд ма фæлидздзынæ. Стæй йæ хæдзарæн дæр æдас нæу. Иугæр дзы, зæгъгæ, куы 'рбынæттон уæм... Æнæуый дæр æй мæстхæлд фæкæнæд хуыцау!

Асинæй æрбайхъуыстис сывæллаетты хъæлаæба. Фæцыд дуары хъæр. Сæ сыхаг йæ лæппу æмæ йæ чызджы æрбакодта сабиты цæхæрадонæй.

- Кæсыс, фæзындысты та. Арадугъ-бадугъ кæндзысты, ахъаздзысты, ам цæрæмы ном та айхъуысын кæндзысты æмæ сæ галуантæм адымдтой. Йæ мад æмæ, дам, йæ фыдæн иунæг у, горæты сын фидæрттæ ис, цæй хæдзар ма йын дæттыс? Уымæй дæр - æртæхатæнон. Закъонмæ гæсгæ, дам, ын йæ фыд йæ бынтæй куына дæтта, уæд ын сæ хай нæй.

- Закъонмæ гæсгæ... Стæй мад æмæ фыд куы амæлой, уæд хъуамæ сæ бынтæ, сæ хæдзæрттæ хицауадæн заиккой, кæддæра сæ йæ фыды уæзæгæй исчи феккуыррид! - бынозæй ныуулафыд Æхсар.

- Æмæ ма сæ уый йæхи æхдайæ балхæдта, фæлæ валдæргай хæдзæрттæ лæвар чи исы!..

- Дæ фыдмæ куыд бафтыд, дæ фыдмæ ацы?.. Кæд горæты нæ куыста?..

- Ницы йын зонын. Уæд ма скъолайы ахуыр кодтон. Дыргъисæн æфтауцдоны куыста. Цæуылдæр-иу тыхст. Гыцийæн-иу нозтджынай цæйдæр æхцатæ æмæ гæртæмтты кой кодта. Иухатт ардыгæй цин æмæ

нозтудæстæй (стыррыны цæф баназæд!) баздæхт. Зæххыл нал хæцыд, горæты дæр уал, дам, мын «иуцæстон хæдзар фæзынд». Райсомæй нæ ныффæдзæхста - хыпп-сыпп дæр, дам, макæмæн мацы скæнут: «Адæмæн æвзæр цæст ис», - дзырдта.

- Æфтауцдæттæй, дам, дзæвгар æхца ссивынц.

- Бирæ дзы нæ акуыста. Рæстæджы фелгъиты... Раздæр, дам, куы бахаудайн уыцы бынатмæ, фæбæллы.

- Изæр нын кæны. Нæ чингуытæ, нæ бызгъуыртæ сбæттæм æмæ цæугæ, - æрбахъæбыс кодта Дзерассайы, систа йæ йæ хъæбысы. - Изæры мæхæдæг бауайдзынæн æмдзæрæндонмæ. Хъæуæй мæхи хуыссæнтæ кæй æрластон, уымæй нæм цы амонд каст. Талынджы сæ ме 'ккой æрдаудзынæн.

Чызджы дæндæгтæ базыхъыр сты худыны номыл.

Цас батымбылкæнинаг сты дыууæ цомы къахыллæуд студенты муртæ. Уæддæр сæм февнæлдтой иумæ:

- Къупп, къупп, къупп...

Чидæр дуар хойы. Фидар къухæй. Ныфсджынæй.

Лæппу æмæ чызг бакастысты сæ кæрæдзимæ: кæй зæрдыл æрлаууыдысты? Лæппу базыдта, чызджы зæрдæ та йæхи ныххоста риуы къултыл. Йæхæдæг ауад дуар бакæнынмæ.

Хати. Йæ къухы стыр, сæрст къус. Къусæй хæрдмæ, здыхсгæ, кæлы хæринаджы тæф.

- Цалынмæ хъарм у, уæдмæ дзы ахæрут.

Чызгыл усы хъæлæсæй æрбаулафыдысты сæрдыгон хъарм бонтæ. Ауад йæ размæ.

- Хати, кæрдзын хæрынмæ ма кæй æвдæлы? Лидзгæ куы кæнæм.

- Æмæ уæ сындæггай ничи уадзы?

- Горæты хæдзар баххуырстам.

- Уæд мæ мард фенут?!

- Æнцон нын нæу, Хати, дæ хуызæн сыхагæй æнæсыхаг уæм, фæлæ цы нæ бон у?

- Цытæ дзурут?! Уæртæ уыцы дыууæ 'нæрайы цæстæй æз цы кæнын? Иуы дзы сымах æрцæрут, æмæ мæ уд уæ фæхъхъау фæуæд.

Лæппу æмæ чызг æмбæрстой, Хати сын уыцы ныфсытæ зæрдиагæй дзуры, фæлæ сæхи искæй даринаг фæкæной? Стæй сæ пас хъуамæ дара? Иу бон, иу къуыри, иу мæй... Стæй сæрибар адæймаг йе уæнгтæ йæ къуымты бастæй куы райдайа хатын, уæд ын иубон йæ дзыхы баст æнæсыхалгæ нæй. Стæй йæхи цæмæн хъуамæ æфхæра?

Йæ хæринагæй йын лæугæйæ ацымдтой, йæ къус æмæ йæм хæдзары дæгъæл радтой.

Иунæг ус ма сæ фæфæрстытæ кодта: кæм баххуырстой хæдзар, чи сты сæ фысымтæ, æмæ лæппу æмæ чызг сæ фæллоу уыцы ист акодтой сæ къухты.

- Æз уæм... цæудзынæн... - хохыйас Хати нал баурæдта йæ цæссыгтæ. Йæ къухмæрзæн нал иста йæ фын-зæй. Йе уæхсчытæ фесхъиу-фесхъиу кодтой æмæ суынгæг Дзерассæйы зæрдæ дæр. Зыдта йæ, йæ удæй скъуыйы цыдæр æмæ нал урæдта йæ цæссыгтæ. Æхсарæн та йæ маст йæ хурхъуадындызты, уызынау, ныкъкъуыбылой сындыджын, судзынджынтæй... Улафын æй нал уагъта. Æмæ сæ ничиуал фæкаст кæрæдзимæ. Ахицæн сты æнæсым, æнæсдырдæй.

11

Уат уыд хæдзары мидæггаг фисыны. Нырма даргъгомау къæлидормæ асины цалдæр къæпхæуыл ныххизын хъуыд бынмæ. Къæлидоры кæрон гом дуарæй бахизын хъуыд къæбицмæ. Уырдыгæй мидæмæ иу дуарæй уæлдай нæ уыд. Хатæны дуар. Йæ мидæггаг къуымы - зæронд сынтæг, уый ныхмæ - зæронд фынг. Цынагъуызон ахорæнты фæд ыл уыдис. Æввахс рæстæджы кæддæр сæ хæдзæрттæ сæ хъалæй ногæй сцалцæг кæнын æрымысыдысты æмæ йыл ахорæнтæй баззад алкæй фæд дæр.

Зæронд бандонæн, фыдуынд чызгау, æвæццæгæн, йæ бакастæй йæхи зæрдæ дæр уынгæг кодта æмæ ныныгъуылд фынджы бын. Йæ фæстаг къæхты цъушпытæ, дыбæл цæстау, ныййирд кодта фынджы аууонæй æмæ йæ ног

æмцæрджытæм каст, тæригъæдгæнгæ, дыма сын афтæ дзырдта: «Æз дзы цы уынын хурæй æмæ дзы сымах цы 'нхъæл стут?»

Уаты тæккæ астæу цæхгæрмæ æвæрд уыд ставд астæухъæд, зæххæй астæухъæдмæ - астæуцæджындз, йæ цæнгтæ фæйнæрдæм айтыгъта æмæ, аргъæутты Æхсон уæйыг арвыл куыд хæцы, афтæ быцæу ныллаууыд уæллаг хæдзæрттæм. Ныр фæцæрдгъуыздæр. Дыккаг уæладзыг уромын ын иунагæй зын уыдис æмæ йын фæзынд æмбæлттæ.

Уыйхыгъд йæ зæрдæйы катый, астæуцæджындзы катый, ахызт Дзерассæйы, æвзонг, фæлмæнгæзæрдæ Дзерассæйы удмæ. Чызг къæсæргæрон, дыууæ хызын - йæ къухты, баззад лæугæйæ. Каст талынг, æдзæраг къуыммæ æмæ дзы магуыр кодта йе 'рхæндаг зæрдæ. Йæ цæстытæ йедзаг кодтой донæй.

- Тæрсгæ ма кæн, ме 'фсины къуындзих! - Æхсар мидбылхудгæ, ныфсджынай бакъахдæф кодта мидæмæ. - Фарн нæ ног къуымы! Фæкæсма-иу, цы цард низзилæм! Мæнæ-иу ацы цæджындзы алыварс расур-басур кæндзыстæм нæ кæрæдзи. Афтæ! Кæс-ма, - йæ хæссинагтæ авæрдта пьолыл, цæджындзыл фæхæцыд æмæ низзылд йæ алыварс.

Лæппуйы, уæлдайдæр, Кæмци сæм Митын дадайы бæсты куы фæзынд, уæдæй фæстæмæ цыист кодтой йæ каисты хæдзары къултæ, ныр йæхи хатыд сæрибардæрæй. Нæ йæ фæндыд æхгæд дзыхæй бадын. Дзерассæ дæр уый куы бафæзмид, уымæ тырныдта æмæ низзылд афтид уаты:

- Кæс-ма, кафæн фæзы бæсты дæр нын уызæнис. Ас, тох!

Сæ уæлхъус, мидбылхудгæ, æрбалæууыд фысымты тымбылтæ, урсцъар æхсин Тамарæ.

- Артисттæ кæд не стут?

Лæппу фæфсæрм. Æрæджиау фæцарæхст дзуапмæ:

- Нæ зæрдæты æрхæндаг фæсурыны ныфсæй нæхи сайæм.

- Лидзут æм? - фыццаг сын æркаст сæ хæссинагтæм, стæй Дзерассæйы абарста сæрæй къæхты бынмæ.

- Æрбалыгъдыстæм. Ме... 'мбалимæ базонгæ ут, - æмкъай схонын æй нæма бахъæдыд йæ цæсгом.

Кæсын æм, кæсын. Фæлæ йын йæ бинонтæ чындздзон дзаумайæн иуы фæлыст хуыссæнгæртæ дæр нæ радтой?

- Уыдон дæр ныртæккæ уыдзысты, - æмæ ныллæууыд цомы къахыл. - Ды ам фæлæу. Чингуытæ, йедтæ æрæвæр... - кæм, уый йæхи хъуыды дæр не 'рцахста. - Фынгыл газеттæ айтындз. Æз хуыссæнтæм ауайон.

Тамарæ дæр цомыл уыд, уæддæр сын фæдзæхста:

- Рухс-иу дзæгъæлы ма судзут. Ныр дæр уын æддаг рухс судзгæйæ баззад. Уыцы стьол дзæбæх куы скраскæ кæнат, уæд гъерн-гъа, нырма лæудзæн æмæ лæудзæнис! Æвзæр стьол æй, мыййаг, ма фенхъæлут.

Æмæ ацыд. Къæбиц æмæ къæлидоры рухсыты къæрццытæ фæцыдысты, ахуыссын сæ кодта.

Дзерассæ йæ хæссинагтæ нæма æрæвæрдта. Афтид къуымтæм каст магуыр зæрдæйæ æмæ хатыд, йæхи уд дæр куыд афтид кæны. Уарзтæй, цинæй. Сæ бынат сын ахста тас. Дæлдзыныг уæвыны тас. Æмæ дзы развæлгъау рызт йæ хъæлæс.

- Дзерассæ, ма тыхс, - лæппу йын йæ хæссинагтæ айста йæ къухтæй, апъа йын кодта йæ фæлурс уадулæн. - Зоныс, уыцы журналисттæ... Гиви. Йæхæдаг дæр институт фæцис каст, йе 'мкъай дæр. Областон газеты редакцийы, дам, сурс дæн... Сывæллон дæр сын ис...

- Цал аздыд у сæ чызг?

- Цал аздыд?.. Нæ зонын. Уым нæ уыдис, - фæтыхст лæппу.

- Чидæр дæ сывæллоныл банымадта. Цыдæр хъазæн ныхæстыл дæ баууæндын кодтой. Адæм сæ хъæсты тæ газетмæ куы хæссынц, уæд сæхи кусджытæ та искай æххуырст къуымты цæрынд.

- Цытæ дзурыс, Дзера?! Нæ мыл æууæндыс? Æз дын сæ куы базонгæ кæндзынæн. Мæнæ демæ куыд ныхас кæнын... Арахъхъ иумæ нуæзтам. Бандæттæ цы сты, бандæттæ, уый дæр сын нæй. Æмæ зоныс, куыд зæгъы: æмæ ма, дам, цымæ, исчи уыдзæнис мæнæй хъæздыгдæр?!

- Романтик цыдæр у. Æз та газет... Кæд дзы ахæмтæ кусынц...

- Дзерассæ, Дзерæ... Нæ мæ æмбарыс? Зоныс... Уымæ мулк нымады дæр нæу. Зæрдæйы хъæздыгдзинадæн аргъ кæны æрмæстдæр. Искуы дын сæ базонгæ кæндзынæн.

- Хорз, Æхсар, хорз. Уырны мæ. Нæхи къуым ссарыны хъару нæм разынд. Уадз, æххуырст дæр уæд, - æфсон кодта чызг. Йæ уд хъардта тыххудт кæныныл. - Фæлæ ахсæв афтид пьолыл схуыссынмæ хъавæм?

- Ууыл мын фæтыхстæ? Æй-йæй-йæ! Æз ныртæккæ!.. - æмæ лæппу феддæдуар.

Чызг иунаггæй тыхст тынгдæр. Цы сты æмæ дарддæр цы уыдзысты, уый нæ ахста йæ хъуыды æмæ уыпгæг кодта йæ зæрдæ. Фæстагмæ йæм фæсмон æрцыд, æнæзонгæ къуымы иаердалынгты цæмæн æрлæууыд иунаггæй, йæхи цæмæннæ абалц кодта Æхсаримæ? Афтид къултæ дыма йæ алыварс фыдохы лæуд кодтой...

Чызг йæ тыхстæй йæхицæн йæхæдæг ахъуыды кодта афтæ æмæ фæтарст йæ хъуыдыйæ. Фынджы цурмæ адæргæй бауад. Фæлæ, диссаг, йæ къахуынæр, пьол мысалгъæй хойæгау, нæрыд афтид хатæны. Афтæ ма кæддæрты кинонывты федта, уымæн аздад цавддурæй. Æмæ бахуыфыд. Къуымтæ дæр та бахуыфыдысты.

Чызджы сонт зæрдæ старст. Рызтысты йæ уæрджытæ. Бандон хъавгæ райста, æрбада йыл, уый хъару ма йæм разынд. Фæлæ та зæронд бандоны хъыс-хъысмæ бахъыс-хъыс кодтой къуымтæ дæр. Æмæ чызг нал уæндыд йæ уæлтгыфылтæ сæрибарæй æртъæбæртт карнын дæр. Сыстын, том дуар æнгом ахгæнын та йæ зæрдæйы куыд фæндыд! Фæлæ йыл нæ саст йæхицæн дæр. Тæрсгæ кæны, ууыл баууæндын æй нæ фæндыд. Бадт цавддурæй. Бадт æмæ йæ тарст цæстытæ райвæз-байвæз кодтой къуымты. Стæй йæ зæрдыл æрбалæууыд Æхсаримæ пæлæхсарцонг нæзыбæласы бын сæ фембæлд. Бахудт йæ мидбылты. Фæлæ, уæдæй ардæм цы мæстытæ бавзæрста, уыдонмæ, кинонывау, куы каст, уæд йæ цæссыг ахсып райдыдта йæ цæстыты. Ницыуал æй фæндыд хъуыды кæнын. Уæддæр йæ зонд æмæ йæ

зæрдæ нæ кастысты йæ коммæ. Сæ кæрæдзийæн бустæтæ кодтой, дыууæ файнустау.

Зонд. Нырма йын, иумæ бацæрат, ууыл ма хъуамæ сразы уыдаис.

Зæрдæ. Æмæ стæй... Æмæхсæвæджы уыцы бæласыл æнæнхъæлæджы куыдта зæгъыс?

Зонд. Маст æрдæуы æмæ ацæуы.

Зæрдæ. Алыхатт нæ.

Зонд. Фароны митау ын батадаид.

Зæрдæ. Искæимæ йын æмбæла, ууыл нæ хъæцыд, йæ нындзы ацыд ын куыд сфæрæзтаид?

Зонд. Мæрдджын фæрæзджын у.

Зæрдæ. Йæ зæрдæ мæстæй фæрккай фæхаудаид.

Зонд. Нæ фæхаудаид.

Зæрдæ. Фæхаудаид.

Æмæ чызджы зæрдыл æрбалæууыд, Æхсар уæдæй нырма æмдзæрæндонны къæсæрæй йæ къах кæй никуыуал бавæрдта. Ныр...

Цыма æнæхъæн бон уым ныффæстиат, фæтарстис ын. Айрох дзы йæ иунæгдзинады тас. Фестаг. Дуармæ акодта згъорæгау. Талынг къæлидорæй йæхи аппæрста уынгмæ. Изæрмилты дызды рухсмæ йæ цæстæнгас згъордта иу бæлццонæй иннæмæ. Фæлæ кæм ис Æхсар? Цæмæн æрæджы кæны? Кæимæ ныффæстиат?

Стæй йæ зæрдæ адзырдта, кæд, зæгъгæ, Ацырухс йæ раздæры æмдæрджыты фенын æрымысыд. Æхсар сæ куы фена. Тарст, йæхи куынаæ баурома.

Æмæ чызг йæ мидбынаты рафт-бафт кодта, хъызт боны кармау.

Стæй иуафон машинаæ æрлæууыд йæ тæккæ цур.

Чызг машинаджын бæлццæттæм æнхъæлмæ кæсын ахуыр нæ уыд. Цалынамæ дзы йæ хъус Æхсары хъæлæс ацахста, уæдмæ йыл йæ цæстæнгас бæстон не 'рæвæрдта. Стæй йæм дзы ракаст хур. Машинайæ. Æхсары цæсгомæй. Цы йын базонын хъуыд дзыккуджын, тæлтæг, модæйыл мард

Саукуыдзы дæр. Бур лæппу у, фæлæ йыл, Саукуыдз æй рахонæм, зæгъгæ, кæй хъуыдымæ æрцыд, - хæйрæг йæ зонаг. Чызджытæ йæ фæмæстæй марынц!

- «Омæ, сау куынаæ дæ».

- «Нæдæр куыдз дæн», - вæййы йæ итувæрд дзуапп.

Фæлæ ма машинæйы дуарæй афтæ зынтæй чи хизы? Чи у уыцы зæронд ус? Æцæг, афтæ зæронд дæр нæма у.

Чызджы зæрдæ бакатай: æнæмæмг та сæм чидæр æрбалæбурдта.

Исынц хуыссæнтæ, цыдæр хæссинæгтæ. Цæуы аг, тæбæгътæ, агуывзæты дзыгъал-мыгъул.

«Æвæццæгæн, æмдзæрæндонæй йæ сапон дæр рахаста», - хъуыды кодта чызг, фæлæ, зæронд ус чи у, уый йæ æндæвта, æмæ баззад цавддуарæй. Лæууыд æргъæфстæй. Кастис сæм дзагъырдастæй.

- Дзерассæ, истæмæ нæм фæкæс! - Æхсар ыл скъуырда йæ цæст.

Чызг сæм фæцæйкодта зынджытыл цæуæгау. Ноджы дзы зæронд ус нал иста йæ цæст.

- Уый у? - æргом басхуыста Саукуыдзы.

- Уый, мæ мады хай! Бакас-ма йæм, фæрдыджы хуызæн.

Саукуыдзæн ныхас зæгъын амонын нæ хъуыд. Уымæй дæр чызджы номыл. Хонгæ йæхи Æхсары æмдзæрин кодта, æндæра: райсомæй, сихормæ - институты, фæссихæртгæй фæсæхсæвæртæм - чызджытæм. Цоппайы зилæгау сæ æриу кодтаид хатæнæй хатæнмæ. йæ ахуыр дæр - уыдонимæ, йæ хæрд дæр, йæ ацыд, йæ 'рбацыд дæр.

Чызг йæ къах скъуырда зæронд усы цæстæнгасыл.

Уымæн дæр дзырд расайыны æфсон фæци:

- Æй, мæ фæрстæ дын фехæлой, чындз! Æвæццæгæи дæ ацы къулбадæг стонгæй амардта? Фæйнаеджы фарсы хуызæн куы ныддæ! - цыма рагæй зонгæ уыдысты, зæронд ус йæ пальтойы хъуыр барæстытæ кодта, йæ армæй йæ былтæ асæрфта дыууæрдæм æмæ ныхъхъæбыс кодта Дзерассæйы. Дыууæ къухæй йын ныххæцыд йæ уадултыл æмæ йын йæ былтæн ныккодта адджын

пъа. Машинае раджы фæцис тигъы аууон, уый чызджы нæма суагъта йæ хъæбысæй. Йæ цины цæссыгтæ уадысты йс 'нцъылдтæ уадултыл. - Уый æнхъæл та чи уыд, мæ удагасæй мæ къæсæрæй чындз æрбахиздзæнис.

Саукуыдз худагæй бафсæст:

- Фæйнаджы фарс!

- Гыцци, йæ фæрсчытæ йын нымайыс?

- Омае, уадæ, кæйдæр чызджы къæбæрæй нæ дарыс?

Дзерассæ ныфсæрм. Йæ сæр нытътъыста йæ роны.

- Мидæмае уæ нæ уадзынд, дуармае цы слæууыдыстут? - Хати æдхызын сæ уæлхъус куыд балæууыд, уый сæ æхсæвы цæстæй ничи равзæрста.

Дзерассæ æмае дзы Æхсар бабуц сты. Цыма сæм арвæй æрхауд, уый цин ыл бакодтой. Хатийы цæстæнгас та-иу, фæкæс æмае андæгъд зæронд усыл. Куы базыдта, Æхсары мад у, хуынимæ сæм уынаг æрцыд, уад йæ бæзджын хъæлæсæй бахæл-хæл кодта:

- Æз ма та сын æнахуыйæн къæбæртæ рахастон сæ фæдыл. Зæгъын сын сæ ног бынатæн акувон. Уый ма зона й, ам хуын ис!

- Цæй хуын, - йæхи бакъултæ кодта мад. - Æз ма сæм аппшижитимæ бацыдтæн. Зæгъын, уым сæ исчи зондзæнис. Йæ цæрæнбон бирæ, ацы лæпшуйы мын тыхæй-фыдæй ссардтой, æмае нæхион дæр нæ уæлхъус балæууыд. Бирæ цæрут.

Æмае бахызтысты мидæмае.

Æхсæвæр цæттæ кæнынаен сæ бирæ рæстæг нæ бахъуыд, фæлæ Æхсар Гивийы, дам, мын æнафæхонгæ нæй. Гиви та - æнæ Мелитон, дам, мæ хъуыры доны хъуыртт дæр нæ ныххиздзæнис. Мæ фысымтæй, дам, æм бадзурдзынаен телефонæй. Æмае йæм дзырдта æнаехъæн сахат. Æхсар дуармае йæ дæндагтæ узалæй хоста, йæ былтæ - тымбыл къухæй: «Ай йæм телефонæй уый бæрц дзурып кæм хъæуы, уым æм æнхъæлмæ кæсын цас хъæудзæнис?» Фæлæ йæ ныййæфтой хæдзары. Æхсаритæм. Мелитоны.

- Таксыл рацыдтæн. Зæгъын, куы ницы уал мæ дзы фæуа, - хынджылæг кодта.

Гиви кæд фæцис йæ фысымтимæ ныхасыл.

Хæрд кæм вæййы, уырдыг дæр уым ис. Сæ ныщыдмæ фынг æвæрд уыд æмæ рæгъытæ скъæрдтой фæсахсæвæртæм. Æвзонг æмкъæйттæ, се 'ххуырст хатæн кæй бахæдзаргъуыз, уый цинæй нал уыдысты æмæ сæ зæрдæты хъармæй тавтой иннæты дæр.

Стæй сæм иуафон æддейæ байхъуыст ныдæр гуыппытæ, къахуынар, адæймаджы гуым-гуым.

- Нæ уæйыг дæр фæзынд, - йæ былтæ акъуырда Тамарæ.

- Æй, йæ гуыбыны тæвд цæхæр куыд ацыд, гъе-е! - фынгæй, æфсæрмыгæнгæ, фестад Тамарæты цæрæг мæллæг сылгоймаг, хъуамæ æддæмæ ауадаид, фæлæ æрбацауæг фæраздæр, усы иувæрсты йæ сæр бадардта мидæмæ: Æз дæр ам дæн!

Уым уыдис, фæлæ бадын йæ бон нал баци: иу-дыууæ агуывзæ ма банызта æмæ йæ сæр æруагъта фынгмæ.

Бахъуыд æй сæ хатæнмæ бакæнын.

Æмæ та фынг сбадт йæ гаччы.

Фæлæ дыууæ æмбалы фестадысты иурæстæджы, райсом, дам, нæ куыстмæ цауын хъæуы æмæ нал æрбадтысты.

Хати, магуыр, барасыггонд æмæ зæронд усы скодта йæ дæларм:

- Мæ мард фенæд, ахсæв дæуырдыгæй мæ хæдзар чи нæ фена! Ам сывæллæтты ныууадз æмæ сæхицæн гæботæ кæной! - æмæ та-иу бахудт хъæрæй. - Дæуæн дзы уæддæр сынтæг нæй.

- Бирæ цæрут! Цæй сынтæг мæ хъæуы? Мæнæ фынджы хъусыл дæр афынæй кæндзынæн.

- Кæд дæ фæнды, уæд махмæ баулæф, - Хатийы цæстмæ йын Тамарæ дæр æфсонæн бакодта, махмæ баулæф, зæгъгæ, фæлæ уазæджы дзыхæй куыддæр «нæ» схаудта, афтæ фæцæуæг:

- Нæ лæг ацы хатт æгæр æрæгмæ зыны æмæ йæм акæсон.

Хати йыл бафæрсыл худæгæй:

- Хах-ха-ха!.. Ныр йæ фæдыл куы фæцæуæг уаис!.. Мæ мард фен, сдзур-ма йæм, ныртæккæ, зæгъ, уæм фæцæуыи. Басудзæнт ахæм хæдзæрттæ... сæхицæй дарддæр сæ куыд ничи уа, афтæмæй.

Мад базыдта, Хати йæ дзырд нал басæтдзæпис æмæ йæ чындзмæ аивæй адзырдта къуыммæ. Сысчыл кодта далдæр къабайы фæдджитæ. Мидæггаджы дзыппыл æфтыд булафкæтæ суагъта. Систа дзы къухсæрфæн. Йе 'лхынцъытæ йын суæгъд кодта дæндагæй. Кæд ын дзы тыхт уыдис æхцатæ. Гæххæттын сырх æхцатæ. Тъыссы сæ чызджы къухы:

- Нæ номыл дзы иу тымбыл къухдарæн де 'нгуылдзыл бакæн, дæ фæхъхъау фæуон. Дыууæсæдæ сомы сты.

- Нæ, нæ, нæ. Цытæ дзурыс? - сæфсæрм чызг. - Мæнæ-ма, Æхсар!

Лæппу дæр бадиссæгтæ кодта.

Æгæр хъæрæй дзырдтой, æмæ Хати бамбæрста хъуыддаг. Æрхæцыд йæ сины сæртыл:

- Уый та куыдтæ кæнут, куы?! - ныхъхъæр сыл кодта. - Лæппу мын куы уайд, бинонтæ куы 'ркæнид!.. Хатийы мард фенут, Хати бæстæ иннæрдæм куыннаæ афæлдæхид!

Æмæ сæ дыууæ зæгъын никайуал бон баци.

Стæй æвзонг лæг æмæ ус базадысты иунæгæй. Чысыл размæйы хъæлдзæг фынг, хион, зонгæты ныфсæвæрæнтæй сæ зæрдæты катый фæлыгъд кæдæмдæр. Хуыссаг сæ нал ахста. Сæ кæрæдзийы цинай нал æфсæстысты æмæ ма æхцон рæдзæ-мæдзæгæнгæ дæр рухс царды фæндтæ кодтой. Уырныдта сæ, цард æддейæ бакæсгæйæ адæймагмæ куыд мæнгард, куыд зын, куыд хæмпæл кæсы, афтæ кæй нæу. Æмæ хъæбыс-хъæбыс æрфынæй сты сæ рухс бæллицтимæ.

12

Студенттæ иууылдæр зыдтой, уыдзæнис сын æнæхъæн институтæн ногазон изæр. Хæнт фæсногаз, тæккæ зымагон фæлварæнты агъоммæ кæй уыдзæнис, уый дæр никамæн уыд сусæггаг. Ногазон æхсæв, дам, алчи йæ хæдзары хъуыддæгтыл ваййы, институтмæ уыйбæрц адæмы нæ равдæлы.

Уæддæр æм сæхи рагацау райдыдтой цæттæ кæнын. Уæлдайдæр фыццагкурсонтæ. Уымæн æмæ ахæм изæры никуыма уыдысты. Нырмæ институты къæсæрæй студенты номыл бакæсын уыдис сæ бæллиц, ныр ын йæ хорздзинæдтæ уыцы улæфт куы скодтаиккой, уый сæ фæндыд.

Дзерассæ æмæ Æхсар фыццаг цæуинаг нæ уыдысты ногазон изæрмаæ.

Фæндгæ та сæ куыннæ кодта, зыдтой йæ, се 'мбæлттæ иууылдæр уым уыдзысты. Æвзонг зæрдæтæ та магнитей уæлдай не сты, кæрæдзимæ фелвасынц сæхи. Уæлдайдæр ахæм рæстæджы. Бæрæгбонвæлыст фæсивæд, дардæй бакæсгæйæ, алыгъуызон рæсугъд дидинджытæй быд чынайы æнгæс вайыынц. Ноджы ма куы фæкафынц! Мыдыбындзыты æвзæнау, худгæ дыууæрдæм куы фæратæх-батæх кæнынц!..

Зыдтой уый дæр, ногазон изæр æнафонтæм кæй ах- хæедзæнис. Уæддæр студенттæ йæ сæхгæнынын нæ уыдзысты разы. Кæнгæ бустыл схæцдзысты, фæнддзæнис сæ суанг бонмæ фæкафын, суанг бонмæ фæзарын.

Студенттæ сæ гуырыконд сæ райстбавæрд дарæсы равдисынын сæ удтæ кæй хъардзысты, уый дæр тынг хорз зыдтой.

Æмæ æвзонг æмкъæйттæ сæхи нæ цæттæ кодтой уыцы зæрдæзæгъгæ бæрæгбонмæ.

Дзерассæ, хъалзæрдæ чызджытæ йыл кæй тыгуыртæ кæндзысты, цæстæнгасæй йæ кæй хæрдзысты, йæ чындзы ацыдæй йæ конд фæхуыздæр, йæ къуыбыр уд дидинаг рафтыдта æви йын æмпылгæ кæны, - уыдæттæ дзыхæй-дзыхмæ кæй скъæфдзысты, уый развæлгъау хатыд. Се 'взæгтæ йыл ныхдзысты, чы йæ уæлфад гал лæууыд, чи йæ чындзыцауæг кодта, зæгъгæ. Дзерассæйы цур нæ. Фæсфæд. Стæй дзы, чизоны, Дзерассæйы цур дæр исчитæ суадзой се 'взæгтæ. Уайдзæфгæнæджы, барджын дæм дæн æмæ дын дæ ных комкоммæ бакъуыроны хуызы.

Æхсар дæр уыдæттæ йе 'мкъайæн йæ бынозæй сулæфтытæ, йæ дзырдты скъуыдтæй йæ ныхыл касти æмæ йæ дзыхыл сæвæрдта цъутта. Уый æмбæрста чызг дæр, æмæ йæ уый тыххæй нæ фæндыд ууыл лæппуимæ æргом уынаффæ кæнын.

Ногазон изæрмæ уыдæтты тыххæй нæ фæндыд Дзерассæйы.

Æниу, нæ фæндыд раст нæ уыд. Йæхи æддæмæ афтæ æвдыста, æндæра-иу фæцыд æмæ 'рцыд, ногазон изæры кой та-иу дыдæр æфсæнтты æнæракæнгæ нæ фæци. Сæ Гыццийы, Æхсары мады, сихорыл хъæумæ куы афæндараст кодтой æмæ дæларм-уæларм сæхимæ куы рацæйздæхтысты, уæддæр та бабæллыд:

- Тæхуды, ныр мын Гыцци цы къабайаг æрхаста, уый хуыд куы фестид! Ахсæв ногазон изæры балæууиккам. Ахæм зынаргъ хъуымацæй дзы бирæтыл нæ уыдзæнис къабатæ.

Æхсарæн æхсызгон куыннæ уыдаид, йæ мады лæвар йе 'мкъайы зæрдæмæ афтæ тынг кæй фæцыд. Бахудт.

- Æмæ йæ бахуыйын кæнæм.

- Бахуыйын... Изæрмæ дын æй ма ацæттæ кæной!

- Æхца йæ бон калы, Дзерæ.

- Йæ мардæрцыд дæр уый у, Æхсар.

Гыцци дын цы къухдарæны аргъ радта, уый уал чысыл фæцух кæнæм. Фæстæдæр сæ кæд истæмæйты баххæст кæниккам, - лæппуйы нæ фæндыд, чызгæн йæ зæрдæйы цин йæ риуы амæла, уый, уæддæр ма чызгæйæ дзырдта.

Чызг ын бахудт йæ ныхасыл:

- Къухдарæны аргъæй æз æндæр бæллицтæ фæнывæзтон.

Лæппуйæн йæ фарст йæ цæстæнгасæй бамбæрста.

- Зæгъын дзы иу скъапп балхæнæм, нæ къуымы дзы исты æрæвæрæм. Хæдзаргъуыз бауаиккам.

Царды фæндтæ кæй кæны, йæхи уды цинай йæ иумæйаг цард тынгдæр кæй æндавы, уый æхсызгон уыд Æхсарæн. Кæмдæр, йæ хъуыдыйы арфы, батæлфыд æвæндон фарст: рæстмæ йæ зонгæ дæр куынама кодта, йæ уды цы тæлфы, уый йæ зæрдæйы хъустæй куынаæ уыдта, уæд афтæ æнæнхъæлæджы (сæхицæн дæр!) куыд бацардысты (?); Ацырухсы уарзт ын йæ цæстытæ афтæ

сæхгæдта æмæ, йæ алыварс цы уыд, уыдон мауал æвзæрстаид, куыд æнæуынгæ уыд Дзерассæйы сыгъдæг уд?

Ахæм фарст батæлфыд лæппуйы хъуыдыйы, фæлæ Ацырухсы, йæ кæддæры Ацийы номмæ йæ зæрдæ фæхæр-рæтт кодта æмæ йе уæнгтæ ауазал сты. Чызгæн дзуапп дæр уымæн æрæджийау радта:

- Гыццийæн хъыг уыдзæнис.

- Гыцци нæ бамбардзæн. Ды дысон нуазгæ кодтай æмæ нæ хатыдтæ, нæ афтид къуымтæм кæсгæйæ, йæ цæстыты сагъæс, мигъау, куыд ныббадт.

- Уый бон дæр нын цы у? Уыцы капеччытæ дæр, æвæццагæн, йæ пенсийы муртæй фæтымбыл кодта.

- Æмбаргæ нæ, ахсæв ногозон изæр чыллипп кафты йæ зæвæтæй йæ чыылдым чи хойа, уыдон нæ бакæндзысты.

Чызгæн йæ мад загътаид ныртæккæ афтæ, Йæхæдæг дæр нæ базыдта, йæ мады фæзмыдта æви йæхи хъуыдытæ дзырдта æмæ бафсæрм. Зыдта йæ, асырх. Æхсары уæхсчы аууон хъавыд йæ къæмдзæстыг бамбæхсынмæ. йæ цæсгомæй йæ ауарзта.

Лæппу æрлæууыд.

- Дзерæ, ныр уый цы у? Дæ зæрдæ ногозон изæрмæ тоны йæ бæттæнтæ æмæ де знаджы фыдудæй марыс.

- Цытæ дзурыс, Æхсар?.. - чызг бынтон ныфсæрм.

- Уынын дæ... Хатын æй.

- Æмбæхст зæрдæ уæвын дæр, чизоны, хатт тæхудиаджы хъуыддаг у.

- Ау, нырмæ куыд цардыстæм не 'мбæлтты 'хсæн, ныр афтæ гæнæн нал ис? Æви нын, æцæг, мулчы рæмпæг бахордта нæ удтæ? Ацыдыстæм æмæ фæци! Адæймагæн алцы дæр йæхидæй нæ цæуы? Адæм адæймагдзинадæй адæм не сты? Нæ удты марг ма цæллахъ кæнæд, æндæр иннæтæ... Бамбæрстай? Йæ сæрæй чи хъуыды кæны, уый нæ бамбардзæн. Кæй цæмæн бахъуыдысты уыцы цацатæ, уыцы бибитæ? Чи сын табу кæны?.. Ацыдыстæм ногозон изæрмæ!

Æмæ лæппуйы зæрдыл æрбалæууыд, Ногбонаехсæвы хæдразмæ магазинмæ бахизæны Ацырухс сырх «Жигули»-йæ, гæды къуымбилты 'хсæнæй куыд кæса, уый каст куыд кодта Æхсармæ, куыд ыл худт йæ цацаты цинæй... Уымæн фескъуыд йæ ныхас æрдæгыл.

Чызгæн та куыд æхсызгон уыд, йе 'мкъай фæндвидар кæй разынд, дзурын æй кæй нал суагъта, уый! Адæм сæ хъысмæт сæ цард саразыны тыххæй сиу кæнынц æви къæсæрæй дуармæ хъуыддæгтæ батъæппытæ кæныны? Цард кæй сараздысты. бæллиццаг, хæлæггаг цард, ууыл та Дзерассæйы уарзæгой зæрдæ иу цæсты фæныкъуылдмæ дæр нæ дызæрдыг кодта. Уымæн æмæ, йæ зæрдæ, йæхицæн æнхъæл кæмæй нæ уыд, уыцы уарзтæй, Æхсары уарзтæй ссис йæ хъуырма. Æнхъызтис, æнхъæвзта фæйнæрдæм. Лæппуйæ уæлдай райгонддæр та, иу сулæфт, иу цæстæнгас, иу фезмæлдæй йæ кæй æмбæрста, уый тыххæй уыд. Уæлдайдæр та уыцы тæккæ.

Æмæ æвзонг чызг саубон-баизæрмæ иуран нал æрбадт, йæ къухтæн æнцой нал радта: æхсадта, хæрннаг арæзта, иту кодта... Æхсар æм каст æмæ йæхицæн сусæг-æргом царды ныфсытæ æвæрдта: «Кæд мæм исты амонд кæса, уæд фердæхтмæ зынгæвæрдæй уæлдай нæу. Æцæг, кæд йæ низæй фервæзт, уæд уый дæр у иу царды фаг циндзинад. Кæд æй мæ бон самондджын кæнын бауа, уæд мæ хъысмæтæй хъаст никуы ракæндзынæн».

Æргом та загъта:

- Æмдзæрæндоны къуымы ахæм хуыцауы ратгæ æхсины æрмттæ фезмæлынмондагæй цъæх арт уадзынц, уый нырма куы зыдтаин!.. Мæ цæстытæ кæм хизынмæ уыдысты?

Йæ цæстыты кой цæмæн ракодта, уыцы хъуыды нæ аирвæзт чызджы хъусты иувæрсты. Уымæн æй фелхыскъ кодта:

- Дæ дæндаг... - «хуыздæртыл» зæгъын нæ бауарзта йæ цæст, - æндæртыл хæцыд.

Æмæ та лæппуйы зæрдыл æрбалæууыд Ацырухс, йæ кæддæры Ацы, йæ зæрдæскъæф мидбылхудт, йæ адджын хъæбыстæ...

Йæ зæрдæ базмæлыд. Къæмдзæстыджы туджы 'ртæхтæ ахъазыдысты йæ уадулты, уæддæр йæхи нæ басаста:

- Дзерæ, афтæ ма дзур. Ды, æрмæстдæр мын ды дæ ацы кæлæн дунейыл. Стæй мæ æндæр ничи дæр хъæуы.

Цы дзуры, уый йæхи дæр æххæст нæ уырныдта, фæлæ чызгæн, йæ дзырдты рæстдзинад бауырнын кæныны йæ къух ын фæрогдæр кæныны тыххæй æххуыс кодта ноджы зæрдиагдæрæй. Уæддæр сын байрæджы сæ ногозон хъазтизæрмæ.

Спортивон залы тæккæ астæуæй цармæ сырæзт ногозон назбæлас. Тыбар-тыбур ыл кодтой алыгъуызон хъазæнтæ. Йæ уæлæ сæ цæстытæ цины ныкъуылд кодтой алыгъуызон рухсытæ. Рухсытæм гæсгæ ивтой къултæ, цар, пьолы хуызтæ дæр. Студенттæ кафыдысты назбæласы алыварс. Буфет иу æхсæвы номыл рахастой спортзалы къуыммæ. Чидæртæ бакъордтæ сты йæ цуры. Цъирынц адджын дон. Хуыппытæ кæнынц кофе.

Чызг æмæ сыл лæппу дуаргæронæй ахастой сæ цæст. Сæ фылдæр - фыццагкурсонтæ. Æвæццагæн, изæр райдайынмæ ныуурс сты сæ цæстытæ. Уыдон дзы бынат куынауал фæуайы тæсæй сæм бæрæгбон райдайыны амонд æрхауд æмæ се 'нæрхъæц удтæ фехстой музыкайы фыццаг уылаентæм. Хисдæр курсонтæ сæхицæн фылдæр аргъ кæнын фæзанынц æмæ нæма зындысты.

Зал æрдæгталынг уыд. Ногæрбацæуджытыл никæй цæст схæцыд æмæ сæхи байстой къуымæрдæм.

Æхсары цæстæнгас, чъырттым цъиуау, пæррæстытæ кодта иу кафæг æмкъайæ иннæмæ. Фæпæртт-фæпæрттгæнæг рухсытæм сын сæ цæсгæмгты хуыз дзæбæх нæ ахста, фæлæ дзы йæ зæрдæйыл цинафтауæг уæнгты змæлдыл нæ фæхæст. Батыхст йæхимидæг. Стæй фæфсæрм. Дзерассайæ. Бакаст æм зулмæ.

Чызг йæ фæрсты цыд сæрбæрзонд, мидбылхудгæ. Æрттиваг паркетыл ын лæппуйы хъус ахста йæ зæгæлзæвæт дзабырты ритмикон сæртæг къупп-

кьупп. Йæ хьал зæрдæйыл та у, уый иын цы базонын хьуыд. Нал та тасынц йе схьæл зæнгтæ.

Æмæ Æхсар йæхимидæг фæхудт йæхиуыл. Чызджыты 'хсæн Ацырухсы, йæ кæддæры Ацийы кæй ацагуырда, уый тыххæй. Æруагъта йæ сæр. Цыма йе 'взонг æмкъайы зæрдæйы цин фæцæйдафта, чызг ын йæ кьухыл фæхæцыд, уыйау фæци.

- Фæйнаджы фарс!

Лæппу æмæ чызг музыкайы зæлты 'хсæнæй ацахстой зонгæ хьæлæс. Цы базонын сын хьуыд Саукуыдзы. Дысон уыцы дзырдтæ æфсинæн йæ чындзы номыл куыддæр йæ дзыхæй схаудтой, афтæ андæгъдысты къæбæдайы æвзадзы алгьыл. Ныр дæр æм хьæр кæны.

Ацагуырджы йæ цæстæнгасæй. Назбæласы цурай сæм æрттивынц йæ дæндагтæ. Йе стыр дзыккутæ алæгъз кодта фæстæмæ. Кафы иу фыццагкурсонимæ.

- Акафут! - хьæр сæм кæны.

Аздæхта сæм студентты цæстæнгас. Чидæртæ сын арфæ кæнынц сæ кьухты змæлдæй.

- Акафæм? - æрлæууыд Æхсар.

Акафæм, - чызгæн куыд æхсызгон уыд, куыд æнхьæл уыд, афтæмæй фыццаг хатт Æхсаримæ кафынæй кæй бафсæддзæнис, уый!

Фæлæ фæцис музыка. Райдыдтой кафын æмæ, фыддæрадæнгæнагау, фæцис музыка.

Саукуыдз фæхæцыд фыццагкурсоны цонгыл, худгæ балæууыд сæ уæлхъус.

- Гъа, гъа, гъа!.. Кæм уыдыстут, кæ, нырмæ? Фæйнаджы фарс! Хах-ха-ха!

- Де 'мбал дæр кьуыдыры лыггаг куына у! - фелхыскъ æй кодта Дзерассæ æмæ чызгыл баппæрста йæхи. - Ды мæм ма фæхъыг у.

- Шофырай уæлдай нæу. Йæ зæрдæйы æрмæстдæр хæрзхаст сылгоймæгтæн ис бынат, - чызг, чи фæкъæмдзæстыг вæййы, уыдонæй нæ разынд.

Лæппутæ бакъæцæл сты худæгæй.

- Профессионален шофырæй! - йæ рахис къухы амонæн æнгуылдз хæрдмæ фæдардта Æхсар. - Автобусы адæмæй къухбакæнæн нал уыдзæнис, уæддæр, кæм федтай, ахæм хæрзхаст сылгоймаг машинæйы раз балæууыд, ам мæ ма ныууадз, зæгъгæ, æнæбауромгæ йын нæ фæуыдзæнис. Фæлтау ын йæхи бынат ратдзæн, автобус мауал феккуырсын кæна размæ!

Ныххудтысты та. Фæлæ Æхсары худт фескъуыд æрдæгыл. Шофыры коймæ йæ был нал фæзыхъыр. Йæ зæрдыл æрбалæууыд Гæндил.

«Фæлтау, уый дæр шофыр куы уыдаид! - ахъуыды кодта æмæ та йæхимæ рамæсты. - Æгайтма нæ уыд шофыр! Æгайтма Ацырухсимæ бацард! Æгайтма Дзерассæйы уарзтæй æфсæст дæн!»

Азæлыд та ног, рог музыкæ.

- Дысон мæ амардтат. Уыдон цас нуазынц! Цас нуазынц уæ журналисттæ!.. Уф-ф!.. - Саукуыдз ныххæцыд йæ цæстытыл.. - Æмæ ма нуæзтхуыз дæр куы кæниккой.

Æхсар хатыд, йæ чем хæлы. Уый гæнæн та нæ уыд. Судзгæ мард ыл куы 'рцауа, уæддæр хъуамæ худа. Дзерассæйы, йæхи Дзерæйы амонд, сыгъдæг саби-уды тыххæй.

Йæ мидбылты бакодта тыххудт. Акуывта йын йæ сæрæй:

- Иу кафт саккаг кæн.

Дзерассæ кафынмæ дæсны кæй уыд, уымæн ма, æвæццагæн... Стæй «æвæццагæн» цæмæн? Гъай-гъайдæр ын æххуыс кодта йæ цинафсæст зæрдæ. Æхсаримæ, йæхи Æхсаримæ кæй кафы, Дзерассæйæ фылдæр ыл кæй никай бон цæуы, уый цин. Нырма-иу æй хъазтизæрты кæд чызг йæхæдæг искуы ракафын кодта, æндæр-иу лæппуйæн æнæ Ацырухс кафæн фæз уынгæг уыд.

Ныр та йыл цæуы Дзерассæйы бон. Æрмæстдæр Дзерассæйы бон! Ногазон изæрæн йæ райдианæй йæ фæудмæ кафдзæнис æрмæстдæр уыимæ, Дзерассæимæ.

Æмæ чызг лæппуйы дыууæ цæсты раз райхæлд дидинаæгау. Ферох дзы, ног чындзыцыд кæй у, ныр йе 'мбæлтты 'хсæн хъазтизæры ног фæлысты кæй

хъуамæ балæууыдаид. Ферох дзы, сæ иумæ бацарды æхсæвæй фæстæмæ сын фæлынд хъысмæт сæ уарзты артыл узал дон кæй калы. Æрмæстдæр ма йæм æрттывтой Æхсары худгæ цæстытæ. Æрмæстдæр ма уыдта Æхсары худгæ былтæ.

Тыххудт ын кодтой? Кодтаиккой тыххудт, кæнгæ худт дæр. Уый фенын чызджы нæ фæндыд æмæ йæ нæдæр уыдта. Нырма фыццаг хатт кафыд йемæ ахæм зæрдæйыуагимæ. Фыццаг хатт æм уыд афтæ барджын. Фыццаг хатт!

Уыцы бонæн та æрцауæн æнхæл куыннæ уыд, афтæмæй йæм йæ былыцæрттæ куыд хордта!

Æмæ йын цин йæ цæстытыл сæвæрдта хæрв. Лæппуйы цæсгомфыст фыстаг кæй у, йæ зæрдæ йын, айдæны кæсæгау, уым кæй ис фенæн, уый дзы байрох.

Афтæ хæлдзæгæй йæ никуыма ничи федта. Кафынæн гуырд кæй уыдис уæдмæ дæр, йæ тасгæ уæнгты кондмæ кæсгæйæ, уый никамæн уыд дызæрддыггаг. Ныр цыма кафгæ дæр нæ кæны. Ныр цыма йе уæнгтæ змæлгæ дæр нæ кæнынц. Ныртæккæ фестдæнис урс кæсаглас, айтындздæн йæ базыртæ æмæ стæхдæн.

Студенттæ йыл сæ цæст æрæвæрдтой.

Æхсары иунæг кафтæн дæр нæ бауагъта сулæфын.

Лæппу дæр цыма йæ фынайæ райхъал, - цадагтай йе уæнгтæ айтынг кодта. Фæпæртт-фæнымæггæнгæ рухсмæ уый дæр Дзерассайы худгæ цæсгом, йе 'лвæст уæнгты аив змæлдæй дарддæр ницыуал уыдта. Чызджы схæл зæнгтæ-иу цыма тасгæ нæ фæкодтой, пæррæст-иу сцæйкодта. Йæ цины худт йæ былтыл нæ сæфт æмæ уылæн кодта лæппуйы зæрдæйыл дæр, басагъта йыл базыртæ.

Ноджы сæм кафтæй-кафты 'хсæн бацыд сæ факультеты фæсгомцæдисон организацийы секретарь. Сæ къухтæ сын райста. Раарфæ сын кодта, советон адамы иу бинонтæ кæй фæфылдæр кодтой, уый тыххæй. Фæцæйцыд. Фæлаууыд. Цыма дзы исты рох фæцис, уый зылд фæкодта фæстæмæ. Йæ риуы дзыппæй систа лотерейон билет, хиаразгæ. Сæрмагондæй институты

ногазон изæры тыххæй кæй сарæзтой, изæры рæстæджы чи хъыздæнис, ахæм лотерейон билет. Дæтты йæ чызгмæ.

- Уый дын нæ комитеты лæвар. Амонджын билет дын фæуæд!

Лæппу афтæ фенхæлдта, махæн дзы балхæнын æнхæл нæ уыд, зæгъгæ, æмæ йæ уд баскъуыдта:

- Ис нæм дзы. Ис нæм дзы! Мах дæр дзы балхæдтам!

- Уый лæвар билет у. Лæвары амонд æндæр у! - дзурын æй не суагъта æлвæст секретарь. Йæ уадултæ куыннаæ фенцъылой, афтæ бахудт, æндæра, дам, цæсгом ныауæдзтæ ваййы.

- Бузныг! - бафсæрм чызг.

Æхсар ын раарфæ кæнынмæ нал фæцарæхст. Уый бæсты йыл бахудт. Йæ мидбылхудт йæ цæсгомыл кæй ныссæлын кæны, уый тыххæй.

Стæй та азæлыд музыкаæ. йæ зæлтæм та кафын райдыдтой назбæласы рухсытæ. Студентгæ дæр. Стæй - Дзерассæ æмæ Æхсар дæр.

Иурæстæджы æрбахизæнай чидæр нымдзæгъд кодта. Фæдис ма йæ фæзмджытæ. Дзерассæ æмæ Æхсар фæкастысты дуарырдаем. Фæкастысты æмæ... Ох, уæд та исчи фæфиппайдта, мæ бонылæй, куыд узал хæррæтт ныккодтой сæ зæрдæтæ! Къæсæрыл сæрбæрзондæй, мидбылхудгæ, лæууыд Ацырухс. йæ уæлæ - джиппыуагъд, дидинафтыд бæрæгбонон къаба. йæ бæрзондзæвæт туфлитæ йæ систой хæрдмæ. У рагæппæввонг. Йæ фарсмæ, мидбылхудгæ лæууы Гæндил. Йæ галстукыл нæма æрцахуыр æмæ йын æлхъивы йæ хъуыр. Уымæн æм февналы. Банкъусы йæ. Æрраст æй кæны.

Дзерассæ æмæ Æхсары зæрдæты цин иу æхсгæ цæстæнгасмæ асалд. Бакастысты сæ кæрæдзимæ. Нæ сæ бафæндыд сæ кæрæдзийæн сæ зæрдæты тас равдисын. Сæ тугхъулон уадултæ бамбæхсын бацис фæпæртт-фæталынгæнæг хуызджын рухсыты бон, фæлæ сæ бахудт æгæр узал уыд.

Лæппуы зæрдыл æрбалæууыд, Ацырухсимæ фыццаг хатт сæ кæрæдзийы зæрдæтæм куы иыккастысты, уыцы изæр. Здæхтысты институтæй, студентты нумайаг æмбырдæй. Чызг æм, мидбылхудгæ, каст зулмæ:

- Нæ институты цæсгомæвдисæг дæ, уый куыддæр мæ хъуыды нæ ахста, - загъта.

Æхсар æвиппайд фембæрста, чызг цæмæн афтæ дзуры: лæппуйæ институты ректор æмбырды æгæр раппæлыд. Ныр ын æй Ацырухс æрлæууын кодта йæ зæрдыл.

- Æз æндæр хъуыддагæй нымайын мæхи амондджыныл, - уыд йæ хъазæн ныхас.

- Диссаг, уый ма та цы у?

- Дæуау сæгуыты хуызæн чызгимæ мæм иу институты, уæлдайдæр иу курсы ахуыр кæныны амонд кæй æрхаудта, уый.

Уæддæр йæ амондæй афтæ рад чызг.

Лæппу бамбæрста, ныр та йæ кæддæры мысинæгтæй хæлдзæн йæ чем. Æрбацæуджытæм, кафгæ, уымæн аздæхта йæ чбылдым. Чидæртæ йæ фæхатыд. Нæ аирвæзт чызджы цæстæнгасæй дæр. Ноджы йæ зæрдæ бакодта дзыназæгау. Хатыд, Ацырухсы рахауинаг цæстытæй ницы аирвæздзæнис, базондзæн, Дзерассæ нырма йе студентон фæлысты хъал кæны йæхи. Сæрбæрзондæй та йæм æркæсдзæнис. Уыцы цæстæнгас та æнæкардæй куыд æргæвста чызджы! Ох, куыд æй æнæтугæргæвст кодта!

Æхсары идонæйласæгау уымæн акодта йæ фæдыл. Дыууæ æндæуæгъы 'хсæн слæууыд ногозон назбæлас.

Лæппу фæхатыд, чызджы уæнгтæ чысыл размæйы хуызæн тасаг нал сты. Фæуæззаугомау, цыдæр сæртæг къæрцц фæдæйкæны. Йæ сæр та йæ рпумæ райдыдта хæстæг кæнын. Уый лæппуйæн куыд хъыг уыд! Ау, йæхæдæг дæр афтæ фæзæрдæфæлдæхт?

Æмæ йæхи фæфидар кодта. Ацархайдта йæ зæрдæйы их æртайын кæныныл. Дзерассæйæн ацæмæдта къухæй, дæ сæрыл бæрзонддæр схæц, зæгъгæ.

Чызг базыдта, Ацырухсы æрбацыд ыл кæй фæзынд, уый бамбæрста Æхсар. Æмæ уый дæр фæфидар кодта йæхи. Йе схъæл зæнгты змæлд дæр та фæивта,. Æрбацæуджыты та ацахста йæ цæсты зулæй: нæма кафынц?

Сæ бынатæй нæма фезмæлыдысты. Чызг цæстæнгасæй бары буфет. Гæндил фæлгæсы залыл. Базмæлын та кодта йæ галстук.

Чызджы хиуарзон зæрдæ ацахста: Ацырухс кафынмæ нæма рахиздзæнис. Фыццаг бацæудзæн буфетмæ. Кофе райсдзæн, æвдæлон бонь хуыппытæ йæ кæндзæнис, Изæры адæм ыл сæ цæст куы æрæварой, исчитæ йæм куы ныххатой, цæмæннæ кафут, зæгъгæ, уæд рахиздзæн æвæндонæй.

Фæфæсмон кодта, уыдон нырма цæмæннæ базылдысты буфетмæ? Тæригъæд æм нал фæкастысты йæ капеччытæ дæр. Сыгъды фод. Йæ хъустæ йæ уæлæ æрзадысты æмæ йæ уæлæ сты. Йæ удаен æй нæ хъæуынц?

- Куыддæр музыка фæуа, афтæ кофе нуазæм!

Æрмæст базмæлыдысты йæ былтæ. Æхсар æй уæддæр бамбæрста.. Худы. Бамбæрста йæ æмæ разы у йемæ.

«Æрмæст музыка тагъд куы фæуайд! Нæ разæй куыннæ фæуой!»

Æмæ йын музыка байхъуыста йæ зæрдæйы лæгъстæмæ. Фæсабыр. Йæ зæлтæ залы къуымты нæма банымæг сты, фæлæ чызг фæхæцыд лæппуйы цонгыл - кæцæй йæм разынд уыцы тых? Кæл-кæлгæнгæ, йе схъæл зæнгтæ 'вдисгæ, фæцæуы буфетмæ.

Бафæзмыдта йæ лæппу дæр.

Дзерассæ та йæ цæсты зулæй ауыдта, Ацырухс Гæндицы дæларм хæцгæ, æрмахуыр бæлонау, узгæ цыдæй йæ ных куыд сарæзта буфетмæ.

Уыдон дæр сыл скъуырдытой сæ цæстæнгас. Сæ мидбылхудт сын цыма исчи сæ цæсгæмттыл бурæмæдзæй аныхæста. Цæстыл кæрвæзæг рауайæгау сын уыд, Дзерассæитæ сæ разæй кæй фесты, уый. Фæсындæг кодтой сæ къахайст. Æрлæууыдысты.

Дзерассæ куыд байрад йæхицæй! Иу чысыл уысм ма, æмæ фæуыдаиккой сæ разæй. Стæй хуыздæр у, буфетырдæм кæсгæ дæр мауал фæкæнай. Сусæг-æргом дыл пыррыччытæ кæндзысты, мах бафæзмыдтой, зæгъгæ.

- Дыууæ кофейы!

- Æмæ иу плиткæ! - бафтыдта ма йæм чызг.

Лæппутæ фестадысты ног æмкъæйттæн. Радтой сын, сæ уæлæ бадгæйæ, цылау, ныззилæн кæуыл ис, ахæм бандæттæ.

Дзерассæ нырма нæ зыдта, дæ царды иууыл зынаргъдæр адæймагимæ хъызтизæры зилгæ бандоныл бад, дæ зæрдæйы дзæбæхæн кофе хуыппытæ кæн, де 'ндæуæгъ та дæ цурмæ бацауын йæ ныфс куыннæ хæсса, уæд уый куыд бирæ у æвзонг чызджы удæн! Æмæ та йæм здæхын райдыдта йæ чысыл раздæры зæрдæйыуаг. Азылдта йæ бандон. Шоколад æнцъиргæ, дзагъырдастæй баззад залмæ. Стæй фæзылд фæстæмæ. Йæ цæстæнгас андæгъд Æхсарыл. Ныпыррыкк кодта.

Лæппу дæр азылд ногазон назбæласырдаем, цы у, зæгъгæ, æмæ фемдзаст Ацырухс, йæ кæддæры Ацы æмæ ацæргæ Гæндилмæ. Цыдæр кафт самоныныл хъарынц сæ удтæ. Гæндил, æвæццагæн, йæ хъуыдыйы кæрон «Хонгæ кафт» æрцахсыныл архайы, фæлæ йын джазы рог музыкæ нæ аразы йæ къух. Йе 'взонг æмкъай дæр уымæ кæсгæйæ стыхст. Йæ къахайст нал рæстмæ кæны. Ноджы фæкомкоммæ Æхсармæ: кæсынц сæм? Акалд йæ сур хид.

Гæндил та æривæзта йæ галстук.

«О кадмондаг Ацырухс!» - лæппу йæ сæр банкъуыста, катайгæнгæ. Дзургæ ницы скодта. Ныуулафыд. Азылд буфетгæс чызгмæ:

- Ноджыдæр дыууæ кофейы!..

Уыйхыгъд Дзерассæ нал банцад йæ пыррыччытæй. Йæ кофе кæронмæ дæр нал банызта. Фестын кодта Æхсары.

- Акафæм!

Æмæ йæ чысыл раздæры кафт ницыуал каст лæппумæ. Ноджы худæгæй кодта артæнхæлдтæ. Æхсармæ ныкъуылдта йæ цæст, йе 'рфгуыты змæлдæй, йæ цæстыты кæлæнтæй йын амыдта Гæндилитæм.

Ацырухсæн цы базонын хъуыд, адæмы æркæсын кодтой сæхимæ.. Фырафсармæй, фырмастæй, фыркадмондагæй йæ ныхыл фæзынд хиды фæрдгуытæ. Гæндил куыд кафы, афтæ симдмæ рахизгæ никуыма никай федта. Афтæмæй ма чысыл раздæр чызджы куыд фæндыд зæрдæйы фаг

фæкафын! Куыд худинаджы кафт кæны! йæ кафт æрдæгыл ма ныууадзайы тæсæй йæхи бакодта Гæндины бар. Зæгъгæ, макæйуал цæстæнгасмæ фæкомкоммæ уон, йæ сæр нал исы лæджы риуæй. Йæ зæрдæ йæ нал хæссы бахудын. Дзерассæйы пыррыччытæм кæсын.

Гæндил сæ алыварсуæвджыты цæстæнгасæй бамбæрста, цы уавæры бахауд, уый, фæлæ йæ нал фæндыд йæхи басæттын. Фæсмон æм æркаст, нырмæ кæй никуы акафыд. Йæ зæрдæйы хуымæтæджы гæпп-гæппыл кæй нымадта, уый номыл ныр йæ къах кæй айста æмæ дзы йæхи кæй фæхудинаг кодта. Йæ был та райдыдта фесхъиу-фесхъиу кæнын.

Æхсар ыл-иу акъуырдытæ йæ цæст. Батæригъæд ын кодта.

«О, кадмондаг Ацырухс!» - йæ хурхы уадындытæ ныццахсæг уæззау уынаæргъд æрдæгскъуыдтæй рæдывта æддæмæ.

Фæлæ цы фæци тæригъæдгæнæг Дзерассæйы æнкъараг зæрдæ? Цæмæннæ йын æмбары йæ рис? Цæмæн ыл хойы йæ къах? Ацырухс та сæм цæмæй уæлейæ бынмæ ма кæса, уымæн афтæ кæны?

Æхсарæн йæ бон нæ уыд йæ зæрдæйы фарстытæн дзуапп радтын. Нал æй фæндыд кафын. Ацырухсы, нæ кæддæры Ацыйы... уды тæригъæдмæ кæсын. Æмæ музыкæ куы 'рлаууыд, спортзалы балкъонай изæраразджытæ микрофонай куы фехъусын кодтой, уæ лотерейон билеттæ æрцæттæ кæнут, ныртæккæ хъаздысты, зæгъгæ, уæд сулæфыд, йæ зæрдæйы фаг. Чызг ыл баппæрста йæхи:

- Æхсар!.. Бузныг! Æз та рацæуинаг нæ уыдтæн.

- Дæ цæстыдзаг сын федтай?

Лæппу хуыздæр зæгъынхъом не сси æмæ йæ фарстæй фæфсæрм йæхæдæг. Чызг æй йæ фырцинай ауагъта йæ хъусы иуварсты. Ноджы йæм, мидбылхудгæ, разыйы нысанæн æртъæбæртт кодта йæ цæстытæ.

Фыццаг амондджын билет фæци фыццагкурсоны, ныллæг, тымбылгонд чызджы. Фырафсæрмæй йе 'мбулæггаг райсынмæ нæ уæндыд. Стæй ратылд, къуыбылойау. Студенттæ йыл ныккæл-кæл кодтой, æмæ фæстæмæ кæуылты æрбахæцца, уый нал базыдта. Иæ сурхид акалд.

Дыккаг билеты хицау нæ зынд æмæ йæм Саукуыдз балыгъд. Æмбулæггаг йæ сау цæсгомæй, худгæбылæй тыхпслтау бакодта. Мæ билет, дам, уыд æмæ мын ахаудта. Йæ номыртæ ма йын бахъуыды кодтон, зæгъгæ, æмæ йыл сxor-хор кодтой:

- Дæ лекцитæ цынæ хъуыды кæныс, уый!..

- Æйтт, машинаæ дын куы фестид!

- Суадз дæ цæсгом!

Уый сæ куыдзы хъуыды дæр не 'ркодта. Райста æмбулæггаг - хъазæн уасæг. Йæ иу зоныгыл æрлæууыд йе 'мкафæг чызджы раз, йæ сæрæй йын ныллæг акуывта, балæвар ын æй кодта. Æмæ йыл ныххудтысты:

- Уасæгæй хуыздæр ын мацы балæвар кæнай!

- Гъе, гъе!

- Сæйраг уый у, ай!

Чызджы сæфсæрм кодтой. Саукуыдз йæ цæст дæр не 'рныкъуылдта.

- Фæлæуут-ма... Уыцы билет мæнæ мæнмæ куы ис! - иу мæллæг чызг нал баурæдта йæхи.

Саукуыдз æй дзурын не суагъта. Фæивта йын æй йæхионæй:

- О-о-о!.. Цæмæн дæ бахъуыд уасæг? Мæнæ уый... Уæд та дын цы рамбылдта?

Æмæ чызг дыууæ нал загъта.

Ноджы... Хисдæркуронтæй иу дæлæ-уæлæ лæппу кæд рамбылдта... сылгоймаджы риударæнтæ. Студенттæ ууыл худыныл фесты, фæтæргай йыл. Фæсаууон æй æнæуый дæр дзидо (сылкъи) хуыдтой æмæ, дам, мын уæ мæ но-мыр чидæр зыдта. Барæй, дам, мын афтæ бакодтат. Фехста йæ. Æмæ йæ къæбæдатæ лæппуйæ-чызгæй аскъæфтой къухæй-къухмæ. Чи йæ æгæр стырæй фаудта, чи - æгæр гыццылæй. Худæгæй артæнхæлттæ кодтой.

Фæстагмæ, студенттæн чи куыд дзырддзæугæдæр, чи куыд къæйныхдæр уыд, афтæ хызтысты балкъонмæ. Уым-иу сусу-бусуйыл схæцыдысты æмæ-иу фæстæмæ се 'рхызт æмæ сæ хъулы сах абадт сиу сты.

Иурæстæджы Ацырухс фырцинаей фæхаудта хæрдмæ:

- Мæ номыр! Мæ номыр! Мæ лæвар билеты номыр!

- Тагъд лæппухъæбыс бау! - раарфæ йын кодтой микрофонæй. Ралæвæрдтой йæм хъазæн чындз. Чындзхæсджыты машинæйы ныхыл ма вæййы ахæм.

Нымдзæгъд ын кодтой студенттæ. Дзерассæ æмæ Æхсар дæр æмдзæгъды номыл се 'рмттæ авæрдтой кæрæ- д 1ппыл. Сæ цæстытыл ауад, уыдонæн дæр чысыл раздæр куыд арфæтæ кодта фæскомцæдисон организацийы секретарь. Тагъд фæччыгъæдæн уыдон ном дæр ссардзысты.

«Фыццаг мах куы 'рбацыдыстæм, фæстейæ нæ цæмæн фæуæрдтой? - Дзерассæйæн йæ зæрдæ фæрæхуыста сылгоймаджы хиуарзондзинад. - Мах ма нæ дыууæ дæр се студенттæ уæддæр стæм».

Ахæцыд Æхсары цонгыл.

- Цом.

- Афтæ тагъд?

- Тынг дæ фæнды искæй фæстæ лæугæйæ ахæм тыхкæнгæ церемонитæм кæсын?

Раст зæгъын хорз у, Ацырухсы кæй фæразæй кодтой, уый лæппуйы зæрдæ дæр фæрæхуыста. Тагъд дæр уый тыххæй бакодта. Цалынмæ сын сæ билеты номыртæ нæ загътой, уæдмæ фæддæдуар уой.

Гардеробы Дзерассæ йæ цырыхъхытæ акодта тагъд-тагъд. Сæ пальтотæ кæнгæ фæддæдуар сты.

Дыккаг бон сын се 'мбæлттæ дзырдтой, агуырджытæ, дам, уæ. Уыцы билет, дам, уыдонмæ ис. Секретарь, ам, дам, сты. Мæхæдæг, дам, сæ фæдтон. Фæлæ, цы фесты, уый сæ ничи зыдта. Сæ рацыд сын нæ фæхатыдысты.

Ацырухситæ дæр, дам, сæ чындз бандоныл фæуагътой, Гæндил йæ машинæйæ коньяктæ бахаста, Ацырухсы æмбæлтты хынцыдта æмæ сын сæ чындз чидæр фæбырын кодта.

Сæ мæт, дам, сæ нал фарста.

- Уый та куыд? Чи нæ хынджылаг кæны?! - Гæндилæн, мæгуыр, йæ был нал æнцад йæ фесхьиу-фесхьиуæй. Къухæй, дам-иу ыл ныххæцыд, - йæ

нозджныæй цæф арсы оффытæ æмæ аххытæ кодта, хъал студенттæ та йыл худæгæй мардысты.

Дзерассæиты æмбулæггаг чындз сын рахастой, уый уын дæттæм, æрсабыр ут, зæггæ.

Ацырухс йæ былтæ акъуырда:

- Къæдзилмæ хæстæг сины фыдыл куынæ æввæрсын.

Къæбадатай чидæр кæнгæ хъæлæсæй ныхъхъæр кодта:

- Искæй лæгыл та?!

Æмæ мæстæйдзагæй чызг ацахста йæ лæджы цонг:

- Ацæуæм. Адон фос куы сты!

Сæ фæстæ студенттæ фырхудæгæй зæрдæхъæрмттæ кодтой чызгæй-лæппуйæ дзы, Гæндицы кафт цалдæр хаты чи нæ рафæзмыдта, ахæм нал баззад.

13

Студенттæ аудиторийы дуæрттæм къордтæ-къордтæ кодтой. Фæззыгон-фæззаеджы дæргъы сæ йæ къухмæ чиныг чи никуы райста, уый дæр дзы ныр йæ сæр ныхъхъыста. Лекцитæ-иу тæппæй-тæппæ чи фæфыста, уыдонмæ ныр, хæлæггæнгæ, бакæсынц. Сæ бонæй сæ уæнт, уыдон чингуыты мæт нал ис. Сæ фыстыты цыдæртæ акъахынц, тагъд-тагъд сыл сæ цæст ахæссынц æмæ та стæй тетрадь ахгæн. Æмæ сæм хæлæг кæнынц иннæтæ. Сæ цæстытæ аирвæзынц цæртты - цалдæр мæйы цынæ бахъуыды кодтой, уый сын ныр сæ зæрдыл нал ис æнæбадаргæ. Кæд дæ дзы исты айрох уа, уæд де 'мбалы батъæпп кæн:

- Мысосты уарзон цы хуындис?

- Кæй Мысосты?

- Æнæрай мæ скæн! Уæ сыхæгты лæппуйæ дæ нæ фæрсдзынæн!

- Æнæрай мæ ды скæн! Ахæм тъæпп мæ ныккодтай... Хъуыды кодтон...

- Тъæппытæ дæ лектор кæндзæнис!

- Уый мын-иу кæд йæ мыггаг дæр дзурид.

- Кæй мыггаг?

- Мысосты. Кæй?!

- О-о-о!..

- Мæхæдæг æй æрхъуыды кодтон! Дзерассæ...

Дзерассæ рацæйцыд сæ цурты. Фæлæууыд.

- Мæнмæ дзурыс?

- Хъамбердиаты Мысосты кой кæнæм. Йæ уарзоны...

- О, ис ын «Ныстуан Дзерассæмæ».

- Хах-ха-ха!.. Дæуæй дзурынц, дæуæй. «Ныстуан...» - Ацырухс бакъæцæл худæгæй.

Дзерассæ ницы сдзырдта. Ацыд. Ацыд, фæлæ йæ фæлурс уадултæ тугхъулаæттæй ахаста, йæ сонт зæрдæ - риуы гуыдыр хойгæ.

Йæхæдæг дæр ын ницы зоны, Ацырухсы рæмпъузæнтæн цæмæннæуал фæразы. Раздæр æм фылдæр кодта дзырдæппарæн. Бакъæцæл-иу ыл худæгæй. Уæддæр æм уæлейæ бынмæ каст. Зыдта йæ, чызг суртæ кæны Æхсары иу фендыл. Æхсар та... Мусы бæх къæбæлмæ баст куыд уа, афтæ уымæ баст уыд. Æмæ Ацырухс худт Дзерассæйыл. Худт цы, къахта йын йе 'нæхин зæрдæ.

Ницы-иу сдзырдта, мæгуыр. Уæд-иу йæ маст ныннхъуырын баци йæ бон. Стæй-иу æй сусæгæй ралæ- мæрста йæ цæссыгтимæ. Æмæ та-иу цард лæппуыыл ногæй фембæлыны, йæ мидбылты йæм сыгъдæгзæрдæйæ бахудыны ныфсæй. Ныр дзы йæ цæсты сындрз федта. Ацырухсæй. Дардмæ йæ куы ауыны, уæддæр йæ цæсты фæкæны ныхсæгау. Йе 'лхыскъгæнæн ныхасæн та бынтон нал фæразы. Ацырухс ницыма сдзуры, уый атаæппæлтæ вæййы.

Сæ аудитори (Дзерассæты) тæккæ къуымы ис. Сæ фæндаг Адырухсты аудиторийы рæзты хизы. Чызджы та-иу куыннæ фæндыд ууылты, Æхсары æмкурсонты рæзты ахизын. Ох, куыннæ-иу æй фæндыд. Уæлдайдæр та уыцы бон. Æнæхъæн курсæй, Ацырухс дæр семæ, ныттымбыл сты сæ дуаргæрон. Фæлварæнты хæдрæзмæ ма сæ удтæ хъардтой исты базоныныл. Дзерассæ ахизы сæ иуварсты, æмæ фæхъус вæййынц. Чызгæн цы базонын хъуыд,

фæкæсынц йæ фæстæ. Сæ цæстæнгас, сæхъис бæндæнау, фæтыхсы йæ къæхтыл. Уæддæр та-иу нæ фæлæууыд йæ зæрдæ.

Ох, æнæрайы зæрдæ!

Уыцы райсом Æхсар ацыд скъапп æмæ иу-дыууæ бандоны æлхæнынмæ, цæмæй сæ хатæн бакодтаиккой хæдзаргъуыз. Магазины фæасламгонд хæдзарон дзаумæттæ ис, фехъуыстой, æмæ йæ чызг йæхæдæг нал ныу-уагъта. Йæ дзыппы йын фæтгыста йе 'фсины лæвар æхцатæ. Йæхи къухдарæн дардзæнис гыщыйы номыл, æндæр ма дзы исты ис? Исты алхæнынæн та нын хуыздæр рæстæг нал фæуыздæнис, хъуыды кодта. Чысыл цыдæртæ, дам, сæ бацалцæджытæ хъæуы, æмæ дын нырма къорд азты лæггад кæндзысты, фехъуыста. Фердæхгæйæ, дам, дзы равзарæн дæр ис.

Фæлæ лæппу æгæр æрæгмæ зынд. Ахсайдта йæм чызджы зæрдæ: «Æвæцæгæн дзы нал ныййæфта? Чизоны машинаемæ йæ кæимæ сиса, уый йын нæй? Ласгæ дæр дзы цахæм ракæндзæнис».

Æмæ та-иу лæппуы размæ акæсынмæ аппæрста йæхи. Йе 'мкурсонты цæстæнгас дæр та-иу ын ницæмæуал æрдардта.

Ныр та Ацырухсы дæр фæци йæ фелхыскъ кæныны бон.

Чызг фæфæсмон кодта: исты хъæбæр ныхас ын зæгъын хъуыд. Уæддæр æм фæстæмæ акæсын аив нæ фагкаст. Ахызт æддæмæ. Уынджы ныйивæзт йæ цæстæнгас. Зыдта йæ, институтмæ иумæ цы фæндагыл фæцæуынц, уымæй ныр дæр нæ ахиздæнис лæппу. Хъызтбонь каркау, иудзæвгар йæ иу къахыл дæр алаууыд. Стæй суазал. Фездæхт та фæстæмæ. Иудзæвгар дуарæн мидагæй дæр афæстиат. Нал æй фæндыд æнæ Æхсар аздæхын. Æмæ йæ цæстытæ урс кодтой урс митмæ касынæй.

Стæй йыл зымæджы тарфы, тæккæ тъæнджы майы æвиппайд ныккодта цъæх уалдзæг - Æхсар сцæйуад. Тагъ-тагъд.

Фыццаг æй йæ къахайстæй базыдта. Стæй æрбазынд йæ цæстом дæр. Чызджы бон ыл дардмæ ницы уыд бакæсып. Йæ размæ та ахызт. Кастис ын йæ фæтæн уæхсчыты змæлдмæ, йæ фидар къахайст, йе 'лвæст гуыры-кондмæ æмæ дзы рад йæ зæрдæ. Кодта йын дины гæртт-гæртт. Цыма дзы йæхицæн

æнхъæл нæ уыд. Цыма йын атæхынæй тарст. Йæ мидбынаты батыхст: кæд æм æрбахæццæ уызæнис?

Лæппу йæ ауыдта. Бахудт. Йæ цин ныууылæн кодта йæ цæсгомыл æмæ ахызт чызгмæ. Ныррухс ын кодта йæ зæрдæ. Лæппу худы, уæд уый хорзы нысан у. Æнæмæнг фæфæндараст. Нæма йæм æрбахæдцæ, фæлæ йыл чызг йæхи бакодта æппарæгау. Йæ къух ын аууæрста йæ лыстæг, тæлфаг æнгуылдзтæй.

- Куыд у?

- Куыд нæ, фæлæ диссаг!

- Æцæг, æцæг?!

- Рувас мыл амбæлд.

- Æмæ?

- Гиви æмæ Мелитоны уым ныййæфтон. Сæ куысты машинæйыл уыдысты...

- Уыдон дæр дзы æлхæдтой?

- Гивийы мебель хъуыд. Уæйгæнаеджы баййардтой. Цыдæр хъæлдзæг ныхæстæ йын фæкодтой, цыдæр æмбисæндтæ йын фæхастой. Фæхæцын кæуыл хъæуы, уый, дам, хъуамæ зонат. Мæхæдæг сæфсæрм дæн. Хъуамæ, дам, ын ахæм скъапп равзарæм æмæ йæ дуæрттæ дæр кæсæнтæн куыд бæззой.

- Æмæ дын равзæрстой?

- Йæхицæн ын равзарын кодтой. Æфтауцдоны сын уыдис. Йæ дуар хауд уыд. Иæ загæлтæ йын кусджытæн ныззицын кодтой... Сæ зæрды йæ аслам дæттын дæр нал уыд. Ма, дам, фæрæдийæм. Дзыхъхъынног у.

- Бирæ цæрæнт! Бандæттæ та?

- Дыууæ бандоны балхæдтон. Уыдон мæ сбырстой - фæйнае бандоны та, дам, мах хардзæй. Куы уæм бауайæм, уæд, дам, нæ бандæттыл хъуамæ нæ зæрдæ дарæм. Гиви худт, æз, дам, æнæхъæн æхсæз бандон куы 'лхæнын. Фатер ын радтой.

- Æвæдцæгæн сæм бирæ æхца ис?

Лæппу ныххудт:

- Уæд нырма æнæбандон уыдаид!

Чызг сæфсæрм.

- Хæдзармæ сæ бахастой?

- Сæ машинайыл мын сæ сластой. Сæ бынæтты сæ сæвæрдтой. Фæлæгъстæ сын кодтон, зæгъын, фæйнæ агуывзæйæ нын лæугæйæ акувут... Не сразы сты. Мах дæр, дам, куыстмæ цæуæм. Зæгъын, исты куы фæфыссут, уæд дæр иумæ фæцæут. Ахудтысты.

- Дæуыл?

- Нæ зонын. Кæд, дам, хисдæртæй нæхи иумæ исты æфсон асайын кæнæ ахъуызын бавæййы нæ бон, уæд, дам - иумæ.

Цингæнгæ, сæ амондæй райгæ, схызтысты асинтыл. Къæлидорæй сæ федтой Æхсары æмбæлтгæ, фæлæ сæм лæппу нæма тагъд кодта. Æрлæууыд. Ахъуыды кодта цæуылдæр:

- Æз ма кафедрæмæ бауайон. Чиныг мæ хъæуы...

Лæппу æмæ чызг къæлидоры ацыдысты фæйнæрдæм.

Дзерассæ ныр нал тыхст. Цыма та йе схъæл зæнгтæ тасгæ дæр нал кодтой. Йæ зæрдæйы та бацыд царды ныфс.

Ацырухс худт цæуылдæр. Худт, фæлæ Æхсар æмæ Дзерассæйы иумæ цинæй райгæ куы ауыдта, уæд йæ цæсгоммыл абадт мигъ.

Чындзы куы адымдта, уæд йе 'мбæлтты фыццаг æмæ сусæг æлхыскъгæнæн уыд:

- «Æхсаримæ æмдзырд бакодтат, уый дæр уыцы æхсæв куы бацард Дзерассæимæ?»

Чызг сын хъазын æнхъæл уыд, стæй сыл ахудт:

- Ха-ха-ха!.. Дзерассæйы бæллиц сæххæст!

Стæй та йæм маст æркаст. Йæ зæрдæйыл сбадт къæмау.

Уæдæ йæ Æхсар уарзгæ нæ кодта? Кæд æй уарзта, уæд ма сусæгæй Дзерассæимæ цæмæн æмбæлд? Чызг-иу, йæ аууонау, йæ фæдыл уымæн зылд? Кæрæдзимæ-иу сусæг-æргом уымæн пыр-пыр кодтой?

Цынае фарстытæ æвзæрд йæ хъуыдыйы. йæ бон сын дзуапп дæттын нæ уыдис. Æрмæстдæр бæллыд (ох, куыд бæллыд!) иу хъуыддагмæ: лæппу йыл йæ чындзыцыды фæстæ дæр куы зæрдæхъæрмттæ кæнид.

Фæлае йæ цард фæндонæй нæ уыд, уæд æппæт дæр кодта чызджы аххос. Ноджы дзы ногазон изæрæй фæстæмæ йæ маст куыд тынгдæр райстайд, уымæ хордта йæ былыцъæрттæ. Ныр дæр та йæ, чысыл раздæр ын йæ бон дзуапп радтын кæй нæ бацис, уыцы зæрдæйæ фæуæрдта Ацырухс. Ахудынмæ та йыл хъавыд:

- Дзерассæ, цæуылдæр тыхсыс? Æвæццагæн дæ дæхи фæлварæнмæ бацæттæ кæнынмæ нал æвдæлы?

Чызг ын афтæ бамбæрста йæ фарст: «Дæ ног фæлысты дæхимæ кæсæны кастæ æви дæ афтид къуымты симдтай, дæхи цæмæннæ бацæттæ кодтай фæлварæнмæ?»

- Ацырухс, æз фæлварæнты æххуысы къухмæ куы никæмæ фенхъæлмæ кæсын.

Рæстæмбис нысан дæр никуыма райста. Ацырухсы та-иу бирæ хатт иу фæлварæнмæ дыууæ, æртæ цыды сæр бахъуыд. Лектортæм-иу хатджытæ æрвыста.

Ныр ын æй Дзерассæ дæр æрлæууын кодта йæ зæрдыл.

- Нæ зонын. Тыхстгъуыз рауай-бауай кæныс. Æцæг, æнхъæлмæ кæсын чызгæй дæр бирæ уарзтай, - уый дæр дзы райста йæ маст, ома Æхсаримæ-иу искуы куы уыдыстæм, уæд-иу не 'рцыдмæ асиныл бахус дæ.

Дзерассæ фæтыхст. Нал фæцарæхст дзуаппæ.

- Æмæ... Куынае хъаст кæнын.

Ацырухс байрад. Ноджы фæкъæртт дзурынмæ:

- Дзерассæ, нæ цуры чызджытæй дарддæр ничи ис, æмæ раст зæгъ: чындзы фæцыдæй райгонд дæ æви нæ?

- Уымæй дæр нæ хъаст кæнын.

Нæ та ссардта хуыздæр дзуапп.

Нæ зонын... - Ацырухс æй цæстæнгасæй абарста сæрæй къæхты бынмæ, ома хорзæй дыл никæцырдыгæй зыны. Æркаст йæхимæ дæр æмæ бахудт.

Уыцы сæрбæрзонд цæстæнгас, уыцы сæрбæрзонд худт æй аргæвстой къуымых кардæй. Нал баурæдта йæхи:

- О, фæлæ...

- Фæлæ цы?

Ацырухсы куыд тынг фæндыд, чызджыты цур æй исты срадийын кæна, ахудой йыл.

- Йæ фыццаг ус мыл кæм рабæлы, уым дзы мæ бындзгуйтæ хъахъхъæнын мæ бон нал у.

Чызджытæ фыццаг сæрдзæфтау фесты, стæй бакъæцæл сты худæгæй.

Æмæ йæ дзуаппæй байрад Дзерассæ. Йæхицæй фæцис иу галы бузныг. Уыцы хъуыддаг кæцæй æрбалæууыд йæ зæрдыл, уымæн йæхæдæг дæр ницы базыдта, фæлæ Ацырухс иу боны-бонцау сулæфын кæй нал сфæраздзæн, уый ма иннæ чызджытæн дæр зындгонд уыд.

Æмæ та райхъал Дзерассæ уалдзыгон къуыбырау.

Хъалзæрдæ уыд, Ацырухсимæ сæ рæмпъузæн ныхас афтæ кæй рауад, уымæй. Хъалзæрдæ уыд Æхсарæй. Хъалзæрдæ уыд, кæй нæма федта, йæ уыцы дзыхъхъынног хæдзарон дзаумæттæй... Йе 'мкуронтæй-иу куы кæй ацахста, куы кæй:

- Гæндицы кафт, Гæндицы!.. - ныззылдта-иу сæ.

Йе 'мкуронтæ дæр цыма уый цармы бацыдысты:ныххæцыдысты сæ тæнтыл, хæл-хæл кодтой.

Ацырухс йæхи раппар-баппар кодта йе 'мкуронты 'хсæн, йæ уд хъардта исты хъæлдзæг ныхас ракæныныл: кæд сæ Дзерассæйы куыдзы хъуыды ничи æркæнид, фæлæ Дзерассæйы æмкуронты худæг уыдоныл дæр бахæцыд æмæ чызгæн йæ дзыхæй ту нал хаудта. Фырмастæй йе знаг уыргхæлд кодта, магуыр. Ахсын-ахсын ма кодта йæ был.

«Фæлæу, худæн бонтæ нырма фæстейæ сты!» - æртхъираен кодта йæхимидæг, фæлæ цæмæй, уымæн йæхæдæг дæр ницы зыдта.

- Æхсар, нырмæ кæм уыдтæ?

- Дзырдта дæм.

- Номхыгъдмæ гæсгæ ды хъуамæ бацыдаис.

Лæппу нæма æрбахæцца, афтæ йыл йе ‘мбæлттæ схор-хор кодтой. Уымæн йæ цæст фыццаг цæуыл схæцыд, уыдон - Ацырухсы хъуынтъыз æрфгуытæ. Фæлварæны аххос ын сæ фæкодта. Иу аивадон чиныг нæ райсдзæнис, йæ сыфтæ йын кæрæдзийы фæдыл кæронмæ фæлдахгæ дæр нæ фæкæндзæнис. Стæй фæлварæны размæ райдайы рафт-бафт кæнын, йæхицæн бынат нал фæары. Литературæйæ-иу сæ сæ зонындзинæдтæ æвзарыны сæр бахъуыд, уæд-иу лæппуйæн йæ уд аскъуыд уый цæттæ кæнынæй.

«Ныр, æвæццагæн...» - батæригъæд ын кодта лæппу æмæ йæ фыццаг фарст уыд:

- Дыууæтæ æвæры?

- Уæдæ ацы хатт къулыл зылын дзуар ныккодта?

- Йæ бон ныккалæд!

Лæппу зыдта, дзурджытæ дæр дзы æдас не сты, фæлæ Ацырухсы цæсгомыл иу æрду цæмæннæ базмæлыд? Йæ фындзы бын хъуыр-хъуыраей цы зарæг самоныныл фæлвары? Æви йæ фæлварæн бынтондæр не ‘ндавы?

Лæппу бадис кодта: «Ау, чындзы чи фæцауы, уыдон ахуыры мæт нал ваййы?»

Аудиторийы дуар фегом. Ныллæг, бурдзалыг, рæмпæджы хуызæн чызг дзы рагæпп кодта, йæ цæстытæ æууæрдгæ.

Йе ‘мкурсонтæ йыл бакалдысты:

- Йæ ахсджиæгтæй та иу амард?

- Иу нæ, фæлæ - дыууæ.

- Уæд - иумæ!

- Басабыр ут, хъусы уæ! - чызг сын ахгæдта сæ дзыхтæ.

- Цы фарст дæм æрхаудта уагæры? - уый йæ Ацырухс афарста.

Чызджытæ сызмæлыдысты æмæ Æхсары æмбудæнтæ ацахстой цыдæр зонгæ тæф. Йæ зæрдæ йын цыдæр фæрæхуыста: базыдта йæ - францаг духийы тæф. Йе 'рфгуыты бынты бакаст Ацырухсмæ: «Цыма литературæйы йæхицæн иу мисхал æнæсгæрст нал баззад, стæй нæхийау æууæнды фæлварæндæттæгыл дæр».

- Цы фарст мæм æрхауд? Йед... - фæцис хъуыдытыл. - О, о, Нигеры поэтикæ... - иннæ фарстытæ дзы айрох сты.

- Æмæ?

- Бынтондæр дзы ницы базыдтай?

- Æнæрай мæ скæн! Бынтон та дзы куыnnæ базыдтон! Зæгъын, æмдзæвгæтæ сæм фаг нæ уыд. Мысостимæ иу чиныг рауагътой. «Мулдар» дæр ма ныффыста, - чызг ныссæрфта йæ цæссыгтæ.

- Стæй, стæй?

Чызг ныххудт:

- Дæумæ, дам, нæй фаг. Уæлейæ.

- Æмæ дын дыууæ нывæрдта?

- Ницы мын нывæрдта дыууæ! - фæхъыг чызг.

- Алæ-ма дæ матрикул.

- Уæдæ цæуыл кæуыс?

- Дыккаг хатмæ, дам, бацæттæ кæн. Иæ къух ын æрцахстон. Зæгъын, мæ зымæгон улафтыты хуыссæджы цъынд нæ фендзынæн. Нигеры бындзыггай бахæрдзынæн. Иу къæдз æртæ уал мын æфстау ратт.

- Æмæ дын радта?

- Тых æмæ фыдæй. Æртхъирæнгæнгæ. Дывæрæй, дам, æй куына бафидай, уæд та, дам, дæ фæндаг мæныл у. Ацырухс! Тагъд, дзуры дæм.

Уый, фыццагау, тæрсгæ-ризгæ нæ араст. Йæ чингуытæ чызджытæй кæйдæр къухы фæсагъта. Бараст кодта йæ дзыккутæ. Бакодта дуар...

Чысыл фæстæдæр æндæр чызг рахызт, мидбылхудгæ. Дуар йæ фæдыл бахгæдта арæхстгай æмæ йе 'мбæлтты 'хсæн смидæг худгæ:

- Цыппар!

...Лæппу йæ дыууæйыл цин дæр нæ бакодта, хыг дæр ыл нæ фæцис.

Ацырухс фæстæмæ дæр сæрбæрзонд, мидбылхудгæ куы рахызт, уæд чызджытæ баззадисты сагъдæй. Æхсар дзы йæ цæстæнгас нал иста: «Ау, аив литературæйæ Ацырухс мидбылхудты нысан райста? Æгайтма!» - æхсызгон ын уыд.

- Цæуыл худыс? - чызджытæ дæр дзы афтæ ахъуыды кодтой.

- Цæмæннæ хъуамæ худон?! - æмæ йæ цæсты зул акъуырда Æхсарыл.

- Кæд дын дыууæ нæ нывæрдта, уæд æз дæр чындзы цæуын! - чидæр сæ ныллыг кодта фидарæй.

Дыууæ мын нывæрдзæнис æмæ йæ машина æуæй кæнæд! - æмæ та йæ цæстæнгас фехста Æхсармæ: хъусы йæ?

- Цыппар, чызджытæ! - йæ нысан ын куы ауыдтой, уæд фырдисæй фæлæбурдтой сæ рустæм.

Æхсары хъустыл æрцыд, бензин зынаргъæй-зынаргъдæр кæны, ноджы шофыртæй æндæр ницæй кой фехъусдзынæ. Нæ, дам, фаг кæны. Йæ машина баурумгæ дзы никæйма федта. Уынджы иу фарсæй-иннæмæ æдасæй нæ ахиздзынæ. Ноджы бензинавæрæнтæ кæнынц. Цыдæр хин та йын æрымысыдысты. Цæмæй йæ сусæгæй уæлдай аргъмæ скъæрой, уыдæттæ йын аразынц.

- Æхсар! Дзуры дæм.

Фæлæ Æхсар нæ тагъд кодта. Йæ къах, стæй йæ йæ зæрдæ дæр нал хаста фæлварæнмæ: «Ау, намыс дæр та бензиныл уæйгæнгæ сси?»

15

Æхсар æмæ Дзерассæ сæ зымæгон улæфтытæ ахастой сæхимæ, хъæумæ.

Хæдзармæ нæма бахæццæ сты, афтæ æнæхъæн хъæуыл айхъуыст, Æхсар йæ усимæ æрбацæуы, зæгъгæ. Зæрæдтæ фæдзурынц, раздæр, дам-иу, фæсивæд чындз уынынмæ иу комæй иннæ коммæ фæцыдысты. Ныр дæр хъæубæстæй сывæллон никæйуал хæдзары баззад: хисдæртæ Зæрдионты хæдзармæ тындзидтой, ома, æнæнхъæлæджы уыл сæмбæлдыстæм, кæсдæртæ та - хъæуы бынмæ, - бæлццæты размæ.

Чысыл хæххон хъæуы ма æнæуый дæр цæй саби вæййы? Иу-цалдæр хæдзарæй ма-иу райхъуыст рæстæгæй-рæстæгмæ сæ кæуын. Сабитæ та цас къаддæр уой, уыйбæрц ныфсмарддæр вæййынц, æмæ Дзерассæйы æфсæрмæй Æхсармæ дæр нал уæндыдысты. Уæддæр сæ кæрæдзийы фæрстæ бакъуыр-бакъуыр кодтой:

- Уый у чындз?

- Æндæр йемæ ничи ис æмæ...

- Чындзы фæлыст ыл куынæ и?

О, уыцы фарстæй дарддæр ницы æндæвта чысыл сабиты: кæд чындз у, уæд, чындзау, аив фæлыст цæмæннæ у? Фæлæ йын сæ дзуапп раттын никæй бон уыд. Æмæ ноджы сдыгъуырцæг сты. Дзерассæ дæр, ног чындзау, йæ сæр йæ риуыл не 'руагъта, зæхмæ къæмдзæстыгæй нæ каст, фæлæ сæм худт. Дзырдта сæм йæхимæ.

Уæддæр ыл не 'ууæндыдысты.

Йе 'взаджы тых цы не сси, уый къаффеттæ бакодтой. Уыдонæй сæ æрбасайдта. Баузæлыд сыл. Æмæ батыгуыр сты сæ алыварс, семæ ссæуынц къаффеттæ мыртт-мыртгæнгæ.

Сыхæгты сылгоймæгтæ дæр бафæзмьдтой сабиты - батымбыл сты зæронд усы хæдзармæ. Чи йæм сæ куыд хæстæгдæр балæууыдаид, ууыл архайдтой:

- Зæрдион, сæр дæ бахъуыд, дæ фырт дæм чындз æрбакæны!

- Дæхи фæндиаг уæнт, Зæрдион, дæхи фæндиаг!

Сылгоймæгтæ тыргъы лæууыдысты. Æхсаритæ сæм куыдхæстæгæй-хæстæгдæр кодтой, афтæ сыл зымæджы тары сæ арфæтæй уарын райдыдта сæрдыгон къæвда.

- Бирæ цæрут! Æз мæнæ цæрдтæй мæрдтæм хæстæгдæр дæн, кæд бæззой, уæд сæ сымахтммæ хъæудзæнис цæрын, - зæронд ус фырцинæй цы акодтаид, уый нал зыдта, тæлфыд, зынджытыл лæууæгау, рауай-бауай кодта дыууæрдæм. Йæ былтæ та рагацау райдыдта сæрфын. Стæй йæхи нал баурæдта. Ахызт сыхæгты æфсæрмы сæрты. Сæ размæ бакодта згъорæгау.

Дзерассæйы уадултæ та ацахста дыууæ къухæй. Фырцинаей та фе-мæхстысты йæ цæссыгтæ. Пъатæй та йæ арæгъæд кодта.

Сыхæгтæй дæр æй фæцис фæзмджытæ. Стæй йын чындытæй чидæр йæ размæ, къæсæргæрон, æрæппæрста цъылын.

Æхсар бахудт:

- Фæкæлдзæнис ыл æмæ дзы исты сæтты, - систа йæ, бакъул æй кодта къулыл.

Дзерассæ сын ницы бамбæрста. Фæрсæджы каст кодта Æхсармæ. Уыцы æгъдау, ома, ног чынды кæд хæдзардзин у, уæд цъылыны сæрты нæ акъахдæф кæндзæнис, сисдзæн æй - уыдонæрдыгæй нæ зыдтой.

Нæ йæ зыдтой, фæлæ йæ сæрты куыд ахызтаид?

Чызг бафсæрм сæ рог бахудтæй. Батыхст.

Фæлæ уый уыдис æрмæстдæр иу уысм.

Къусыдзаг мыдимæ сæ разы февзæрдысты къæсæргæрон.

Чысыл хæххон хъæуы адаймаг чындыæхсæвмæ кæдæй-кæдмæ хъуамæ мауал бахауа! Ныр сæ бæлцæттæ истой ног чынды æмæ сияхсы мондæгтæ. Иумæ куы бацардысты, уæдæй нырмæ мæйæ хуыздæр кæй рауад, уый сæ рох дæр фæцис.

Ноджы сæ агурыны æфсæрм ницæмæй уыд. Æнæхъæн мæй Зæрдион адджынаен, йæ цæст цъынд цы у, уый нал зыдта. Йæ чынды æмæ йæ лæппуйыл куыд хуыздæр, куыд дзаджджындæрæй сæмбæлыны тыххæй алы рухс фæндтæ быдта, карста æмæ хуыдта. О, алы рухс фæндтæ, йæ къух æй куыд амыдта, афтæ быдта, карста æмæ хуыдта. Йæ цæстытæ ма æрмæст сæ фæзындмæ урс кодтой. Æмæ фæзындысты!

Чызг æмæ лæппуйы дзæвгар бахъуыд арф миты къахæй ауайын. Æцæг у, сындаггай цыдысты, фæлæ Дзерассæ хатыд, фæллайы. Æхсарæн æй хъæр не скодта. Стонг кæй ссис, уый та йæхæдæг дæр нæ фæхатыд. Ныр хæрзад мыды къуылдыхимæ йе 'взаг фæцæйтæд. Мыды къус цы нарстгомау, фæлмæнтæ ацæргæ усмæ уыд, ууыл та андæгъд йæ къæмдзæстыг цæстæнгас: уыцы мыдæй йын иу уидыг нал бауарздзæнис йæ цæст? Фæлæ къус усы къухæй

аскъæфтой чызджытæ. Сæ амонæн æнгуылдзтæ дзы фæцавтой æмæ, нæ, мæн дзы фылдæр фæуа, æз сын тагъддæр æркæнон сæ хал мæ хъуыры, уыцы зæрдиагæй йæ астæрынц.

Зæрдион фырæнæвдæлонæй, фыццаг цы мимæ февнала, уый нал зыдта, уæддæр æй уыдоныл ахудынмæ равдæлд:

- Æй, мæ фыд-фынтæ макуы фæхæссут, кæд уæ фыдæлты уæларт нæ базæронд стут!

Йæхæдæг лæппутæн йæ къæбæрæйхаст род æмæ комахсæйнаг хуыгист рафæлдахын кодта. Цуайнæгты сæ ныккалдтой. Хыссæарм чындзытæн ма уыдис æрмæстдæр иунæг фæндаг: арынгæй - пецмæ, пецæй - арынгмæ. Уæливыхты хæрзад тæф фындзыхуынчытæ хъыдзы кодта.

Хъæубæстыл хæдзари-хæдзар, удæй-удмæ хонæг фæзылд Зæрдион йæхæдæг. Алкæмæн дæр йæхицæй фæсомытæ кодта, æнæрбацаæугæ мæм ма фæут, зæгъгæ.

Адæймаджы мастыл бамаст кæнынмæ, адæймаджы циныл бацин кæнынмæ, æвæдза, нæ хæхбæсты хуызæн йæхицæй мачи раппæлæд. Сæ цуанонтæ дæр кæрæдзимæ хъыззы-хъыззыйыл вæййынц, фæлæ уæд сæ кæрæдзийы дæллагхъуырты абырынц.

Æнæхъæн хъæуæй, сывæллонаæй-зæрондæй фæстæ ничиуал фæлæууыд. Зæрдионы иууæладзыг, дыууæхатæнон хæдзары фынгтæ хæрд æмæ нозтæн къуындагæй-къуындагдæр кодтой, уыдонæн - уæрæхæй-уæрæхдæр.

Дзæрассæтæ быдыры цардысты. Сæ хъæу дæр Æхсарты хъæуæй цалдæр хатты стырдар уыд, фæлæ сæхимæ уыйбæрц адæм иумæ-æрцаæугæ никуыма федта. Уымæн-иу батыхст йæ зæрдæ. Фæлæ йæ цин фылдæр уыд: уый æппæт адæм иууылдæр уый фезмæлдмæ кæсæг, ууыл цингæнæг кæй сты, уый тыххæй. Стæй иурæстæджы фемдзаст йæ ног хæдзары ихсыд къæсæрма. Йæ цæстæнгас дзы нал куымдта атонын. Дуары сау фæлгæт къæсæры ном кæм хаста, уым ссис йæ быны æвæрд къæй дурты æмвæз. Кæд ма исты зоны, уæд фæлгæт тулдзы аппæй арæзт у. Уый та æндонвидар у, цыргъаджы ком дæр дзы фæстæмæ схъиуы, фехъуыста бирæ хæттыты.

Чызгæн йæ цæстыты раз февзæрд йæ цæгаты къæсæр. Уыдонæн та фæлмæн наз хъæдæй у, фæлæ йæ цыма знон ацарæзтой, афтæмæй лæууы.

Дзерассæйы нæ фæндыд, йæ хъуыдымæ сразы уыдаид. Аивæй уымæн афарста Æхсары дæр:

- Уæ къæсæр... цæмæн лæзæрды хуызæн у?

Лæппу бахудт.

- Уый фарны нысан у. Уазджыты къæхты бын баихсыд.

Æмæ чызджы зæрдæфысты, рох фынау, скъуыдтæ-скъуыдтæй сæхи æргом кæнын райдыдтой йæ ивгъуыд бонтæ. Йæхимидæг дис кодта, уыдон сæ сыхæгты хуызæн уазæгджын кæй не сты; хæстæг, хион, хъæубæстæй сын сæ дуар «куыдтæ цæруты» тыххæй кæй никуы ничи бакæндзæнис, уый нырмæ куыннаæ æрцахста йæ хъуыды? Кæд-иу йæ фыд искæй хуыдта, уæд-иу къуыри кæнæ мæйраздæр райдыдта йæхи цæттæ кæнын: тыхстис-иу, цыдæртæ-иу нымадта æмæ æлхæдта... Фынгыл-иу куыд бадтысты, уый чызг никуы федта æмæ, дарддæр цæуыл хъуыды кодтаид, уый йын нал уыд. Йæ сæнттæй та 'рыздæхт сæхи фынгмæ. Худтис йæ мидбылты, рад йæ зæрдæ. Адæм дæр цыма уый фæзмыдтой. Хæдзары уынгæг, чысыл рудзгуытæй бонмæ йæ цæст ничиуал æрцъынд кодта. Иу цæрæнбоны рагъ сырдта иннаейы. Бур физонаджы цъыс-цъыс æмæ нозтджын лæгты зарын æмбæлд арвыл. Зымæгон арв дæр айтынг кодта йæ цæсгом.

«Ай цы цинаг у?» - бацыбæл сты стъалытæ æмæ хъæумæ æрцыдысты хæстæгдæр. Куы йæ федтой, Зæрдион йæ иунæг лæппуйæн фарны чындзæхсæв кæны, уæд сæм ныккастысты æдзынагæй. Фæлыгъд сæ хуыссæг. Сæ цæстытæ ма цыдæр катыйы тъæбæртт-тъæбæртт кодтой.

Уыйхыгъд Дзерассæ æмæ Æхсары удтæй фæлыгъд сагъæс. Сæ абон æмæ сæ фидæныл сагъæс.

Сæ ногбоны фынг сын Кæмци куы ныффæйлыдта, уæд сæ зæрдæты баззад иунæгдзинад, магуырдынады къæм æмæ йын ссæуыны æнхъæл нал уыдысты, ныр сæ батавта хиуæтты уарзæгой-ныфсæвæрæн ныхас. Се 'взæгты æлгътыл æрцардысты æрмæстдæр уыдон нæмттæ æмæ та дыууæ æнаехин улы

фидарæй бауырныдта: арвы бын уыдонæн дæр кæй ис бынат: хур арвы мæрайæ уыдон тыххæй дæр кæй кæсы... Æхсæв-бонмæ сæ йæ цæст уымæн ничиуал æрцъынд кодта. Боны сæ, «фæллад дæн» уымæн ничи загъта.

Чындз æхсадта къуымтæ, марзта хæдзар, сæрфта рудзгуытæ...

Лæппу калдта уæлхæдзары мит, суг саста, дон хаста...

Зæрдионы хæдзармæ тъæнджы мæй авд хуры ныккастысты авдæрдыгæй. Йæ хæдзары цыма ныртæккæ райгуырд цард, райгуырд æмæ бахудт. Æмæ йæм худтысты æвзонг æмкъæйтты зæрдæтæ дæр. Ферох сæ сты сæ ивгъуыд мæстытæ.

Сыхæгтæ арфæтæ кодтой зæронд усæн:

- Цæрæнт, дын, цæрæнт!

- Сæ цардæй бафсæд!

Фæлаæ чызг æмæ лæппуйыл, стæй зæронд усыл дæр зымæгон улафтыты кадавар бонтæ аивгъуыдтой, фынфенæгау. Æрцыд горæтмæ здæхыны рæстæг æмæ нынкард сты. Нæма сæ фæндыд се 'цæг, дæлдæр фæбад сын кæм ничи зæгъдзæнис, сæ уыцы хи къуымæй фæхицæн уæвын. Нæдæр сæ сæ зæронд мады фæндыд иунæгæй ныууадзын. Нынкъард сты.

Усы дзыхæй дзырд нал хаудта. Нымдзаст-иу сæм. Йæ цæссыгтæ-иу æрцæйуадысты йе 'нцъылдтытæ уадултыл æмæ та-иу йæхи истæй æфсон аппæрста скъæтмæ, йæ тæрдæйы тышпыртæ суадзынмæ.

Уæддæр йе уæнгты йæхи фæфидар кæныны хъару ардта. Зылд йæ зымæгмæ æвæрæнтыл. Иæ къуымы къуымыхцыйы мур нал ныууагъта. Скъахта йæ картофы уæрм. Йæ комахсæйнагæй ма цы фыдызгъæл аздад, уый стырдар хай схицæн кодта. Хъæубæстыл æрзылд чысыл арахъхъы лалым агураг... Семæ сын рæвдз кодта сæ зымæджы хæйттæ.

Лæппу æмæ чызг «ницы нæ хъæуы, ницы нæ хъæуы» кодтой, йæ къухтæй-иу ын сæ тыхтонæгау истой. Нæ сæм байхъуыста. Ноджы сын сыхæгтæ алырдыгæй фæхастой лæвæрттæ. Мад сын сæ тыхтъыст фæкодта голджыты.

Сыхæгты лæппу йæ галтæ байфтыгъта дзоныгъы, сæ хæссинагтæ сын нартхорцæгъдæн куыфы сæвæрдта æмæ хохаг зынвæндагыл араст сты

быдыры хъæумæ, автобусы размæ. Зæрдион сæ суанг хъæуы бынæй ахизын кодта. Фæфæдзæхста сæ хох æмæ быдыры дзуæрттæн. Йæ зæрдæ уынгæг кодта, йæ зæрдæйы уидæгтæ та горæтмæ, се 'ххуырст, æвæрæз къуыммæ кæй араст сты, иунагæй та кæй зайы, уый тыххæй æмæ йын йæ хъуыр æхгæдта йæ кæуындзæг. Нæ йæ фæндыд, йæ куывдтытæ кæуынмæ асайой, æмæ та-иу сыл йæхи баппæрста. Нымад бонтæм нæ бафсæст йæ гыццыл чындзы цинай, афтæ йæм дзырдта йæ зæрдæ, цыма йæ ныр куыд барæвдыдтаид, ахæм фадат ын никуыуал фæуыдзæнис. «Зæронд адæймагмæ ма цæй цæрыны тых вæййы, мæ бон бакæла. Уæд та ахсæв дæр æрбамардтæн. Удагасæй ма йæ фендзынæн? - ахъуыды-иу кодта, æмæ та-иу чындзы ныттыхта йæ хъæбысы, нал ын æфсæст пъатæ кæнынæй.

Чындзæн уæддæр йæ бон не сси йæ кæуындзæг нынныхъуырын - ныннæкъуырцц кодта. Лæппу йын уымæн ахæцыд йæ къухыл:

- Рауай, рауай, уыцы цæссыгтæ ма нæ бахъæудзысты.

Нæ йæ фæндыд йæ мады кæугæйæ ныууадзын.

Уæддæр скуыдта. Бæлцæттæ хъæды дзыхы фæаууон сты, уый уæддæр лæууыд рындзыл, йæ кæлмæрзæны кæрæттæ суагъта, афтæмæй. Сæ фæстæ каст цæссыгкæлгæ, æмæ урс-урсид митыл дзаныгъвæды кæрон дардмæ зынд сау стъæлфы хуызæн.

16

Дзерассæ лæууыд Тамарæйы раз. Ус уыд куысты. Æнæхъæн суткæ. Райсомæй-иу ацыд æмæ-иу иннæ райсом æрбаздæхт фæстæмæ. Стæй дыууæ боны улæф. Фæлæ-иу уый улæфгæ нæ кодта. Чызгмæ фыццаг диссаг дæр каст: æнæхъæн суткæ куысты куы вæййы, уæд йе 'рбацыд æмæ сынтæджы йæ бахауд куыд не сиу вæййынц? Стæй хатын райдыдта, усыл-иу йæ дыууæ улæфты бон куыд ныддаргъ сты. Куыстмæ та кæд аирвæздзæнис, ууыл-иу куыд сси.

- Адæймаг йæ куыст афтæ хъуамæ уарза, гъе! - чызг дзы æппæлыд Æхсарæн.

Сæ фарсмæ æххуырсты чи цардысты, уыдон ус та йыл бахудт, стæй йын афтæ:

- Уæдæ ма-иу ын йæ хызынмæ кæс. Куыстмæ цæугæйæ дæр æмæ куы 'рбаздæха, уæд дæр, - дзургæ-дзурын-иу айвæзга хъуыдуаты кæрон.

Дзерассæ усы ныхас бадардта йæ зæрдыл, бахъахъхъæдта Тамарæйы. Куыстмæ-иу афтид хызынимæ фæцæйуад тагъд-тагъд. Фæстæмæ здæхгæйæ-иу йæ къахайст уæззау уыд. Стæй æрмæст йæ къахайст нæ, йæ хызын дæр. Æривæзтис-иу ын зæхмæ. Йæ къах æй цыма хæдзармæ нæ хаста, ахæм цыд-иу кодта.

«Æмæмæнг, йæ зæрдæ фæстæмæ йæ рынчынтæм фехсайы», фидарæй ныллыг кæныны хъуыдыйыл-иу ныллæууыныл уыд Дзерассæ. Йæ сыхаг ныллæг, мæллæг усы хъуыдыйыл сразы уа, уый йæ нæ фæндыд.

- Уæд мын амæлæ-æд! - уый не сразы йемæ. - Йæ дзыппы мæт æй и-ис.

Æмæ чызг, æцæг, райдыдта хатын: Тамарæ хаттæй-хатт мæстийæ фездæхы куыстæй, бирæ хатт та кафыны зæрдыл вæййы.

Йæ мæстæй-иу дзы сирвæзт:

- Цыдæ сыгъды сменæ уыд! Ничи уадиссаг нæм æрбахаудта. Стæй цыма æмдзырд бакодтой: иууылдæр сын райгуырды чызджытæ.

Хъæлдзæгæй-иу куы 'рбаздæхт, уæд-иу стæм хатт йæ цин бауромын не сси йæ бон:

- Гъа, гъа, гъа! Дысон мæм цыппæрдæс рынчыны уыдис. Бондзирдзурмæ мæ цæстыхаутæ кæрæдзийыл нæ авæрдтон. Ноджы сын уыцы фырыхъулы хуызæн лæшпутæ гуырды.

Уæд-иу фырцинæй йæ къахайст дæр куыд кафгæ уыд!

Сафиат, Дзерассæты сыхаг æй куыд хорз сахуыр кодта:

- Дæ бонæй дæ уæд, цæмæннæ худа-ай! Æрбассыв- та та дзы-ы!..

Уый Дзерассæйæн фæдзуры афтæ. Фæтæхуды йæм кæны. Тамарæмæ.

- Гуырæн хæдзары кусы. Сæ ус-фысым. Æвгъæдгæсæй. Йæ къухы сывæллон райгуырды, уæд, бæстæ рафæлдæхт, уымæ, дам, дзы иууыл къаддæр йæ дыууæ, йе 'ртæ туманы хъуамæ æрхауой. Кæд лæшпу уа, уымæй дæр -

фыццаг, уæд та - ноджы фылдæр. Фенæг, цардыл хæст фыдтæ, дам, сын сæ дзыппыты фæндзгай тумантæ æмæ фылдæртæ дæр фæцавынц. Хæрзæггураггаг, фыдæбонны аргъ..

Æмæ уæд Тамарæ цинзæрдæ ваййы.

Ныр дæр мидбылхудгæ æрбацайцыд узгæ-узгæ. Зымæгон бабызау. Йæ хызын ыл уæз кодта галиуæрдæм.

Дзерассайы цæст хызынмæ фыццаг цæуыл аныдзæвд, уый къуыдырфых карчы сгуы. Хызыны сæр цы газетай æмбæрзт уыд, уый тæн срадывта йæ сой хъулаей. Уырдыгæй кæсы дисгъуызæй, ома, æндæр кæмæндæр нывгонд куы уыдтæн, уæд мæ ай кæдæм хæссы.

Æвгъæддон сылгоймæгтæ, дам, сæ рынчынфæрсæггæгтæй ныфс аварæн ныхæстыл зæрдейæдæр сваййынц. Сæхи хъуыры ницыуал ауадзынц, сæ хъус мæм хуыздæр фæдарайы тыххæй сæ Тамарæиты хъуыры аскъæрынц.

- Дæ райсом хорз, Тамарæ.

- Бузныг, - хорзхаст бæлоны хъуыр-хъуыр бакодта. Асиныл фæцаейхызт узгæ.

- Тамарæ, иу фæндон мæм ис.

- Æмæ йæ цæмæннæ дзурыс?

Фысым та йæ дзæбæх зæрдыл уыд. Æнæуый йæм ахæм даргъ фарст нæ радтаид.

- Хъæуай цыдæр картофы муртæ æрластам...

- Дзæгъæл сæ макуы баззайæнт! Базары йын йæ къило сом, сом æмæ æрдагæй къаддæр нæ уадзынц.

- Махæн та мидагæй билцъ рауадздзысты. Æнæфтиаг нын кæндзысты...

Дзерассæ йе 'фсæрмæй нæ дзырдта йæ хъуыды кæронмæ. Йæ фæлурс уадултæ сырх хъулаеттæ кодтой.

- Дуармæ та узал у. Басидзысты дын, - фæцаей та хызт асиныл. Бамбæрста чызджы дæлгоммæ ныхас. Нæ йæ фæндыд, йæ хъуыды йын раргом кодтаид.

Дзерассæ, нæ мæ бамбæрста, æнхъæл уыд. Йæ бон баци йе 'фсæрмы сæрты акъахдзæф кæнын:

- Зæгъын, уæ ныккæнды сын рæстæгмæ се 'рдæг уæддæр куы æрæвæриккам.

- Нæ, нæ, нæ! - йæ уд баскъуыдта ус. - Дæлæ, мыст йæ къæдзил кæм расæрфа, уыйас у. Нæхицæн дæр дзы бацæуæн куыннæ ис.

Нал æм фæкаст. Схызт. Дзерассæйы, мæгуыр, ныууагъта джихæй кæсгæйæ. Чызг йæхимæ дыччыйыйас нал зынд.

Мидаемæ куы баздæхт, уæд Æхсары баййæфта фынджыы уæлхъус бадгæ. Йæ разы айтыгъта чингуытæ. Цыдæртæ фыста. Кæсгæ йæм нæ ракодта. Чызг йæхи мæстыйæ куы æрæппæрста бандоныл, къæхты бынæй куы ныуулафыд, уæд фæхатыд лæппу, кæй йын нæу йæ чемыл. Ныууагъта йæ фыссын. Дзерассæ йын цæстæнгасæй бамбæрста йæ фарст.

- Тышпойæн (Тамарæйы Сафиат афтæ хуыдта фæсфæд. Дзерассæйы дзыхæй никуыма схаудта. Æхсар уымæн бахудт) картофты тыххæй загътон. йæ уд баскъуыдта.

- Æз æй зыдтон...

- Нæ ныккæнды, дам, мыст йæ къæдзил кæм расæрфа, уый нæй.

- Йедзагæй сын йедзаг уыдзæнис.

- Кæфтæй-кæсæгмæ хæдзæртты бын, кæд иу æрдæг голлаг кæм æрæвæрой, уый нæй!..

- Абалц та у, аба-алц! Æмæ мæм изæры дæ сау ма- шинæ арбатулад!

-...

- Кæдæм та срæвдз дæ-æ?

-...

- Дæхиуыл æрхуд, дæхиуы-ыл! Уыцы нозтæй басыгътæ, фесæфтæ, нал бæззы-ыс!

-...

- Алæбон нуазгæ-æ, Алæбон нуазгæ-æ! Дæ нозты тæфмæ, райсом раджы мæ сынтагæй, цудтытæгæнгæ, рахизын.

-...

- Кæм та дзы дæ мæлæт ссардтай зно-он? Æви уыцы дзæгъæл баззаинаг заводы эмал телы бæсты арахъхъ скъæрын райдыдто-ой?

-...

- Зæгъ исты, зæгъ! Æви дæ хурхыуадындзты нозтæй дарддæр ницыуал цауы-ы?

-...

- Æниу, æрра дæн, цы хъуамæ зæгъай-ай? Уыцы арахъхъ æмæ дын тамако де сулæфæнтæ басыгътой æмæ ма дæ быдыргъ цы баззад, æндæр лæгæн нал бæззы-ыс! Зæгъ исты, зæ-æгъ!

- Мæ сæр тæппытæ фæхауы.

- Ахауæд, ахауæ-æд! Кæд дзы æз дæр æрулæфи-ин!

Сæ сыхаг уаты Сафиат тардзæгъдæн кодта Угъалыл, йæ нозтыл мард æмкъайыл.

Уырдаем цæрынмæ куы балыгъдысты Æхсаритæ, уый фыццаг æхсæв базыдтой нозтылмард сыхаг сын кæй ис: фынгыл æрдæгбадт куы уыдысты, афтæ къæлидорæй гуыппытæ куы 'рбайхъуыст, Сафиат дæр æй куынауал баурæдта, æмæ усы иувæрсты йæ сæр мидаæмæ куы батардта, уæд. Уый та йе 'мкъайæ хус æмæ 'руаддæр. Æнæдаст. Йæ бецыкк нывыл фаст никуы вæййы. йæ сырххъулон цæстыты арт, зымæгон пецы норст цæхæрау, - æрдæгхуыст. Тамакойы фæздæгæй йæ иуæггай æрду рихитæ æмæ æнгуылдзтæ дарынц бур-бурид.

Йеуæд æй Æхсар æмæ Сафиат хæссæгау куы бакодтой сæхимæ, уæд сæ хæдзары магуырæнгасæй лæппуйы зæрдæ барызт. Рагон чысыл скъапшæн йæ сæрст ссыд. Зæронд, згæ сынтæджытыл - сæхицæй зæронддæр сынтæгæмбæрзæнтæ... Фынг алкæй хæдзары дæр вæййы.

Уый дыккаг райсом дæр ыл афтæ тардзæгъдæн кодта ус. Стæй, æрмæст уый дыккаг райсом цæмæн? Æрвылхатт дæр сæ бон уымæй райдайы. Лæг йæ дзых ныххуыйы. Се 'хсæн цы нараг хъæдын къул ис, уый сын цыма сæ ныхас фæрсудзгæ фæкæны.

Уæд дæр афтæ æгомыгæй лæууыд. Уыцы æхсæвы дыккаграйсом. Стæй Æхсарты дуар чидæр æрбахоста. Æрбахоста æмæ йæ æрбакодта. Угъал. Бараст сæм. Сæ къухтæ сын райста. Нырма калд йæ нозты тæф. йæ цæсгом - рæсыд. Йæ нымæг, сырх тæппыты æнгæс цæстытæ-ма дыууæ ногхуыд æгънагуæтты 'хсæнай зындысты гæзæмæ.

- Уæ райсомтæ хорз... Мæ ног сыхæгтæ. Дысон... Мæ сæр тæппытæ хауы. Ныр дзы иу аназин! - йæ хъæлæс ныббæзджын, хыр-хыр ын кодта.

Дзерассæ дзы бафсæрм. Фыццаг хатт уыдта, адæймагæн йе 'фсæрмыл йæ нозт кæныны монц куы фæтых вæййы æмæ иу сыкъайы номыл æнæзонгæты къæсæрыл куы балæууы, ахæм хъуыддаг, æмæ аргъæфтгонд. Цы ацарæзтаид, уый нал зыдта. Йæ дæстытæ ныццафта Æх- сармæ. Цыма та йæ цæссыгтæ бамбæхсынмæ хъавыд — йæ тыхстæй йæ бур бецыкк адау-адау кодта.

- Исты нын фен.

Æхсары хъæлæсмæ фестæлфыд.

- Хъæугæ мæ ницы кæны. Æрмæст, дурын æмæ агуывзæ. Мæхи æрцахсон.

Угъал не 'рбадт. Æхсармæ дæр нал банхъæлмæ каст.

Агуывзæ арахъхъæй айдзаг кодта фынгмæ. Рахис къух ын рызт æмæ нозт айста галиу арммæ.

- Уæ цæрæнбонтæ - бирæ.

Йæ цæсгом сәнцъылдтытæ. Æрцъынд сты йæ цæстытæ. Схæцыд агуывзæйыл. Йæ хъæлæсы цыма 'хсидгæ зды цыд. Уæддæр æй асур кодта. Ныккæрзыдта. Ницæ' мæ бавнæлдта.

Дыккаг агуывзæ йæм Æхсар авæрдта.

Æртыккаг систа рахис къухæй. Фæлæууыд ын йæ ризынай.

- Ног æмкъæйттæ, дам, стут æмæ уæ хуыцау мæ амондæй бахизæд.

Уыцы арфæ сын бауарзта йæ цæст, стæй арахъмæ фæкаст, фæкаст æмæ йæ анызта. Уæддæр нæма æрбадт. Хæрдæйй фагыл банымадта цæхджын пьамидор. Сдымдта тамако. Фæцæуæг.

- Хъæздэг, фæрныг ут. Сафиат та мæ агурдзæнис. Дзул хæссынмæ ауад, - æмæ фæцæуæг...

- Лæг базæронд æмæ йæ сæры иу грамм зонд ма уа-а! - Сафиат не 'нцайы йæ тардзæгъдæнæй.

Йе 'ппæт хъызæмæрттæ дæр æрлæууыдысты йæ зæрдыл. Базæронд стæм æмæ нын нæхи балæууæндон нæма ис. Нæ къуымтæм, дам, табу уæ фарнæн, фæлæ куыдз, - чиныджы кæй нæ фыстæуы, уый кæнынмæ не 'рбацæудзæнис, хъæрзыдта.

Иу хатт æй Дзерассæ, кæсдæртæ уын цæмæннæ ис, зæгъгæ, куы афарста, уæд усы цæстытæ донæй айдзаг сты. Дыууæ чызджы, дам, мын райгуырды. Рынчын уыдысты. Фыццаг цалдæр мæйы ацард. Дыккаджы рынчындонæй дæр нæ рахаста. Лæджы, дам, арахъхъ басыгъта æмæ ма дзы цæй зæнæг хъуамæ рацæуа.

Ныр дæр та рыстзæрдæ сылгоймаг калдта йæ мæстытæ. Йæ лæджы хордта æлгъыстæй. Дæ хъуыры, дам, цы 'хца аирвæзт, уымæй афонмæ хæдзар дæр скодтаиккам æмæ адæмы хуызæн дæр цæриккам.

- Хæдзар нын уыдзæнис, - æрæджиау та райхъуыст лæджы хырхыргæнæг хъæлæс.

- Æз куынауал уон, уæ-æд! Алхатт-алхатт дæ сур ныхæстæй фæсайынц, æдыллайу, стæй та къæппдзыхæй баззайы-ыс!

- Знон мын директор йæхæдæг загъта. Фидарæй. Цы хæдзар аразынц, уымæй мæ нал фæсайдзæн. Фæлæ дæ дзыппы... Иу-дыууæ бæгæныйы аргъ... Мæ сæр тæппытæ фæхауы. Кæд ма ацы хатт дзæбæхæй фервæзон... Хæдзар уыдзæн! Тагъд.

Æрвылрайсом дæр ын афтæ фæвæры ныфсытæ. Ацы хатт ма спахмел кæндзынаен, æмæ стæй мæ нуæзт уадзын, зæгъгæ. Æмæ та изæры æрбацæуы, хæдзæртты къултыл йæ уæхсчытæ хафгæ.

- Цæй æхца йæм хъуамæ уа, мæгуыр йæ бон, - батæригъæд ын кодта Дзерассæ. - Хæдзары цинай йын йæ фæстаг капеччытæ ратдзæнис. Иу-дыууæ

агуывзæйы йын ды куы бадарис, - бакаст Æхсармæ. - Уæддæр æнæ «пахмел» не 'рлæудзæн.

Уынгæй фæцыд уæззау машинæйы цæлхыты хыррыст, стæй фысым - Тамарæйы лæг Хафийы дзурын:

- Мæнæ, мæнæ! Ардæм æй æрбазил.

Æхсар хъуамæ Угъалмæ къул бахостаид. Уыцы тæккæ æрбалæудзæнис сæ дуарыл. Зоны йæ, къул æм бахостæуыд, уæд дзы «пахмел» ис. Кæддæрты ма йæм æй бахостæуыд.

- Æхсар! Угъал! Ам не стут?! Æддæмæ ракæсут, æддæмæ!

Æхсар базыдта, сæ фысым та цыдæр æрбаласта. Æвдæлон сæ кæны. Аххуыс ын кæной, уымæ сæм дзуры.

Лæппуйы тымбыл къух къул бахойын æввонг баззад хъилæй. Стæй йæ æруагъта. Ахызт æддæмæ.

Къæсхуыр, фæлæ тæнтыхæгтæконд Хафи облбазарады куыста. Æрвылкъуыри, æрвылбон дæр хъуамæ исты æрбаластаид йæ хæдзармæ. Ласгæ та алцы дæр кодта: алыгъуызон æфсæйнагтæ, хъæдæрмæг, цемент, æргæвст æмæ удагас кæрчытæ, «Бæгъиатæ»... Æрмæджытæ-иу æрцамадта тыргъы. Дыккаг-æртыккаг бон-иу фæтары сты. Æмæ та-иу сын Сафиат æлгъитын райдыдта сæ амонд. Йæ фысымтæн. Сæхи аргъыл, дам, сæ раласы йæ куыстæй, стæй сæ йе 'ууæнчы адамæн уæлдай аргъмæ ныууæй кæны. Ласгæ дæр æмæ уæй дæр - сусæгæй...

Шофыр уæзласæн машинæйы гуыффæ бакодта. Равзаргæ æмбæрзæн дур дзы - дыууæ рæгъæй амад.

- Фæкæс мæм, Æхсар, мæ хур. Авдæлон сæ кæнæм, - Хафийы кураггаг суары цъыртты хуызæн цæстытæ рауай-бауай кæнынц тыргъы: кæм сæ æрцамайа?

- Мæнæ ам! Ам хуыздæр у. Ардæм сæ - хæсгæ! Угъал! Кæм та ис, кæ?

Угъал тагъд-тагъд рахызт, йæ пальто кæнгæ. Хафимæ кæсгæ дæр нæ фæкодта. Фæтынды йæ иувæрсты.

- Тагъд кæнын, Хафи. Нæ мæ 'вдæлы.

Хафийы фындзы тæнæг базыртæ адымстысты. Иæ фæстæ кæсгæйæ баззад. Йæ цæстытæ рацæйгæпп кодтой. Йе 'лхъывд дæндæгты 'хсæнты тыхлæмæрст ракодта:

- Дæ хъуыддæгтæ баззадысты, ай. Ту! Ды мæ хæдзары тыргъæй цы бон æрбакастæ...

Угъал æй куыдзы хъуыды дæр не 'ркодта. Йæ сæр ныттыгтыста йе 'фцæгготы. Афардæг.

- Дæ хæдзары æмбæрзт, мыййаг, ивыс? - Æхсар дæр сын æмбарын райдыдта сæ кæлæнтæ, зыдта, æмбæрзæн дур æй цæмæн хъæуы, æфсоны фарст ма йæ акодта.

Хафи йæ цæст дæр не 'рныкъуылдта:

- Ма' фыдæн мæ хъæуынц. Хъæуты хæдзар аразы.

Тамарæ асинтыл æрхызт йæ хæдзары дарæн дзабыртæ, тъæпп-тъæппгæнгæ. Машинæмæ бакаст зулмæ. Шофыр æмæ йæ Æхсар куыд фехъуыстаиккой, афтæ бахъуыр-хъуыр кодта:

- Нæхæдæг нæ къухтæм æмхасæнтæ кæнæм. Нæ фыртæ дыууæйæ стыр Уырысы зæххыл ахуыр кæнынц, ноджы адамæн хæдзæртæ араз. Дзерассæ!

Лæг ницы сдзырдта. Йæ дзыхыл ныххæцыд Æхсар дæр. Иу мæйæ фылдæр кæй хæдзары цæрай, йæ кæлæнтæ æмæ цæстсайæнтыл кæмæн сæмбæлай, уымæн дын йæ иу сулæфт дæр нæ аирвæздзæн. Ныр дæр та йæ фидарæй уырныдта, æлхæнæг ын агуыр д уыдзæнис. А дыууа' боны сæм зындзæн. Уæддæр ныххæцыд йæ дзыхыл.

- Дзерассæ!

Дзерассæ рауад.

Ацы къæлидоры рухс-иу судзгæ ма ныууадз. Нæ магуыр капеччытæ уымæн бахъуыдысты.

Чызг бакодта æфсæрмдзæстыг худт.

Æхсармæ дæ лæг фæдзырдта. Чизоны, йæ уый ссыгъта.

- Ныккæнды кой кодтай...

- Зæгъын, иу къуымы дзы нæ картофтæ æрæвæриккам.

- Уым бынат нэй. Мәнә ам...

Кæлидоры кæрон фæйнаджытæй фæхицæн кодтой. Дыууæ къахдзæфы иуæрдæм уыдаид, дыууæ - иннæрдæм, йæ дуар ын бакодта. Йæ хуылфы зæронд ведра, цъылын. Уый дæр - зæронд. Мидæггаг къулыл тæрхджытæ арæзт. Иу-дыууæ афтид авджы сыл. Минералон доны æвгтæ...

Ус æй фæбарста цæстæнгасæй.

- Уым сæ нывæрæм? - æгомьгæй лæууын йæ бон нал бацис Дзерассæйæн.

- Ныккæнды бæсты ма хуыздæр цы ваййы? Нæхи дæр хъæуы, фæлæ уын æй ссæрибар кæнин. Йæ муртæ йын ныккæндмæ ахæссин...

Дзерассæйы цæсгомьл мидбылхудты æнгæс ахъазыд. Цæй муртæ дзы хæссы ныккæндмæ, рагæй аппараинаг чи сты, ахæмæй дарддæр дзы куы ницы ис! Уæддæр ын æхсызгон уыд, йæ зæрдæйы катай йын кæй бамбæрста, уый.

Цинхъæлæсæй уымæн загъта:

- Бæргæ хорз уайд!

- Сафиатимæ бадзурут, дыууæйæ уын æй мæй иу туманыл дæттын, - чызджы не суагъта байрайын.

Æмæ уый цы, сырх дæр нæ фæцис, афтæмæй йын ноджы ныккомкоммæ йæ гагуытæм - йæ хъуыды йын уыдоныл хъавыд бакæсынмæ. Стæй йæ былтæ акъуырæгау кодта. Йæ дуар та йын ныхгæдта, сейфы дуарау.

«Нæ дзабыртæ къæсарæн æддейæ кæй фæуадзæм, уый тыххæй дæр нæ, æвæццæгæн, тагъд райдайдзæнис æхцадомæн», - ахъуыды кодта чызг, æмæ йæ зæрдыл æрбалæууыд йæ фыды иууатон кооперативон фатеры ныккæнд. Йæ къултыл дыууæрдьгæй - тæрхытæ арæзт. Æмбæрзæнтæ конд сыл тæнæггомау дæргъытæ хъуымацæй. (Ныр Дзерассæ та уыдон æнгæсæй йæ рудзгуытæн балхæдта.) Тæрхытæ - афтид. Бынæй, змисыл та хуыссынц алыгъуызон суæртты æвгтæ. Кæмци нозтвæлладæй æндæр мацæмæй ацахода.

Чызг та йæ бурдзалыг, хъуымбыл бецыкк адау-ада-уæн бахъуыд.

Тамарæ йын йæ зæрдæйы фыст бакаст æвиппайд. Фæстæмæ араст, йæ дзабыртæ тъæпп-тъæппæгæнгæ.

Кæд уæ хъæуы, кæннауæд... - æркъæпп кодта рухс.

Дзерассæйæн ма йæ цæссыгтæ бахæссын иæ бон баци уатмæ, стæй ныххаудта сынтæгыл, æмæ та сæ ауагъта сæхи бар.

Æддейæ хъуыст æмбæрзæн дурты хыррытт-хыррытт: Æхсар æмæ сæ Хафи машинæйæ хастой тыргъмæ.

17

Лекци фæцис æмæ Æхсар дæр ахызт лекторы фæдыл. Дуар ахгæнын ын нал бауагъта. Алы лекцийы фæстæ дæр - афта. Сæ курсæй уымæй раздæр ничи ахизы æддæмæ. Кæд афæстиат вæййы, уæддæр бирæ нæ. Дзæнгæрæджы азæлд æмæ Ацырухсы кæсæн æмæ сæрвасæн, былтæ ахорæн æмæ цæсты уæлтъыфылтæсæрдæны сист баиу вæййынц... Йæхимæ райдайы ракаес-бакæс, йæ сынтбазыр æнгæс дзыккутæ фæрæстытæ кæны, йæ цæсгомы ахорæн раног кæны. Кæсæны, мидбылхудгæ, фæагуры Хсары. Фæкæсы йæм: цы ми кæны? Кæддæрты ын лæппу кæсæнмæ йæ худгæ цæсгом дæр ауыдта. Уæд æй амбæхсы.

Уыцы æнæрайы духийы тæфæй та цæмæн фæхуыдуг кæны, уымæн бынтон ницы зоны лæппу.

Æмæ йæхи хизы чызгимæ хицæнæй аззайыныл. Ныр дæр та лекторы фæстæ уымæн рахызт.

Дзерассæ йыл йæхи æрбаппæрста сæ аудиторийы цураей. Чызгæн йæхимæ дæр диссаг каст... Æниу, диссаг цы, цинаей мард, нæ фæллад Æхсармæ кæсынæй, нæ йын æфсæст йæ дзыхы дзырдмæ хъусынæй. Уый нæ, фæлæ-иу чысыл æнæуый куы аздад, уæддæр-ну йæхицæн бынат нал ардта. Рафт-бафт-иу кодта. Стыхстис-иу. Лекци кæд фæуыдзæнис, зæгъгæ, сахатмæ æркæс-æркæсæн-иу бахъуыд. Æмæ-иу лекцийæ-лекцийы 'хсæн алы улæфты дæр лæппуйыл, цыма йын ацу æмæ ма рцуйы фæндагæй æрхæццæ, баппæрста йæхи. Худтис-иу. Радис дзы. Сæрфтытæ-иу æй кодта:

- Саубонмыл æй! Дæ цонг кæмдæр къулыл баныдзæвд.

Кæнæ:

- Райсом дæ ног итугонд хæлаф цæмæинæ скодтай?

Кæнæ та:

- Фæссихор чиныгкæсæн залмæ нæ дæудзыстæм? Райсоммæ семинартæм хъуамæ бацæттæ кæнон мæхи.

Йæ мидбылхудт-иу йæ тæнæг былыл нал æмæ нал сист. Студенттæ сæм кæсынц, уый-иу хъуыды дæр не 'ркодтаид. Ныттыхстаид ыл. Пъатæ йын кодтаид, фæлæ йын лæппуйæн йæхи сабыр цæстæнгас уæрдта, йæхицæй- иу ын бафсæрм.

Ноджы ма-иу сæм Ацырухс йæ мæсты цæстæнгас фехс-фехс кæнын куы райдыдта! Фырмастæй-иу дыууæрдæм тыннывæндæг куы ссис, уæд-иу бакæс æмæ Дзерассæмæ! Чысыл ницæй тыххæй дæр-иу бакъæцæл худæгæй! Оу, куыд-иу рад!

Йæ хъустыл æрцыд, Гæндил, дам, фæсахсæвæртæм йæ хæдзары къæсарæй нæ бахизы. Фыццаг бонты-иу йе 'взонг æмкъайæ хатыртæ куырда.

- «Ревизи нæм уыд. Хæрæндонмæ сæ фæхуыдтам...»

- «Ме 'мбал йæ фыртæн гуыраенбон арæзта.»

Фæстагмæ йе 'фсæнттæ фæасламдæр сты:

- «Ме 'мбæлттæ мæ нал ныууагътой, ресторанмæ, дам, бауайæм...»

- «Чысыл фæсгорæтмæ нæхи аирхæфстам.»

Ныр, дам, ын, æфсон дæр нал кæны: кæдæм цæуын, кæм ваййын, уый мæхи хъуыддаг у, зæгъгæ.

Æмæ дзы Дзерассæ йæ мæстытæ иста. Ацырухсæй. Ох, куыд дзы иста йæ мæстытæ!

«Кæсыс, мæнæн та мæ лæг æппынаедзух мæ фарсмæ ис,» - мæстæй йæ мардта йæ алы фезмæлд, йæ алы æхсгæ цæстæнгасæй дæр.

Ныр дæр сыл, Ацырухс æддæмæ нæма рахызт, афтæ андæгъд йæ цæст. Чызг, цыма каконсындз уыдис. Акъахта йын йæ гагуы. Йæ фындзы базыртæ, къуырттон карчы базыртау, фæгæмæл сты. Йæ цæстытыл фæлм абадт æмæ фæтарст, йе 'мбæлттæ йæ куы фæхатой. Фæзылд фæстæмæ. Уæддæр йæхи бауромын нæ баци йæ бон, дуар æгæр ныгътыуып кодта йæ фæдыл. Дзерассæ йæм бакъæцæл худæгæй.

- Мидагæй бирæ нæ афæстиат уызæнис. Ныртæккæ та йæ ардæм хъæуы, - æрцауындызæг лæппуйы къухыл. Йæхи æрцæттæ кодта ногæй бакъæл-къæл кæнынмæ. Ныххуддзæнис та, куыддæр Ацырухс фæзына, афтæ.

- Хъуыды дæр æй ма кæн. Цыма йæ уынгæ дæр нæ кæныс. Йæ хорз дæр - йæхи æмæ йе 'взæр дæр.

Фæлæ йæм чызг нæ байхъуыста. Æндæр исты дзы куы домид, уæд, хуыцау бахизæд, Дзерассæ, йæ зæрдæйы, зæды нывау, кæй фæлгонц хæссы, уый дзырды сæрты ахизын. Ныр... Ацырухс та, ома, никуы æмæ ницы, йæ фындзы бын заргæ фæзынд, æмæ йыл чызг, куыд æй фехъуса, бахудт хъæрæй.

Фæлæ сæм комкоммæ цæмæн æрбацауы Ацырухс? Хыл кæнын йæ зæрды ис? Æхсары байсынмæ йын хъавы?!

Дзерассæйы уæнгтæ барызтысты. Лæппуйы цонг дыууæ къухæй нылхъывта йæхимæ. Йæ цæсгомыл ма цæстмæ, Ацырухсы цæстмæ, ахъазыд уазал мидбылхудт.

Худы Ацырухс дæр. Тыххудт. Æрлæууыд сæм чысыл дæрддзæфгомау. Бахудт тынгдæр, кæнгæ худт.

- Ныххатыр кæн, æхсин, - йæ тæлфаг цæстæнгас Дзерассæйы кæны судзæгау. - Æхсар, чысыл мæ хъæуыс.

Лæппу фæтыхст. Сæ кæрæдзимæ комкоммæ кæдæй нырма нал бакастысты. Ныр... Уымæй дæр Дзерассæйы цур...

Йæ зæрдæ барызт. Нæ баууæндыд йæ хъустыл.

- Æз?!

- Ды, ды! нал басаст Ацырухс.

Æхсар æмæ Дзерассæйы цæстæнгас, дыууæ æхсаргардау, скъуырдытой сæ кæрæдзи.

«Цы йæ хъæуы?» - æндæр фарст сæм инæ уыд.

Дзерассæмæ уæддæр йæхи фæфидар кæныны хъару разынд. Йæ сылгоймаджы сæрбæрзонддзинад иу дзырды фаг скуымдта:

- Ацу, - æмæ сæ фауагъта. Мæсты, фæлæ, мидбылхудгæ фæцауæг йе 'мбæлттæм.

Ацырухсы цæстæнгасæй нæ аирвæзт - йæ хин акарста, бафхæрдта, бафхæрдта йе 'ндæуæггы æмæ, фæस्कъавда хурбонау, ныррухс йæ зæрдæ. Байрад йе 'рхъуыды æмæ йæхицæй. Йæ кæлæнæй.

«Уый дын нырма æрдæджы дæр нæу», - фæсхъæлдæр. Ахуыр куыд уыд, барджын хæст æркодта лæппуйы дæларм. Мидбылхудгæ йæ фæкæны аудиторимæ.

- Æхсар... Мæсты мæм дæ? - афтæ афæрсын æй нæ уыд йæ зæрды. Лæппуйы тыхст бакаст ын æй зæгъын кодта. Йæхæдæг фæсырх.

- Мæсты... Цæмæн?

Бынтон æнæнхъæлæджы лæппуйæн уыд. Ноджы фæтыхст.

Се 'мкурсонтæ ма сæ кæдæй-уæдæй ныр федтой иумæ æрлæугæ. Чъызгæ алаууыдысты фæйнæрдæм, сæ фæкаст та, уæлдайдæр чызджытæн, уыдонмæ уыд.

Ацырухсы къæйных цæстæнгас уæддæр нæ саст, разгъор-базгъор кодта лæппуйы тыхст цæсгомыл. Æхсызгон ын уыд, нырма йыл йæ зæрдæ кæй нæ сивта, йæ дзыхы дзырдмæ дæр зæрдæхъæрмттæ кæй кæны.

- Æхсар... - йæ ныхас барæй ныддаргъ кодта. - Æгæр мæ нæ ферох кодтай?

Лæппу кодта зынджытыл лæууæгау. Нал æй æмбары. Раздæр æй бамбæрстаид. Ныр æй нал æмбары. Цæмæн судзынц йæ сау тæлфат цæстыты цины æртытæ? Цы дзы домынц? Цы ма сæ хъæуы усджын лæгæй? Æмæ йæхицæн йæ амонд нæу арæзт?

- Цы дæ ферох кодтон...

Лæппу фæхатыд, йæ дзырдтæ нал бадынц кæрæдзийыл.

- Хъуамæ мæм фæкæсай.

Чызг дæр фæфæсмон кодта, мæ хъуыды йын æгæр фергом кодтон, зæгъгæ. Нырма йын йæхимæ хъуыд банхъæлмæ кæсын.

- Куыд?

- Мæ контролон куыст. Литературайæ. Нырма дæр де 'ххуысыл ахуыр уыдтæн. Ныр дæр æнæдæу...

Чызг дзургæ хъазæнæмхасæн кодта, фæлæ йæм афтæ каст, цыма йæ зæрдæйы сусæг æвæрæнты дуар кæны. Уæддæр йæхиуыл фæхæцын нæ уыд йæ бон... Тыхсгæ дæр уый тыххæй кодта. Æцæг æй хъавыд йæ мидбылхудтæй бамбæхсынмæ.

Лæппу йын йæ дзырдыл «нæ» никуы загъта. Уæлдайдæр литературæйæ йæ фыццаг фæдисон уый уыд. Æйтт, æмæ та-иу æм æххуысмæ фæзынд. Ныр... Раздæр куы зыдтаид, уыцы хъуыддагæй та йæм бахатдзæн... Исты æфсæнтгæ йæ æрхъуыды кæнын хъуыд. Дæндагæй ма цы хæца, се 'хсæн цы уарзты таг уыд, чи аскъуыд, стæй кæд бынтон нæма аскъуыд, уæддæр бандадзæн кæмæн нал ис, ууыл?

Æниу ын йæ зæрдæйы арфы цыма æхсызгон уыд: чызджы уæддæр хъæуы йæ сæр, агуры дзы æххуыс. Фæлæ афтæ ахъуыды кæна, уый йæ зæрдаемæ ныдздзурын нæ баци йæ бон. Нæдæр ын «нæ» зæгъын сфæрæзта.

- Нæ зонын. Фенон. Цы темæ дын у?

- Темæйыл ма тыхс. Зоныс æй. Къубалты Алыксандры «Æфхæрдты Хæсанæ»-йæ у.

- Конференцины дзы доклад арæзтон.

- Дзырдтой мын æй. Æппæлыдысты, дам, дзы.

Уый йын чызджы зæгъын нæ хъуыдис. Чидæртæ йемæ нæ разы кодтой. Ахуыргæндты фылдæр хай куыд бæлвырд кæнынц, афтæмæй кадаг адамон у. Алыксандр æй куырм фæндырдзæгъдæг Бибойæ ныффыста, зæгъгæ. Фæстæдæр ын цауддæр вариантгæ кæмæйдæрты æрцыдис фыст. Æмæ ахæмтæ Мамсыраты Темырболат, Хетæгкаты Къоста, Гæдиаты Секъайы... уацмыстæй дæр иу æмæ дыууæ нæ уыд æмæ ис, мыййаг. Зæрæдтæй бирæтæ, кæй фыст сты, уый зонгæ дæр нæ кæнынц, сæхи 'рдыгонау сæ фæдзурынц.

Æхесар не сразы «Æфхæрдты Хæсанæ» адамонгæнæг ахуыргæндты хъуыдыйыл. Фыссæг, дам, йæ кададжы куырм Бибойы кой кæй кæны, адамон сфæлдыстады фæзилаентæй æгæр аив дæр ма кæй спайда кодта, уый нæ аппары дызæрддыджы, дзырдта. Цæвиттонгæ фæхаста. Йæ хъару йæ куыд амыдта, афтæ фæвзæрста уацмыс.

Æма фæфылдæр сты йæ фарсхæцджытæ. Йæ докладæн ын тынг хорз саргъ кодтой. Уæддæр æй чызгæн йæ цæст уарзы æви нæ, уый йæхæдæг дæр бæлвырд нæма зыдта.

- Йæ пыхмæ чи лæууыд, ахæмтæ дæр дзы уыд. Кададжы тыххæй субъективон хъуыдытæ фæдзырдтон.

- Ныр та дæ æз бафæзмдзынæн.

- Демæ куынае сразы уой...

- Æз дæр сын дæуæй уæлдай сæ мæрдты æхсæвæртæ нæ фæдавтод.

Дуар байгом.

Дзерассæ. Лæууыд къæсæрыл. Каст сæм. Æрвылхаттау, мндбылхудгæ нæ. Хауд зæрдæйæ. Се 'мкурсонты сын, пыррыччытæгæнгæ, йæхимæ фæкæс-фæкæсгæнгæ, æдтæмæ рахизгæ куы федта, уæд ын йæ зæрдæ аныхъуырынмæ февнæлдтой стонг кæрчытæ. Йæхи ныууромыны хъару йæм нал разынд: Ацырухс... сæм цæмæн æрбараст афтæ барджынæй (?); йæ лæджы дæларм ын цæмæн атыста йæ къух (?), ау, Æхсар ыл сайдæй зилы? Уæддæр ныххæцыд йæхиуыл. Ныр... Цыдæр сдзурын æй фæндыд æмæ йæ былтæ, йæ хурхыуадындытæ нындагъдысты сæ кæрæдзийыл.

Ацырухс æй афтæмæй куы ауыдта, уæд бафсæрмгонд, бахудæнбыл. Æхсызгон ын уыд, Æхсаримæ сæ хъæрмудæй ныхасгæнгæ кæй æрбаййæфта.

- Уæдæ бадзырдтам? - ноджы лæппуйы уæхск æркодта барджын хост.

Æхсар батыхст йе 'мкъайы фæзындæй. Нæ йæ фæндыд, йæ зæрдæ сæм, мæ фæсфæд цыдæр фæндтæ кæнынц, зæгъгæ, уымæй фехсайа; сæ ивгъуыд бонтæ нæ рох кæнынц сæ зæгъа. Фездæхтис æм.

- Мæнмæ дзурыс? Мидаæмæ рахиз, мидаæмæ!

Чызг ницы сдзырдта. - «Нæ», зæгъгæ, банкъуыста йæ сæр æмæ йæм лæппу йæхæдæг рауад.

- Гыцци ам ис, - цалынмæ æддæмæ рахызтысты, уæдмæ нæ феуæгъд сты йæ хурхысæртæ.

- Чи?

- Гыцци. Мæ Гыцци. Фенон, дам, уæ.

Ус æрттæдæлармæй лæууыд институтмæ бахизæны. Йæ фарсмæ зæххыл æвæрд быд хызынæй зындысты сырхфарс фæткъуытæ. Сæ сæрыл - газеты цыдæртæ тыхт.

Лæппу йыл цин дæр нæ бакодта, хъыг дæр ын ницы уыд. Салам ын радта. Йæ къух ын райста. Ус, æвæццагæн, хъармдæр зæрдæйæ мыл фембæлдзæнис, æнхъæл уыд. Батыхст. Уæддæр ын æфсоны хъæбыс акодта. Йæ чызгæн мæнæй уæлдай цæмæн дæллагхъуыр-уæллагхъуыр кæны, зæгъгæ, ма зæгъа. Фæлæ йæ ахъæбысгонд дæр æгæр узал рауад. Ногазон æхсæвæй фæстæмæ сæ нал федта æмæ сæ дзырд кæрæдзийыл нæ бадт.

Лæппу æмæ чызг сæ лекци ныууагътой, се 'ххуырст хæдзармæ йæ хуыдтой, фæлæ мад не сразы. Афтидæй, дам, уæм ма къах иæ бавæрдзынæн. Фæлæ ма йæ цыдæр зæгъын фæндыд. Йе сдзурын ын зын кодта. Уæддæр, цомы къахыл куы ныллæууыд, уæд ма йын цына сæргомгæнгæ уыд йæ цыды сæр:

- Уыцы лæг йæхи мæстæй хæры. Махон. Нæ хæстæджытæм уыдыстæм. Анызта. Æххæст, дам, уыдон дæр абæрæг кæнон, йæ маст æй нал бафарста. Æгæртæ фæдзырдта. Ныр ма бæргæ маст кæны, - лæппу йæм каст æмæ хъуыды кодта, Дзерассæ, йæхи Дзерæ дæр ацæргæйæ уыдзæнис раст афтæ: æнæхъинцъ, дзырдбарон, зæгъгæ. - Сымах æй хъуамæ бамбæрстаиккат. Иу сæппы тыххæй йе 'фсургъ ничи сафы, - сæрфта йæ цæссыгтæ. - Цæмæн ралыгъдыстут уыцы фатерæй? Деттæ æдзæрæг куы у. Цы хъуамæ кæнат æххуырст хатæны? Фæстæмæ баздæхут. Махонмæ дæр уыцы хъуыды ис. Тæккæ абон, дам, дзы æрцæрæнт.

Стæм бон-иу уыд, уыцы ногазон изæр Æхсары зæрдыл куына 'рбалæууыданд æмæ-иу уæд ныууæззау йæ зæрдæ. Дзурын-иу æм нал цыд. Ныр дæр йе 'рфгуытæ уымæн ныттар сты.

- Истытæ кæндзыстæм. Нæ къух нæ куыд амона, афтæ архайдзыстæм.

Дзерассæ дæр дыууæ нал загъта. Æмæ уыцы хъуыддаг æхсызгон уыд лæппуйæн. Лæг æмæ ус хъуамæ сæ кæрæдзн æмбарой. Æнгом бинонтæ саг марынц.

Уæддæр ма мады дæстыты цыдæр катый æмбæхст. Йæ зæгъыны хъару нæ ардта йæхимæ æмæ уый бæсты сæрфта йæ цæссыгтæ.

Дзерассæ дæр та йæ бур, хъуымбыл бецыкк адау-адаæн бахъуыд. Уæддæр йæ хъуыды нæ ивта.

Мад зыдта йæ азым. Тыхдзырд сæм нæ кодта. Йæ хызын ныссагъта чызджы къухы, йæхæдæг, йе 'мбæхст хъуыдыимæ, автовокзалырдаæм араст къахæй.

18

Тамарæйы фæзынд-иу Дзерассæ (стæй Æхсар дæр) базыдта уайтагъд. Йæ хæдзарон зæронд дзабырты тæпп-тæппæй, дуар мацæй тыххæй бахостаид. Къæбицы газы пецмæ æнæфевналгæ нæ фæлæуыдаид, цыдæр дзы бараст кодтон, зæгъгæ, багуым-гуым кодтаид, стæй дæм бадзурдзæн дæ номæй.

Ныр дæр фыццаг аджы дзыгъал-мыгъул ссыд, стæй - газы пецы. Чызг базыдта, уым та аразы хæринаг. Бынаг къæбицы. Æхсарты рахизæны. Уæлейæ, дам, хæринаджы тæф къуымты ныббады, стæйдæр, дам, газы тæфæй байдзаг вæййынц æмæ уæззау уæлдæф улаф. Æмæ уыцы-иу уынгæг къæбицæй пайда кæнынц. Æхсартæ дæр, Угъалтæ дæр, Тамарæтæ сæхæдæг дæр. Боньгон къæбицы ничи змæлдзæнис, зæгъгæ, уый тыххæй дæ къулыл зылын дзуар ныккæныны бон нæ фæуыдзæн. Æнæмæнг дзы чидæр хъуамæ йæ къæбæры кой кæна. Ды та сын сæ агты дзыгъал-мыгъулмæ хъус. Ноджы Тамара йе 'хсинагтæ дæр уырдаæм æрхæссы.

- «Махмæ дæр цæуы, махмæ, сæ тæф. Нæ цар сæм рахид кæны. Уый тыххæй дуар фæзыхъыр кæнын нæ фæуæндын», - Дзерассæ йын йæ цæстмæ бадарынмæ хъавыд, ома, ам нæхæдæг дæр фаг стæм, ды та дæхи къæбицæй пайда кæн.

Уымæн йе 'рфыг дæр нæ фæзылын уыдаид:

- «Æмæ дæ уæдæ куыд фæнды? Стыр хæдзæрттæ аразыныл мæ уд уымæн фæхордтон, цæмæй дзы, кæм мæ фæнды, уым ме уæнгты 'мбæрц змæлон».

Æмæ та змæлыд. Йе уæнгты 'мбæрц. Цыдæр хæринаг та арæзта.

- Дзерассæ!

Къæбицмæ æрбахызт, уæд хъуамæ йæ цуры лæууай. Хъуамæ дыл ныхасæй ирхæфса йæхи. Куына йæм ахизай, уæддæр дæм йæхæдæг æнæбадзургæ нæ фæуыдзæнис. Ныр дæр йæ ахуыр нæ ивта.

Чызг чиныг каст. Нæ йæ фæндыд Тамарæйы сой былтæм кæсын. Ноджы уыцы райсом мæстыйæ 'рбацайдæхт куыстæй. Æвæццагæн æм цъус æвгъæддон адæм бахаудта.

Чызг сыстад зивæггæнгæ: «Дзерассæ дарæг æмæ уромæг мауал уæд дæ Тыппо сæрæй!»

Йæ фыццаг фарст никуы фæивы:

- «Цы аразыс?»

- «Чиныг кæсын».

- «Æмæ дзы цы ис ногæй?»

- «Цы дзы хъуамæ уа?..»

Ныр дæр та нæ аивта йæ ахуыр:

Айразмæ мæ кæсдæр лæппу улæфтыты ам уыд, йæ мамæ йæ фæхъхъау фæуа. Йæ фыдæн ской кодта, куыстмæ, дам, уæм хорз чингуытæ æрбацауы, æмæ дам-иу мын дзы райс. Мæхицæн, дам, библиотекæ хъуамæ саразон.

Сæ бонай сæ уæд, йæ, фадат кæй амоны, уыдон дунейы дзæбæх чиныг хæдзарон библиотекæтæн ныт- тымбыл кодтой!

- Алæ! Æмæ цы пайда сты? Чиныг туджы аргъ сси. Ноджы сыл кæрæдзи хæрынц.

- О, раздæр æгæр аслам дæр ма уыд.

- Уымæн цы чиныг æлхæнай, уый йæ хисдæры дæр хъæудзæнис.

- Кæмæн?

- Куыд кæмæн? Мæ кæсдæр лæппуйæн кæй æлхæнон, уый хъæудзæнис йæ хисдæры дæр.

Чызджы хъустыл Сафиатæй æрцыд, нæ фысымтæ, дам, цы дзаума æлхæной, уый - дыууæ фæлтæрæй. Нæ дыууæ фыртæн, дам, æмхуызон фæллоу хъуамæ ныуадзæм. Сæ бонай сæ уæнт, уыдон цæуыл хъуамæ фæтыхсой, фæстаг уидыджы онг дæр, дам, сын æвæраентæ кæнынц.

Дзерассæйы нæ уырныдтой Сафиаты ныхæстæ. Хæлæг сæм кæй кæны, уымæн сæ æфхæры, - хъуыды кодта. Ныр æй фæцис Тamaræйæн йæхи афæрсыны бон:

- Чизоны, йæ хисдæр нæ уарзы чингуытæ, нæ аразы библиотекаæ?

Æмæ йæ цæст усы къухмæ андæгъд къуыдырфых каркыл. Уæнгтæ йа кодта хæринагæн.

«Уыцы рынчымты тæригъæдæй дæ Тыппо фарсыл ма бахæцæд!» - йæ фысымы ралгъитын æй нæ фæндыд, фæлæ йæ зæрдæ йæ коммæ нæ бакаст.

- Нæ, нæ, нæ! - йæ уд баскъуыдта ус. - Уый хъæуы æви нæ, уæддæр мæнæн мæ чындзытæй сомбон мæ цæстытæ мачи хъуамæ къаха, дæ хъæбултæй искæй хъулон уарзт кæныс, зæгъгæ. Сæ иуæн цы уа, иннæмæн дæр - уый. Алы чиныгæй дыгæйттæ æлхæныны æхца та махæн чи дæтты?! Æмæ йын фыд йæ дзыхы батутæ кодта.

- Дæ лæппуйæи?

- Уæдæ. Ныр ын, рынчынты искæй чиныг кæсгæ куы фенын, уæд уый райсын. Фæлæ ма сын сæхи хуызæн æмбæлттæ кæм ссарон, ницы мæ сæрæн зонын. Фенын дын сæ кæндзынæн. Чизоны, сымахмæ дæр дзы истытæ ис?

- Махæн библиотекайы чингуытæ ваййынц.

- Æмæ сæ мауал ратт библиотекаемæ.

- Цытæ дзурыс? Йæ худинаг...

- Худинаг! Давгæ куы ницы ракодтай, мыййаг.

- Стæйдæр ын йæ аргъ хъуамæ фондз ахæмæй бафидай. Ноджы дыккаг хатт сæ къæсæрыл мауал балаæуу.

- Алæ! - рамæсты Тamaræ. - Уæд мын сæ бинонтæ амæлæнт, кæд ма чингуыты йеттæмæ исты сты. Зынаргъ куынае уайд, уæд... Фæлæу-ма, уе стипенди нæма райстат?

- Нæма. Цы кæны?

- Ныр нæм дыккаг мæй цæрут. Хæдзары мызд нын нæма бафыстат.

Ус карк фæцис уæнгтæгонд. Ныккалдта йæ аджы. Чызг æм кæсы, фæлæ йæ хæдзары мызды коймæ уынгæ нал кæны. Раст ыл стипенди райсыны бонмæ хæцыдысты фæстæмæ. Ныр ын йæхæдæг ракодта сæ кой.

- Æви стипенди нæ исут?

- Исæм, куыннæ исæм.

- Цы бон?

- Ныр тагъд уызæнис. Уæд дын сæ æнæмæнг бафиддзыстæм.

- Нæ, нæ! Цы бон æрбалыгъдыстут, уыды бон-иу сæ хъуамæ ахицæн кæнат. Сæ фæстæмæ хæцын ницы пайда у. Уæд сæ фидын уæхицæн зындæр уызæнис. Стæйдæр мæм дысон мæ лæппу куыстмæ телефонæй дзырдта. Æхца, дам, мын цæмæннæ рарвитут? Уыцы капеччытæ сын арвитын æз дæр, æндæр нæм кæцæй цы 'фты? Мæй сæ фæйна сæдæ сомы цалынмæ сæхи 'рдыхæй фæуой, уæдмæ мæ хъуыры къæбæр нæ фæхизы.

Аджы къуыдырфых карчы фыдтæ цъыс-цъыс кæнын райдыдтой. Тамарæ сыл царв аскъæрдта. Змæнты сæ.

- Уæртæ уыцы дыссымты ахуыр ма скæнут уæхи, - уый Угъалтæй дзуры. - Дæ хæдзары мызд сын хъуамæ сæ фындзы хуынчытæй æрласай. Афтамæй та, арахъхъы лалым, æрвылбон цæлгæнæнты рабыр-бабыр кæны. Цал хатты сын загътон, мæ хæдзар мын ссæрибар кæнут! Марадз зæгъ, кæд сæ хъусыл гыркъо хауы.

Дзерассæйы йæм нæ фæндыд хъусын. Йæ хъуымбыл бур бецыкк адаудта. Йæ цæссыг та йæ хъуыры райдыдта цæм кæнын. Фырмастæй. Иæ былтæ базыхъыр кæнын æм нал цыд. Уæд ыл йæ хъæлæс рацæудзæн сайдæй. Бакодта дуар. Бахиза мидаемæ. Йæ цæссыгтæ йын Тыппо ма фена.

- Хъæдындзтæ дæм нæй? - фæурæдта йæ ус. - Ныккæндмæ зивæг кæнын. Зæгъын, йæхи доны йæ хъæдындзтимæ афыхтаин.

Йæхммæ дæр иу къусы дзагæй фылдæр нал уыдаид. Уæддæр сæ фæкодта дыууæ дихы. Се 'рдæг сын Тамарæйы раз авæрдта фынгыл.

Æнарайы зæрдæ! Уæддæр мæ, æвæццагæн, бахъæудзæнис ныккæндмæ ныххизын. Томат дæр мæм куына ис.

Ской æри у, æри тыхми у. Ноджы Дзерассæйы Тыппойы цур лæууын нал фæндыд. Йæ дзæнгæдамæ йæ зæрдæ мæстæй скъуыдтæ кодта. Фервæзтаид дзы, мауал æм кастайд æмæ разы уыд, раластайд йæ къаба дæр йе 'рагъæй, йæ фыццаг ын æй скодтаид. Йæ томаты банкæ дæр ын æвæндонæй уымæн авæрдта йæ разы.

Сылгоймаг хъуамæ æвæрд уа,- байрад дзы фысымы зæрдæ. - Уæртæ уыцы дыссымæй фæнды цæхх кур, - уый та Сафиатæй дзырдта, - никуы йæм разыны. Уыдон мæ хæдзармæ цы бон æрбахаудтой, уымæн æвзæртæ хæринаг! Афтамæй магазины кусы. Уадз сæрфæгæй дæр уæд. Цæххы фаг нæ кæны йæ мызд?

Фæлæ йæм Дзерассæ нал хъуыста. Тарст, исты та дзы куы ракура, кæронмæ дзы йæ цæссыгтæ бамбæхсын куынае бауа йæ бон. Фæзылд. Дуар ахгæдта, æмæ уыдон дæр инггæр-гæр кодтой. Æхсарæй сæ нал бамбæхста.

Лæппу фынджы фарсмæ бадт, цыдæртæ фыста. Чызг ын ныхъхъæбыс кодта йææ фæтæн уæхсчытæ. Рафæлдæхта йæ цæссыджы къæртатæ. Лæсæнтæ кодтой йæ уадултыл.

Лæппу сын сæ ныхас хъуыста. Зыдта йын йæ масты аххосаг æмæ иыххауд йе 'взаг. Йе 'ндыгъд дæндагтæ сæ кæрæдзийæ' нал куымдтой фæхицæн кæнын. Йе стыр цæстытæ нал ныкъуылдта. Базадысты йын йæ разы фынджы сагъдæй.

Тамарæ дæр, æвæццагæн, йæ хъæдындртæ фæцис стъыгъд. Къæлидорæй та æрбайхъуыст йæ цъæхснаг хъæлæс:

- Сафиат!

- Ам нал цæрут?

Уын йæм нæ ратагъд кодта. Дуары хъæр фæцыд. Ракастис æм, фæлæ ницы сдзырдта. Ницы сдзырдта, æндæра йæ Æхсаритæ дæр фехъуыстаиккой. Къæбицы дуар гом у. Тамарæ цыма сæ тæккæ цураей дзуры.

- Хуыцау куы зæгъид æмæ искуыдæм куы алыгъдаиккат?

- Нырма ам стæ-æм!

- Æмæ уын цал хатты загътон, мæ хæдзар мæ хъæуы? Ай диссаг нæу!
Иумæ йæ нæ сарæзтам. Хæдзар мæн у. Æмæ йæ ссæрибар кæнут. Ай
мардæлгъыст нæу, дзуарæлгъыст нæу.

- Нырма зымæг у-у. Кæд дæ хъуыдис дæ хæдзар, уæд мын сæрды загътаис.
Зымæгон хæдзарæй арвитыны бар никæмæн и-и.

- Закъæттæ хорз зонут! Фæлæ зымæг дæр хæдзары мызд кæй фæхъæуы
фидын, уый уæ ферох вæййы.

- Æнæфыстæй нын никуыма базза-ад.

- Æнæфыстæй! йсчи ма зæгъа!.. Бирæгъы дзыхæй хай ратонæгау уын сæ
бакæнын. Цæмæн мæ бахъуыд ахæм фыст?!

Фæлæ йæ Сафиат йемæ дзурыны аккаг нал скодта. Рахгæдта йыл дуар.

Тамарæ къæбицмæ баздæхт, тъæпп-тъæппгæнгæ. Нал æнцад йæ хъуыр-
хъуырæй:

- Бафидынц мын сæ! Ноджы ма зæгъон, ай мардæлгъыст нæу,
дзуарæлгъыст нæу. Дæ бон хæдзар æххуырсын нæ цæуы, æмæ ацу дæхицæй
скъæр хынджылаг. Æз кæйдæрты хуызæн нæ дæн, мæ сæр хынджылаг
кæнынмæ не 'руадздзынæн. Мæнæн дæр стыр Уырысы зæххыл дыууæ фырты
ахуыр кæнынц. Уыдон дæр цыдæртæ хъæуы. Сæ капечытæ сын хъуамæ
рæстæгыл æрвитон.

- Тамар! Кæм дæ, кæ? - æддейæ æрбайхъуыст Хафийы хъæлæс. - Æддæмæ-
ма ракæс!

Йæ тонайы хай йæ хæдзармæ кæд не 'рбахастид, уыдон йæ цардыл нæ
нымадта.

- Мæнæ дæн!

Уымæн къаты бон дæр нæ уыд æмæ хуыцаубон дæр.

Æмæ йæм Хафи æрбауад йæхæдæг.

Хъус-ма, - ахызт сыбар-сыбурмæ. - Æмбæрзæн дуртæм ныртæккæ
æрбацаудзысты. Ратт-иу сын сæ. Æз ам нæ дæн.

- Æмæ?..

Ус ын, æвæццагæн, аргы тыххæй исты дзырдта, фæлæ йæ Хафи не суагъта дзурын.

- Уыдон райстон. Ацы тæккæ сæ аласдысты.

- Хорз, хорз! Уæлæмæ хизыс?

- Бынæй уал уыдзынæн.

- Дæхи та ма... — æмæ сылгоймаг фæхæцыд йе 'взагыл, зыдтой йæ, се 'ргом ныхас хъуысы Æхсартæм.

Æмæ, æцæг, бирæ рæстæг нал рацыд, афтæ сæ дуармæ æрбалæууыд уæзласæн машинæ. Тыргы Тамарæимæ цауылдæр ныхас кодтой æнæзонгæ нæлгоймагтæ. Стæй цалдæр лæппуйы куыстмæ уыцы æвнæлд фæкодтой, æмæ, цыма, æмбæрзæн дуртæ тыргы амад дæр нæ уыдысты.

Уый хæнт фæстæ та ныккæндæй сыхъуыст Хафийы зарын:

«Чеппы, дам, чеппы чепена, гъе!

Дæ цæст хорзæй цы фена, гъе!

Уый-иу рассив дæхимæ...»

- Чи дæ фæндæнгæлмард кæна, уый рассив дæхимæ! - Дзерассæ суагъта йæ зæрдæйы тыппыртæ, фæлæ йæ масты фæд ссарын нæ бацис йæ бон æмæ суагъд кодта йæ хъуыры 'гънæджытæ.

Афæдзæй-афæдзмæ, дам, сæ къæсарыл уазæг æрбалууыд, зæгъгæ, уæд Хафи мардыфсон скæны:

- «Гъе, дæ бонæй дæ уа, мæнæн дын нуазæнтæ ис, мæнæ игæрхæлд куы кæнын. Хуыпп дæр дын ма акæнон.»

Афтæмæй, иунагæй сæ уазал ныккæнды фæмидæг вæййы. Уæлдайдæр, Тамарæ куысты куы вæййы, уæд. Æмæ чысыл фæстæдæр сыхъуысы йæ зарын. Ныр дæр,

æвæццагæн, йе 'мбæрзæн дуртæй рахафæггагæй барухс йæ зæрдæ. Æнæмæнг та ныккаст йæ сæны боцкъамæ.

- Нæй! Исты куыст мæ ссарын хъæуы, — æппынфæстаг базмæлыдысты Æхсары былтæ. Йæ тымбыл къух уæззаугай æруагъта фынгыл. Сыстад.

Дзерассæ йæм каст æнкъард, æрхæндæгæй. Чызг хатыд, лæппуйыл куыдфæстагмæ царды уæз тынгæй-тынгдæр райдыдта æнцайып. Йæ хъæлæсыдзаг æй тыхæй бахудгæ дæр никуыуал федта. Батæригъæд ын кодта, йæ хъуыдымæ гæсгæ йæм амонд хæстæг кæй нæ цæуы, уый тыххæй. Адæймаг та уыдон карæнæй, йæ фæлдзæуæн рæстæджы куыннæ хата йæхи амондджынæй!.. Ноджы ма йæхи куысты дæр куы ныттыгъысса!..

- Чизоны, фæстæмæ уыцы æнæрайы хæдзармæ куы аздæхиккам, - бакодта, йæхиимæ дзурагау, чызг. - Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу нæ Хати уæддæр бахъæлдзæг кæнид.

Æхсар нæ тагъд кодта дзуаппыл. Тыхмидбылхудты уылаен хъазыд йæ былтыл. Æрбахъæбыс кодта чызджы. Йе 'нгуылдзтæй йын йæ дзыккутæ кодта фасæгау.

- Зæрдæлхæнæн ныхæстæй нæ хæссынц. Æххуырсты кæй цæрæм, уый нырма нæ фехъуыстой? Ныр ныл цæмæн фæзæрдейæ дæ фыд? Стæй, цы бæрæг ис, кæд та нæм фæхæрам уыдзæн.

Искуы та баназдзæнис...

Лæппу йæ хъуыды нæ загъта кæронмæ. Чызг æй уæддæр бамбæрста. Йæ зæрдыл æрбалæууыд сæ Ног аз. Барызт йæ зæрдæ.

- Хорз, хорз. Мæгуырай хи ныййарæджы цæстытæм кæсын дæр зын у. Фæлтау не 'ххуырт хатаены къæбæр доны тулдзыстæм. Стонгæй, бæгънагæй не знаг быны сæфт нæ кæны, æцæг, - фæстæмæ, йæ цæгаты хæдзармæ аздæхыны хъуыды йæм кæй æрцыд, йæ сæрыстырдзинад басæттыныл кæй адывæнд кодта, уыцы хъуыды йæ фефсæрм йæхæдæг æмæ ныттыгъыст лæппуйы дæллагхъуыр.

19

- Гиви! Дæ райсом хорз.

- Кæсут хæрæгмæ! - Гиви йæм «рамæсты». Стæй Дзерассæйæ фефсæрм. - Ды бахатыр кæн, мæ кæсдæр хойы хуызæн дæ, фæлæ амæн æндæр, уæдæ, куыд хъæуы? Кæм дæ, кæ? Дæ институт ныууагътай?

- Фæлварæнтæ нын уыдис...

- Æмæ фæлварæнтæ кæмæн вæййы, уый мидæгдон фæнуазы кæнæ никæйуал фæзоны?

- Улæфтыты та нæхимæ, хъæуы, уыдыстæм.

- Хæрзаг сæм стыр пайда бахастай! - кæны хинхудт, йæ цæсты зул та лæппумæ дары.

- Хъæуты пайдамæ нæ фæкæсынц.

- Æй!.. Молодец! Уый хорз рахатыдтæ, гъе, - иу галы бузныг дзы фæцис. - Горæттæгтæ тыхджындæр кæсынц къухмæ. Хъæууон лæг горæтмæ куы 'рцæуы, уæд хоныны æфсæрм уый вæййы - афтидæй не 'рцыдаид. Горæттаг хъæумæ куы бафты, уæддæр та ды фердæх, фысым!

Æмæ ахудтысты.

- Куыдтæ у уæ зæронд мад?

- Йæ къуымтыл ын быныстæрд сæвæрдтам, - уый Дзерассæйы æфсæрмдзæстыг дзуапп уыд.

- Нæ, мæ гыщыл хо. Афтæ макуыуал зæгъ. Уый уæ йæ хæдзары иу уынд кæй фæкодта, йæ хæдзары къæсæрæй иу каст кæй ракодтат, уый тыххæй йæ хъæубæсты цæсты цас сырæзт, уый зоныс, дæ хæдзарылæй? Хъуамæ йæ ма рох кæнат. Тагъд-тагъд æй хъуамæ бæрæг кæнат.

- Бæргæ, горæтмæ афтæ дард куынае цæриккам...

- Кæсыс? Уадз æмæ бафæллайт. Уый дæ фараст мæйы йæ гуыбыны куы хаста, дзидзи дын куы дардта, уæд нæ фæллад, дæ хæдзарылæй? Фæлæ дæ слæг кодта. Ныр та дæ рад у, батыхс! Æдыхст уд мард у.

С...-йы горæты педагогон институт æмæ областей газеты редакци кæрæдзимæ хæстæг уыдысты. Раджыйæ та нырма раджы уыд. Никуыдæм тагъд кодтой. Цыдысты нихасгæнгæ. Гиви йæ зондамонæнты къæссайы ком сугъта æмæ Æхсар йæхиуыл фæдызæрдыг: «Ау, æцæг, афтæ æнахъом, афтæ æвзонг дæн, сабийы зæндтæ мын цæмæн фæамоны?»

Хъыг æм, мыййаг, нæ фæци. Йæ карыл дызæрдыг кодта. Карсæттæны адаймаг йæхимæ æппæтхъом фæкæсы, Æппæтхъом æмæ зондджын. Уымæн æмæ, адæмæй, хуыцау мын фаг зонд нæ радта, зæгъгæ, йæхицæн дæр

никуыма ничи басаст. Хуыцау адæмыл зондæй растдæр ницы байуæрста, уымæй хъæстагæй никæмæй баззайд, - уымæн фæдзурынц. Уæддæр æм хъуыста Æхсар - Гивимæ. Хатт-иу бахудт йæ мидбылты.

- Æвæдза, бузныг дæр уын нæ загътон, - бафсæрм чызг.

- Цæй тыххæй?

Уыцы скъапп... Уæ бандæттæ...

О!.. Цытæ дзурыс, дæ хæдзарылæй? Уый уæхицæн бузмыг. Уæ гыщцийы хуынаы нæ æгæр барасыг кодтат, - нæ йæ суагъта дзурын. - Стæй советон бинонты иу фылдæр фæкодтат, - лæппу æмæ чызг бакъæмдзæстыг сты. Æцæг, - нырма царды амæлттæй тыхсдзыстут? Уæ фысымтæй афæлмæцы-даиккат?

Æхсарæн фысымты коймæ йæ зæрдыл æрбалæууыд Тамарæ.

- Мæ хæдзары фиддон, дам-иу мын развæлгъау банымайут.

- Æй, мацæмæй сæ бафсадæд хуыцау!

- Мæ фырттæ, дам, дыууæйæ стыр Уырысы зæххыл ахуыр кæнынц. Æхца, дам, сын фервитын.

- Æмæ, зæгъ, стыр Уырысы чи нæ ахуыр кæны, уыдон студенттæ не сты.

Мах, зæгъ, айдагъ уæлдæфæй цæрæм?

Æхсар ныуулафæфыд бынозæй.

- Искуы, зæгъын, иу гыщцыл куыст куы ссарин.

- Дæ институт та?

- Изæрæй кæм хъæуа кусын...

Тынг раст кæныс! - Гивийы цæстæнгас андæгъд Дзерассæйыл: уый дæр разы у? Фæлæ чызг йæ сæр нал иста йæ риуæй. Йæ цæстæнгас хафта салд асфальтыл. - Уæдæ кæйдæр дзæбæх чызджы, æцæг, дæхæдæг дæр бирæ къаддæр нæ дæ, куы сайдтай: «Цом, цæрæм,» - уæд куыд æнхъæлдтай? Хъуамæ ахуырæн дæр фæразай, кусынаен дæр уай æмæ... куы бахъæуа, уæд искæй былтæ ныххафынаен дæр!

Бахудт. Уыдон дæр æй бафæзмьдтой.

- Æмæ кæм хъуамæ кусай?

- Бæлвырд ын ницыма зонын.

- Гъы, гъы, - æмæ Гиви хъуыдыты адзæгъæл. - Нырма уал ахуыргæнинагæй нæ бацæуис?

- Ахуыргæнинагæй? Æмæ... Бирæ рæстæгмæ?

- Æнхъæл дæн, æхсæз мæймæ.

Чызджы цæстæнгас андæгъд Æхсарыл. Стæй - Гивийыл. Ногæй та - Æхсарыл.

Æхсар бафсæрм.

- Æхцайы тыххæй цæуын кусынмæ.

Гиви бахудт, ома уый та куыннае зонын.

- Уым дæр дын уыдзæнис мызд: мæй - æхсæз туманы. Стæй та, дæ лæджыхъæд æмæ дæхæдæг.

Æхсæз туманыл дæр дæн разы! Тамарæйы хъуыр-хъуырмае нал хъусдзынæн! - Æхсар цыма кусын райдыдта, бацин кодта.

- Æвæццæгæн, зын куыст у? - Дзерассæйæн йæ фарст фæраздæр.

- Афтæ æнцон дæр нæу. Бадгæ куыст у, фæлæ цинчы тæф... Аууоны бадны хуызæн кæм уыдзæнис.

- Лæппуйы цин айсæфт. Чызг йæхи бакъултæ кодта:

- Исты йын куы ратых кæна... Ахæм нæ.

- Мæнæ машинкæйыл куыд мыхуыр кæнай, афтæ у, фæлæ уый æнæхъæн машинæ у - линотип. Гæххæттыл фыстытæ цинкыл мыхуырмае айвы. Цинчы тæф адæймагыл базыртæ нæ садзы. Зианхæссæг æй уый тыххæй хонын. Æнæуый дзы сылгоймæгтæ дæр кусы, нæлгоймæгтæ дæр. Бакастæй махæй фидæрттæдæр зынынц. Æнæуый дæр къаддæр цæмæн хъуамæ уой, дæ хæдзарылæй? Бирæтæ дзы пенсийы уым ацыдысты, уæддæр сæ куыст ныууадзыны фæнд нæма кæнынц. Цалынмæ диплом исай...

Чызг та фæрсæджы каст бакодта йе 'мкбаймæ.

Лæппу бахудт:

- А-а, зонын æй! Типографы экскурсийы уыдыстæм. Æфсæйнагтыл мыхуыр дамгъæтæй фыстой. Уый æнцон куыст куы у.

Чызг ыл уæддæр дызæрдыг кодта, фæлæ лæппу сразы. Гиви йын, мæ хъустыл, дам, æрцыд, цыма сæ ахуыргæнинаæгтæ хъæуы. Абон, дам, æй базондзынæн, кæд сæм ничима фæраздæр уыдаид, ныфс ын æвæрдта.

Æхсар батыхст: уызæнис ма йын куыст ссарыны дыккаг ахæм фадат? Сæ горæты куыстуæттæ дæр афтæ бирæ нæй. Чи у йæ мæтгæнæг? Уым та... Сихорæй-изæрмæдæхи цæттæ кæн лекцитæм. Изæры æхсæз сахатæй дыууадæсмæ бакус æмæ дæ хæдзармæ афардæг у. йæ чингуытæ радта Дзерассæмæ. Араст Гивиимæ.

Гиниты райдзаст, уæрæх кусæн хатæны дуарæй куы бакаст, уæд сын йæхимидæг бабæллыд сæ амондмæ. Бад æмæ дæхицæн уацтæ фысс. (Афтæ йæм фæкаст, цыма Гивийы уац ныффыссыны тыххæй ахъуыды кæнын дæр нæ фæхъæуы. Сбад æмæ фысс.). Кæд дæ исчи бахъæуа, уæд дæ разы телефоны хæтæл сис, адзур... Цæмæннæ худа æппынаæдзух йæ мидбылты?

Ныр дæр æм афтæ фæкаст: Гиви сисдæнис телефоны хæтæл, цыдæр нымæцтæ æрзилдæн, акæндзæнис хъал æмæ худæг ныхæстæ, стæй зæгъдæн:

- «Мæнæ дæм иу лæппуы фервитын. Æркас ын йæ хъуыддагмæ. Æнæмæнг æй куыд айсай куыстмæ».

Фæлæ Гиви нæ тагъд кодта. Раласта йæ пальто. Иæ сæрыхъуынтæ фæфаста бæстон. Удисæг адæймагæн дзырды бар нæ ратдæнис, ныр йæ дзыхæй хъыпп-сыпп нал хауы. Ноджы Æхсары фæуагъта иунæгæй:

- Ды уал деттæ мæ бынаты абад, - æмæ ахызт æддæмæ.

- «Æвæццагæн æй ницы ныфс ис?» - бакатай кодта лæппу.

Фæлæ Гиви уайтагъд фæстæмæ фæзылд.

- Цом-ма, ныр типографы директормæ бауайæм, - æмæ ацыдысты.

Редакцияе типографы 'хсæн кæд уыдис иунæг дуар. Дуарæй бахиз æмæ типографы къæлидоры араст у. Гиви ахызт разæй. Директормæ дæр фыццаг уый бацыд. Лæппумæ фездæхт мидбылхудгæ, йæ цæст æм æрныкъуылдта.

Лæппу базыдта, йæ хъул сах бады. Æмæ нæ фæрæдыд. Гивийæн ма бузныджы охыл цы хуыздæр ныхас загътаид, уый нал зыдта. Уæддæр

институтмæ йæхи аппæрста цингæнгæ, Дзерассæйы зæрдæ барухс кæнынмæ. Уадз, тагъддæр базонæд, ныр сын мæгуырæй тас нал у. Ныр сын æцæгæй уыдзæнис алцы дæр. Кæд ма Гивийы хорздзинад бафидын бауа йæ бон, уæд никæй раз уыдзысты хæсджын. Искæй цæстытæм æххуысæнхъæл кæсгæйæ нæ тондзысты сæ бонтæ. Стæй бон дæуы æмæ фарн хæссы йемæ.

Раст фыццаг лекцийы æрдæг фæцис. Дзерассæ лæууыд сæ аудиторийы раз. Æнхъæлмæ каст йе 'мкбаймæ: цы зæрдæимæ йæм æрбаздæхдзæнис? Куы йæ ауыдта, уæд рацæйцыд йæ размæ.

Ауыдта йæ Ацырухс дæр. Дзерассæйы фыдæнæн лæппумæ, мидбылхудгæ, фæраздæр уый. Йæ пальтойы æфцæгготы бын амбæхстысты йæ цымгъуыз маникюр ныхтæ. Хæрдмæ йæм кæны лæгъстæгæнæджы каст:

- Æхсар... Мæ контролон куыст мын фыссыс æви нæ?

Лæппуйы фæндыд, цæхгæр «нæ» йын куы зæгъид. Уадз æмæ йæ зæрдæ аскъуыйа. Уадз æмæ уый дæр амаст кæна!

Фæлæ йæм чызджы сау нæмыггъуыз цæстытæ æгæр къæйных каст кодтой, æгæр лæгъстиаджы æнгæс сын уыд.

Æхсары уарзæгой зæрдæйы уымæн нæ бафæндыд сæ бафхæрын. Дзерассæ йæм, сабийау, цингæнгæ куыд рацæйуад, стæй Ацырухс куы фæцис йæ разæй, уæд йæ цæсгом куыд амбæрзта йе 'рмттæй, куыд фæзылд фæстæмæ, уый дæр ауыдта лæппу. Æмæ батагъд кодта дзуапшыл:

- Хорз, хорз. Фæстæдæр.

Æмæ фæцæуæг Дзерассæмæ. Лæмæгъзæрдæ Дзерассæмæ. Баййæфта йæ. Йæ цин чысыл раздæрау йæ зæрдæйы дыууæрдæм нал цæллахъ кодта. Уæддæр ын æй аппæлыд:

- Тæккæ абон райдайдзынæн кусын.

Фæлæ йæ чызг нæ фехъуыста.

- Ныффыстон куырдиат. Мæхи цур ыл бафыста бардзырд.

- Уыцы... хъуг та дын цы дæллагхъуыр-уæллагхъуыр кæны?!

Йæ ныхас æгæр дæрзæг у, уый йæхæдæг дæр фæхатыд. Уæддæр ыл фæсмон нæ фæкодта.

Лæппуйæн уæдмæ Ацырухсы кой никуы скодта. Æхсар уый тыххæй фæтыхст. Цы дзуапп ын радтаид, уый нæ зыдта. Ныссырх. Æрæджиау ма йын æмбарын кодта, уый цыма уынгæ дæр нæ кæны, афтæ куыд æвдиса йæхи; æрмæстдæр Дзерассæйы, иунæг Дзерассæйы кæй уарзы. А-дунейыл ын æндæр кæй ничи ис. Фæлæ рызт йæ хъæлæс. Йæ ныхас ныссуйтæ. Йæ хъуыдытæ сæ кæрæдзийы уæлæ итувæрдæй нæ бадтысты æмæ чызджы зæрдæ нæ цавтой. Ноджы Ацырухс йæхи скодта рудзынджы цур лæууæг. Ныццафта сæ йæ цæстытæ. Уыдта, сæ мыды къусы къæм кæй бады, æмæ худт йæ мидбылты. Лæппу ноджы куыд тыхстис уымæй! Акастис-иу æм зулмæ. Æмæ йæм нал фæлæууыд Дзерассæ:

- Раст зæгъ: уарзыс ма йæ æви нæ?

- Нæ! Мæнæн дæуæй дарддæр ничи ис.

Æмæ та фæсырх лæппу.

- Кæд де 'ннæ ныхæстæ дæр афтæ сты, - чызг та йæ бурдзалыг, хъуымбыл бецыкк райдыдта адау-адау кæнын. - Уарзтæн рохгæнæн нæй, - æмæ фæцæуæг.

Лæппу баззад лæугæйæ. Каст Дзерассæмæ, йæхи Дзерæйы хауд уæнгтæм æмæ змæлыд йæ зæрдæ. Нырмæ дæр тарст, оу, куыд тарст йæ амондæн, куыд æм къæпп кодта йæ зæрдæ: йæ хъуыддæгтæ, сойы сæрстау, æгæр лæгъз цыдысты. Хъæуты та афтæ фæдзурынц: «Хæрд кæм ис, уырдыг дæр уым агур».

Йæ хъуыдыйæ ныррызт йæ зæрдæ æмæ йæхи аппæрста аудиторимæ.

20

Æ«хсар йæ зæрдæйы фидарæй нæ аскъуыддзаг кодта, Ацырухсы контролон куыст ныффысдзæнис æви нæ. Нæ йæ фæндыд ууыл хъуыды кæнын. Бадт æмæ каст лектормæ. Бæрзонд, саудзалыг, нардгомау профессор аудиторийы иу къуымæй иннæмæ цыд сабыр, фæлæ фидар къахдзæфтæй. Дзырдта аланты-ирæтты рагфыдæлты историйы тыххæй; сæ хъомысджын, нæргæ бæстæ сæфтмæ куыд æрцыд. Æмæ йæ фæндыд уымæ хъусын. Лæппуйы. Иæ зæрдæ та-иу æй æвæндонæй ахаста Ацырухсмæ, Ацырухсæй -

контролон куыстмæ. Йæ хъуыдыйыл бахæцыд хуыссæг, зивæг кодта базмæлынмæ. Иунæг фарст йæ бон нæ уыд аскъуыддзаг кæнын: йæ контролон куыст ын куы сараза æмæ чызг афтæ куы зæгъа, нырма дæр мæ дзырды сæрты ахизынхъом нæу; ма йын æй сараз æмæ - йæ маст мæ исы, куы ахъуыды кæна чызг, уымæй дæр æдас нæ уыд лæппу. Æниу, йæ зæрдæйы арфы хатыд «тас» йæхæдæг кæй мысыд, йæхи раз йæ цæс-гом сыгъдæг кæнынæн, фæлæ йæ куыннаæ фæндыд ууыл хъуыды кæнын!..

Æмæ та-иу йæ сæрæй асырдта, Ацырухсы номимæ дзы цы зæгъинаæгтæ фæтæпп-фестъæлд кодтой, уыдон иууылдæр. Фæлæ-иу хатт иуæй-иу хъуыды лæджы сæрмæ цæугæ дæр куынаæ æркæнид. Сæрæй йæ аппаратзы-нæ æмæ, цыма никуы æмæ ницы, фæстæмæ йæм зæрдæ-йы дуарыл æнхъæлмæ кæс. Æхсарæн дæр та-иу йæ тап-пызардæй сырд хъуыдытæм йæ зæрдæ уымæн фæкъæпп кодта. Æмæ сæ йæ зонд æрцахста, кæйдæр та йæ машинæ бензины фыдæй ауæй кæнын кæй нæ бафæнддзæнис. Ацырухсы бæсты коитролон куысты номыл истытæ ныцъæррæмыхстытæ кæндзæн...

Лæппуйы æрфгуытæ фæтар сты. Нæ йæ фæндыд, чызг уымæй дарддæр искæмæй æххуыс ракура, йæ къух ын саразын æндæр искæмæ æрхауа...

Æмæ аскъуыддзаг кодта: йæ доклад фæцыбыртæ 'Кæндзæнис, кæмдæрты йæ чысыл фæивдзæн, афтæмæй йын æй ныссадздзæнис йæ къухы.

Уыцы хъуыды фæцыд йæ зæрдæмæ. Фæлæ йæ «фæцыбыртæ» æмæ «фæивын» афтæ «чысыл» дæр нæ рауадысты. Фæслекциты бадт дыккаг бон дæр æмæ йæ «цыбыртæ» кодта, фыста йæ æндæр тетрадмæ. Арæхстгай. Рæсугъд къухфыстæй.

Дзерассæ йæм фыццаг бон ницы сдзырдта.

Дыккаг бон нал баурæдта йæхи:

- Æз æй куы зонын, цы фыссыс, - æмæ ныуулаæфыд къæхты бынай.
- «Æфхæрдты Хæсанæ»-йы тыххæй мæ доклад æмпъузæнтæ кæнын, - лæппу фестæлфыд дзырд «зонын»-мæ, фæлæ фæцарæхст дзуапп радтынмæ.
- Зонадон куыстытæ уарзынц, ног æмæ сыл ногæй дæ цæст куы хæссай.
- Кæмдæрты мæ хъуыдытыл мæхæдæг дæр нал дæн разы.

- Ды сә, чизоны, ныббыхсис, фәлә сыл уый куынна сразы уа!..

- Чи?

- Гәды әмә мыстәй цы хъазәм? Әппәт дәр бәлвырд зонын. Хъыг мын, мәнәй сусәг мимә кәй хъавыс, уый у.

Ләппу ныууагъта йә фыссын. Нә йә фәндыд, Ацырухсимә ма сә кәрәдзийән садам дәр фәдәттынц, чызг уый дәр зыдтаид. Нә йә фәндыд, йәхи әнәхъуаджы мастәй әфхәрдтаид. Нә йә фәндыд... Әмә йә цәсгомы хуыз акодта цалдәр ивды. Рацыд йә зәрдәйы ныхмә. Архайы тыххудт бакәныныл. Куыд әй фәндыд, йә мидбылхудт йә цәсгомыл куы уыләнтә кодтаид, йәхи сраст кәнынән, әфсон ссарынән фылдәр рәстәг куы рамбулид.

- Дзерассә... - сыстад әм. Хъавыд әй әрбахъәбыс кәпынмә. Чызг баләууыд астәу цәджындзы аууон. Йә узал фарсмә йын нылхъывта йә уадул. Йә сагъәсбадт цәстытә ләппуйы барстой, зивәггәнгә. Ныххауд йә хъәләс.

- Дзерассә... Чи дын әй загъта?

- Адәмәй ницы бамбәхсдзынә, Әхсар.

- Дзерассә...

- Зонын әй, Әхсар... Уарзтай йә. Уарзыс әй. Уарзт нә мәлы. Фәлидзән дзы никуыдәм ис.

- Дзерассә...

- Мәныл исчи ингәны кәй куы ныффәлдаха... уәддәр дә не стондзәнис мә зәрдәйә. Мә бон нә бауыдзән дәу ферох кәнын. Ды дәр...

Чызгән йә цәссыгтә әрләсән кодтой йә уадултыл. Әхгәдтон йын йә хъуыр. Хуыдуг әй кодтой. Фәлә сә бауромын нә уыдис ләппуйы бон. йе 'взаг, йәхи цәмәй сраст кодтаид, ууыл нә хәст кодта. Йә комы йын уымән ныббәзджын.

- Дзерассә... - йә гагуытә әфсәрмы рауай-бауай кодтой йә цәстыты къуырфыты. Йә дзыппытә фырадәргәй асгәрста. Нә йәм разынд тамако дәр. Ууыл бынтои адымст йә зәрдә. Мәстәй. Иәхимә. Йә тамакотә. Иу

дымд кәй акәны, стәй та горәты уынгты магазинәй-магазинмә тамако агур кәй фәцәуы, уый тыххәй. Фырмәстәй йә ризгә әнгуылдзтә фәхәст сты әрдәгфыст контролен куыстыл. Цыма йын әппәт дәр уый аххос уыд, - акодта йә лыстәг скъуыдтә.

- Дзерассә... Бамбар мә. Искуы цы уыд, уый мә хъуыдыйы кәрон дәр нал ис. Ныххатыд мәм. Ләгъстә мын кодта...

- Әмбарын дә, Әхсар. Дәхи дәр нә фәнды, фәлә әдәймагән иунаг зәрдәйә уәлдай нәй. Скъуынгә йә не скәндзынә, нә йә аппаратзынә...

- Дзерасс...

- Әхсар, азым дәм не 'ппарын...

Кәрәдзи әмбәрстой. Кәрәдзийыл әууәндгә нә кодтой. Не 'ууәндыдысты сә дзырдты рәстдзинадыл дәр. Тыхсгә уымән кодтой. Дыууә уарзәгой улы сә кәрәдзимә нәмттәй куы фәдзурынц, уәд сә зәрдәты уарзты кәәм кәй нә вәййы, уый та зонгә нәма кодтой. Әмә чызг ставд цәссыгәй куыдта, ләппу - зәрдәйә.

Стәй кәәлидорәй әрбайхъуыст Тамарәйы сәпп- сәпп.

- Дзерассә! - әрбахъәр кодта кәәбицы гом дуарәй. - Дә мад дәм әрцыд!

Әвзонг әмкәйттә азадысты цавддуртәй. Нә сә фәндыд, сә уыцы зәрдәйыуаг сын исчи сә цәсгәмттыл бакаса, фәлә сын сәхи бамбәхсән дәр нал уыдис. Чызг йә дыууә уәлармәй сур кодта йә цәссыгтә.. Ләппу, зивәгтәнгә, ахызт уазәджы размә.

Мады әрмтты - дыууә хызыны. Кәәбицы дуарыл ләууыд сәркбуләй. Йә чызгыл атыхст, кәнгә мидбылхудтимә. Йә бакаст, цыма сә әфсәрмы кодта, ахәм уыд әмә Дзерассә фәхатыд, йә зәрдәйы та сәм цыдәр әмбәхст сагъәс әрхаста. Уый йын бәтты йә уәнгтә. Йә разәй йә тыхыскъәрәгау уый әрбакодта. Әмә уыцы әмбәхст сагъәсәй йәхи рыст уд дәр ныдздынәзта развәлгъау. Фәдис та йә йә цәссыгтә феуәгъд кәныны бон. Згъәлста сә йә мады риуйл. Нал әнцад йә хәкбуырццәй.

Әхсар тыхст. Нә йә фәндыд, мад сын базона сә масты сәр, әмә рафт-бафт кодта. Хъавыд чызджы әрсабыр кәнынмә:

- Цæй, хорз у. Цæй, мауал ку. Цæй, фаг у...

Фæлæ чызгмæ фаг нæма каст. Йе уæхсчытæ нал æнцадысты сæ фесхъиу-фесхъиуæй. Æмæ лæппуйæн æрдæгфыст тетрады скъуыдтæ фесты йæхи дуармæ айсыны хос. Ахаста сæ бырондоны ныккалынмæ.

Зымæгон узал дымгæ йæ атыхта йæ хъæбысы. Ахъазыд ын йæ бецыккæй. Ныллæст æфцæгготæй буары 'хсæн. Æмæ фæирд лæппуйы хъуыды. Йæхи баппæрста фæстæмæ: чызг ын мацы зæгъæд, сæхи адæмы цæсты ма бафтауæнт.

Дзерассæ фенцад йæ хæкъуырццæй, фæлæ мад нæма æрбадт. Йæ чызджы æрбахъæбыс кодта, афтæмæй лæууыд къæсæргæрон. Йæ цæстæнгас хаста къуымты. Сæ цард сын барста иу бакастæй.

- Лæугæ дæмæн кæнут? Сбад, - батыхст сияхс.

- Цы мын у, цы, мæ хур.

- Уæддæр æрбадт. Æд пальто. Бандоны кæрон. Фæстæмæ тагъд кæныны нысанæн.

- Цытæ кæныс, гыцци? Дæ пальто ралас.

- Гъа, уæд та. Уымæ мæ не 'вдæлд, - æмæ йæ раласта.

Чызг хæринаг ацæттæ кæныны тыххæй къæбицæй уатмæ рауай-бауайæн бахъуыд. Феуæгъд йе уæнгты баст дæр. Уæддæр йæ зæрдæ лæууыд тыппыраей. Йæ цæссыгтæ йын ницы уадиссаг фæрог кодтой йæ маст.

Æхсар бадт мардмæ бадæгау. Каст йæ размæ. йæ хæстæгимæ цæуыл ныхас кодтаид, уый нæ зыдта æмæ тыхст йæхимидæг. Йæ цæстæнгас андæдз-андæдз кодта сахатыл. Фæндыдис æй, рæстæг тагъддæр куы ахъуыдты уайд, куы аирвæзид йæ куыстмæ, уæлдайдæр, хатыд, мад дзы æфсæрмы кæны, цæуылдæр тыхсы, уый дæр. Æнæмæнг æй цыдæр зæгъын фæнды æмæ йæм йæ ныфссастæй йæ хъуыды сæппарыны хъару нал ис. Афтæмæй йын æнæзæгъгæ та нæ уыд. Сæхицæй уыцы дзырдæй рацыд. Æмæ къæбæрхæрдыл йæхи фæныфсджын кодта:

- Уыцы лæг хыл кæны...

- Хæдзармæ дæмæннæ баздæхтыстут?

Фæлæ Æхсар байгомьгау.

Æмæ йын чызг бамбæрста йæ хъуыды. Нал фæлæууыд йæ мадмæ:

- Гытти, æндæр истытæ дзур. Цына æрцауа, уый кой ма цæмæн хъæуы?

- Хъуамæ уый дæр бамбарат, мæ хур. Уый хисдæр у.

Нырма йæ никуы бамбæрстон. Ныр дæр мæ ницы ныфс ис.

Ныр та ус байгомьг. Сынтæгмæ-иу йæ пальтойыл андæгъд йæ цæст. Ацауын æй фæндыд, фæлæ ма йæ цыдæр урадта. Йæ цæсгомь ивæнтæй йыл зынд. Æмæ та йæм разынд йæ зæгъыны хъару:

- Æнæбздæхгæ, дам, сын нæй. Ардыгæй йæм барвыстой... Кæнæ, дам, дзы цæргæ æркæнут, кæнæ, дам, уын æй исæм.

- Куыд?

Мæ тæригъæд фæхæссæд. Йе ‘хцайы капеччытæ йыл ныккалдта. Æнæзакъонæй арæзт фатер ын æй хонынц.

Æхсарæн ма цы бамбарын хъуыд, цæмæн сыл фæзæрдейæ, фæстæмæ сæ тыхæй цæмæн хсны. Рамæсты. Фæлæ, цы загътаид, цы дзуаппæй йæ арвыстаид, уый нæ зыдта. Æркаст та йæ сахатмæ. Нырма йын абадын æмбæлд. Уыдис ма йын уый рæстæг. Уæддæр фестад.

- Мæнæн бахатыр кæнут. Æз куыстмæ ацыдтæн.

- Уадз, мад æмæ чызг сæхæдæг ауынаффæ кæнæнт.

Æнæуый сæ зæгъинагтæ æргомдæрæй фæдзурдзысты.

Ус та дис бакодта. Нæ баууæндыд йæ хъустыл.

- Институтмæ?

- Куыстмæ.

Лæппуйы нæ фæндыд дзурын. йæ зæрдæйы æгæр стыр маст райдыдта тымбыл кæнын, æмæ йын йе ‘фсæртæ андæгъта кæрæдзийыл.

Мад æм каст æнæдзургайæ, стæй та базмæлыдысты йæ былтæ:

- Æмæ... Уыцы лæгæн цы зæгъон? Йæ фатер ын байстой, зæгъгæ, уæд йæхи дæр амардзæнис.

Лæппу скодта йæ пальто.

Зын ын йæ райсын уыд. Ныр... йæ цæттæ фæллоу фердæхыны фыдæй чи аппара, ахæм нæ зыны. Хорзæй уал баззайут, - лæппуйы нæ фæндыд ахæм æвзагæй дзурын, фæлæ йæ нал фарста йæ маст - кæй куыд фæнды, афтæ сын йæхи пайдайæн цæмæн хъуамæ хъаза сæ хъысмæтæй (?) - æмæ ацыд.

Усы ма фæндыд цыдæр зæгъын, фæлæ лæппуйæн уæз- зау кодта йæ хъуыды. Йæ ног хæстæгимæ лæууын дæр æй уымæн нал бафæндыд.

Йæ дзыппытæ та асгæрста цæугæ-цæуын; тамако йæм нал ис, ууыл баууæндын дæр æй нæ фæндыд. Лыстæг æхца дзы ссардта. Тамакойы аргъ. Йæ фæндаг акодта магазиныл.

Тамако уæйгæнæг, ныллæггомау, нарст чызг иунæг уыд. Лæппуйы ныфс бацыд, сигареттæ дзы райсдзæнис, йе 'мбæхст чыссæйæ йын сæ слаздзæнис. Чызг. Йæ цæст куы никæмæй фæхизы, уæд ын ацаразы йæ къух. Лæппуйæн. Бахуды йæм йæ мидбылты.

- Сигаретты пачкæ дæм искуы æмбæхст уыдзæнис?

- Салам, - чызг цыма уый æрбацыдмæ æнхъæлмæ каст, хур ыл ракаст.

Лæппуйы та салам раттын дæр байрох. Фæтыхст:

- Салам, салам.

- Цæуылдæр тыхсыс?

- Сигареттæ мæ хъæуы.

- Папирос хурхы сæртæ хæссы, нæ?

- Кæд дæм сигареттæ нæй, уæд æндæр гæнæн ды ис?

- Дæуæн!.. - худы чызг. Тæрхы бынæй систра йæ сумкæ.

Æрмæст мæнæн?

- Æрмæст дæуæн! - йæ къух ын аивæй, куыд ничи нæ фена, фæцафта йæ дзыппы.

- Лæппу ауыдта, сырх пачкæ уыд - «Люкс». Йæхæдæг фасырх:

- Кæдмæ сæ сусæгæй æлхæндзыстæм?

- Æрвылбон куынае уа, уæд дæ куыд фæнды?

- Æхсар сахуыр, цæмæй дын сусæгæй дæ кьух саразой, уый тыххæй уæлдай фидыи хъæуы. Уый фаг скомдзысты йæ лыстæджытæ. Нымайы сæ. Чызг ын йæ кьух ацахста тæрхы сæрты:

- Нæ хъæуы!..

- Уый та куыд?!

- Афтæ.

- Уæд æй уадз.

- Мæ мад амæлæд, кæд æй сæрмагонд дæу тыххæй нæ нывæрдтон, - чызгæн нæ сæфы йæ мидбылхудт. Нæдæр къæмдзæстыг кæны. - Куыддæр нæм сигареттæ фæзыны, афтæ сæ сывæллæттæ дæр хызынгай аскъæфынц. Дæуæй дарддæр ме 'дзухон æлхæнджытæй иунæг пачкæ ничи фæисы.

Æхсар хатыд, уыцы йе 'мцъахъхъæн рæсугъд чызг æм цыдæр хионы зæрдæ дардта. Уæддæр æм афтæ æргом дзырд никуы уыд. Чизоны, сæ цуры кæй ничи уыд, уый тыххæй? Фæлæ йын дзуапп раттынмæ не сарæхст.

- Уыцы пачкæ дæуæн нывæрдтон, уый дæ кæд нæ уырны, уæд æрбахиз мидаемæ, дæхи цæстæй фен...

- Ныр мæ не 'вдæлы, - бахудт лæппу. - Куыстмæ цæуын, - ныры хуызæн сыгъдæг, æргомзæрдæ йæм никуы фæкаст. Нырма йын афтæ бæстон никуы бакаст йæ худгæ цæстытæм. Æууæнчы цырагътæ йын сæ судзы.

- Ахуыр кæныс æви кусгæ? Иууыл дæ чингуытимæ куы уынын.

Куы базыдта, ахуыр дæр кæны æмæ кусгæ дæр, уæд ын фæтæригъæд кодта, де знаджы уд хæрынмæ æрхъавыдтæ, зæгъгæ. Бинонтæ дæр ма йын ис, уый куы бамбæрста, уæд фенкъард:

- Хæдзар дарынаен бирæ цыдæргæ хъæуы.

- Цæмæй йæ зоныс?

Лæг, дам, мын уыд. Афтæ æвзонгæй. Нæ «характертæ», дам, кæрæдзийæн нывгонд нæ фесты. Ныр, дам, мæ цардæй нæ хъаст кæнын.

Тамако æлхæнджытæ ма йæм фæзынд. Æхсармæ аив нал фæкаст, искай цур ахæм хабæрттыл ныхас кæнын, уымæй дæр æнæзонгæ сылгоймагимæ. Стæй нырма йæ зæрдæ сусæг сагъæсæй йедзаг уыд. Хæрзизæр ын загъта.

Ацыд. Фæлæ хатыд, чызг кæсы йæ фæстæ - йæ цæстæнгас йæ къæхтыл тыхсы, синагау.

21

Æхсары йæ куыст ныууадзын нæма фæндыд.

Фыдцаг бонты-иу йæ астæу нысхъæл æмраст бадынай. Йæ цæстытæ-иу фæрыстысты линотипы дамгъæтæ агурынай. Уæддæр-иу йæхи басæттыныл не сразы. Тамако адымыны тыххæй-иу йæ куыст нæ ныууагъга. Карк нартхоры нæмгуытæ куы уидза, уыйау-иу æртъæпп-æртъæпп кодта иугай дамгъæтæ. Хатт-иу хæлæггæнгæ йæ цæстæнгас ахаста йæ алыварс фæлтæрд кусджытыл. Бирæтæ дзы æвзарианæг æрмæгæй дарддæр кæсгæ дæр никадæмуал кæнынц. Се 'нгуылдзтæ сыллынджытæ сисынц иу дамгъæйæ иннæмæ.

Лæппу дæр-иу сæ афæзмьдта. Иу дзырды дамгъæтæ-иу æнæкæсгæйæ кæрæдзийы фæдыл раст равæрын никуы бацис йæ бон. Ногæй æвзарианæг та-иу ын фесты. Фæлæ стæй фæцалх. Куысты фæстæ йæхи афтæ фæллад дæр нал хатыд. Дамгъæтæй чи кæцы бынаты ис, уый йæ хъуыдыйы баззад æмæ фæрогдæр йæ 'нгуылдзты змæлд, Институты филологон факультеты кæй ахуыр кодта, уый та йын куыд феххуыс!.. Алы дзырдмæ йæ, зæгъгæ, куыд фысгæ у, уый тыххæй фæкæс-фæкæс кæнын нæ хъуыд. Иу æркастæн-иу зæрдыл бадардта æнæхъæн хъуыдыуат. Йæ растфыссынад та-иу ын йæхæдæг зыдта. Цехы хисдæр дзы уымæн æппæлыд:

- Дæ равзæрст æрмæджы уый бæрц барасткæнинаг ницыуал вæййы. Куыстыл кæд афтæ зæрдейæ уай, уæд тагъд фæлтæрд кусджытæй дæр бирæты разæй фæуыдзынæ.

Æмæ йæ нырма йæ куыст ныууадзын нæ фæндыд.

Уый тыххæй нæ, «фæлтæрд кусджытæй дæр бирæты разæй» фæуа. Йæ тæккæ кусынмæ бахæцца, куысты фæудмæ дæр нæма дзæвгар рæстæг хъуыд, афтæ сын цинк нал сфаг.

Кусджытæй уый бирæтæн уыдис æхсызгон: «Иу хатт мæ бинонты бадгæйæ ныййафон.»

- Уæдæ та нæ дзул лæвæрд фæци, нæ? - худт æм йе 'мкусæг, æвзонг чызг Беллæ.

Æхсар ыл нæ бацин кодта. Йæ дарæс, зивæггæнге, раивта. Типографы дуаргæсæн хæрзæхсæв загъта æмæ уæззау дуар ассыдта йæ фæдыл.

Асфальт сур уыд. Уалдзыгон комулæфт зымæгæн йæхи райдыдта æлдар кæнын, æмæ адæймаджы уæнгтæ узалы нал æмпылдысты. Лæппу уæддæр схæцыд йæ пальтойы æфцæгготыл. Фæлæзæрдгонд ын æмæ йæ фембæхсы æлдагон цæстæй. Бирæтæ йын æй йемæ иыхасгæнгæ, ома, йæхигъæдæй йын сысчыл, æрфæлдахынц фæстæмæ. Æхсар чысыл куы фæиуварс вæййы, уæд та йæ сфæлдахы. Йæ лæзæрд ын фембæхсы.

- Къупп, къупп... - цыд йæ къахдзæфтæ нымайæгау.

Кæд дарддæр йæ хъуыддæгтæ афтæ ацауой, уæд царды бæндæны иу кæроныл фæхæст. Нал æй суадздæнис. Йæ ахуыр, чизоны, чысыл фæстæмæ алаууа... Фæлæ цæмаен хъуамæ алаууа? Иу уысм дæр дзæгъæлы куына сафа... Кæд бафæразид.

- Куыд сæргуыбырæй цæуыс?

Зонгæ хъæлæс, сылгоймаджы хъæлæс. Йæ фæсхъусаей дзурагау æм фехъуыст. Фæкаст æм. Уынджы дыдзы рухсмæ йæм худынц магазины кусæг ныллаг, рæсугъд чызджы дыууæ цæсты. Кæд цыд йæ фæстæ.

- Де зæр хорз!

- Кæй изæр у, уый хорзæх дæ уæд.

Чызг хызын айста йæ галиу арммæ. Райста йын йæ къух.

- Цæуыл сагъæсмард де знаг кæны? Фæстейæ дæм кæсын æмæ дæ къæхтæ дæ фæстæ ласыс, къуыдыртау.

- Нæ дæ федтон. Бахатыр кæн.

- Æвæццæгæн дæ расырда де 'мкъай? Хæдзармæ дæ нал хæссы дæ къах.

- Афтæтæ дæр зонут?

- Хуыцау адæмы иугъуызон ма скæнæд, фæлæ нæ ис ахæм «сæраентæ» дæр.

- Ёнæмæнг, дæ лæджы...- лæппуйы нæ фæндыд, йæ риссаг хъæдгомьыл ын фæлæууа, уæддæр йæхи нал басаста, - афтæ фæсырдтай?

Айсæфт чызджы мидбылхудт. Уæддæр нæ фæтыхст: Уæд мын амæлæд! Нырма дæр мæ былтæ нæмын... Ахæмы фæдыл куыд цыдтæн?!

Æмæ йын радзырдта...

Æрдæгæхсæв уыдаид. Сæ сыхæгты чызгимæ телевизормæ кастысты. Дуар чидæр æрбахоста. Ацæргæ, нарстгомау æнæзонгæ. Галстук ыл. Хæрзарæзт. Расыг уыд, уый чызджытæ æвиппайд базыдтой. Уый комкоммæ никамæ бакаст. Ныссæрфта йæ къæхтæ. Бараст мидæмæ. Къафсетты тыхтон сæм радта æмæ æрбадт фынджы уæлхъус.

- Кæм сты фысымтæ? - афарста сæ æрæджиуа, чызджытæ сæ кæрæдзимæ бакæс-бакæсæн куы бахъуыдысты, йæхæдæг та телевизорæй куы афæлмæцыд, уæд.

- Æмæ гъа, - бакодта æфсин. Йæ лæджы хæстæджытæй æнхъæл ын уыд.

- Нæхæдæг фысымтæ не стæм? - сыхæгты чызг уæндондæр разынд, йæ фарстæн ын фарстæй радта дзуапп, æмæ уазæг бахудт.

- Уæдæ мæм фæрсæджы кæстытыл цы схæцыдыстут? Афтид фынгыл мæ дæмæн бадын кæнут?

Æмæ æфсин ауад къæбицмæ. Фæкастис æм сыхæгты чызг дæр. Уайтагъд фынг айтыгътой. Лæг къæбæры номыл йæ къух ницæмæ фæкодта. Акуывта хæдзарæн. Бафæдзæхста йæ хуыцау æмæ Уастырджийæн. Чызджыты амонды тыххæй ма иу агуывзæ систа æмæ сыстад:

- Куыд касын, афтæмæй нæ фысымтæ сæ хæдзармæ цæуынвæнд нал кæнынц, фæлæ мæнæн ныххатыр кæнут.

- Къупп, къупп, къупп! - дуар та чидæр æрба- хоста.

Æфсин æм ауад. Йæ 'мкъайы æрбацыд ын æхсызгон уыдис.

- Уазæг нæм, - аппæлыд ын.

- Чи у?

- Нæ йæ зоньн.

Лæг дæр æй нæ базыдта. Уæддæр ын йæ къух райста.

Æрбад. Фæйна баназæм, - æфсонæн æм бахатыд.

- Æз æгæр фæдæн. Уæхæдæг аназут... - æнæзонгæ нал ныллæууыд. Ацыд.

Уый ацыд, фæлæ лæг нал æрсабыр. Хæдзары хицау. Ныккомкоммæ йе 'мкъаймæ:

- Чи у, кæцæй йæ æрбаластай?

Ницы йын зонын. Никуы йæ федтон, - стыхст чызг. - Дуар æрбахоста... - æмæ йын радзырдта, æнæзонгæ сæм куыд æрбацыд, уый.

Сыхæгты чызг дæр ын йæ рæстдзинады тыххæй сомытæ кодта, ард хордта. Нæ йæм байхъуыста. - Ныры сылгоймæгты хъуыддæгтæ ды мæнæн ма амон! - ныллыг кодта лæг.

Æмæ йе 'мкъаймæ сæ кæрæдзимæ бавнæлдтой дæндагæй. Лæг усæй дзæвгар хисдæр уыд æмæ йыл æнæууæнк кæнын райдыдта. Уынджы рацæуынц, исчи сæм зулмæ дæр фæкаст, уæд та-иу сын загъдмæ асайдта.

Иу хатт та уынджы, сусæг-æргом кæрæдзи хæргæ, фæцæйцыдысты. Чызг дзыхълæуд фæкодта. Ныккомкоммæ, сæ ныхмæ цы лæппу-лæг æрбацæйцыд, уымæ, стæй балæууыд, йæ размæ:

- Бахатыр кæн, хорз лæг, зонын мæ?

Лæг фæтыхст. Баззадис æм кæсгæйæ.

- Æмæ гъа... Нæ дæ хъуыды кæнын.

- Хуыздæр мæм æрбакæс.

- Мæ зæрдыл нæ лæууыс... - стыхст лæг. Кæны ма тыххудт.

- Мæнæ уый дæр нæ зонын? - ныр та йæ лæгмæ ацамыдта.

Æнæзонгæ та иудзæвгар ницы сдзырдта. Лæджы йæ тар æрфгуытæй йæ рыг дзабыртæм цалдæр хатты абарста цæстæнгасæй. Стæй:

- Нæ горæты адæймаг алкæй дæр цыма хуызæй зоны, фæлæ йæ нæ хъуыды кæнын.

- Ног Цæрæнуаты дæр никуы уыдтæ? - нæ сæтты чызг.

- Ног Цæрæнуаты? - дзурын фенцондæр æнæзонгæ- йæн. - Уым та куыд никуы хъуамæ уыдаин!

- Æмæ мах къæсæрæй никуы бакастæ?

- Сымахмæ та мæ цы хъуыддаг уыд? Нæ уæ зонин...

Чызг ын радзырдта хъуыддаг. Ныр, дам, мæ уæдæй нырма мæнæ мæ лæг хурхæй мары. Æмæ æнæзонгæ дыууæ къухæй февнæлдта йæ сæрма. Уым, дам, мæ хæстæджытæ цæрынц. Нозтджынай, дам, сæм уыдтæн. Сæхæдæг хæдзары нæ уыдысты, фæлæ мын сæ уазæг чызджытæ балæггад кодтой. Фырæфсæрмай, цы фæуыдаид, уый нал зыдта... Хатыртæ сæ фæкуырда. Уæ сыхæгты, мæ хæстæджыты, дам, бафæрсут, æз ахæм нæ дæн.

Лæг - «ахæмты» дæр, дам, сæхи дзыхæй дзураенты никуыма федтон.

Уæддæр нæ доны бын нæ рæсуг кодта... - нынкъард чызг.

Лæппу йæхæдæг стыхст: цæмæн ын бацагайдта йæ зæрдæйы хъæдгом. йæ хызын ын райса, уый дæр дзы байрох. Ныр æй æфсон фæцис.

- Ныххатыр кæн. Дæ хызын дæр дын нæ райстон. Æрис-ма йæ.

- Уадз æй. Уæззау нæу.

Фæлæ лæппумæ уæззау фæкаст.

- Афгæтæ уыдысты мæ хъуыддæгтæ!

- Йæ гуыбыны тыххæй уын уæ цард сызмæста.

- Уый ницы сызмæста. Адæймагыл рæдыдтытæй фылдæр цы цæуы.

- Уый уæм куынæ барæдыдаид...

- Уæд, чизоны, фылдæр ацардаиккам иумæ. Уæддæр нæ амонд не сиу уыдаид. Зæрæдтæ æвзонг чызджытыл фæзилынц. Стæй сæхи уыдон аккаг нал фенхъæлынц. Уыдон æндæр цардæй цæрын фæфæнды. Райдайынц сыл æнæууæнк кæнын. Ахæм цардæй цас тагъддæр фервæзай, уый бæрц - хуыздæр.

Æхсарæн йæ зæрдыл æрбалæууыдысты Ацырухс æмæ Гæндил. Йæ дзыхæй дзырд нал хаудта: «Уæдæ, Гæндил дæр Ацырухсыл æнæууæнк кæндзæнис? Уый дæр ын хъуамæ йæ алы къахдзæф бара? Хъуамæ йæ хурхæй мара?»

Чызгæн тæригъæд дæр кодта: «Кæд уый дæр, мыййаг, удхайраг цард кæны?» Йæ къах дæр ыл къуырда: «Цæмæн ын бабæллыд йæ галуантæм, йæ сырх «Жигули»-мæ?»

- Æз ам хъуамæ фæзилон, - æрлæууыд чызг.

- Æххæст дæ ахизын кæнон, - лæппу æркаст хызынмæ, сылгоймагæн æй æгæр уæззау уаргъыл банымадта. - Дард цæрыс?

- Дард куы цæрон, уæд мæ дæ зæрды нæй ахизын кæнын? - чызгæй та айрох сты йæ мæстытæ, бахудт зæрдæбынæй.

Бафæзмыдта йæ лæппу дæр. Худгæ зæрдæ та фæндаджы даргъ нæ хаты. Горæтгæронмæ сæ бирæ нал хъуыд, афтæ чызг æрлæууыд иу ныллæггомау хæдзары дуармæ.

- Æрхæцца стæм. Æххæст нæм мидаемæ дæр саккаг кæн, - бакодта дуар.

- Худинаг у, - батыхст лæппу.

- Æфсæрм дæ иикаемæй ис. Иунæгæй цæрын. Дæ лæггадмæ дæ сигареттæй уæддæр суазæг кæнон.

Æцæг та йæм сигареттæ нал ис. Æмæ бахызт йæ фæстæ. Сæхгæдта кæрты дуар.

Чызг чысыл, талынг бахизæны рухс не ссыгъта. Фæцыд дæгъæлы дзыгъал-мыгъул, дуары хъинць. Чызджы мидаемæ бахызт æмæ рухсы къæппæджы къæрцц баиу сты. Гом дуарæй ракалгæ рухсы тагæй фылдæр нæ хъуыд лæппуйы йæ развæд равзарынаен.

- Рауай, рауай.

Лæппу йæ цæст дуаргæронæй ахаста къуымтыл.

Уат иу адæймагæн æгæр уæрæх дæр ма уыд, фæлæ йæ хæдзарон дзаумæттæн къуындæг хæцыд. Уæддæр сты иывыл æвæрд. Адæймаджы цæст сæ улæфы.

Æхсар базыдта, чызг йæ чындздзон дзаумæттæй фæстæ ницыуал фæуагъта. Рафснайдта сæ йемæ. Ныр сæ йæ цæст рæвдауы.

- Сбад, сбад. Дæ пальто ралас æмæ сбад.

Лæппу къуымты ракаес-бакæсæи бахъуыд. Чызг ын йæ разы авæрдта бандон.

- Бузныг. Бадгæ нæ кæнын, - лæппу тамакойы тыххæй ныххæцыд йе 'взагыл.

Чызг æй уæддæр бамбæрста. Бакодта скъаппы дуар. Иу тæрхæгыл дзы «Люкс»-тæ амад.

- Мæнæ дæ тамакотæ. Алырайсом дæр дзы мæ сумкæйы нывæрын иу. Дæу тыххæй.

Чызджы уадултæ фæсырх сты. Йæхиуыл цыд сайдæй. Дзырдта йæ зæрдæйы сусæг æвæрæнтæ æмæ йæ къæмдзæстыг бауромын нæ уыд йæ бон.

- Дæхæдæг та мæ цы хорз зоныс? - лæппу йын æххæстæй нæ баууæндыд йæ ныхасыл...

- Нæ зонын. Мæ зæрдæйæн. Мæхи ныхмæ цæуын нæу мæ бон, - чызджы худгæ цæстæнгас лæппуйы цæстытæй нал бакуымдта атонын. Йæ уадултæ суагътой цъæх арт. Йæхи йыл баппæрста. Йæ сæр ын авæрдта йæ риуыл.

- Къупп, къупп, къупп! - чидæр ныххоста кæрты хъæдын дуар.

Лæппу æмæ чызг аздадысты сагъдæй. Æрбайхъуыст нæлгоймаджы фæсус хъæлæс:

- Чызг! - æмæ та ныххоста кæрты дуар.

Сау бон мæ баййæфта! - фесхъиудта чызг. - Баба! Ацафон æй цы 'рхаста хъæуæй?

- Ам мæ куы 'рбаййафа... - лæппу фыртыхстæй цы акæна, уый нал зоны.

- Цæхæрадонмæ... - чызг ын йæ хъусы адзырдта сыбар-сыбураей, æмæ йæхæдæг йæ фыды размæ ахызт, лæппу та гуыбыр-гуыбыр цæхæрадоны фæаууон.

- Кæм дæ, кæ? - ацæргæ лæг æд хызын æрбахызт мидаæмæ. - Чысыл раздæр ардыгæй аздæхтæн дæ куыстмæ. Магазин дæр сæхгæдтат.

Ныртæккæ уырдыгæй æрбахæцца дæн. Ахиз мидаæмæ, - чызг батагъд кодта йæ фыдыл, хæдзармæ баирвæза, лæппуйыл йæ цæст ма 'рхæца. Фæлæ дуар нæма рахгæдта, афтæ æнæхъæн уынг ссис куыйты æмбу. Кæмæдæр лæбурдтой. Цыд хъæдын æмбонды къæс-къæс.

- Дæ хуыцаумæ скаес, уый цы у? - æрлæууыд лæг.

- Цуанонтæ кæмæдæр лæбурынц. Ахиз мидаæмæ, уæд та чи у, - чызджы нæ фæндыд, йæ фыд Æхсары федтаид. Йæхи зæрды уыд аивæй йæ фæдыл

ауайын. - Ай диссаг нау, горæты уынгты дзæгъæл цуанонтæй азмæлаен нал ис. Цалынмæ искæй бахæрой, уæдмæ сæм афтæ кæсдзысты.

- Уæд та, æцæг, искæй ныскъуыдтæ кодтой, - лæг авæрдта йæ хызын. Фездæхт фæстæмæ. Чызг - йæ фæдыл. Æмæ уынгты рухсмæ ауыдтой: цæхæрадоны хъæдын æмбонды сæр хуылыдз уасæджы бадт кæны æвзонг лæппу. Фæнды йæ, уынгмæ ныггæпп кæнын, фæлæ ма искуы цуанонтæ баззад(!), цы мыггаг, цы хуызæн дæ дзы хъæуы - тротуар бацахстой, лæппумæ æз ракæнондæр хуызæй æвзидынц се ссыртæ.

- Гъе, гъе! Астæмæ ут, ничиты куыйтæ фæуат! - бавзыста сæм лæг.

- Дудгæ макуы фæбад! Цуанонтæ кæйдæр ссырдтой æмбонды сæрма! - лæппу йæ куыд фехъуса, афтæ йын батæригъæд кодта чызг.

- Лæппуйы дæр æфсон фæцис:

- Уæ цуанонтæ мæ фæцæйхордтой. Ардæм ма сæ тыхæй сирвæзтæн.

Чызг та йыл йæхимидæг худгæ бакодта: «Мæгуыр уа дæ бон, кæд цæмæй фæтарстæ. Кæдæм гæпп кæнынмæ хъавыдтæ æмбонды сæрты?»

- Мидаемæ 'рхиз, мидаемæ! Æддæмæ дæ æнцонтæй нал ауадздзысты.

Фыд нозтджын уыд. Фæндыдис æй йæ парахат зæрдæ равдисын. Нал рауагъта лæппуйы. Бахуыдта йæ мидаемæ. Хъуамæ, дам, дын дæ зæрдæйы тарст æрцæуын кæнон.

- Уый мæ чызг у, - адамыдта йын фысыммæ æмæ лæппу фæсырх.

Уæддæр ын райста йæ къух.

- Æхсар.

- Хъуыдинаæ, - бахудт чызг.

Стæй чызг æрбабаста раздарæн. Разылд къуымты. Æвиппайды сын сæ разы авæрдта фынг. Рæгъ аййæфта рæгъы. Нозтджып лæг басырхуадул æмæ йæ нал фæндыд. фынг æрдæгыл ныуадзын. Ноджы чызг дæр хæцыд йæ фарс æмæ фæсахсæвæртæм рæгъытæ скъæрдтой...

Лæппу фæндагыл фæхатыд, йæ пальтойы дзыппы: йын Хъуыдинаæ сусæгæй кæй нывæрдта сигареттæ, пæрттой. Адджынаен дзы сдымдта.

Фæлæ Дзерассæ, æрвылхаттау, йе 'рцыдмæ лекцитæм цæттæ кæныны æфсон нæ бадт. Схуыссыд. Фынай нæ кодта, фæлæ йæ ракаст йе 'мкбаймæ. Лекцитæй дæр фæллад, æнкъардæй æрцыд. Лæппу йæ цыма нæ хатыд. Ныр æм ныууырдыг:

- Цы кæныс, Дзерассæ? Исты дæ риссы?

- Ницы.

- Истæуыл масты дæ?

- Ницæуыл.

Лæппу йæ удай æнкъардта, чызгæн цыдæр сусæг маст æууилы йæ зæрдæ æмæ йæ æргом нæ зæгъы. Улæфыд къæхты бынай. Йæ игæргъуыз цæстытæ кодтой уайдзæфы каст.

- Цыдæр мæ æмбæхсыс, Дзерæ? - æрбадт сынтæджы хъусыл. Ныггуыбыр æм. Пъатæ йын кодта йæ узал былтæ, йæ фæлурс уадултæ, йæ цæстытæн.

Чызгыл калд йæ нозты тæф. Нæ йæ фæндыд, кæм банызта, уымæй йæ фарстаид. Уæддæр йæхи нæ баурæдта:

- Куысты уын фынгтæ æвæрын райдыдтой?

Лæппуяен йæ цæстытыл ауад Хъуыдинаæ. Хъавыдис ын, æппæт дæр куыд уыд, афтæ радзурынмæ, фæлæ йæ зæрдыл æрбалæууыд, чызг йæ риуыл куыд бахауд, хъæдын æмбонды сæрты куыд фæцæйгæпп кодта, стæй йыл дунейы цуанонтæ куыд ныттымбыл сты, æмæ йе 'взагыл ныххæцыд дæндагæй. Уый бæсты бакодта тыххудт:

- Райдыдтой.

Хуыздæр дзуапп не ссардта æмæ йе 'взонг æмкбайы æнкъараг зæрдæйы ноджыдæр ныппæрста дызæрдыджы къæм. Чызг ын йе 'нахин цæстыты бакаст, цыдæр дзы кæй æмбæхсы, уый. Уыцы маст ын ноджы нылхъывта йæ зæрдæ. Йæ бурдзалыг хъуымбыл бецыкк та адаудта зулмæ. Ницыуал сдзырдта. Ныуулафыд къæхтыбынай. Аздæхт къулаæрдæм.

Лæппу æнхъæл уыд, чызг ын йæ масты сæр йæхæдæг радзурдзæнис фæстæдæр, æмæ ныххуыдта йæ дзых. Фæлæ афтид фынгмæ йæ нозтджын цæстæнгас нындæгъд «Æфхæрдты Хæсанæ»-йы тыххæй йæ докладыл. Бадис

кодта, уырдаем кæцæй æрхауд, зæгъгæ. Цалдæр бонь размæ йæ Ацырухсмæ радта. Хъуамæ йæ йæхæдæг фæцыбыртæ кодтаид, рафыстаид æй курсон куыстæн.

«Ацырухс æй радта Дзерассæмæ? Æмæ мæхæдæг институты куы уыдтæн, мæнмæ кæдæй нырмæ нал хъæцы йæ дæсгом?» - йæ нозтджын сæры фарстытæ кодтой цæвæнтæ.

Баздæхт та Дзерассæмæ:

- Цæмæн дæм радта ацы доклад?

- Мæхи цæсгом, дам, æм нал хъæцы. Æнæуый дæр, дам, мын æгæр лæггад кæны. Арфæтæ дын æрвыста, - Дзерассæ йæм нал ракаст. Ацырухсы дзырдтæ йæ дæндæгты 'хсæнты ракодта тыхлæмæрст.

Лæппуы та куыннæ фæндыд, оу (!), куыд нæ йæ фæндыд, йæ доклад Ацырухсмæ ис, уый Дзерассæйы хъустыл æрцыдаид. Æмæ йын ныр æппæт дæр дзырдта æргом. Æппæт дæр ын дзырдта, куыд уыдис, афтæ - Ацырухс æй кæй нал уагъта, мæ курсон куыст мын ныффыс, зæгъгæ, æмæ дзы кæй нал фæрæзта, фервæзон дзы, зæгъгæ, уый тыххæй йæм кæй радта йæ доклад. Æмæ ныддаргъ йæ ныхас. Йæ расыг хъуыды нæ ахста, йæ фыццаг уарзаны ном, уымæ бастуæвæг алы дзырдæй дæр къуымых карды фындзæй кæй рæхуыста æвзонг усы риссаг зæрдæ. Æмæ ноджы тыхст. Дзырдта. Чызг та куыдта æгомьг хæкъуырццай.

Стæй йæ мидутæхсæны схуыссыд æмæ ныффынай нозтджын лæппу. Дзерассæйæн ма уæддæр фесхъиу-фесхъиу кодтой йе уæхсчытæ, афтæмæй йын лæгъз кодта йæ бецыкк, йæ цæссыг калд, къæйты 'хсæнтæй тæдзæг суадонау.

Сæ сыхаг хатæны Сафиат нæ фынай кодта, ныммæстæг, уидаглыг бæласау, йæ цардыл сагъæс æмæ чызджы тыхст рафт-бафтмæ.

22

Институты æмбырдгæнæн залы студенттæй къухбакæнæн нал уыд. Къултæ фæлыст уыдысты алыгъуызон плакаттæй: «Цы у царды нысан?», «Мадзуратæ - иуварс!», «Дæуæн та цы у дæ царды нысан?..»

Фæскомцæдисон комитет изæрмаæ йæхи рагæй цæттæ кодта, æмæ бацархайдта, студентты зæрдæмæ дæр куыд фæцыдаид, хнсдæртæ дæр дзы райгондæй куыд баззадаиккой. Чидæртæ афтæ дæр дзырдтой, нæ фæскомцæдисы итувæрд секретарь, дам, йæхи аспирантурæмæ цæттæ кæны. Реферат, дам, советон адæймаджы царды нысаны тыххæй фыссы. Хъуамæ, дам, философ суон.

Фæлæ студентты, иу стæмтæй фæстæмæ, уыдæттæ бынтондæр не 'ндавтой. Изæры цы фарстыл дзырдтайккой, уый цыд сæ зæрдæмæ æмæ сæ æндæр койаг нæ уыд. Сæхæдæг - дзурынмондаг, дзуринагтæ - бирæ, æмæ йæм сæхи цæттæ кодтой рагацау...

Дзерассæ æмæ Æхсар дуарæй куы бахызтысты, уæд ныхас уыд йæ цырвыл. Лæппуйы тыххæй чызг дæр байрæджы кодта. Лæппу куыстмæ хъуамæ диспутæй ацыдаид. Дыккаг бонмæ та йæ лекцитæм цæттæ кæнын дæр хъуыд, æмæ йæхиуыл хæцыд фæстæмæ-фæстæмæ.

Сæ цæстæнгас фыццаг андæгъд кафедрæйы цур лæууæг дæргъындзæг чызгыл. Йæ дзыккутæ - лæгъз фаст. Фæстейæ сæ, бæхы къæдзилау, уæгъд быд акодта, стæй сын алдымбыд босæй сæ къубæлттæ фелхъывта.

«Йе 'рчъитæ нырма институты къæсæргæрон сты», - фæдзурынц дзы студенттæ.

Институт фæцис каст, фæлæ йæ нæ бафæндыд йæ бынат аивын. Йæхи сбаста фæскомцæдисимæ. Зондамонæн ныхæстæ дын кæндзæнис...

Дзерассæ йыл акъуырда йæ былтæ.

- Æхсар, ардæм рацыт!

Ацырухс бады рудзынгæрон, хурварс. Тилы сæм йæ къух, хоны сæ йæ цурмæ.

Дзерассæ дзы бынтон федта йе сæфт. Йæ цæсты фæныхсы каконсындзау. Ноджы сыл йæхи тыхныхæст кæны. Ацырухс. Уæлдайдæр, Æхсарыл. Нырмæ дзы дардмæ лыгъд, ныр ын æруарзон. Йæ цæстыты хъулаеттæ йын æвдисдзæнис, йе 'рфгуйтæ йæм къæлæсытæ кæндзæн. Йе схъæл ныхæстыл йæхæдæг фæхуды сæрбаерзондæй.

Дзерассæйæн цы зонин хъæуы, уый цæстмæ фæкæны афтæтæ! Æмæ дзы федта йæ цæсты сындз. Æрмæст йæ коймæ дæр фехæлы йæ зæрдæйы равг. Ныр дæр уымæн фæтар сты йе 'рфгуытæ. Йæ зæрдæ риуы къултыл йæхи ныккодта мæсты æмæ тарст хост. Æхсары къухыл аивæй ахæцыд иннæ къуымырдæм, æнæуый та, цыма Ацырухсыл йæ цæсты зул дæр нæ акъуырдатæ, ахæм хуыз равдисынмæ хъавыд. Йæ тæлфгæ æнгуылдзтæ æмæ йыл туджы разилæг уадултæ рацыдысты сайдæй. Уæддæр йæ фæнд атардта.

- Советон адаймагæн æхсæнады цардамонд, æхсæнады, советон æхсæнады фарнаен кусынай стырдаер амонд цы хъуамæ уа? - дæргъындзæг чызг сарæзта паузæ: хъусынц æм иууылдæр?

- Политикæйæ нæм дзæбæх фæкæс, политикæйæ!

- Зонадон коммунизмы сидтытæ ракаес!

- Дæхæдæг дыууæ дзырды кæрæдзийыл нæ балхынцъ кæнай!

Бирæгъ йæ царм рындзыл нæ уадзы: чызг йæ ныхасæй чысыл куы фæлаууыд, уæд къæбæдатæ, ома, ныр нын рæстæг фæцис, æмæ йын ахгæдтой йæ хъæлæс.

Фæлæ Дзерассæ æмæ Æхсары уыдонмæ хъусынмæ нæма æвдæлд. Гуыбыр-гуыбыр ахызтысты бандæтты 'хсæнты. Сæхицæн ссардтой бынæттæ.

Ацырухс ма сæм фæкодта иу æхсгæ каст. Цыма йæ фыдæх цæстытæй ранхъæвзынмæ хъавыд, цæстыхаутæ йын гæрæнтæ фестæдысты - ризгæ æрæввахс сты сæ кæрæдзимæ. Йæ ком ачъырццæ. Дзерассæмæ.

«Фæлау, дæуæн смæст кæныны фаг мардæй дæр скомдзынæн!» - бартхъирæн æм кодта йæхимидæг.

Мах стæм ног цард, - дæргъындзæг чызг цыма уыцы къæбæдаты хъусгæ дæр нæ фæкодта, дарддæр казны йæ ныхас, - коммунистон цардарæдджытæ. Коммунистон æхсæнад та хъуамæ уа иууыл бæрзонддæр, иууыл размæдзыддæр. Иæ адæм хъуамæ уой хъомылгонд, æппæтфарсон æгъдауæй - цæттæ. Фæлтæртæн уыцы ахуырад радтын та сæйраджы хауы махмæ, фидæны ахуыргæнджытæм, фидæны хъомылгæнджытæм. Уый нæ домæ нæ

Коммунистон парти, уый нæ домь Советон хицауад! Нæ царды сæйраг нысаи дæр хъуамæ уа уый!

Зал ныннæрыд тыхджын къухæмдзæгъдæй. Дæргъындзæг чызг йæ бынаты 'рбадт сæрбæрзондæй, уæддæр ма студенттæ не 'нцайынц сæ фыдæнæн æмдзæгъдæй.

Чидæртæ та дзы сæ ныхасыл фæстæ нал фæхæцыцысты:

- Молодец! Æфондз, хорз æй сахуыр кодтай!

- Раст газеты ныхæстæ!

- Ей, дæу ахуыргæнæгæй чи не 'рвиты, уый дæ тæригъæд фæхæсса!

Фæскомцæдисы секретарь сыстад йæ бынатæй. Йæ гæзæмæ мидбылхудт хъазы йæ цæсгомьл. Фыссæны чъылдымæй къæрцц-къæрцц кæны фынг. Сабыр кæны студентты.

- Ахæм мидбылхудтимæ, гъай-гъайдæр, адæймаджы цæсгомьл иу æнцъылд никуы фæзындзæнис, - Дзерассæйы дзыхæй нырмае иу дзырд не схаудта, ныр, секретармæ кæсгæйæ, нал баурæдта йæхи.

- Уымæн та, æвæццагæн, уый у йæ царды иысан! - иыххудт лæппу дæр.

- Кæй фæнды раныхас кæнын?

Студенттæ иу уысм фæхъус сты. Фыццаг сæ ничима фæныхас кæны. Иннæтæ сын цы ныхасы 'фсон ссарой, уымæ фенхъæлмæ кæсынц, стæй сæ ауадз сæхи бар.

- Кæй ма фæнды?..

Кафедраейы цурмæ фæцæуы иу хæрздаст лæппу. Математиктæй. Йæ тæккæ лæппуйы карма бахызт. Æвæццагæн, институтмæ бахауыныл бирæ ацархайдта. Æхсар æй зоны, йе 'фсæддон хæс дæр ахицæн кодта.

Бараст кодта йæ галстук. Дзургæ ницы ма кæны. Студентты рæвдауы йæ мидбылхудтæй.

- Кастæн уæм æмæ мæ размæ раныхасгæнæгыл тыхджын æмдзæгъдимæ сæмбæлдыстут. Чи йын æцагæй æмдзæгъд кодта, чи... - бахудт та. - Уый æнæмæнг дæр афтæ хъуамæ уа... Дзырд дæр ыл нæй, нæ сæйраг профессуа ахуыргæнæджы, хъомылгæнæджы дæсныад у. Уæдæ, æппæтфарсон

æгъдауæй цæттæ, йæхи хъуыды, йæхи æмбарынад кæмæн уа, ахæм фæлтæр хъуамæ хъомыл кæнæм æви нæ? Коммунизм саразæм æви нæ?

- Ай дæр та Коммунистон партийы историйæ райдыдта!

- Бауадзут-ма йæ!

Æвзонг адæймаг ахуыргæнинаджы бандонæй комкоммæ институтмæ куы акæны йæ фæндаг, царды сурæнтæ куынæ ма бавзары, уæд ныхасфæразондæр ваййы. Йæхицæй растдæр æм ничи фæкæсы. Студентты быцаутæ фылдæр ууыл ваййынц.

Хæрзарæзт лæппу дæр не сразы семæ. Æрлæууыд йæ дзурынаей. Ныр йæ мидбылты нал худы.

- Кæрæдзимæ байхъусдзыстæм æви нæ?

Дзуапп ын ничи радта.

- Уæдæ, ахуыргæнджытæ кæм уыдзыстæм, уым нæ царды нысан, дуджы аккаг фæлтæр схъомыл кæнын хъуамæ уа æви нæ? Хъуамæ уа! - йæ фарстæн дзуапп радта йæхæдæг. - Фæлæ ма царды æндæр истытæ дæр ваййы æви нæ?

- Хъуыддагыл дзурын райдайдзæнис æви нæ? - Æхсар бакаст Дзерассæмæ.

Дзерассæ та йæ цæсты зул Ацырухсмæ дардта. Куы 'рбацыдысты, уæдæй нырма сæм фæкæс-фæкæс кæны. Цы йæ фæнды базонын? Цæмæн сæ ныссагъта йæ цæсгæнгас?

- Мæ зæрдыл рæстмæ нал лæууы, чи йæ загъта, фæлæ кæмдæр кастæн, ахуырад, дам, у, фыццагон денджыздзаутæ-иу китты фæсайынаен цы афтпд боцкъатæ ластой, уый хуызæн. Кит сын-иу цæмæй сæ нау ма сфæлдæхтаид, уый тыххæй йын боцкъа аппарат, æмæ-иу æй истынхъæл къуыргæ ахаста йæ разæй, денджыздзаутæ та-иу сæ фæндаг дыбыр кодтой.

Хæйрæг адæм дæр ахуырад æрымысыдысты. Кæй зондæй тæрсынц, уыдон ыл бафтыдтой. Уадз, загъгæ, сæ сæртæ йыл цъæл кæнæнт, сæхæдæг та царды дзæбæхæй цæрынц.

Мах, дуджы аккаг фæлтæр схъомыл кæнын нæ царды сæйраг нысанæн сæвзæрыныл разы стæм æви нæ? Стæм! Фæлæ дæ фарсмæ мыстытæ хоры

кьутуйы куы 'рбадой æмæ йæ æввонгæй куы хæрой, уæд бонæй-бонмæ дæ царды нысаныл дæ кьух сисдзынæ æви нæ?

Чизоны, дæхæдæг дæр æй нæ фæхатдзынæ, фæлæ дæ зæрдæйы цыдæр амæлдзæнис, нал дæ уадздзæн раст хьуыды кæнын. Амæлдзæнис! Иууыл тæссагдæр, ахьуыдыйагдæр уый у.

- Ныммарын хьæуы мыстыты!

- Сæ мыггаг сын сыскъуынын хьæуы!

- Ха-ха-ха!.. - Адырухс сыл мæлы худæгæй.

Лæппу иудзæвгар аззад æдзынагæй.

- Æз дæр афтæ хьуыды кæнын! - бакодта æрæджиау. - Æмæ нæ царды нысан ног фæлтæр хьомыл кæнын куы уа, уæд сæ ахæм зондыл хьуамæ схьомыл кæнæм æмæ уыцы мыстыты мыггаг куыд скуынаг кæной! Фæлæ æз фыд дæн æмæ мын иу фарст нæ дæтты æнцой: цы хьомылад раттон мæ фыртаен? Фæллоуыл æй ахуыр кæнон, æмæ мын æй исчи æууæнкæй куы хæра. Пайдайы цæсты йæ акæсын кæнон, æмæ уæддæр кæййонг хьуамæ уа йæ фæндаг?

Чизоны, дам, мыл уæ исчи худгæ дæр бакæна, фæлæ, дам, мæм хаттæй-хатт афтæ фæкæсы, цыма цахæмдæр стыр, æхгæдсæр авгын мигæнæны стæм, сабитæ пæрттойы кьоппы бындзыты куыд ныккалынц, афтæ, æмæ нын уырдам чидæр нæ фæндагтæ йæхи зондмæ гæсгæ бийы.

Йæ уды катайттæй ма цыдæртæ дзырдта, фæлæ студентты фылдæр хай бахьуыдысты сусу-бусуйæн. Дзерассæ та йæ аууон Æхсары æмбæхста. Ма йыл хæст кæна, йæхæдæг куыд хьуыды кодта, Ацырухсы рахауинаг цæст. Уадз, хьуыды кæнæд, диспуты дæр сæ цыбар-цыбураей не 'фсæдынц, «а» æмæ «о»-йæ цæрынц, зæгъгæ, æмæ сæм мæстæй мæла. Йæ хьустыл æрцыд, уыдонæн, дам, Гæндилимæ сæ доны кьус нæ рæсуг кæны.

- Царды нысан! Цард йæхæдæг цы у? Цы у адæймаджы цард? - ныр та кафедрæйы цур Саукуыдз фæзынд. - Адæймаг райгуыры. Фæцæры. Амæлы. Æмæ дæлæмæ дæр, уæлæмæ дæр, уыцы райгуырдаей уыцы амæлынмæ цы

нымад азтæ вæййы, уыдон вæййынц йæ цард дæр, йæ бон дæр æмæ йæ нысан дæр. Æндæр ницы.

- Дæхæдæг ницы!

- Бауадзут мæ дзурын! Бирæтæ æппынæдзух куыд хуыздæр фæцæрыныл кæй фæтыхсынц, уый тыххæй сæ æз нæ азым кæнын...

- Æгайт-ма!

- Уæдæ сын ницы уал у!

- Гъы-гъы...

Зал та базмæлыд.

Дзурын мæ бауадзут! Кусæгдыхæй сæрд нæ горæт сбæрц вæййы. Нæ хъæутæ дæр. Фердæхынхъом нæлгоймæгты зынгæ хай пайдайы куыстагур ахæцæ вæййынц суанг Сыбырмæ. Цæмæн, уый уæхæдæг зонут: амы мызд, дам, нæ бинонты фаг нæ комы.

- Алæ, бафсис сын нидаемæй уал ис!

- Æхцайы цæсты акастысты æмæ уый зæгъ!

- Гъы-гъы!..

Саукуыдз сын рацахста сæ ныхас:

- Æхцайы цæсты акастысты? Уымæн æмæ куы уынай, дæ фарсмæ дæ сыхаг, адаемæй кæй фæдавта, уыдонæй галуантæ суагъта, йæ цард йæ къахæй ассон-ассон кæны, дæуæн та дæ тугвæллойæ дæ бон рæстмæ къæбæр бахæрын дæр нæу...

- Æгæр æй нæ фæцæхджын кодтай?

- Нæ, нæ, уæд истытæ кæндзынæ. Кæд алыхатт нæ, уæддæр-иу дæ ферох уыздæнис, дæ цард коммунизм-арæзтад æмæ искæй сывæллæтты хъомыладæн нывонд кæнын. Нæ институт тынг хорз бæрæггæнæнтимæ каст чи фæцис, уыдонæй дæр цасы (!) зонут ахæмтæ, ахуыргæнæджы номыл иу бон дæр скъолайы къасæрæй йæ къах чи никуы бавæрдта, хуыздæр цардæнхъæл хæрæн бынæттæм йæ хæстæджытæ, хиуæтты, гъе та... æндæр цæйдæр фæрцы чи бацыд?

- Ма сын сæмбал у?!

- Раст дæ!

Æхсар æм хъуыста æмæ фарста йæхи: бирæты цæстытыл цæмæн бады мигъ (?), сæ цæсты рухс сын цæмæн исы сыгъзæрин хуыз?

Йæ хъуыдыйы та-иу февзæрд Ацырухс. Йæ цæстытыл-иу ауадысты Гæндил, Тамарæ, Хафи... стыр хæдзæрттæ, машинæ...

«Ау, æмæ Гивийæн галуантæ, машинæ нæй, æмæ уый тыххæй хъуамæ æхцайы цæсты акæса? Нырмæ йæ хæдзары бандон нæ уыд æмæ, йæ цард цы журналистикайæн нывонд кæны, уый ныууадза, бензинуæйгæнагæй ныллæууа?»

Алы хъуыдытæ, мигъы къуыбæрттау, йæ сæры æфсæрстой сæ кæрæдзи æмæ сын йæ бон æххæст дзуапп раттын нæ уыд.

«Ацырухс мын куы фæтарст мæ мæгуырдынадæй, уæд мыл Дзерассæ цæмæннæ акъуырдытæ йæ былтæ? Уый нæ хъуыд галуантæ, машинæ, горæттаг цард? Æви уымæн сæйраг уыдæттæ не сты? Кæй зæгъын æй хъæуы, не сты. Æз мæ институт ныууадздынæн æмæ искæцы магазины сусæг-æргом адамы капеччытæ давдзынæн?»

Лæппу йæ фыртыстæй йæхæдæг дæр тыхст, æмæ нæ базыдта, Саукуыдз куыд балхынцъ кодта йæ ныхас - адамы къухæмдзæгъдмæ фæкодта стъæлфæгау.

- Цы кæныс? - Дзерассæ йын кæд каст йæ цæстытæм.

- Ницы, уыд лæппуйы дзуапп, фæлæ чызг афтæ саби нал уыд, æмæ йыл баууæнда.

Залмæ куы 'рбахызтысты, уæд сæ не 'ндауæгъ йæ цурмæ куыд зæрдиагæй хуыдта, уый дзы нæма ферох, æмæ афтæ æнхæлдта, лæппу дæр уый тыххæй, Ацырухсы тыххæй сагъæсмард кæны. Йæ зæрдæмæ рухсы цъыртт нал каст. Дзерассæйæн.

Саукуыдзы фæстæ пыллагтомау къæсхуыр поэт (кæнæ та йын газеттæ æмæ журналы йе 'мдзæвгæтæ цахæм рубрикайы бын мыхуыр кодтой - «литературæйы ногдзау») дзырдта, йæ царды иууыл стырдаер нысан кæй у йæ адамы рухс фидæн, уыдон раст фæндагыл кæнын кæй у йæ иууыл стырдаер

бæллиц, æмæ хъаймæт куы 'рцæуа, уæдæр ын æй кæй ничи айвын кæндзæнис.

Кæсæнцæстджын, тымбыл чызджы раныхасыл студенттæ худæгæй артæнхæлдтæ кодтой. Кæсын, дам, уæм, æмæ мæ дисæн кæрон дæр нæй: ацы æвзонг чызджытæ æмæ лæппутæ кæм аззайынц, уым сæ кæрæдзийæн уарзон зарджытæ кæнынæй куынауал фефсæдынц, уæд сæ иуы æцæг мад кæнæ фыд уæвын куыннæ æндавы, сæ адæмæн æцæг фæдисонтæ схъомыл кæныныл куыннæ хъуыды кæнынц. Цы, дам, æхцайы кой кæнут, куы уæ зонын æмæ уæ бæгънæг æмæ стонг ничи у.

Худт дæр худты хуызæн уыдзæнис, уæд цæмæннæ, фæлæ студентты хæл-хæлæй йæ хъæлæс нал хъуыст æмæ, мæгуыр, йæ ризгæ хурхы уадындзты бон нал баци йæ маст нинныхъуырын. Йæ бынатмæ аздæхт йæ цæссыгтæ сæрфгæ.

- Цард ын фестут, - Дзерассæйы цæст сæ нæ уарзта ралгъитын, фæлæ сæм нал фæлæууыд.

Ацырухс куы рахызт ныхас кæнынмæ, уæд Æхсар фæхъус: «Кæд ма ныхас кодта ахæм рæтты?»

Дзерассæ йыл акъуырдатæ йæ былтæ:

- Ныр сæ ай барæстытæ кæндзæнис!

Ацырухс та йæ зынаргъ дзаумæттæ, йе уæхсчытыл æппæрст модæйыл быд, зынаргъ кæлмæрзæн рæстытæ кæнынæй нæма æрлæууыд трибунаы цур дæр.

- Гæндил, дам, æхсæвыгæтты æцæг нæ цæуы хæдзармæ?

Дзерассæ Æхсары хъусы сыбар-сыбурæй бадзырдта. Мачи йæ фехъуса.

Лæппуйы хъæлæс уæддæр райхъуыст:

- Цы сын зонын? Цы фæнды дæр кæнæнт! - йæ зæрдæ йын къуыдыргалм æхсыдта, чызг, йæ дарæсыл ын студенттæ сæ цæст æрæвæрой, ууыл йæ уд кæй хъары, уымæй. Ныр ын йæ маст равдисыны фадат фæци.

Ам зæгъынц, зæгъгæ, дам, царды нысан ны хъуамæ уа? - райдыдта тадзгæ-баргæ. - Царды нысан бирæ цыдæртæ сты...

Æмæ дзырдта, царды нысан хъæздыгдзинад дæр кæй у, стыр уарзт дæр, хорз æмкъай дæр, де 'мбæлтты 'хсæн нымад уай, уый дæр.

Студенттæй бирæты дзырдæппарæнтæ æмæ цæсгæмтты хулаæттыл зынд - ком ын дæттынц. Иннæтæ та йыл сæ былтæ расчъил-басчъил кодтой. Дзырдтой йæм, дæ сæр та дзы цæуыл æфтыд у, зæгъгæ.

Æхсар йæхæдæг дæр нæ фæхатыд, кæцæй февзæрд йæ сæры ахæм хъуыды; цыма се 'мбæлттæ ууыл дæр худынц, ома магуырæй хитыс, кæнæ та гæвзыккæй - сæхимæ куыд фæдзурынц - «æнæхæлафæй хъеллау кæныс» æмæ дæ стыр уарзты аккаг дæр уымæн не скодта. Фæтыхст. Йæ цæстæнгас фæдисы разгъор-базгъор акодта залы æмæ йæм студенттæй чидæртæ куы фæкомкоммæ сты, уæд акалд йæ сур хид. Йæхимæ иу куыдзы маesty рацис - цæмæн æдылы уыд, æвиппайды дзы цæмæннæ ахицæн, мызул бæласау сæ кæрæдзийыл ныхæст куы нæ уыдысты, уæд æнæхъæн институтæн цы базонын кодта, йæ уарзтæй æдылытæ кæй кæны (?), æмæ ныссырх. Йæ цæстæнгас æрцахста йæ хъуыдыйæ. Ацырухсмæ йын куы асæррæтт кæна, уый тасæй йæ иу хатт нал ауагъта уæгъдидонæй.

Дзерассæимæ ныхас кæныныл ацархайдта, фæлæ йæ дзырдтæ сæ кæрæдзийыл къæлыуайæ конд фыркъайæ уæлдай нæ хæцыдысты, æмæ рафт-бафт кодта йæ мидбынаты...

Ацырухс фæцис йæ ныхас, фæлæ уый цæсгомæ хулаæттæ нæма æрсабыр сты, æмæ Дзерассæйы æнкъараг зæрдæ нал æнцад йæ дзæхст-дзæхстæй. Уый та афтæ æнхæлдта, Æхсар йæ зæрдæ нæма сивта Ацырухсыл æмæ уымæн хуызивæнтæ кæны.

Фæлæ уый лæппу нæ бамбæрста. Йæ хъуыды ахста, йе 'мкъайы зæрдæ йыл къæпп кæны йæ фыццаг уарзтмæ, фæлæ йæ ууыл баууæндын нæ фæндыд. Налдæр æй раныхас кæнын бафæндыд. Ацырухсы, йæ кæддæры Ацыйы хъуыдыты ныхмæ, йе 'взаг куы аныхъуыра, уæддæр æнæзæгъгæ нæ фæуыдзæнис, афтæмæй та йын йæ уды рæстдзинадыл ничи баууæнддзæн. Зæгъдзысты, чызг æй къæпдзыхæй фæуагъта, ныр дзы мастисæн кæны, зæгъгæ. Æмæ ауагъта йæ къух:

- Куыстмæ мын æрæджы кæны.

Æфсон æй фæцис æмæ сыстад. Диспут æрдæгыл кæй уадзы, ууыл нæ бафæсмон кодта.

Дзерассæ дæр ацъæхдæндаг Ацырухсы æхсгæ цæстæнгасмæ кæсынæй, стæйдæр, зæгъгæ, Æхсар æй иунæгæй фæуагъта цæмæн зæгъа, æмæ сыстад. Рацыдысты.

Дуармæ уыд изæрмилтæ. Зымæг уалдзæджы раз йæ зонгуытыл нæма æрхаудта æмæ сын ирдгæ хъыдзы кодта сæ уадултæ.

23

Тамарæ сæумæцъæхæй рабадт йæ галиу къахыл. Бынмæ æххæст нæма æрхызт, афтæмæй кæмæндæр мард, дзуар нал ныууагъта...

Дзерассæ, тыргъы цы доны цыхцыр ис, уым уыцы тæккæ ныхсадта йæхи. Сæхгæдта йæ. Хатæнмæ бахизæн къæлидоры рухс не ссыгъта: «Тыппо æмæ Хафийы цæстытæ рагæппытæ кæндзысты», - ахъуыды кодта. Æмæ мæнгæй нæ акæнынц, æвзæр йæ коймæ цæуы, зæгъгæ - асинæй æрыхъуыст Тамарæйы сæпп-сæпп. Æрбахъæр кодта къæлидорæй:

- Ацы дон уæ чи сæхгæдта, гъе?!

Сафиат æхсæвы цъæхæй йæ лæгыл тардзæгъдæнæй пæма банцад. Уыцы хæйрæджы фæлдыст нозты тыххæй сæ кæрæдзийы хъуын-хъис бахордтой. Растдæр зæгъгæйæ, Угъал ын йæ фæстаг капеччытæ бахæры, Сафиат - Угъалы... æлгъыстæй. Ныр æй Тамарæмæ дæр йæ маст нал бафарста. Рагæпп æм кодта.

- Æз æй сæхгæдтон! Ныр цы-ы?

Тамарæ дзы уый æнхъæл нæ уыд. Фæныхкъуырды. Уæддæр йæхи нæ басапта. Бахуыфыд. Стæй:

- Ай диссаг нæу, ай у мæ хæдзар: Æз дон цæугæйæ ныууагътон, уæд хъуамæ кæна цæугæ!

- Æмæ рухс цæмæннæ уадзыс судзгæйæ-æ?!

- Уый дæ хъуыддаг нæу!

- Донæн уæлдай фидын нæ хъæуы, нæ-æ?.. Дæ сыхæгты фыдæнæн, нæ-æ?..

- Уый дæр дæм нæ хауы!

Тамарæты кæрты доны цыхцыр гом куы вæййы, уæд сæ сыхæгтæм дон дыккаг уæладзыгмæ нæ фæхæццæ кæны. Сыхаг та сыхагимæ куыннæ хъуамæ фæхъæлæба уа, æмæ Тамарæ уыдон фыддæрадæн нал фæуадзы дон æхгæнын. Къахæвæрæнмæ, дам, æй фæуадзын, вæййы йе 'фсон.

- Ацу-у! Дæхи йеттæмæ никæй уарзы-ыс! - Сафиат нæ басаст.

- Дæу куы бауарзон дæ арахъхъы лалым лæгимæ! Ссæрибар мын кæнут мæ хæдзар! Тæккæ абон уæ духи ам куыннæ уал уа!

Сафиат ахæм хъæлæбатыл ахуыр уыд, чъил дæр уымæн нæ фæци:

- Дæ хæдзарæн ма йæ тæккæ астæ-æу!.. - æмæ, фыссын кæй не 'мбæлы, ахæм ныхас ын загъта. - Мæнæ ацы мæй райсдзыстæм хæдзар, æмæ сæ стæй тæфæбойнаджы цард фæкæ-æн!

Тамарæ, ахæм «сæфтдзæгтæ» хæдзар æввонгæй кæй райсдзысты, ууыл атыфылтæ калдта æви йæм усы æлгъыст фæкаст хъыг, буртийау хæрдмæ фæхауд æмæ æрхаудта. Ноджы ма, дам, зындон æхсидав цух уыдис æмæ йæм уый дæр сауджын баппæрста - сыхæгты ус сæм нал фæлæууыд сæ кæртæй:

- Ныууадз æй, Сафиат! Мæгуыр йæ бон, быдырон бабызау, азмæлын чи нæ фæразы! Æз фыццаг уæладзыгæй дæр сыскъæфдзынæн дон.

- Ацу, фесæф! Дæуыл цæмæй разайа фыд? Де 'нахуыйæн къæбæртæй? Æви афтид дон сыллыпп кæнынай?

- Уыцы рынчынты тæригъæд дæ хæдзарæй ма рацæуæд! Æз ме 'нахуыйæн къæбæрыл дæр разы дæн, - сыхæгты ус афтæ уæзбынай дзырдта, афтæ хъуыдыкæнгæйæ-иу балхынцъ кодта йæ ныхас, цыма йын зонд амыдта.

Дзерассæ ныхъхъус сæ къæсæргæрон. Хъуыста сæ æмæ зынджытыл лæууæгау кодта. Дон уый сæхгæдта. Уыдон цæмæн æлгъитын кæнынц сæхи?

Цы акодтаид, уый нал зыдта. Æрæджиау сæм рауад. йæхи сæм бахъулаеттæ кодта:

- Ма ма хыл кæнут, о. Дон æз сæхгæдтон.

- Алæ, мæнгæй нæ акæнынц, гæбæр бæх, дам, гæбæр бæхы ныхы! Ай дæр кæд кæны уыдон æвварс! Цы фæдæ, цы, уыцы лæг!.. Мæнæ мыл балбирагътæ ныттымбыл сты æмæ телефонæй милицæмæ уæддæр фæдзур!

- Фæдзур, фæдзур, æмæ уын уæ хъуыддæгтæ хурмæ ракало-он!.. Абырджытæ-æ.

- Милицæмæ æз фæдзурдзынæн.

- Алæ!

- Уыцы доны тыххæй кæд штрапп нæ бафидат! Горæтæн дон нæ фаг кæны, адон та йæ сæ фырхъалæй калынц.

Хафи фæзынд милицæйы коймæ. Рахъæр кодта асины сæрæй:

- Цы хабар, дам, у, уæдæ, æхсæвтæппæлæгæй?! Ус! Ардæм-ма рацу!

- Ус! Тыппо зæгъ æмæ фæци!

- Сымах та уæ хæдзæрттæм ацыт, æнæхæдзар нæ фестут!

Дзерассæ лæууыд æмæ та йæ хъуымбыл бур бецыкк адау-адау кодта. Йæ цæссыгтæ, тæфласы вагæттау, уадысты сæ кæрæдзийы фæдыл. Æхгæдтой йын йæ хъуыр æмæ йæ бон нал уыд сдзурын. Стæй схæццæ йæ зæрдæ. Сылгоймæгты цурæй йæ йæхи асайынæн, йæ цæссыгтæ бамбæхсынæн æфсон фæцис æмæ йæ уд аппæрста къахæвæрæнмæ...

Чысыл фæстæдæр раздæхт йæ цæссыгтæ сæрфгæ. Батагъд кодта хæдзармæ. Бахаудта сынтæгыл.

- Дон...

Æхсар æд-донгарз алæууыд йæ цуры. Сдардта йын æй йæ ризгæ цъæх былтыл. Æрысæрста йын дзы йæ ных æмæ чызг ракодта тыхкаст.

Йæхимæ йæ зæрдæ æнхъæлцауæй куы фехсайдта, уæдæй нырмæ фæкæс, æмæ та йæ зæрдæ сцæйхауы. Бон цалдæр хатты. Ноджы ма йыл маст куы сæмбæлы, уæд ын бахъарм вæййы. Хъуамæ йæм рæвдз лæууай, дон ын сдарай йæ дзыхыл.

- Цæмæ сæм агæпп кодтай? Куы йæ зоныс, цахæм адæм сты!..

- Æхсар... Æхсар!.. - йæ лæмæгъ цæнгтæ æртыхта лæппуйы хъуырыл. - Мæ тæригъæд зæххыл дæр нæ бацæудзæнис... Ды мæ зоныс. Фыд мæ никамæн

фæнды. Цæмæннæ мæ ныууадзынц? Нæ бацæрыны фыццаг бонты куыд æнæниз, куыд амондджын уыдыстæм!.. Мæ зæрдæ мын цæмæн кæхынц? Цæмæн?.. Цæмæн?!

Йæ фыртыхстæй йе 'нкъараг, сонт зæрдæ уыд йæ мæнæ-мæнæйыл, цыма йын йæ хæкъуырцимæ сгæпп кæнынмæ хъавыд, афтæмæй æрфынæй лæппуйы риуыл.

24

Тамарæ та кæбицы цæттæ кодта æхсæвæр. Стурæ фыд фыхта пьамидортимæ æмæ сæ хус сымаг калд. Уæддæр фыдызгъæлы тæфмæ Дзерассæйæн йæ зæрдæ цыд уæлæмæ. Ноджы, табу дæ фарнæн, фæлæ йæ тæнтæ мысалгъы бæрц ракъуыпп сты æмæ æфсæрмы кодта усæй - æмбæхста йæ хæдзары дарæн халатæй. Уæддæр, цыма йын тæрхондоны скъуыддзаг уыдис, лæууыд. Сæ кæсæрыл банцой кодта æмæ каст усы æнцойбонны змæлдмæ. Цалдæр хатты мидæмæ бахизыныл дæр ацархайдта, фаглæ та-иу æй Тамарæ цæмæйдæр афарста.

И у хатт та йын:

- Мæ лæппуйæн та цыдæр чиныг æрхастон. Куы йæ фенис, кæддæра истæйаг у?

- Æмæ йын пьамидортæ фæсагъта йæ къухы.

Лыстæг сæ акæрд къусмæ, - йæхæдæг сæпп-сæппгæнгæ араст чиныг хæссынмæ.

Чызг, йæхи бар нæу, уый куы фæхатыд, раст уæдæй фæстæмæ хæццæ кодта фыдызгъæлы тæфмæ йæ зæрдæ. Æппынаæдзух дыргътыл куы ирхæфстаид йæхи, уый йæ фæндыд. Пьамидортæ та... нырма ног халсар уыдысты. Дзерассæйæ ивгъуыд фæззæгæй нырма сæ ном рох дæр уыд. Фæлæ сыл Тамарæйы къухмæ йæ цæст куыд арæхæй-арæхдæр æндæгъд, афтæ сын йæ комы сæ ад кæд æнкъарын райдыдта тынгæй-тынгдæр. Цыма йе 'взагæй хатыд, куыд уазалдзæф, куыд сæртæг, куыд хæрзад уыдысты...

Ныр пьамидоры сырх-сырхид фарсыл куыддæр цыргъ кард æрсæрфта, афтæ йæм акалд йæ комы къулты дон. Зæгъгæ йыл цæхх айзæр æмæ йæ дæ

дзыхы акæн, уæд узал пьамидор йæ тæвд комыкьулты 'хсæн адон уыдаид. Мæ ныхас рæсугъд рауайыны тыххæй йæ нæ зæгъын, йæхимæ фæкаст афтæ. Ноджы цæхх дæр йæ разы уыд. Андæгъдысты йыл йæ цæстытæ, фæлæ йе 'рфгуйтæ фæтар кодта. Ныуулафыд, йе 'взаг цыма дывæр фæцис, нындæгъта йæ йæ комы кьултæм. Сæ дон ын мауал кæла. Йæ цæстытæ бацъынд кодта æмæ азылд фæрсырдæм. Цыма хъæдындзтæ стыгъта, йæ цæстытæ сæ ма басудзой, уыйау архайдта. Уæддæр сын йæ уды фыдæнæн се 'хцон ад анкъардта йæ къухы уырзтæй. Фæлæ сæм Тамарæйы 'рцыдма цæмæй мауал фемдзаст уыдаид, йæхимæ йæ уыйбæрц тых ссарынæн та цас бирæ хъуыд. Уæдмæ уыдон дæр карст фесты æмæ ус фæзынд дзургæ:

- Мæнæ ацы чиныг, ай! «Евге-ни-я Гран-де.»

- Бальзакы роман, - чызгæн фæцис пьамидортæ йæ хъуыдыйæ аппарыны фадат æмæ бацин кодта. - «Евгения Гранде.» Хорз чиныг у.

- Æцæг?! - бацин кодта уый дæр. - Æз æй уыцы усæйй фыццаг ракуринаг дæр нæ уыдтæн. Зæронд чиныг мæм фæкаст. Бирæ айк йæ хъуыдатты аргъ нæ вæййы.

- Цытæ дзурыс!.. Диссаг у, ахæм чингуытæ дын дæтгæ дæр куыд ракæнынц? Ныртаккæ съл адæм сæхи хæрынц.

- Алæ! Æмæ æз уыцы устытæн сæ чъызитæм кæсынмæ мæ былы цъæртгæ æхсынын?! Цас диссаг у, дæ хæрзгæнæгæн иу чиныг радтай? - пьамидортæм фемдзаст æмæ сæм æнæууæнчы кæстытæ кæны. - Куыд цъус рацыдысты? Иууылдæр сæ скарстай? - цæстæнгасæй ма дзы ацагуырда фынгыл.

Чызг фестæлфыд. Йæ дзыгъуыр уадултæ асырх сты. Барызт йæ хъæлæс:

- Мæ мард фен... Æхсар цæра!.. Искæй хойрагæй сусæгæй мæ былтæ дæр куыд хъуамæ ацахурон?! Мæ мард фен!..

- Алæ! Цытæ дзурыс?! Æз дын, сусæгæй сæ бахордтай, куынае зæгъын. Сывæрджын сылгоймагæн йæ зæрдæ цынае фæагуры, - йæхæдæг къус аджы фæдæлгом кодта.

Чызг æм баззад кæстæйæ: æцæг ыл фæдызæрддыг? Сусæгхор æй куы схона, уый тасæй ма æрæджиау базмæлыдысты йе 'фсæртæ:

- Ацы Евгения Грандейән йæ фыд цахæм уыд, уый куы зонис!.. Йæ иу капеккæй дыууæ капеччы пайда куынае райстаид, уæд йæхи мастæй бахордтаид.

- Уый лæг уыд, гъе! Адæймаг хъуамæ цæрын зона.

- Йæ бинонтæн кæрдзыны къæбæр дæр барстæй лæвæрдта.

- Йæ бинонтæн та цæмæн? Уæдæ ма йæ хуыздæр кæмæн хъуыдысты? Махон та, горæты хуыздæр хæринаг цы фæзыны, уымæй ауылты-ууылты куынае фæхъæстæ уа, уæд йæхи дæр амардзæнис. Цы хæрдыл фыдызгъæл нæ уа, уымæ дын йæ къух дæр ма фæкæна!

Дзерассæ йæм бакодта фæрсæджы каст: фæстаг азты горæты бæрæгбонтæй дарддæр дзидза ссарæн нæ ваййы; кæцæй цæуы уыдонæн уый бæрц фыдызгъæл?

Тамарæ, Къостайы Хърихъупшау, цæстынгас æмбарыныл рагæй уыд ахуыр
- Дзерассæйы уайтагъд фембæрста æмæ фæныхкъуыр д йе 'ргом ныхасæй. Фæивтой йæ хъæлæс дæр æмæ йæ ныхас дæр:

- Алæ! Æмæ, афтæ æнхъæлыс, бирæ хæры? Иу, стонг ма уа, уый йеттæмæ йын йæ ад банкъарæд, æмæ уый дæр у йæ фаг. - Чысылфæстæдæр. - Æвæццагæн, йæ муртæ йæ лымæнты фæстæ хордта, нæ?

- Чи?

- Куыд чи? Уыцы... фыд. Чиныджы чи ис. Ныры лæгтæ дæр афтæ сты: сæ хæдзæртты, мыст йæ къæдзил цæуыл расæрфа, уый нæй, афтæмæй сæ капеччытæ сæ лымæнты хъуыры ауадзынц.

Чызджы зæрдыл æрбалæууыд, Хафи кæд искуыдæм балцы цæуа, кæннауæдæ уынгты скъуыдтæ цъындаты куыд фæрабыр-бабыр кæны. Æхсар ма хынджылаг дæр кодта:

«- Иæ цъындатыл хъустæй дарддæр ницыуал ис, фæлæ сæ йæ сыгъдуырыдæй йæ цæст аппарын нæ уарзы.»

Тамарæйы фелхыскъ кæнынæн загъта:

- Магуыргуры хуызәнәй рацу-бацу кодта. Йә хәдзары йә фырчындыяе дцырагъ ссудзын нә уагъта. Йә номдзыд æфсымæр йә хæсты тыххæй амардта йæхи, уый та йын йә мардæй спайда кæныныл ныллæууыд.

Махонән та хæстæгæй-хионæй иууыл йæхимæ кæсынц. Кæй сæ шифертæ хъæудзæнис, кæй цемент... Чи гъæдæрмæг домы. Ноджы дæм цал хатты уой, уал фынджы сын æвæр!.. Цыма сæ хæрзтыл фæкалдыстæм.

- Уый та йе 'фсымæры мардæй дæр спайда кæнынмæ хъавыд.

- Алæ! Кæд йә бон сæ бафидын нә уыд, уæд цæмæн месты кодта? Дæ уат куыд у, дæ къæхтæ афтæ хъуамæ адаргъ кæнай.

- Куы амард, уæд йә иунæг чызгæн та æвддæс милуаны ныууагъта банджы!

- Цас?! - усæн фырдисæй рацæйгæпп кодтой йæ гагуытæ.

- Æвддæс милуаны!

- Зæрондæй æви нæуæгæй?

- Уæд зæронд æмæ нæуæг...

- Банджы?!.

- Банджы.

- Æмæ йә фæрсат нә уыд, айбæрц æхца бангмæ кæцæй хæссыс?

Чызг бахудт.

- Уым советон æгъдæутгæ нæй. Франц капиталистоу бæстæ у.

- Æр дæр бадис кодтон. Ам дæ тугвæллоуæ бангмæ дыууæ капеччы бахæссынмæ дæр дæ ныфс ма хæсс. Уый фæстæ, дам, сæм сæ хъус æрдарынц: мызд цас исы(?), Кæцæй йын цæуынц? Мæ фыдгул фыд-зæрдæ адæмы цæсты бахауа.

Дзерассæ Тамарæйы ныхæстæй бамбæрста, се 'хца) æуæхъәнәй кассæйы нывæрын кæй нә уæндынц, сæ фыркæрæфæй сæ алы рæтты кæй чыссæтæ кæндзысты... Æмæ йыл бахудт:

- Йә тугвæллоуы тыххæй ничи никамæ сдзурдзæнис.

- Алæ! Уæд мын амæлæнт! Æз æхсæв-бонмæ æгъуыссæг куы фæвæййын, уæд уыдон дæр мæ уæлхъус вæййынц!

Æддаг æфсæйнаг дуары гыбар-гыбур ссыд æмæ Тамарæ фесхьиудта:

- Кæй фæдыл æхгæд фæцис? Чи йæ ныссаста?

Æхсар куысты уыд æмæ Дзерассæ андзыг: уый мауæд, мыййаг? Фæлæ уымæн куыст фæуын афон нæма уыд. Стæйдæр æй уый арæхстгай бакæны. Уæддæр йæ зæрдæ нæма æрсабыр.

Уалынмæ æрбайхъуыст расыг зарæг:

Рарастис мæгуыр лæг

Хохæн йæ рæбынаей...

Угъалы фæсус, згæхæрд хъæлæс сын цы базонын хъуыд. Тамарæ йæм нал фæлæууыд:

- Стыррыны цаф! Нырма ма зарын цух уыдтæ, æмæ уый дæр дæ фæтæнты дзаджджындæрæй дæ къухы бафтыд. Хуыцауæн фæндон куы фæуайд, æмæ адон искуы мæ хæдзарæй куы афындзхауд уаиккой!.. - йе тæрттæ суагъта, царырдаем ныллæгъстæ кодта æфсин, æмæ чызг йе 'рмттæй йæ цæстытæ ацахста.

Угъал сæ хатæны дуар батъæпп кодта йæ дзабыры фындзæй. Æхгæд куы разынд, уæд æй бауыгъта.

Тамарæ йæм нал фæлæууыд, асæпп-сæпп кодта йæ размæ:

- Рафтау æй, рафтау! Дæ арæзт у, æмæ йæ рафтау!

- Хах-ха-ха!.. - къæлидоры Угъалы хæл-хæлæй цыма дурзæй рацыд. - Ам та дæ, цытджын æхсин?! Уæллаг хæдзары дæм хæринаджы фæлм ма ныббадæд...

- Алæ! Уæд мын амæл, дæ хæдзары дæн æмæ!..

Мæ хæдзары! Æз дæр тагъд нал уыдзынæн дæ сымаггæнаг ныккæнды! - Угъал æрбалæууыд къæбицы дуарыл. Дзерассæйы куы ауыдта, уæд æм цудгæ бараст. - Ды бахатыр кæн, мæ гыццыл хо. Адонæн нæдæр сæ хæдзары, нæдæр сæхи цур... сæ сыгъд-уырыдæй бæлас дидинаг нæ рафтаудзæнис. Фæлæ ардыгæй искуыдæм алидзут.

- Уæд мын дæ фидиссаг сæр амæлæд! Сымах тыхæй сурын æмæ, оцани хæрæгау, уæ къæхтæ ныццавтат!..

- Ёмæ алидздзыстæм! Ёнæмæнг! Тæккæ райсом! Алидздзыстæм! Кæс-ма...

Угъал йæ пальтойы дзыппытæ радгай сфæлдæхта. Йæ къух дзы куы ницæуыл схæцыд, уæд ын суагъта йе 'гънæджытæ...

Куыддæр къæбицы дуарыл æрбалæууыд, афтæ Дзерассæйы æмбудæнтæ ныццафта нозты хыхъхъаг тæф. Калд ыл Угъалы комы тæф. Йæ зæрдæ йæм хаудта, уæддæр ныууæрдта йæ улæфт, нымдзаст лæджы мæллæг, дæрзæг æрмттæм. Куыд тынг æй фæндыд, Тамарæ цæуыл бадис кæна, ахæм исты куы сластайд йæ дзыппæй! Оу, куыд тынг æй фæндыд ныртæккæ ахæм цин банкъарын!

Фæлæ Угъалы пальтойы æфцæгготы бынты йæ сæр радардта арахъхъы авг.

Тамарæ йæ куы ауыдта, уæд ыл йæ былтæ асчъил кодта:

- Алæ! Уе 'рхауæн бон басудзæд!

- Алидздзысгæм! - лæг йæ хæлафы дзыппæй сласти даргъ босыл халгонд цалдæр æмхуызон, дзыхъхъынног дæгъæлы æмæ та ныххудт. - Ха-ха-ха!.. - æвдисы сæ Тамарæйæн. - Адон уыныс? Уыныс адон?!

- Кæй къæсæрыл балæууат, уый куывдтæ ма кæна.

- Кæй нæ, фæлæ мæхи къæсæрыл! Бамбæрстай?!

Ус бандзыг. Бандзыг, фæлæ дзы нал иста йæ цæстæнгас. Йæ цæсты гагуытæ та рацæйбырыдысты сæ къуырфытæн.

- Куыд?.. Куыд загътай?

Фæстаг рæстæджы сæ, зæрдæнизау, хæдзары ской-ской æгæр араех хъуыста. Уæддæр нæ баууæндыд йæ хъустæ æмæ цæстытыл.

- Къуыртт нæ, флæ афтæ! Угъал дæр лæг у! Лæгæн та хъуамæ уа йæхи къуым. Ёмæ Угъалæн дæр ныр ис йæхи балæууæндон. Адæмы смагæнаг ныккæндты нал рабыр-бабыр кæндзынæн!

- Куыд хорз у! - фырцкнæй ныррызтис Дзерассæ. Йæ цæстытæ айдзаг сты донæй. - Кæд дын æй радтой?!

- Абон, - Угъал уыцы зæрдиагæй бахудт, æмæ йæ дзых айвæзт йæ фæсхъустæм. - Гуыдыр ыл сæвæрдтон.

- Сафиатмæ, магуыр, хæрзæггурæггаг чи фæуа, уый фырцинæй авд ныхъуырды акæндзæн æмæ йæ авд æппæрсты скæндзæнис!

- Мæхæдæг æм фæдæн хæрзæггурæггаг.

- Æмæ?..

- Бады æмæ ма кæуы. Уый та мын ме 'мбæлттæ балæвар кодтой, - арахъхъы авг æртъæпп кодта фынгыл.

Тамарæ йæм нырма каст дзагъырдастæй. Йæ цæстытæ æмæ йæ хъусты рæстдзинадыл не 'ууæндыд. Фестъæлфыд авджы тъæпмæ. Йæ дыууæ армы авæрдта йæ рустыл.

- Æй, фесæфай, нæ хицауад, фесæфай, айхуызæттæн хæдзæрттæ чи лæвар кæны!

- Фесæфа, фесæфа!.. Сымах æнæхъæн бинонтæй ахæстонæй чи нæ дзыназын кæны. Адæмы бахордтат! Бастыгътат сæ! Æхсар кæм ис? - уый та чызджы афарста.

- Куысты.

- Пуй! Зыбыты рох мæ фæци. Зæгъын, иу ын бадарон, - система йæ авг. Фæстæмæ фæцæуы. Фæлæууыд къæсæргæрон. Ацамыдта Тамарæмæ. - Ай студенттæ дæр кæйдæр ныккæнды цæрынц. Ахуыр дæр кæнынц æмæ кусгæ дæр... Цæмæннæ æлгъитай не стыр, нæ гуманон хицауады! Æлгъитын æй куы хъæуы æцæг, æлгъитын...

- Алæ, ацу!

- Ацаудзынæн. Тæккæ райсом! Фæлæ ды куыд æнхъæлыс, афтæ дæр нæ уыздæнис. Хицауады хъустыл искуы æрцаудзысты де 'лгъыстытæ... Сымахыл дæр æрхæцдзæнис йæ цæст...

- Алæ!..

- Æмæ дзы тæрсут! Уæхицæн рагацау агурут хуыккæмттæ!.. Æз та тæккæ райсом!..

- Æмæ, æцæгдæр, йæ уыцы ныхас нал фæсайдта.

Ордер йæ къухы нæма уыдис, фæлæ, дам, мын «дилектор» йæхæдæг бацамыдта мæ хæдзары номыр. Бацу, æмæ, дам, дзы цæр. Исчи ма, дам, дæм исты сдзурæд!

Æмæ йæм бацыдысты. Бабæстытæ кодтой сæ магуыр муртæ. Угъал фæссихор сæ куыстæй уæзласæн машина æрбакодта дыууæ лæппуимæ æмæ сæ ууыл бакалдтой.

Тамарæ ма сæ алыварс рауай-бауай кодта:

- Æмæ нæ хæдзары мызд? Ныр дын æрдæг мæй æмæ дыууæ бонæн æнæфыст сты. Абонимæ - æртæ боны.

- Бафиддзыстæм сæ. Уæдæ куыд?! - йæ мидбылты хин худт кодта Угъал. Кæмдæр та судзагыл фæлæууыд æмæ хъæлдзæг уыдис.

Сафиат йе 'рфгуыты æлхынцъ нæ райхæлдта. Машинамæ цыдæр мигæнæны муртæ скъæфта æгомьгæй. Тамарæйыл цыма йæ цæсты зул дæр не схæцыд, нæ йæм каст. Фæстаг хатт ма атыхст Дзерассæйыл.

- Тагъд сымах дæр уæхи къуым цы ссарат, уыцы амонд уæ уæд! - раарфæ сын кодта, «цытджын æхсиныл» акъуырда йæ былтæ, сбадт шофыры цур, кабинкайы дуар йæ фæдыл бакодта мæсты тьушп.

Угъал гуыффæмæ куы схызт, уæд та Тамарæ батыхст ихы сæр лæууæг каркау:

- Æмæ мæ хæдзары мызд? Ныр уын æрдæг мæй æмæ дыууæ бонæн... æртæ бонæн фидинаг у.

- Дæ мыздæй дæ падаходнæй налог уромьнц æви нæ? - Угъал та йæм уыцы хин мидбылхудтгæнгæ æрдзырдта уæлейæ бынмæ.

- Цæй падаходнæй?

- Партион фиддонтæ кæмæй фæфидынц, æрмæст дæ уыцы мыздæй фæрсын.

- Уромьнц æмæ цы?

Уæдæ дын æз хæдзары мызд цас фæфыстон, уымæн йæ налогтæ де 'рдæг мæй æмæ дыууæ... æртæ... фондз боны дæр фестæнт, уæддæр уыдон аргъæй фылдæр сты, фæлæ мын сæ ма снымайын кæн!

Машинае фенкьюист æмæ та Угъал ныххудт. Бафæзмыдтой йæ лæппутæ дæр. Дзерассæ Угъалы нырмае ахæм дзырдарæхстæй никуы зыдта, фæлæ Тамарæйæ нæ бауæндыд йæ былтæ базыхъыр кæнын.

- Уæ ахсджиæгты мæрдты сабæттæгтæн уын бахъæуæнт! Куыйтæ! Стонгмард хæрджитæ! Мард раппарут уæ ног хæдзарæй! Судзгæ мард!..

Тамарæйы дзыхæй сæ фæдыл, сау халæттау, пæррæстытæ кодтой амæй ай карздæр æлгъыстыггæ. Фæлæ цыма Угъалæн урс бæлуæттæ уыдысты - бадт хуыссæнты тыхтоныл, каст æм фæстæмæ, йæ къух æм тылдта, ома хорзæй баззай, æмæ мард худæгæй.

Машинае кодта дардæй-дарддæр. Дзерассæ йæ фæдыл каст æрхуым æмæ æдзынæгæй. Иæхæдæг дæр æй нæ хатыд, афтæмæй йæ зæрдæйы йæхиуыл хæцыд фæстæмæ, цыма машинайæ йе 'хсæн æнæуынгæ резинаетаг ис, уый аивæзы æмæ ныртæккæ ныпъæртт кæндзæнис йæ тæккæ астæуыл, фæстæмæ йæ былтыл сæмбæлдзæн, уыйау дзы тарст. Хатыд, йæ зæрдæйæ йын цыдæр цин, цыдæр ныфс кæй фæласынц семæ, æмæ уынгæг кодтой йе сулæфæнтæ. Изæрыгæтты ма-иу Сафиатимæ сæ кæрæдзи ныхæстæй ирхæфстой æмæ йыл йæ зæрдæйы маст уый бæрц нæ тæфст. Ныр-иу Æхсар куысты куы уа, уæд уый та æгомыг къуымты йæ зæрдæйы афтид бынæтты куыд хъеллау кæндзæнис, уый ахста йæ хъуыды.

- Алæ!.. Фыдвæндаг уæ стыр хуыцау фæкæнæд! Адонæн сæхицæн хъуыд æхца фидын, цæмæй сæ лæг фервæзтаид! - Тамарæ æлгъитгæ басæпп-сæпп кодта афтид хатæны. Базыхъыр кодта уæлдæфдзæуæн. - Дымгæ дзы азила, сæ чыллоны тæф фесæфа мæ хæдзарæй, мыггагсæфт фæуой.

Фæлæ йын йæ уыцы дзырдтæ æмбæрста чызг: йæхи раст кæнын, уый фæсайынæн сæ нывæста. Гом фæрсаг чи фена, уый та базондзæнис, сæ хатæн кæй дæттынц æххуырсты. Уæддæр æй ууыл хъуыды кæнын нæ фæндыд. Тамарæйы сæпп-сæпп, æмбыд къодахы фарс фæ рæты цагатай нæмæгау, зæлыд йæ хъуыдыйы, тыхст афтид хатæнмæ кæсынæй æмæ талынг кодта йæ зæрдæ.

Æхсар куыстмæ чысыл раздæр ацыд. Чи йæ бамбæрстаид, æндæр ахæмыл та йæ цæст нæ хæст кодта, æмæ йæхи аппæрста хæдзармæ. «Æхсарæн зæгъын хъæуы, кæд исчи æххуырст хатæн агура... Ам адæймаг иунæгæй сæрра уызæнис», - хъуыды кодта. Стæй йæ зæрдыл æрбалæууыд, афонмæ йæ фыды хæдзары куы цæриккой, уæд та сæм Хати бауадаид, истæуылты йæ ирхæфсид...

Афтæ хъуыдытæгæнгæ ныххаудта сынтагыл, æмæ æд пысултæ куыд афынæй, уый зонгæ дæр нал бакодта.

25

Æхсар. Де зæр хорз, Хъуыдинаæ.

Хъуыдинаæ. Алыбон наем æгас дæуай, Æхсар! Цы хур, цы къæвда ма дæ æрбахаста нæ магазинмæ?

Æхсар. Хур дæр нæ æмæ къæвда дæр. Ме сулафæнтæ.

Хъуыдинаæ. Æз та, тамако дымын ныууагътай, æнхъæлдтон. Зæгъын, дæ рæуджытæ йæ нал исынц.

Æхсар. Басыгъдысты мын «Астра»-йæ.

Хъуыдинаæ. Дæ «Люкс»-ы пачкæ дын хæдзары никуы байрох кодтон.

Æхсар. Аргъыл мын æй нæ фæдæттис. Мæ цæсгом дæм нал хъæцы.

Хъуыдинаæ. Æлхæнгæ йæ æндæртæ дæр бакæниккой.

Æхсар. Мæн мæгуыр студент хоныс?

Хъуыдинаæ. Ныр тамакойы æхца кæмæ нæ разыка, ахæм мæгуыртæ скъоладзаутæй дæр нал ис. Ды та... кусгæ дæр кæныс.

Æхсар. Иуæхсæв дæр мын дзы мæ дзыппы сусæгæй нывæрдтай.

Хъуыдинаæ (бахудт). *Бабайæ* аив нæ уыд. Базыдта- ид æй, зонгæ кæй уыдыстæм, куыйтæ дæ æмбонды сæр цæмæн æрцахстой...

Æхсар. Куы йæ æрбаймысын, уæд маем худинаг дæр фаекæсы, худæг дæр.

Хъуыдинаæ. Тагъд мæ æндæр ранмæ лидзыны сæр бахъæудзæнис. Куыйтæ кæм нæй. ахæм уынг бацагур- дзынæн.

Æхсар. Дæ фысымтæ дæ æрвитынц?

Хъуыдина. Ёрвитгæ та... Сæ лæппуйæн бинонтæ кæнынц. Сæхи хатæнтæ дæр къуындæг сты. Ног бинонтæн мæ хатæн схай кæнын ис сæ зæрды.

Æхсар ахъуыды кодта, чизоны, сæ сыхаг куы бауайд, уæд Дзерассæимæ... æмкар чызджытæ сты æмæ схъæрмуд уаиккой? Чизоны, хæларæй цæриккой? Иæхимæ йын хъулон зæрдæ дары, фæлæ Дзерассæйы æфсæрмæй йæхиуыл хæцынхъом уайд.

Æхсар. Нæ фысымтæм бæргæ ис ахæм хатæн.

Хъуыдина. Æцæг! Æмæ мын æй нырмæ цæмæннæ загътай?

Æхсар. Цы хæйрæг уыдтæн, ды дæхи нымæры зарыс.

Хъуыдина (бахудт). Дæ адрес мын афысс!

Йæ къухты йын фæсагъта гæххæтты гæбаз æмæ фыссæн.

Æхсар. Кæд дын хорз фысым ис, уæд æлгъыстаг куы фæуон?

Хъуыдина. Уыдон та мын цы хъомыл сты? Сæ «хъалон» сын рæстæгыл фиддзынæн. Мæ сывæллæттæ сыл нæ кæудзысты. Мæ лæг сæ расыгæй не 'лгъитдзæнис.

Ахсар. Куыд дæ фæнды, афтæ. Уæддæр Дзерассæ...

Хъуыдина. Чи?

Æхсар (фæфсæрм). Ме 'мкбай... Уæддæр уымæ бæллы, йæхи карæн чызджытæ дзы куы 'рцæриккой. (Ныффыста йын адрес.)

Хъуыдина. Фæскуыст уым дæн. Куыстæй мын ныртæккæ, дæхæдæг кусæг лæг дæ æмæ йæ зоныс, ацæуæн нæй.

Æхсар (бахудт). Зонын æй, уæддæр æрæджы кæнын.

Хъуыдина. Табуафси, дæ пачкæ цæттæ у.

Иу пачкæ тамако та йын гæххæтты уæздан тыхтæй фæсагъта йæ къухы.

Æхсар. Ёрмæстдæр - аргъыл!

Хъуыдина. Уæд æй уадз!

Æмæ раст уыцы рæстæджы йæ уæлхъус балæууыд иу æнæзонгæ лæг. Тамакойы пачкæ йын йæ дзыппы нывæрын нæ бауагъта - фæхæцыд ын йæ къухыл:

- Фæлæу-ма, хорз лæппу, мах дæр æй фенæм, æндæра нæ йæ хуыз рох дæр фæцис.

Æхсар фæфсæрм. Хъуыдинайы цæсгоммы иу туджы æртах нал аззад.

Уалынмæ сæ уæлхъус балæууыдысты Гиви æмæ Мелитон.

Чызг æмæ ма лæппуйæн цы базонын хъуыд, уыцы лæг сæм аивæй дардта йæ хъус, дыууæ хæлары дуармæ кæмдæр сæхи ныхасæй ирхæфстой.

Ныр акт сараздысты. Ныффысдысты дзы, Хъуыдинаæ тамако сусæгæй кæй уæй кæны. Чизоны, афтæ дæр ма дзы бафыссой, зæгъгæ, æлхæнджытæй уæлдай æхца исы. Иугæр газеты афтæ куы ныммыхуыр уа, уæд ма ацу æмæ гæппытæ кæн!

Чызгæн йе 'нгуылдзтæ райдыдтой ризын, йæхи ма цы фæкодтаид, уый нал зыдта.

Уыйхыгъд Æхсарыл хур ракаст Гиви æмæ Мелитоны фендæй. Сæхæдæг дæр фæтыхстысты, сæ зонгæ лæппуйы æрцахстой, уый куы базыдтой, уæд.

Стæй - радзур-бадзур... Æнæзонгæ ныллæууыд АКТ аразыныл. Æхсар та: мæ хæстæг, дам, у æмæ мын æй йæ сумкæйы рахаста сæхицæй. Уый ноджы скарз, уæдæ, дам, ын хæдзары дæр æфтауцдон ис; уæдæ, дам, сæ йæ хæстæджытыл уары?

Хъуыдинаæ АКТ-ы койæ уый бæрц нæ тарст, фæлæ Æхсары цур йæхи цы фæкодтаид, уый нал зыдта. Æрмæст ма цалдæр дзырды æрзадысты йæ былалгъыл:

- Рацæут, фенут, ницы уæй кæнын. Ницы мæм ис.

Æгæр араех сæ дзырдта æмæ сын Æхсар не 'ууæндыд сæ рæстдзинадыл, уæддæр-иу бакодта ныфссастæй:

- Бацæут, уæхæдæг æй фенут...

Æнæзонгæ дæр, æвæццæгæн, лæппуйы дзырдтыл фæдызæрдыг - «бацыд», «федта».

Растдæр зæгъгæйæ, ницы дзы ссардта æмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, уынгæ дæр дзы ницы фæкодта.

Гиви æмæ Мелитон дæр цыма уымæ кастысты - фесты чызг æмæ лæспуйы æвварс. Гиви худынмæ фæкъæртт, мæнæ, дам, Мелитоны дзыппы дæр ис сигареттæ, æмæ сæ уæй кæны?

Æнæзонгæ та хъуыр-хъуыргæнгæ, йæ масты дзæкъулы комыл йæ дæндагтæй хæцгæ аздæхт.

Хъуыдинаæ нæ фæсайдта йæ ныхас - фæскуыст араст хатæнагурæг. Æцæг ын Тamaræимæ ныхас кæнын фæзындæр.

Кæрты æфсæн дуары дзæнгæрагыл куы ныххæцыд, уæд фысым уымæ дæр æрхызт сæпп-сæппгæнгæ.

- Чи дæ? - радзырдта йæм мидагæй.

- Дуар уал мын бакæн, - нæ фæтыхст чызг.

Куы йæ бауагъта мидаемæ, уæд ын салам радта, стæй хъуыддаджы ныхасмæ ахызт:

- Хæдзар æххуырсын. Сымахмæ мын бацамыдтой.

- Чи?

- Уæ цæрæг.

- Нæ, нæ, нæ!.. Уыдон кой мын чи кæна, уый дуртæ æмæ хъæдтæ феууилæд йæ дзураен дзыхæй.

Чызг бамæт кодта Æхсары ном кæй æрæфтыдта, уый тыххæй, фæлæ дзы исчи афтæ рахъаст кæна, уый æнхъæл нæ уыд. Йæхи уымæн нæ басаста:

- Цæмæн дзы афтæ дзурыс, æвзæр лæппу куынаæ у?

- Кæмæй дзурыс, кæ?

- Угъалы цæрæгæй.

- Угъалы кой кæныс, йæ ном фесæфа?

- Чи у Угъал та?

- Угъал æмæ мæм Сафиат сыгъзæрин адæм куы 'рбарвитой, уæддæр мæ нæ хъæуынц!

- Чи сты Угъал æмæ Сафиат?

- Уæдæ дын чи загъта хæдзар мæм ис?

- Æхсар.

- О-о!.. Æмæ йæхæдæг кæм ис? Æхсар! - бахъæр кодта къæлидоры.

- Куысты ис.

- Цæмæй йæ зоныс?

Æхсар куысты кæй ис, уый дæр зонын. Дæумæ хæдзар æххуырсты раттинаг кæй ис, уый дæр зонын. Стæй ма æндæр цыдæртæ дæр зонын.

Дзерассæ йæм, йæ гуыбын йе 'рмттæй æмбæрзгæ, рахызт зивæггæнгæ.

- Æхсар кæм ис?

- Куысты.

- Ацы чызг уæ хæстæг у?

Дзерассæ йæм бакодта фæрсæджы каст, абарста йæ сæрæй къæхтæм, стæй бафсæрм:

- Нæ йæ зонын.

- Æхсары бинойнаг дæ? - ныр та йæ Хъуыдинаæ афарста.

- Ойы.

- Уæдæ, базонгæ уæм, - райста йын йæ къух. - Мæ ном - Хъуыдинаæ. Æхсары изæры магазины федтон. Нæ фысымтæ, дам, иу хатæн æххуырсты дæттынц...

Тамарæ æхсæвы рухсмæ чызгыл йæ цæстæнгас хаста сæрæй къæхтæм. Æгæр дзырдхъом æм фæкаст æмæ йæ бæрджытæ кодта: сбæздæнис ын цæрагæн?

- Сывæллæттæ дын ис?

- Сывæллонджын нæ уадзут, нæ? - йæхæдæг йæ цæст скъуырда Дзерассæйы гуыбыныл, ома хæдзары кой куынаема бакодтай, уæд дæ цæй сывæллоны мæт ис, æви нæ хъусыс дæ фысыммæ?

- Уадзгæ та... Фæлæ мæ хæдзарæй сывæллæтты цæхæрадон нæ сараздзынæн.

- Уæдæ мын сывæллæттæ нæй æмæ мæ хъул сах бады.

- Лæг дын ис?

- Æнæ лæгæй дæр никай исут?

Дзерассæ бахудт. Чызг дæр цыма уый бафæзмьдта. Тамарæ рамæсты:

- Ёнәләгтә дәр әрдәгәхсәв цалдәргай ләгты хицәуттә бавәйһынц, - уый дәр әй хъавыд фелхыскъ кәнынмә.

- Мә бон у милицәйә бәлвырдгәнән әрбахәссон, куыд сәм номхыгъды нә дән.

Ёмә та бахудт Дзерассә. Аивәй бакаст Тамарәмә, ома дәхицәй хәйрәгдәрыл фембәлдтә.

Тамарә йын хъавыд бауайдзәф кәнынмә, зәггә, ды та цы пыр-пыр кәныс, фәлә йә әнәзонгә чызджы цур йә зәрдаёйы хъуләттә се 'ппәт нәма фәндыд равдисын.

- Кусгә дәр никуы кәныс?

- Кусын. Магазины.

Тамарә цәхгәр фәивта магазины коймә:

А-а, цыдәр зонгәйы хуызән мәм кастә. Зәггын, кәм ма йә федтон? Дә размә нәм чи цард - сә хал, сә бәндән фәхауәнт(!) - уыдонәй хәдзары аргмә кәнә әнхәлмә кәс, кәнә - нә. Кәд сә, куыдзы дзыхәй стәг ратонәгау, исты тыхәй байсай, уәд хорз. Ды кәд магазины кусыс... Рауай, фен әй.

Дзерассә базыдта, Хъуыдинаә цәмән дзырдхьом уыд. Фысым чырыстон ссады әнхызәны хуызән дәмән афәлмән, уый дәр ын цы бамбарын хъуыдис: зәггә, магазины кусыс, уәд дәм дзы хъуамә истытә згәәла, әмә сә әз дәр әнәхай ма хъуамә зайон.

Йә хъуыды йын фәрәхуыста йә зәрдаә. Уәддәр та йе 'взагыл ныххәцыд дәндагәй.

Хъуыдинаә хатәны азылд. Къәбиц федта әмә ныллаәууыд аргъ базоныныл. Фәлә ууыл дәр бирә нә фәдзырдта. Уайтагъд сразы Тамарәимә.

«Тәхуды дә кьона! Ёвәццәгән, царвы кьусы хъазы?» йә амондмә йын бабәллыд Дзерассә.

- Дәггәәл кәм ис?

Дәггәәл?.. Нырма уал әм әрбалидз.

- Нæ, нæ! Хъуамæ мæ дæггæл мæ дзыппы уа. Уæдта куы йæм лидзон, уæд сымах ам не стут.

- Æмæ йæм уæдта æрбалидзынвæнд нал кæныс?

Дзерассæ æнхъæл уыд, Æхсару Хъуыдинайæн дæр развæлгъау нæ ратдзæнис дæггæл.

Уый йæ дзурын дæр нал суагъта:

- Кæд амæлон, уæд ды дæр дæ дæггæлыл хъæцдзынæ! Кæннауæд-иу мæ магазины агур, - дæггæл рафтыдта дуарæй, ныппæрста йæ йæ сумкæйы. - Тагъд мæм æнхъæлмаæ кæсут, ныфс сын авæрдта æмæ фæцауæг.

Æмæ, æцагдæр, уыцы сабатизæр æрбалæууыд тыргъы. Ме 'мкусджытæ, дам, сты - цалдæр лæппуйæ йын йæ л дзаумæттæ хастой мидаемæ. Æхсар дæр сæм фæкаст. Йæхæдæг лæууыд хатæны астау æмæ сын уырдыгæй амыдта:

- Уый мæнæ ам æрæвæрут! Уый та - ам! Нæ, нæ! Уæртæ уырдыгæй хуыздæр рафидаудзæнис. Фынг та хъуамæ уа ам! Раст нæ зæгъын, Æхсар?

Дзерассæ йын каст йæ хæдзары дзаумæттæм, рад сæ йæ цæст: «Тæхуды дæ кьона! Иууылдæр - равзаргæ мигæнаентæ!»

Стæй йæ зæрдыл æрбалæууыдысты йæ мад æмæ йæ фыд.

«Цымæ мæнæн чындздзон дзаумайæн ницы балхæндзысты? - фарста йæхи. - Мæ фыды æндæр мæт нæй. Чизоны, фæстæмæ ма йын йæ хæдзармæ куы балыгъдаиккам... Куы загътаин, хæдзар мæн у, æз дзы цæрын, стæй йæ мæ фыдæн куы ныууагътаин... Ныр нæ йæ маст исдзæнис. Æмæ исæд!.. Никаемæй мæ ницы хъæуы!» - фæцауæг сæхимæ. Йæ зæрдæ та фырмастæй райдыдта хъарм кæнын æмæ ныххауд сынтæгыл.

26

Æхсар Дзерассæмæ фемдзаст æмæ базыдта - йæ чемыл нæу. Иæ фæлурс уадулты та иу туджы 'ртах нал уыд, йæ тæнæг былтæ цъæх кодтой, йæ цæстыты сагъæс ныббадт фæлмау. Æрттадæлармæй лæууыд рудзынгæрон, каст æддæмæ, уалдзæджы комулафтæй бæрзонд гæдыбæлас куыд райдыдта цъæх кæнын, уымæ.

- Цы кæныс, Дзерассæ? - Æхсар куыддæр аудиторийæ рахызт, афтæ йыл скъуырда йæ цæст æмæ' базыдта, хæлд у йæ зæрдæйы равг, йæ цурмæ дæр уымæн бауад.

- Ницы, Æхсар, - чызг афæлвæрдта тыххудт бакæныныл.

- Цæуылдæр маesty дæ.

- Куы ницæуыл...

- Лектортæй дæ исчи фæхъыг кодта?

- Кæд ма ма хъыг кодтой лектортæ?

Лæппу зоны, Дзерассæйы лектортæ нæ фæхъыг кæндзысты. Сæ дзырдыл дыууæ никуы зæгъдзæнис, лекцитæм æдзæттæйæ аудиторийы къæсæрæй нæ бахиздзæнис Фæлварæнтыл ын нысæнттæ фылдæр æнæ бафæрсгæйæ февæрынц.

- Уæдта дæ дыдæр риссы? Тыхстгъуыз мæм кæсыс.

- Ницы кæнын, Æхсар. Ницы ма риссы. Ничи ма фæхъыг кодта. Мæнæ гæдыбæласмæ кæсын. Арвы цъæхы фæцыд. Хæдзæртты сæрты акаст. Уалдзæджы хъармæй зæхх нæма стæфст, уый къуыбыртæ бахуадæнбыл сты. Цыма а-дунейыл уымæй дарддæр ничи æмæ ницы ис, уæлейæ дæлæмæ уый каст кæны, - ныхас аздæхта æндæрырдæм.

- Уалдзæг у. Уалдзæджы æрцыдыл цин кæны.

- Æмæ йæ фарсмæ тæгæрæн уалдзæг нæу? Уый цы лæууы саудар, æрхуымæй? Уый цæмæн хъусы йæ зæрдæмæ?

- Æвæццагæн, уалдзæджы галыкомыдзаг улæфт уымæ цины фаг нæма кæсы. Куы зæгъа, уалдзæг мæн дæр батавта, уæд бахуадæн, райхæлдзæнис.

Чызг иудзæвгар алаууыд æдзынагæй, стæй та базмæлыдысты йæ тæнаг, цъæх былтæ:

- Уалдзæджы комулæфт та йын цæмæннæ хъуамæ фаг кæна? Гæдыбæласимæ фæрсæй-фæрстæм куы цæрыпц?.. Фæлæ уый, æвæццагæн, зоны, уалдзæг мæнгард у: расайдзæн дæ йæ мидбылхудтæй, стæй дыл ну бон митхъæпæн æнæрæвæргæ нæ фæуыдзæнис...

Чызг каст æддæмæ. Йæ цæст нæ ныкъуылдта. Кодта йæхицæн дзурагау.

Лæппуйæн дызæрдыггаг нал уыд, йе 'мкбай нæу йæ чемыл. Цы кæны, уый æвиппайд не 'рцахста йæ хъуыды.. Æмæ йæхи зæрдæйы дæр цыдæр къæм бадт. Цæмæй сæ асырдтаид, ахæм дзырдтыл нæ хæст кодта æмæ лæууыд æгомьгæй, каст чызджы фæлурс, салд цæсгомма. Стæй ныццагъта дзæнгæрæг. Ног лекци райдайын афон уыд, æмæ къæлидоры студентты хъæлаба фæсабыр. Лæппуйы дæр фæцис æфсон:

- Ацу лекцимæ. Дæ сæр æнæбары хъуыдытæй ма риссын кæн, Уалдзæг бацæудзæнис йæ тыхы æмæ райхæлдзæн тæгæр дæр. Ды та йæ хорз зоныс, дæуæппн ныртæккæ æрмæстдæр кæй у хъазгæ æмæ худгæйæ.

Æрлæууын ын кодта йæ зæрдыл, ома дæхи бар нæ дæ. Сылгоймаджы йæ фидæны сабийы хорз куы фæнда, уæд ын ахæм рæстæджы «ах-хытæ» æмæ «ох-хытæй» нал вæййы. Чызг дæр йæ дзых уымæн ныххуыдта. Бакодта ма тыххудт. Лæппуйы цонг аууæрста йе 'рмтты 'хсæн æмæ фæцæуæг йе схъæл цыдæй. Æцæг, йæ къахайст æгæр уæззау, æгæр тыхкæнгæ уыд. Лæппу каст йæ фæдыл - æнхъæл уыдис, къæсæргæронæй ма йæм уæддæр бахуддзæн, фæлаæ чызг фæцис дуары аууон.

«Тæккæ райсом дæр ма хъæлдзæг куы уыд. Цы йæм рауад? Цæмæннæ мын исты загъта?» - араст аудиторимæ Æхсар.

Ацырухс лæууыд дуаргæрон. Уый дæр - мæсты. Уæддæр хæцыд йæхиуыл. йæ галиу армы дзыхъмæ каст чысыл тымбыл кæсæнмæ, рахис къухы амонæн æнгуылдзæй рæстытæ кодта йæ цæсты дæлтъыфылты ахуырст. Лæппумæ бахудт. Куыд ничи йæ фехъуса, афтæ йæ афарста:

- Йæ хъæстытæ дын акодта?

Æхсарæй нæма ферох, кæддæр-иу йæ уыцы сусу-бу-сумæ, йæ комы хъарм тæфмæ куыд фæцæйтæд, царвы къæрттау. Ныр æм баихæнриз кодтой йæ уæнгтæ. Æрæджиау ма йæ афарста:

- Чи?!

- Дæхи хуызæн мæм нал кæсыс. Цыма дæ æндæр джиппы ауагъдæуыд.

Бахудт лæппу дæр. Тыххудт. Кæнгæ худт. Йæ зæрдæ чызджы сыбар-сыбурмæ кæй батæлфыд, уый куыднæ равдиса:

- Азтæ сæхион кæнынц. Дæхицæй йæ нæ зоныс?

Æхсар йæхимидæг бадис кодта: Ацырухс францаг духийы тæф цæмæннае уал кæны (?), уæддæр йе 'мкурсонтæй никæй цæстытæм бакаст. Зыдта йæ, кæрæдзийæн салам куы радтынц, уæддæр сæм чызгæй-лæппуйæ куыд ныккæсынц. Сæ кæрæдзийы зæрдæты ма цæрынц æви нæ, уый базонын сæ фæфæнды.

Æхсары зæрдæйы та... Дзерассæйы, йæхи Дзерæйæ дарддæр дзы иунаг ныхы сæрийас бынат дæр куыд никæмæн уа, афтæ фæнды лæппуйы. Стæй... йæхæдæг ма о, фæлæ уый дæр цæмæн хъуамæ цæра кæйдæр усы зæрдæйы?

Ныр дæр, зæхмæ кæсгæйæ, уымæн бараст йæ бынатмæ.

Ацырухс худæгæй бакъæцæл. Зæрдæйæ нæ худт, уый базыдта Æхсар. Уæддæр ахæм кæл-кæл ныккодта, æнæхъæн курсæй йæм куыд æркасой. Æмæ йæм æркастысты.

- Зонут, Æхсар мын куыд загъта? Дæхи ма, дам, уæгъды рæсугъдтæ кæныс. Уæддæр, дам, низзæронд дæ. Æцæг?.. - æрхæцыд йæ сины сæртыл. Æнхъæлмæ сæм кæсы дзуапмæ.

Фæлæ курсы дзуапп радтыны сæр нæ бахъуыд, Æхсары та - йæхи сраст кæныны: лектор æрбахызт мидæмæ. Райдыдта лекци.

27

- Дзерассæ!

- ...

- Дзерассæ, фынаёй дæ?!

Дзерассæ фынаёй нæ уыд. Каст чиныг. Фæлæ йæ чиныг кæсын дæр нæ фæндыд. Тамарæйы хъæрмæ акæсы - нæй та йæм мæрдтæм фæцæйцауын æнцондæр фæкастайд, ахæм зæрдæйы уагыл уыд. Чиныг кæсын дæр, Æхсары фæрсæджы кæстытæй йæхи фæсайдтаид, уый тыххæй райдыдта.

Лæппу тагъд кодта куыстмæ. Дыккаг бон та сын семинартæ уыд. Йæхи йæ уыдонмæ бацæттæ кæнын хъуыд. Æмæ каст чингуытæ, рæстæгæй-рæстæгмæ-ну тетрады цыдæртæ банысæнттæ кодта. Йæ зæрдæ та Дзерассæимæ дзырдта.

Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу æм фæрсæджы каст бакодта, къахæджы фарстытæ-иу æм авæрдта. Цæуыл 'рхæндаг у æнæхъæн бон, уый базонын æй фæндыд. Ацырухсы фарст æй бынтон бацыбæл кодта: «йæ хъæстытæ дын акодта?»

Цы йын хъуамæ ахъаст кодтаид? Кæд ын йæ зæрдæйы тыхст уый зоны, уæд æй Æхсар, йæ цардæмбал цæмæннæ хъуамæ зона?

Лæппуйы уырныдта, Ацырухсы кой йын куы скæна, уæд дзы чызг ницыуал бамбæхсдзæнис. Фæлæ йæ уый кой кæнын нæ фæндыд. Уæд та чызгæн йæ чем бынтон фсхæлдзæнис. йæхи ма тыхфидар цы кæна, æндæр йе 'взаг дзурынмæ дæр нал тасдзæн.

Чызджы та дзурыи нæ фæндыд. Æмæ йæхи сайдта чиныг кæсыны æфсон. Фæлæ йæ Тamaræимæ лæууын дæр...

- Дзерассæ, фынæй кæныс?!

Куыд зивæггæнгæ йæм ахызт!

- Чиныг кастæн.

Tamaræ фыхта йæ хуыссæнты цъæрттæ. Къæбицы сæ тæфæй мигъ ныббадт. Чызджы зæрдæ бакъуырда. Йæ фындз ахгæдта йæ армæй.

Раздæр-иу ахæмтæ хъуыды дæр нæ кодта. Ныр, йæхи бар куынæ уал у... Доны ад дæр фыццаг йе сулæфæнтæ ацахсынц.

- «Персоль» дæм нæй? Афтæ æнхæлдтон, мæхимæ ма искуы уыздæнис. Мæ хуыссæнты цъæрттæ рафыхтысты, агурын æмæ... Æнæуый мын дзæбæх нæ ныуурс уыздысты.

Сæ капечытæ сæ хæдзары аргъ æмæ æнахуыйæн къæбры фаг тыхæй куымдтой. Фæсауæрцтæ кæнынмæ сын дзы не 'нтыст. Æмæ чызг батыхст:

- На, на. Мæнмæ дæр никуыуал ис.

- Кæддæра ды дæр Сафиатау не счъынды дæ. Уымæ цæхх дæр хуыдоны раз гуыркъотæ агурагау уыд.

- Йæ магуырæй йæ къухтæм æмхасæнтæ кодта, - чызгæн хъыг уыздыс йæ ныхас.

Раздæр æй, чизоны, ауагътаид йæ хъусы иувæрсты. Пыр ын хъыг уыд. Æниу ын йæхæдæг дæр зыдта йæ аххосаг: сывæрджын сылгоймагмæ «цæр» дæр хъыг фæкæсы. Уæддæр йæхи нæ баурæдта.

- Алæ! Мæгуыр... Усæй, лæгæй дыссымтæ сты, æмæ уый зæгъ! Уæдæ, адамæн кæцæй цæуы?

Æхсаримæ сæхи цардыл ахъуыды кодта.

- Уыдон дæр цалынмæ сæ къахыл слæууынц...

Тамарæ дæр æй фæфиппайдта, йæхи разæхсæдæнтæ кæны.

Уæдæ йед... демæ нæ ахуыр кæны? Цы хуындис? Иæ ном мæ куыд айрох, дæ хорзæхæй?

- Цы кодта?

- Дæуæй... чизоны, чысыл бæрзонддæр... зыны. Кæм федтай, ахæм рæсугъд чызг! Ус-паддзахы хуызæн у. Сау-сауид, уæгъдкалд дзыккутæ йын...

Дзерассæитимæ ахæм ничии ахуыр кодта. Ус-паддзахимæ сæ абарæн никæмæн уыд, æмæ хъуыдытыл фæцис, чи хъуамæ уа, зæгъгæ.

- Махмæ ус-паддзахы 'нгæс...

- Иæхæдæг уæ хорз зоны. Дæу дæр. Æхсары дæр. Иумæ, дам, ахуыр кæнæм. Куыд, дам, цæрынц, фæрстытæ кодта...

Чызджы зæрдæ барызт. йæ тæнæг былтæ та ацъæхтæ сты. Æрæджиау ма йын бакуымдтой базмæлын.

- А... Ацырухс?

- О, о, о! Ацырухс. Тæхуды адамы къонатæ! Æрмæст йæ уæлæ дæр къухдарæнæн, рæхысæй, риударæнæй, хъусцæгæй... иу хæдзарваг фæллоу ис. Уæдæ, уыдонæн кæцæй цæуы, уый дæр студент куы у?

Дзерассæйæн Ацырухсы коймæ йе 'фсæртæ нындæгъдысты сæ кæрæдзийыл. Йе 'взаг йæ комы арынды фестаг дондыппыр æхсныф. йæ цæстытæ ма тъæбæртт-тъæбæртт кодта. Рызтысты йæ зæнгтæ. Цы йæ фарста сæ цардæй?

Æрæджиау ма сфæрæзта:

- Æмæ?..

- Адæймаг цы рацæра, уый - ахæм цардæй. Дысон нæм рынчындоны уыд. Йæхи бар нæу. Æхсар хæдзары ис?

О, зæгъгæ, чызг банкъуыста йæ сæр.

- Нырма, дам, ахуыр кæнын. Цæйнафæлтау, дам, мæ ахуырæй фæфæстиат уон... - фæсабыр кодта йæ хъæлæс. - Фæлæ, дам, мæ аборт аразын дæр нæ фæнды. Уæдта, дам, мын зæнæг нал радьд. Дохтыры размæ стыр цъæх гæххæттытæй баппæрста... Мæхигъæдæй дзы куыд фервæзон, ахæм хостæ, дам, мын ссар.

- Æмæ?..

- Æхца адæймаджы мæрдты бæстæй дæр здахы.

«Мæ бон дын ницы у»-тæ йын акодта дохтыр. Уæд мын йæ сæр амæлæд, мæ цуры æхца райсынмæ æфсæрмы кодта æмæ сæ хицæнæй фæуагътон. Чысыл фæстæдæр дзы мидбылхудгæ рахызт. Мæ къух, дам, мын ацарæзта.

- Махæй дæ фарста?

- Фарста уæ: куыдтæ, дам, цæрынц? Мæт кодта, сæхи цардыл не 'ххæссынц, ноджы, дам, сыл сывæллеттæ куы стых уой...

Чызг зыдта, Тамарæ йын сæ хабæрттæ къæхджын-къухджынтæй куыд дзырдтаид, æмæ рафыхт йæ маст:

- Ничи, зæгъ, дæ фæрсы сæ цардæй!

Æхсар сын дзæбæх хъуыста сæ ныхас. Ныууагъта йæ фыссын. Æгасæй фестад хъустæ. Дзерассæ мидæмæ сонт гæпп куы бакодта, уæд фемдзаст сты сæ кæрæдзимæ. Лæппу фæтарст чызджы дондзаст цæстытæ, фæлурс уадултæ æмæ цъæх, ризгæ былтæй.

- Дзерассæ...

- Æхсар... - бахауд лæппуйы риуыл, нызгъæлста ставд цæссыг.

- Дзерассæ... Мæхи Дзерæ.. Цы кæныс? Мæнæн цæмазнæ æргом кæныс дæ зæрдæйы рис? Ау, дæ цин æмæ дæ маст дæр хуыздæр, уæдæ, кæмæн хъуамæ зæгъай? Цæмæн мæ исты сусæг кæныс? - лæппу йын дзырдта сыбар-сыбураей. Иæ цæхджын цæссыгтæ йын сур кодта йæ пьатæй, æмæ та чызджы цъæх былтæ æрцахстой сæ хуыз. Йæ уадултæ басырхдзæф сты. - Дæуæн маст

кæнын не 'мбæлы. Ды æрмæстдæр хъуамæ кæнай худгæ. Худгæ æмæ уарзгæ.
Æз дæ куыд уарзын, афтæ.

- Фехъуыстай?

- Цы?

- Тыппойы ныхас.

- Кæмæ хъусыс? Кæйты æмгад кæныс дæхи? Уæртæ сын сæ сыхæгтæм цæмæннæ кæсыс? Сæ чысыл хæдзары хъæрмуд цард кæнынц. Адæмы рæггы цæуынц, сæ цæстæй сын сæхи нæ хизынц. Тыппоты къæсæрæй кæд федтай уазæг бахизгæ? Уыдон та? Исчи сæ фарсмæ галуанты цары, уый куыдзы хъуыды дæр нæ кæнынц. Мах дæр - афтæ. Цы нын уыдис? Ныр та? Мæгуыргурау искæй къухмæ не 'нхъæлмæ кæсæм. Нæхи фæрцы нын алцы дæр ис. Афтæ исчи зæгъдзæн, нæ сæрæн не стæм? Æмæ уæд уыцы сæрæн дæу кæнæ мæн хуызæн ахуырмаæ цæмæннæ у? Фæлварæнты рæстæджы сæ хæстæг, зонгæты дæлфæдтæ лекторты фæдыл зылынæй цæмæн баихсийынц? Стæй, махæн ничи ис? Уæдæ Гыцци чи у? Йæ хæдзар мах хæдзар нæу? Æнæмæнг нын горæты дæр дыууæ азы номыл хъуамæ галуантæ уа? Уыдон хи тугвæллойæ афтæ æнцон ацаразæн не сты. Сæ цæсгæмттæ суагътой (æниу сын цæй цæсгом ис?), æмæ мæгуыр адæмы стигъынц. Дымгæйы æрхæссæггаг та дымгæ ахæссы. Фæкæс ма-иу, уæдæ...

- Æз мулкмæ нæ бæллын...

- Æмæ нын уый дæр уыдзæнис. Сæйраг царды бæндæныл фæхæст у. Махæн та йæ иу кæрон нæ къухты ис. Иннæ дæр нын кæдæм ирвæзы?..

- Æрмæст мын мæ мыды къусы йæ къах ма тъыссæд!

- Чи?

- Чи, чи æмæ Ацырухс.

- Æй-æй-йæй! Кæй кой кæныс? Афтæ æнхъæлыс, уый дæуæй амондджындæр у?

- Уæд амондджындæр. Йæ амондмæ мæн ницы хъуыддаг ис.

- Уымæй цытæ фæдзурынц...

- Æз дæр сæ хъусын. Йæ лæг æй иунæгæй ныууадзы æмæ æндæр сылтимæ фæирхæфсы йæхи, зæгъынц.

- Гъе, æмæ хуыздæр фæу! Уый та, чизоны, дæумæ хæлæг кæны.

- Гъы! Хæлæг æм кæнын... Цæйнафæлтау исчи мæ фыдæнæн «Гæндицы кафт» кæна, фæлтау мæ цард дæр нæ хъæуы æмæ бон дæр.

- Æмæ раст хъуыды кæныс! Тыппомæ хъуамæ дзырдмæ дæр æрлæууай? Уымæ хъусыс?

- Æз уымæ нæ хъусын. Йæхæдæг мæм цæмæн рæмпъузæн ныхас кæны?

- Чи?

- Чи, чи, Ацырухс.

Æмæ йын радзырдта йæ маст.

Дзерассæ къæлидоры чызджытимæ цæуылдæр худт æмæ Ацырухс дæр йæхи байста сæ цурмæ.

- Цы уæм рауад, цы? Дзерассæйы худты сæр æмбарын, фæлæ сымах та цæуыл цин кæнут? - йæхицæй йæ фарст фæраздæр.

- Æмæ махæй уæлдай уый худæджы хал аныхъуырды?

- Ницæуыл фæлмæцы æмæ... цин кæны! - бахудт Ацырухс.

- Уый та куыд ницæуыл фæлмæцы?

- Фæлæуут-ма, - баздæхт Дзерассæмæ. - Æццæй, Æхсар пысылмон у?

Чызг асалд йæ бынаты. Кастис æм дисгæнгæ: цы йæ хъæуы, цæмæн ыл калы йæ хъал?

- Дæ низтæ... - ноджы йæм ныууырдыг, - ацы чызджытæн æй раст чи нæ зæгъа: Æхсар пысылмон у æви нæ?

- Цæй пысылмон у? - стыхст чызг.

Æмæ Ацырухс бакъæцæл худæгæй:

- Нæ зонын, йæ дин, дам, ын бар дæтты гаремæ бакæнынæн. Дыууæ усы йын ис, æцæг?

Дзерассæ йын йæ ныхæстæн ницы бамбæрста. Касти æм къæпдзыхæй, Уый та йыл сæрбæрзондæй худт. Чызджы зонд æрæджиу ацахста, Хъуыдинаимæ фæрсæй-фæрстæм кай цæрынц.

- «Ома, исты?..» - батыхст.

Чызджытыл ахаста йе 'фхæрд цæстæнгас. Уыдон дæр ын йæ дзыхмæ ныккастысты дзуаппæнхъæл. Уый йын йæ зæрдæ бынтон ацæхæраджынтæ кодта. Нал æй бафарста йæ маст:

- Дыууæ. Иу - æз, йе 'цæг æмкбай, иннæ та...

- Чи иннæ та?

- Ды! Рæстæгмарынæн.

Хъалзæрдæ студент-чызджыты ма уый хъуыдис! Афæрсылтæ сты худæгæй.

Ацырухс дзы ахæм дзуапп æнхъæл нæ уыд. Фæтыхст. Цы ма загътаид, уый нал зыдта.

Дзерассæ йæ фæуагъта лæугæйæ. Иæ маст ахаста аудиторимæ.

- Æмæ ууыл смæсты дæ?

- Ды не смæсты уыдаис?

- Йæ хурх ын æнакардæй ралыг кодтай, бафтыдтай йæ йе 'мгæртты цæсты, ноджы ды мæсты кæныс? Хъуамæ цин кæнис - афтæ мæлгъæвзаг разындтæ. Йæ цацатæ, йæ бибитæ та йын куыдзы хъуыды дæр ма кæн.

- Тынг мæ бахъуыдысты сæ бензины тæфкалгæ!

- Уыдзæнис дын æппæт дæр. Стæй дын фелвæста, бадавта йæ сынтагмæ. Чызг ма базыдта, йæ куатæйы фæдджийæ йæ кæй хъæуы йæ уæрджытæ æрæмбæрзын æмæ стæй цыма уæлдæфы, денджызы уылаентыл ленкгæнæгау ацыд. - Дзерассæ, Дзерассæ!..

Фæлæ чызджы уæнгтæ фестадысты дон. Йæ цæстытæ аирвæзтысты цæртты. Акалд йæ комы фынк. Æрцыд та йыл, мæгуыр, йæхæдæг дæр, Æхсар дæр кæмæй тарст (тæрсгæ та дзы, оу, куыд кодтой!), уый - йе уæнгтæ райдыдтой хъæбæр кæнын.

Лæппуйы зæрдыл æрбалæууыд, студентты æмдзæрæндонны куыд хъуыста ахæм рæстæджы йын йæ дæндæгты æхсæн, цæмæй йе 'фсæртæ ма ныууайой, хъæбæр исты акæнын кæй хъæуы. Ахæм «исты» та йæ кбухы нæ фæци æмæ йын йе 'фсæр йе 'нгуылдзтæй бакæныныл ацархайдта.

- Дзерассæ.. Дзерассæ!.. - кодта хъæргæнæгау. Чызджы æндыгъд дæндагты æхсæн фæцис йе 'нгуылдз æмæ йын акалд йæ туг.

Æс-сау бон мæ куыд никуы баййæфта, гъе-е!.. - Тamaræ «Персоль» авæрдта фынгыл. - Кæмдæр мæм нашатирный спирт уыдис!.. - сæпп-сæппгæнгæ йæхи аппæрста сæхимæ.

... Кæддæр куы уыд, уæд æрчынцызта. Тamaræ дзырдта дохтыртæм, фæлæ чызг баскъуыдта йæ уд. Дзæбæх, дам, дæн. Чызгæй дæр-иу фæцис афтæ, уый загъын йæ цæсгом нæ бахъæцыд. Афтæмæй та дзæбæх дыккаг бон дæр не 'рци. Æртыккаг бон дæр... Боньгон-иу Æхсар уыдис йæ цуры, æрдагæхсæвмæ - Хъуыдинаæ. Кастысты йæм. Ныхæстыл æй ирхæфстой. Уый сæ цыма нæ хъуыста. Йæ хъуыдытæ æргом нæ дзырдта. Азылд-иу къулардæм. Йæ цæстытæ цæссыгæй йедзаг кодтой æмæ йæ нæ фæндыд се 'вдисын.

Æхсар ын бæргæ æмбæрста йæ катый - цæмæй тарст, уый та йæ кæй баййæфта, ууыл кодта зæрдæскъуыд, фæлæ лæппу, цыма ницы 'рцыд, йæхи афтæ дарыныл архайдта.

Æмæ чызг рабадт фæндзæм бон. Фæлæ йæ дзыхыдзаг тыххудт бакодтаид, уый дæр нæ уыд йæ бон.

28

- У у! - Æхсар балæууыд дуарыл. - Цы бæрæгбон ныл æрцауы, Дзе-ерæ?

Чызг куыннаæ зыдта, цы бæрæгбон сыл æрцауы - Фыццаг май, фæлæ йæ цæмæн фæрсы уымæй?

- Дæ фæсчъылдым цыдæр æмбææхсыс! - уый дæр бакодта зараæгау.

- Базон сæ æмæ дæу сты!

- Куынаæ сæ базонон, уæд та?..

- Уæддæр.

- Ди-дин-джы-тæ!

Лæппу фæфæсмон кодта; искуыцæй йын иу дидинаг цæмæннаæ рахаста? Фыдæнхъæл æй фæкодта.

- Нæ базыдтай.

- Ног чиныг!

- Дæхи уæттæ дæр нæма бакастæ!

Чызг æй ауыдта, гæххæтты тыхт цыдæр у. Фæлæ йын ахæм цы хъуамæ æрхастайд?

- Цæй-ма, нæ йæ зонын. Калак - дæ баст.

Æмæ йыл лæппу ныттыхст. Ныпгъа йын кодта йæ былтæн:

- Уалдзæг æмæ дæ бæрæгбоны хорзæх уæд!

Чызг райхæлдта тыхтон: модæйыл хуыд, уардигъуыз зынаргъ къаба... Йæ цæстыты ферттивтой цины цыраегътæ.

- Кæм дын уыдис, Æхсар?! - ныттыхст ыл.

- Балхæдтон æй.

- Мæнæн?!

- Æндæр ма нæм исчи ис?

Æмæ та ныттыхстысты сæ кæрæдзийыл.

- Куыд рæсугъд у! Ам ма та цы ис?

Уыцы тыхтоны та кæд разынд дзабыртæ. Ныллæггомаузæвæт, хъæбæрбын, лак дзабыртæ.

Лæппу фæстаг бонты капекк капеккыл бæргæ æвæрдта, фæлæ уæддæр батыхст чызг: кæцæй æрхаста уыдон аргъ?

- Кæйдæр бастыгътай, Æхсар?

- Стигъгæ никæй. Дæу чысыл рацарæзтон.

Æцæгдæр, чызгыл куыд рафидыдтой! Йæхæдæг дæр нал æфсæсти кæсæны раз зилдух кæнынай. Æхсарæн æй цал хатты фæндыд ской кæнын, сылгоймаг йæхи бар куынае уа, уæд æй цахæм дзабыртæ фæхъæуы дарын!.. Сæ цыбыр къухæй йæ никуы суæндыд. Фæлæ йын лæппу цæмæй бамбæрста йæ зæрдæдзурæнтæ?

Магазины сæ уæй кодтой. Рад æрцахстон, фæлæ мæ дзыпп... Æмæ мæ цæстытæ фæцъынд кодтон. Мæхи Хъуыдинаемæ аппæрстон.

Чызджы цыныл Хъуыдинаейы коймæ абадт къæм. Йæ амонæн æнгуылдз дæр æм худгæмхасæнты æртхъирангæнгæ батылдта:

- Æгæр хæлар не стут?!

Дзерассæ! Мæхи Дзерæ! Де 'взаг та куыд тасы уый зæгъынмæ? Йæхицæй йын уæддæр фефсæрм кæн.

Æмæ, лæппуйы зæрдыл æрбалæууыд, фыццаг хатт Хъуыдинаейы къæсæрæй куы бакаст... Фæсырх. Чызг дæр цыма уый бафæзмьдта. Хъызгæ дæ кодтон, зæгъгæ, афсон кодта, фæлæ, дам, дæ Ацырухсы ныхас рох ма уæд. Стæй та ахызтысты, ног дарæс йæ уæлæ, джиппы уагъдау, куыд абадтысты, ууыл ныхасмæ - чызджытæ йæ куыд фæрсдзысты, кæм сæ балхæдта, цас сыл радта, къухы цасы аргъ сты? Стæй та чызг æрыздæхт Хъуыдинаемæ:

- Иæ хæс ын цæмæй бафиддзыстæм?

- Бон цæуы æмæ фарн йемæ хæссы.

- Тагъд нæ хæдзары мызд дæр фидинаг у. Иу бон дæр сæ куы бафæстиат кæнæм, уæд Тыппойы студенттæ махау афтид цæхх æмæ кæрдзынаей дæрын ахуыр не сты. Сæ мад, аргъæутты гаккуккау, йæ къубал йæ къæхтæй аскъуындзæнис.

- Уымæн дæр исты хос кæндзыстæм. Хъуыдинае сыл нæ тагъд кæны.

Сæ сагъæсэн та сæ цинимæ абарæн дæр нæ уыд - се 'мбæлттæ зæгъдзысты, Дзерассæйыл дæр йæ чындзыацыд фæзынд.

29

Дзерассæйы зæрдæ йæ зыдта, Тамарæ та æнæфæзынгæ нæ фæуыдзæнис. Уыцы райсом æй куыстмæ цæуын хъуыд. Куыстмæ та алы хатт дæр уæнгрогæй фæцæуы. Уæнгрогæй цы, кæуылты йæм бахæцца уа, уый зонгæ дæр нал фæкæны. Фæлæ чызджы зæрдæ зыдта, уæддæр сæ æнæабæраеггæнгæ нæ фæуыдзæнис. Æмæ райхъал боны цъæхтыл.

Бонæй та æнцой бон уыдис. Институтмæ цæуыны æфсæрм сæ нæ уыд. Дзерассæйæн та фæстаг къуыриты йæ улæфт бонтæ цыдæр адджын фесты... Сынтаг æй æлвæста йæхимæ. Бонизæрмаæ йæ сины нуæрттыл куы ратул-батул кодтаид, уый йæ фæндыд.

Ныр дæр йæхи куы ныкъуырма кæнид, йæ хъуыды ныссæлын кæнын куы бауайд йæ бон, цæмæй арæдзæ-мæдза' кæна, ууыл ацархайдта, фæлæ йæм

йæхиуыл фæтых уæвыны хъару дæр нал уыд. Йæхи нымæры нымадта фондзæссæдз, дыууæ фондзæссæдз, æртæ фондзæссæдз... Цыма дзы хуыссæг тæрсгæ фæкодта, йе 'мгæрон нал цыд æмæ рафт-бафт кодта.

Лæппу дæр фæхуыссæгхъæлдзæг.

- Цыдæр дæ риссы æмæ йæ æргом зæгъ, - Æхсар рабадт йæ рæмбыныкъæдзы æнцой. Йе 'ннаæ армы æнгуылдзтæй йын фасы йæ дзыккутæ.

- Рисгæ мæ бæргæ ницы кæны, фæлæ мæ хуыссæг фæлыгъд.

Æфсон кæны, уый зынд йæ хуыссæгхъæлдзæг цæстытыл. Лæппу йын æмбæрста йæ зæрдæйы фæдис, фысымы дзабырты сæпп-сæпп-иу тыргъæй куы 'рбайхъуыст, уæд-иу дзы цæмæн амбæхст чызг, уый хатыд. Барæй йæм ницы дзырдта. Йæ зæрдæ йын уæлдай рæхуыст куы фæкæна, уымæй тарст.

Ныры хуызæн æм никуы бахъардта, хъæуты сæм, уагъылы дидинаг куы фефтауы, уцыы рæстæгæй цæмæн фæтæрсынц.

«Тæккæ дыууæ хоры астау... Зæронд хор бæрц свæййы - ног хоры уд нæма бацæуы»-иу акодтой.

Фæлæ сæ Æхсар не 'мбæрста. Цæй хоры кой кæнынц? Йæ зæххы гæппæлы сæ кæд исчи, зымæгмæ йæ комахсæйнагмæ цæмæй базила, уый тыххæй аппары нартхоры нæмыг; кæд иу тыллæгæй иннæмæ хæдзары фаг картоф кæм айтауа, уый бæрц бахырыз кæна мæр, æндæр уыцы куыстытæм сæ астаутæ тасгæ дæр куынæ уал кæнынц. Ды мын æхца зæгъ, æндæра дæ афæдзæй-афæдзмæ цы хуызæн ссад хъæуа, уый дæ къæсæрыл балхæн.

Æмæ-иу лæппу не 'мбæрста, хойраджы кой цæмæн кæнынц. Ныр æй базыдта. Магазинтæ - сæрфты хуызæн. Базæртты кæрдæджыты цъупшытыл дæ капеччытæ кал. Хъæууон зæрæдтæ та нырма алцы дæр хойрагæй барынц.

Æрдæг афæдз иумæ цæрæм æмæ дын ницы ма бамбæрстон: цæмæн исыс алы лыстæг хъуыддæгтæ дæ зæрдæмæ?

Чызг бацъынд кодта йæ игæргъуыз цæстытæ, цыма лæппуйы раз исты фæазымджын æмæ йын йæ цæстæнгас равдисын æфсæрм кæны. Стæй йæ сæр амбæхста Æхсары дæллагхъуыр.

Хорз æй куы зоныс, нæ бацæрыны фыццаг бонты нæхи марынмæ цы мæстытæй цыдыстæм, уыдон нæм ныр бынтондæр кæй ницы уал кæсынц. Æдыхстæй дæр уыдис сæ сæрты акъахдзæф гæнæн. Уæдæ, ныры ницæйаг мæстытыл дæр дæ къух ауигъ æмæ фæци.

- Уæд сыл ды дæр ауигъ дæ къух.

- Æз дæр сыл уигъын...

- Зыны дыл. Царм æмæ ма дæ стджытæ баззад.

- Æмбисонд арс у, фæлæ ма рагуалдзæг уый дæр мæллæг куы вæййы. Стæй кæд фехъуыстай, адæймаджы фыд хæрынæн бæззы, зæгъгæ, æнæмæнг хъуамæ нард уа?

- Æз афтæ нæ зæгъын. Дæ уд уæлдай кæныс...

- Адæймаг фердæхтæй у. Фезмæлын удуæлдай кæнын нæ хуыйны.

Æддейæ, асинæй æрбайхъуыст хъæбæрзæвæт дза-бырты къупп-къупп. Чызг базыдта, æрхизы Тамарæ. йæ сау лак дзабыртæ та уыдзысты йæ къæхтыл. Рараст куыстмæ. Цыма чызджы зæрдæйыл æрцæйцыд. Фестъæлфыд. Баззад дзагъырздзастæй. Æгасæй фестад хъустæ, фæлæ Тамарæйы дзабырты къупп-къуппæй дарддæр ницыуал хъуыста. Йæ сæры нæрыд дзæккорæй хойæгау.

Æхсарæн цы базонын хъуыд, йе 'мкъай æхсины къахдзæфтæ нымайы: уынгмæ ахиздзæнис æви уыдонмæ фездæхдзæн? Знон ын хъуамæ бафыстаиккой йæ хæдзары мызд. Сæ къух сæ нæ амыдта, æмæ сæхи ныкъуырма кодтой. Стипенди райсынмæ сæ нырма цалдæр боны хъуыд, фæлæ сыл уæдмæ феууæнддзæнис фысым?

Нæй!.. Уыдонырдæм рацæуы.

Лæппу хъæццул фесхуыста иуварс. Акодта йæ хæлаф. Йæ хæдон æрбаппæрста йе уæхсчытыл. Йæ фæдджитæ йын кæрæдзийыл акодта уæгъд æлхынцъ.

- Дзерассæ! - æхсин æрлæууыд къæбицы тæккæ бæстастæу. Уырдыгæй снывæста йæ цъæхснаг хъæлæс.

- Мæ ном дæ куыд айрох уа, уыцы бон дыл акæнæд.

Лæппумæ диссаг фæкаст чызджы æлгыст. Раздæр æй, зæгъгæ, амардтай, аргæвстай, уæддæр дзы не сирвæтаиккой ахæм дзырдтæ.

- Дзерассæ - Тамарæ æрбахæдцæ къæбицы къæсæрмæ.

Æхсар дуар бакодта:

- Дæ райсом хорз.

- Бузныг. Фæлæ ма цафон фынай у?

- Фынай куынаæ кæнаем... - бафсæрм лæппу.

- Цы уæлдай у: хуысгæ кæнай, фынай кæнай?.. Кæддæра уын уыцы нозтылмард Угъалтæ сæ фарн нæ ныууагътой...

- Цæй фарн?..

Афтæмæй сæ дыууæ дæр æгæр хорз дæр ма бамбæрстой, цæй фарны кой сын кодта.

- Мæ лæппутæн æхца хъуамæ знон арвыстаин!

- О, стыр Уырысы зæххыл дæр æнахцайæ зын цæрæн у, - лæппу ныхас хъавыд хынджылæгырдæм аздахынмæ. Йæ хъуыды, куыд æй фæндыд, афтæ цыргъ æм нæ фæкаст æмæ йæ сæры стъæлфау ферттывта, раздæр, æмдзæрæндонны ма куы дард, уæд-иу цыфæнды ныхас' дæр худынардæм куыд æнцонай фæзылдта, ныр йæхимæ ахæм хъару кæй нал хаты. Фæлæ йын йæ уыцы хъуыды, стæй йæ дзырдты нысаниуæгæн дæр фысым ницы бамбæрста.

- Алæ! Зын уым у, æндæра ам та цы?!. Æцæгæлон адæм... Чи дæ мæт кæны? Ам лæг йæ ирон адæмы уындæй дæр уыдзæнис æфсæст.

«Уæлдайдæр дау æмæ Хафийы уындæй».

Æргом та загъта:

- Зæгъын æххæст не стипенди куы райстаиккам.

- Нæ, нæ, нæ! Цытæ дзурыс? Уæдмæ ме студенттæ искай цæстытæм кæсдзысты? Тæккæ абон сын куынаæ арвитон!.. Мæнæ Хъуыдинайæ уымæй буц дæн, йæ хæсæй мæйраздæр фервæзы. Диссаг у, сымах дæр ма сæм цæмæ фæкасут? Бафид сæ, æмæ сæм дæ зæрдæ дæр нал æхсайдзæнис, ме студенттæн дæр сæ капеччытæ рæстæгыл фæуыдзысты сæхирдыгæй.

Лæппу йæм каст æдзынæгæй. Ницæуыл хъуыды кæнын æй фæндыд. Сылгоймаджы дзырдтæ йæ цæсгомыл æмбæлдысты цъыфау, æмæ тыхст. Афтæ тыхст, æмæ йæхæдæг дæр хатыд, йæ цæстытæ куыд йедзаг кæнынц тугæй. Æмæ йæм Тамарæ адæймаджы хуызæн дæр нал каст, фæлæ стыр, цъæх хæфсы æнгæс. Лæууы йæ фæстаг къæхтыл. Йæ фæрстæ фæйнæрдæм аппарат-аппарат кæны. Тъæнг-тъæнг кæны йе стыр дзыхæй. Лæппумæ æвзиды, цæмæй йын йе стыр дзыхы æхцатæ бакала. Йе стыр гуыбын ноджы куыд ныннæрса.

- Æз дæр сымахæн тæригъæд кæнын. Дыууæ мæйæн уын æнæфыстæй куы баззайой, уæд мæ сафыны фæнд скодтат? Стæй сæ уæ зæрды цæмæй бараст кæнын ис? Уыцы удхæссæджы Сафиат æмæ дыссым Угъал дæр-иу афтæ кодтой!

Лæппуйæн йæ арм æвæндонæй ныххызт йæ дзыппæ. Разылд ын йæ къуымты. Æхца дзы сæртæ, цæттæйæ æвæрд уыдысты; фæлæ æгæр фæтарст йе 'фхæрдæй, фæстейæ дзы мауал аззайа, дыккаг хатт æй уыдонмæ нывналын мауал бахъæуа. Нымадæй сæ дардтой. Раст фондз сом цухæй. Иу капеккæмæ февналын дзы сæ бон нæ уыд. Уыцы фондз сомы дæр лæппу æхсæвы фæхицæн кодта. Цалынмæ стипенди исой, уæдмæ сын дзулы æхца уыдзæнис. Тамарæ нæ кæд æгæр-æгæр баййара, уæд уал ын сæ фондз сом цухæй ратдзыстæм, зæгъгæ.

Ныр фæтарст лæппу. Цухæй йæм сæ куы радта, уæд «Цъæх хæфс» куынаæ фæчыл уа, куы лæууа къæсæргæрон æмæ мидæмæ куы хъуа-хъуа кæна.

Нæ, нæ! Уымæ хъусын нæ бауыдзæнис сæ бон.

Æфондз соммæ фездæхт фæстæмæ.

Фысымы кæрæф цæстытæ сасмæй æндæдзæгау акодтой æхцайыл. Йе 'нгуылдзты 'хсæн сæ цалдæр хатты анымадта тагъд-тагъд.

- Кæсут? Ис уæм! Ис уæм, æмæ уæ хасæй рæстæгыл фервæзут. Мæн дæр цæмæн дзурын кæнут, уæхицæн дæр цæмæн маст кæнут? - фæцæуы дзургæ.

Фæлæ йæм лæппуйы бон кæронмæ хъусын нæ бацис. Ахгæдта йыл дуар. Нæдæр чызджы цæстытæм комкоммæ бакæсын бафæрæзта. Къуымты

тыхстæй, æнæсæрфат рауай-бауай акодта. Йæ зæрдæйы маст бамбæхсынæн банцой кодта астæуцæджындзыл. Уæддæр йæ мастылхъывд цæстæнгас хъардта йе 'рдæгцъынд уæлтъыфылты 'хсæнæй, æгæрста рудзынджы авг, æмæ уалдзыгон райсомы хуры хъарм тынтимæ тад ногдзыд сыфтæртыл. Сыфтæртæ-иу куыд батæфстысты, афтæ-иу фесхъиудтой фырцинæй. Бæласы цонг-иу базмæлыд. Æмæ цыма бæлас æмкъайагур аццы кафт кодта, афтæ йæм фæкаст иу уысм. Йæ уыцы æхцон хъуыды та йын фæкайдта йæ зæрдæйы рисæй. Худæнбыл дæр уый тыххæй баци. Фæлæ фемдзаст иу чысыл къалиумæ. Уый нырма - руад, æмпылд. Йæхи нæма æрцахста зымæгон хъызтыты тасæй. Йæ къуыбыртæ сæ цæстытæ базыхыр кодтой хуры рухсмæ, фæлæ сæ бон се уæнгтæ айтындзын нæма у, æмæ къалиуы хъæбысы хуыссынд æнахъом сабитау.

Лæппумæ диссаг, уыцы къалиуæн ма æмбæлттæ кæм уыдис, уый нæ фæкаст - нырма сыл йæ цæст цæмæннæ искуы æрхæцъыд?

Ноджы дисдæр та, уыцы къалиутæ, се 'ннæ хотæ æмæ 'фсымæртау, хуры хъармæй нырма цæмæннæ райхæлдысты, ууыл бакодта. Уымæн сæ нал иста йæ цæст.

Дзерассæ та нынныгъуылд хъæццулы бын. Йе 'взонгæй баруайæг æмкъайыл нындæгъд йæ цæстæнгас. Цы базонын ын хъуыд, лæппуйы катый, сæ фæстаг къæбæры аргъ дæр сæ хæдзары мыздмæ кæй радтой, ууыл уыд. Æмæ цыма æппæт аххосæгты райдиан дæр уый уыд - йæ хъуыр та æхгæнын райдыдта цæссыгæй, ахст йæ гагуыты. Тарст, сæ бауromын куына бацауа йæ бон, куы йын фемахсой, æмæ лæппуйы куы фестæлфын кæной йæ хъуыдытæй.

Æхсар базмæлыд æмæ уымæн дæр фæцис къулырдæм фæзилены бон. Барызтысты йе уæхсчытæ. Райдыдтой йын фесхъиу-фесхъиу кæнын.

Лæппу йын батæригъæд кодта. Куыд æй фæндыд чызджы зæрдæ балханын! Тыххудт æм бакæнынай хуыздæр лæварæн ницы ссардта:

- Цæмæй фæтарстæ, цæ?! Кæуы мын æхцайы капеччытыл, гæххæтты муртыл!.. Фæкæс ма-иу мæм, уæдæ, изæры. Ссаргæйæ сты æмæ та сæ æрбахæсдзынæн! - фæцис йæ пысултæ кæнынмæ.

«Цы сфæнд кодта? Изæрмаæ сæ кæм рауарын ис йæ зæрды?!» - барызт чызджы зæрдæ. Андæгъта йыл йæ цæссыгдзаст тарст цæстæнгас.

Лæппу йыл цæстæнгасæй æмбарыныл фæцахуыр. Ныр дæр батагъд кодта дзуаппыл:

- Тыхсгæ ма кæн. Æз азилон, фенон. Ирон зарæджы ныхæстæ нæ хъуыды кæныс?

Æмæ базарыд ныллæг хъæлæсæй:

Раджы рабад-ра, зæронд лæг, гъей,

Раджы бадаг - æвæсмойнаг, гъе!..

Зилгæ зæнгой, сау сæмпæрчъи, гъе,

.....

- Хъуыды кæныс, иу зæронд лæг раджы куы фестад æмæ уынджы йæхи куы ирхæфста?.. Иу туман ссардта æмæ йæ зивæггæнаг фыртмæ фездæхт фæстæмæ. Уайдзæфтыл ын куы схæцыд: «Уæлæмæ сыст, уæлæмæ. Мæнмæ нæ кæсыс? Æз раджы фестадтæн, æмæ иу туман ссардтон».

Чызгмæ зæронды хъæлдзæг ныхас нæ фæкаст худæг. Æхсары зæрдæ ма хъазын кæй агуры, уый йын уыд æхцон, кæугæ-худгæ уымæн бакодта:

- Лæшпуйы дзуапп дæр ма хъуыды кæнын: уыцы туман кæмæй ахауд, уый, дам, дæуæй раздæр сыстад.

- Чизоны, иу бонкалды уыдысты...

Æхсар ма иу бон раздæр нæ баууæндыдаид йæ дзуаппыл. Цы уæлдай у, кæй фæнды уæнт? Ныр ын æхсызгон дæр ма уыд, кæд Тамарæйы хуызæн «бонкалдай» ахаудтой, уæд ын афтæ хъуыд, зæгъгæ.

- Искæмæй уал... - чызгæн йæ зæрды уыд Хъуыдинайы кой скæнын, уымæй уал хæс куы райсиккам, хъуамæ загътаид. Йæ бон дзурын не сси.

Йæ зæронд хæс ын нæма бафыстой, уый раст у, фæлæ сын йæ уд дæр нæ бавгъау кæнид. Цыдæр адджын ын фесты. Фæлæ уымæй дæр Ацырухсы

фидисæмхасæн дзырдæппарæны фæстæ йæ зæрдæ уыд зæронд хъæдгомы хуызæн. Ноджы Æхсары кой ракаенын, уымæй раппæлын ды йæ уд, йæ дзæцц сси! Йе скоймæ дæр баризы. Дзерассæ та хатыд, уымæй сæ мыды къусы къæм бады. Ныр дæр йæ хъуыдыйы æрдæг уымæн аныхъуырдта.

- Азилон, фенон...

- Нæ, нæ хъуыд уыдон æлхæнын...

Лæппу бамбæрста, бæрæгбонмæ йын цы къаба æмæ дзабыртæ балхæдта, уыдоныл та катый кæны. Дзурын æй нал суагъта:

- Куынаæ хъуыдаиккой, уæд сæ æлхæнгæ дæр нæ бакодтаиккам. Стæй... цæуыл фæтыхсæм, ахæмæй нæм ницы ис.

Йæхицæн, се 'хсæвæрæй ма дыккаг бонмæ цы аздад, уымæй йæ гуыбыны фаг бахæрын йæ цæст нæ бауарзта. Мæ зæрдæ ницы агуры, афсон кодта. Айдагъ цай ацымдта, Дзерассæйы ахъæбыс кодта, зæгъгæ, дæ зæрдæ мæм ма 'хсайæд, авæрдта йын ныфс æмæ дуар ахгæдта йæ фæдыл.

30

- Дзерассæ, нæма фæзынд?

- Нæма.

Магазины та йæ рад раивта. Хъуыдннæйæ зæгъын. Ныр улæфдзæнис цалдæр боны.

Æцæг улæфт-иу уымæн уыд. Иу бон дæ хæдзары куыстытæ бакæн, стæй ма дæ кæд дæхимæ кæсын, дæхицæн хæринаг аразыны мæт уа, æндæр дæ хъуыддæгтæ - дæхи бар, дæ цæуæнтæ - сæрибар.

Уæддæр та галуадзынафонмæ йе 'хсинæгтæ фæцис, йæ хæдзар бафснайдта, хæринаг сарæзта æмæ, цы сарæзтаид, уый зонгæ дæр нал кодта.

Дзерассæмæ стыр тæхудиаг каст: иунæг ма куынаæ уайд, уæд йæ зæрдæйы фæндиаг цæры, зæгъгæ. Фæлæ йын йæ иунæгдзинад йæ уæнгтыл хъадамантæ æвæрдта. Дзерассæ йын цалдæр хатты йæ къухы бæргæ ныссагъта амæй-айхуыздæр чингуытæ, кæс сæ, дæхи сыл ирхæфс, зæгъгæ, фæлæ йæ зондæй нæ фæндыд йæ зæрдæйы сæрибардзинад ахсын - иу чиныг дзы кæронмæ никуы рафæлдæхта.

- Хуыссæг мæ æрцахсы. Фæлтау телевизормæ кæсдзынæн! - худæгæй-иу мард.

Æмæ йæ уый дæр ныууагъта. Иæ чингуытæ дæр ма-иу Тамарæйы ныхтæй алы æфсæнттæй скъахта.

Хъуыдинае-иу сыл бафсæст худæгæй:

- Омæ сæ цы кæнут?

Дзерассæ-иу бадиссæгтæ кодта:

- Библиотекæйы мын сты!

Тамарæ та-иу мæсты ссис:

- Алæ! Уæд мын сæ бинонты дзæбæхдæртæ аскъуыйæнт, кæд сæм чи ис, уыдон нæ ацъыкк кодтой!

Дзерассæ та-иу сыл Æхсары цур худт. Чиныгмæ чиныджы нæ, фæлæ гæххæтты мур кæнæ базайрадзы цæстæй куыд æмæ цæмæн кæсынц, уый бамбарын йæ бон дæр нæ уыд æмæ йæ фæндгæ дæр нæ кодта. Ахудт-иу сыл, фæлæ та-иу нынкъард: ау, æцæг, сæхи куыд æвдисынц, сæ хъуыды дæр æндæр нæ кæрды? Цыма йæ рыст удаен æнæуый сагъæссаг цъус уыд. Уыцы сæртæг, фæтæпп-фæтæппгæнаг уд йæ дæлæвзагыл дардта зæгъин, æмæ исчи афтæ куы фенхъæла, мæхи рæсугъд дзырдтыл хъарын, фæлæ чи цыфæнды дзурæд, мæнмæ куыд кæсы, афтæ лыг кæнын.

Уæдæ, Æхсар горæтмæ кæрдзыны æхца агур куы ацыд, уæддæр ма фæссихæрттæм йæ зæрдæ сабыр уыд (Дзерассæйæ зæгъын), дыккаг бонмæ лекцитæм йæхи цæттæ кодта - каст чингуытæ, стæй уыцы æнæнхъæлæджы фæтæпп кодта йæ зæрдæ, ахсайдта йын лæппумæ: Уæдæ, кæм ис (?); кæм цы хъуамæ ссара (?); чи йын ратдзæнис хæс?.. Тагъд æрцæуынаей йын баныфс æвардта æмæ æрæгмæ кæй зынд, уый йæ нал уагъта иуран æрбадын. Ауад-иу уынгмæ. Йæ цæстытæ урс кодтой сæ фæзилæнмæ кæсынæй.

Фыццаг афæнд кодта - ацæуа, фена йæ горæты, студентты æмдзæрæндонны, фæлæ уый дæр не схаста йæ сæрма, исчи мæ, йе 'мкъайы фæстæ зилы, куы зæгъа, æвæццæгæн ын Ацырухсæй тæрсы, зæгъгæ. Ноджы бонæн фæуын нал

энтыст, хур ныгуылæны сæрмаэ йæ тынтыл баззад ауыгъдæй, чызджы зæрдæ
- сагъæстыл.

Æмæ та-иу йæхн аппæрста уынгмæ.

Чеппы, дам, чеппы, чепена, гъей.

Дæ цæст хорзæй цы фена, гъей...

Уый-иу рассив дæхимæ...

Ныккæндæй цыд Хафийы зарын.

Æвæццагæн та йæ урс сæнæй йæхимæ фæкаст, ба хъæлдзæг æмæ, ныллаг
бандоныл бадгæйæ, анцой кодта боцкъайыл. Æнæхъæн сахаты бæрц та афтæ
иунагæй йæ зæрдæйы дзæбæхæн хуыппытæ кæндзæнис сæн æмæ зардзæн
уыцы иу зарæг.

Чеппы, дам, чеппы, чепсна, гъей,

Дæ цæст хорзæй ны фена, гъей.

- Рагæпп дын кæнæд уыцы цæст!

Тамарæ куысты уыдис, Хафи йæ хъусгæ нæ кодта æмæ-иу æй чызг
ралгъыста æргом, стæй та-иу фездæхт хæдзармæ. Нæ йæ фæндыд йæ фысымы
хъæлæс хъусын дæр.

Фæлæ хатæны дæр нæ лæууыд йæ зæрдæ. Ауадис та-иу Æхсары размæ.

- Дзерассæ, нæма зыны? - йæ фæстæ-иу фæзынд Хъуыдинаæ дæр.

- Нæма.

- Цæмæн æрæгмæ цæуы?

- Нæ зонын, горæтмæ, дам, азилон, - кæрдзыны æхца агураг ацыд, уый
зæгъын æм худинаг каст.

- Нырма сихорафон куы у, дæ зæрдæ йæм цы 'хсайы?

- Хураен аныгуылын нал энтысы, æндæра ма цæй раджы у? - чызджы
цæстæнгас та-иу андæгъд туджызилаг хурныгуылæныл.

- Ахсæв ма киномæ ацæуæм. Æхсар куы 'рцæуа, уæд, - чызг тыхст
иунагæй æмæ лæгъстæгæнæгау бакодта. - «Фидиуæджы», дам, диссаджы
киноныв ис.

Дзерассæ йе 'мбæлттæй фехъуыста, горæты заманайы киноныв кæй æвдисынц. Бирæтæ-иу æм лекцитей дæр ахъуызыдысты. Цалдæргай хæттыты йæ федтой, уæддæр та-иу сс 'рмттæ цæгъдгæ æрбаздæхтысты:

- «Гъа, гъа, гъа!.. Цæй рæсугъд лæппу дзы хъазы-ы!.. Чызджытæ йыл æрратæ кæнынц!» - æмæ-иу ыл сæхæдæг дæр фæцæйæрра кодтой.

- Уый, дам, сæм фæрсмæ дæр нæ кæсы. Уыцы лæппу.

Чызджыты фылдæр хай та лæппуйы уарзаны къухдарæнтæ, риуылдарæнтæ, хъусцæджытæ æмæ рæхыстæ... алы дарæс æмæ «Чайкæ»-йы 'нгæс машинаетыл æрратæ кодтой.

Дзерассæ дæр чызгæй бирæ уарзта кинотæ, театртæм цæуын. Стæй... уарзгæ сæ ныр дæр бæргæ кодта...

Æниу...

Зыдта уый дæр: Хъуыдинаæ сæ хоны, уæд билеттæ дæр йæхæдæг исдзæнис. Фæлæ уыцы хъуыддаг та Æхсар не схастайд йæ сæрмæ. Стæй Дзерассæ дæр. Фæхонын кæд æмбæлы, уæд - уыдоныл. Хъуыдинаæ чызг у. Æмæ, лæппуйæн йæ дзыппы фæстаг капекк куы уа, уæддæр æй исдзæнис. Уыцы капечытæ куыд кусы, уый ма та кæд Дзерассæ нæ зоны!

- Цæй-ма, изæры киномæ цæуæм æви нæ? - æрбахъæбыс æй кодта Хъуыдинаæ.

- Мæ чемыл нæ дæн, - афсон кодта чызг.

- Айта!.. Цы дæ чемтæ кæныс?! Дæуы йетгæмæ йæхи бар ничи у? Хъуамæ фырцинаей зæххыл дæр ма хæцис.

- Цæуыл цин кæнон, Хъуыдинаæ? - æнæхъæн бон чызг худыны номыл йæ былтæ нæма базыхъыр кодта, йæ зæрдæ мæстæй тыппыр уыд.

- Куыд цæуыл цин кæнай? Тагъд хъæбулы мад бауыдзынæ!..

Чызг ныуулафыд бынозæй, ома, кæмæндæр йæ бæндæн иудагъæй не 'ххæст æмæ йæ дыдагъ кодта:

- Уым цинагæй цы ис?

- Уый та дзы куыд цы ис?! Æхсар - саджы фисынтыл амад лæппу!.. Дæхæдæг афтæ! Ноджы ма уын уæхи хуызæн кæсдæр куы уа!..

- Ех-х, æз дæр кæддæр афтæ æнхъæл уыдтæн.

- Ех-хытæ æмæ ох-хытæ нæ, фæлæ хъуамæ худгæ кæнис. Студенттæ стут!
Æхсар дуры цъуппыл дæр фæдардзæнис йæхи.

- Фæдардзæнис!.. Иæхи хæры.

- Мæ хæдзары ахæм лæгмæ куы кæсин æмæ мын дзыкмæсисинаг дæр куы ницы уайд.

Чызджы зæрдыл æрбалæууыд, райсомæй Æхсар фынгыл цы дзулы къæбæр ныууагъта, уымæн йæ фылдæр хай нырма æнæвнæлд кæй у. Чызджы цæст æм бавналын нæ бауарзта. Цæмæй ма ныххус уа, нывæрдта йæ аджы, уæдта лæппу ницы фæфæндараст, зæгъгæ. Ныр йæ хъуыдыйы йæ сыхагæн уымæн кодта уайдзæфгæнæгау: «Тæрсгæ ма кæн, мах дæр дзул мыды нæ тулæм.»

Стæй иу рæстæджы Хъуыдинаæ йæ фæдыл нал рауад Æхсары размæ. Сæхицæй дæр йæ зарын нал хъуыст.

Чызг ын фыццаг æнхъæл уыд, зæгъгæ, киномæ ацыд. Стæй фæивта йæ хъуыды, уæд ын исты загътаид. Æвæццæгæн, фынаæй кæны.

Æмæ та йæхимæ фæкастис иунæг. Æнæхъæн бæхдугъ хæдзæртты суссæй кодта тæрсæгау, цыма йæ сæ систæ сæ хуылфы бацъæл кæнынмæ хъавынц. Æмæ йæхицæн афтæ нæ фæтарст, хæдзары къултæ йын йæ фæрсджытæ куы бацъæл кæной, уæд... йе 'нхъæлцауы тæсæй йæ цæстытæ аздадысты ирдæй. Йæ зæрдæ йын цыма исты йæ цыргъ ныхтæй нылхъывта. Акалд йæ сур хид. Зæрæхсиды милтæм йæхи аппæрста уынгмæ. Фæхъуыды кодта, сахаты размæ дæр ма Хафийы расыг зарын ныккæндæй кæй цыд. Уырныдта йæ, фысым афтæ расыгæй никуыдæм ацæудзæнис, æнæмæнг фынаæй кæны, æмæ фенцондæр йæ зæрдæйæн. Стæй та йын, иунæгæй кæй аздад, уый æхсызгон дæр ма уыд: Æхсар æй иунæгæй цафонмæ ныууадздзæн, уый йæхи йеттæмæ ними базндзæнис.

Æмæ, æцæгдæр, афтæ куы ахъуыды кодта, уæд фæзилаенæй разынд лæппу. йæ къухы - дзул, йæ дæларм - гæххæтты тыхтон.

Куыд дзы ныррухс чызджы зæрдæ! Нал дзы иста йæ цæст. Каст æм æмæ йæм нал æфсæст кæсынæй. Æрмæст...

Фæфæндараст, уый бæрæг у, фæлæ йе уæнгтæ цæмæн сты хауд, йæ къахайст - уæззау? Афтæ æрмæстдæр, фырфæлладæй куы ныффыдыскъуыдтæ вæййы, уæд фæцæуы. Æмæ чызг хатыд, йе 'нкъараг зæрдæйы урс цин кæй кæны хъуызæгау, йæ бынат ын кæй ахсы мылазон сагъæс.

Йæ бурдзалыг, хъуымбыл бецыкк адау-адауæн та кæй бахъууыд, уый фæхатыд лæппу. Цы базоны ма йын хъуыд, æнæхъæн бон сауизæрмæ уымæ кæсынæй æрдæг фæцис. Дардæй йæм, йæ зæрдæ йын алхæна, уымæн бахудт. Тыххудт. Фæлæ йын ныссалд йæ былтыл. Æгæрыстæмæй, йæ дæндæгтæ дæр базивæг кодтой сæхи равдисынмæ.

Изæрмилты дыдзы рухсмæ дæр чызг дзæбæх рахатыд, лæппу куыд фыдфæллад у, йе уæнгтæ сæ кæрæдзийыл куыннæуал хæцынц, йæ дарæс - рыгæйдзаг... Æмæ йæм нал разынд йæ цæссыг бауромыны хъару. Асæрфта сæ йæ уæлармæй. Лæппуйæ райста гæххæтты тыхтон, дзул... Дзулы кæронæй - саст.

Лæппу бахудт:

- Стонджы мын уыд. Нал æм фæлæууыдтæн.

- Нырмæ ма стонг дæ?

Чызг, йæхæдæг аходæнæй фæстæмæ хор, доны хъæстæ кæй нæма фæцис, уый бамбæхста.

- Цæуыл мын тыхсыс, Дзерæ? Мæ цахъхъæнтæ баррикадæтыл лæугæйæ мардысты.

- Баррикадæтыл... Ныр уыцы рæстæг нал у.

- Фæлæ кусыны рæстæг у. Вокзалмæ бафтыдтæн. Сугæй йедзаг вагæттæ равдæлон кæнинаг уыдысты. Улæфты бон сæхи кусджытæй алчи йæ сæрмæ нал фæхæссы бакусын. Нæ амондæн! - лæппу фырфæллад æмæ фыдхæлдзæг уыд. Сæрфта чызджы цæссыгтæ.

- Мæн ахæм амонд нæ хъæуы. Дæ мидæг хуызы мур нал ис.

- Тæрсгæ мын ма кæн!

- Фæлтау мæ фыды хæдзармæ...

- Куыд?!
- Уадз, мастæй ма бахæрæд...
- Дзерæ, æрра фæдæ?!
- Уый дæр диссаг нæу...
- Цытæ дзурыс?!
- Æрмæст ды ма хæр дæхи...
- Иу мæй ма ма хъæуы... Æрмæстдæр иунаг мæй. Уæд ахуыргæнинаг нæ, фæлæ кусæг уыдзынæн. Фæкæс ма-иу, адæм нæ цардмæ куыд хæлаг кæной! Дариты дæ тухдзынæн.

- Мæн даритæ нæ хъæуы...
- Уæдæ ма цы кæныс, Дзерæ?
- Æрмæст дæм кæсон... Райгæ дæ уынон...
- Гъе, æмæ ма уындзынæ! Кæсыс, адон мын ма иу бонны куыстмæ радтой!
- йæ дзыппæй систра йæ армыдзаг æхцатæ.

Чызг сæм фæрсмæ дæр нæ фæкаст.

- Æмæ, цы хуызы, æнхъæл дæ? Сугæлхæнджытæдæр уынгæджы сты. Вагонай сын сæ комкоммæ машинаемæ æвгæн æмæ дын уыдон дæр дæ лæггадæн аргъ кæнынц.

- Кæйдæр капеччытæ сайдæй...

- Сайгæ цæмæн?! Суг æвгæнæггаг! Кæимæ куыстон, уыдон загътой, мах, дам, сæ иууылдæр афтæ фæисæм. Сугтæй-йу уæй дæр æрбакодтой. Стæй мын радтой ма хай... Æхцайæ.

Хафиты асинæй чидæр æрызгъорста тагъд-тагъд. Фæцыд Хъуыдинайы дуары хьинцъ, фæлæ йæ æвзонг æмкъæйттæ ауагътой сæ хъусты иувæрсты. Сæ зæрдæты тыррыкк-тыррыкк нæма æрсабыр æмæ сæ сæхицай дарддæр ничи ма æндæвта.

- Кæс-ма, цытæ æрхастон! - лæппу райхæлдта гæххæтты тыхтон. Уыдис дзы гæххæттын чысыл, æхгæдсæр хызынтæ. Сæ уæлæ ставд дамгъæтæй фыст: «СУП». - Цæттæ хæринаг. Цæттæ бас! - цин сыл кодта. - Сæ дзидза дæр сæ уæлæ - ссадæй, сæ аразæнтæ дæр. Æрмæст æй доныл ныккæн æмæ йæ

сфыц. Кæд ма йыл хъæдындзтæ - йедтæ акæнынмæ нæ фæзивæг кæнай, уæд - хорз! Мæнæ сæ уæлæ фыст ис. Афтамæй зынаргъ не сты.

Чызг сын каст сæ фыстмæ. Йæ цæссыг нæма басур æмæ дамгъæтæ йæ разы ныззылын-мылынтæ сты.

Уæдмæ Хъуыдинаæ æрбалæууыд сæ къæсарыл. Æхсары куы ауыдта, уæд ыл, чысыл ма бахъæуа, фырцинæй ныттыхса.

- Кæм дæ, кæ?! Æнхъæлмæ кæсынæй дæм абондæргъы мæ цæстытæ куы ныуурс сты?!

Æмæ сыл фæхæцыд. Хафийы «стыррыны цæф», дам, махмæ ис æмæ мæм сымах дæр абадут, зæгъгæ,

Æхсарæн стонджы уыд æмæ дыууæ нал загъта, Дзерассæйыл дæр йе 'нæхъæн боны стонг æртæфст, фæлæ йæ зæрдæйы тыппыр нал æмæ нал цыд, æмæ цæхгæр «нæ»-йыл ныллæууыд.

- Ай та, цы дæхи зонд фескъæрыс?! - чызг æй айста йæ разæй, сæхимæ сæ балæууын кодта.

Дзерассæйы цæстæнгас æппæты фыццаг йæхи цæуыл скъуырдытæ, уыдон - Хафийы тар æрфгуытæ. Ныцъцæлтæ, нылхынцъытæ йын сты. Нырма йæ расыг не 'рцыд æмæ йæ кураеггаг сылхы цъыртты хуызæн цæстытæ сæ къуырфыты цæллахъ кодтой фæйнардæм.

Уый цины бонтæ дæр хуыцауæй Хъуыдинаейæн нывгонд фесты - худæг ыл бахæцыд. Къуымты зылд кæл-кæлгæнгæ. Хафийы расыг цæстæнгас дæр райвæз-байвæз кодта йæ фæдыл.

Фысымты кой уыцы бон æнæуый дæр Дзерассæйы зæрдæйы сындзау ныхст, ныр ын се 'рбацыд хъыг кæй уыд, уый базыдта æмæ йæм уыйæрдæм бакæсын нал цыд. Сылгоймаджы зæрдæмæ та, хуыцау бахизæд, маст бахауа - цыма авд фынгæй сыстад, айрох дзы йе стонг, йæ къух ницæмæ уал фæкодта.

Хъуыдинае-йу йæ агуывзæйæ бакъæрцц кодта лæгты нуазæнтæ.

- Цæмæ кæсут? Нуазгæ! Схъарм сты уæ агуывзæтæ.

- Аназут!

Йæхæдаг-иу дзы аназыны номыл йæ былтæ атылдта. Фæсайдта-иу сæ.

- Фæлæу-ма, фæлæу! Ды дæр дзы хъуамæ иу баназай! - ныттыххæй йыл Хафи.

Æгæр нозтджын уыд æмæ нæ хатыд, куыд хъæрæй дзуры.

- Нæ, нæ, нæ! - йæ уд-иу баскъуыдта чызг. - Æз куыддæр иу агуывзæйы хъæстæ фæвæййын, афтæ мæ зонд схæццæ вæййы. Мæхимæ дæр бавналын, мæ дарæс ныскъуыдтæ кæнын...

Иф, иф... Уæдæ нуазгæ!.. - ХаФи йæм къухæй авнæлдта, æмæ йын Дзерассæ йæ цæсгоммыл бату кæнынмæ дæр æрхъавыд.

- Æмæ ууыл не 'рлæууын, нæ! Хæдзары къуымтæ ныффалгæрон кæнын. Мæ лæг мæ, уæдæ, мæ хорз зонды тыххæй ныууагъта, æнхъæл стут?! Иу агуывзæ мæ хъæуы æмæ уæ царм, буар никæуыл уал ныууадзин! Куыйты хæринаг уæ бакæндзынæн.

Хафи сæннуæзтджын уыдис. Ноджы йыл чызг фыддæрадæнгæнæгау ныттыххæй, нырма, дам, нæ хæдзары хъуамæ арахъ баназай. Æмæ лæджы цæстытæ бынтон ныйивæзтытæ сты. Худтис, фæлæ йæ худт худты хуызæн нал уыд. Ныззылын сты йæ былтæ. Ныр нозты коймæ Хъуыдинамæ куы байхъуыста, уæд дзы нал иста йæ цæстæнгас. Кодта йæм æнæууæнчы кæстытæ.

Карз нозт уайтагъд фæзынд фæллад æмæ стонг Æхсарыл дæр. Сабухта йæ сæры. Æрцыдис æм тамако дымыны зæрдæ.

Дзерассæ раздæр, тамакойы фæздæг мын хъыг у, зæгъгæ, рæдигæ дæр никуы скодта, ныр табу уæ фарнæн, фæлæ йæхи бар куынæ уал уыд, уæд дзы йе сæфт федта. Æнæуый дæр-иу йæ зæрдæ уæлæмæ цыд, ныр-иу ын сцæйхаудта. Æмæ Æхсар батыхст, бакаст Хъуыдинамæ, хатыр дзы ракуырда:

- Дæ хорзæхæй, æз æддейæ иу тамако адымон.

- О-о! Мæ мæрдты удхæссæг... тамако у! - æддæмæ ацæуыны коймæ хур ракаст Хафийыл.

Хъуыдинае уый фехъуыста, цы, æрцауындзæг лæшпуйыл къухыл:

- Мæ хæсгæ мард фенæд, дæуырдыгæй тамако дымыны тыххæй йæ къах æддæмæ чи авæра! - æртхутæгдон, сигаретты пачкæ æмæ йын пæрттой йæ разы авæрдта.

- Ауадз æй æмæ æддейæ бадыма! Мæ зæрдæ схаудзæнис тамакойы фæздæгмæ! - Фæхъыг Хафи.

- Нæлгоймаг та тамако куыннæ хъуамæ дыма?! - дзурын æй не суагъта чызг. - Мæ мард фен, Æхсар, иу тамако мæ хатырæй чи нæ бадыма! - тамако йын тыхæй батъыста йæ дзыхы. Сдардта йын ыл зынг.

Дзерассæ йæм каст æмæ йын ницы æмбæрста. Хъуыдинайæн. Æнæуый дæр хъæлдзæг уыд, йæ хъазт æмæ йæ худтæн кæрон нæ зыдта, фæлæ йæ ныр цыма ивгæ бачындæуыд. Афтамæй нуазгæ дæр нæ бакодта.

Æхсарæн бонæй, æвæццæгæн, йæ тамако раджы фæцис, ныр æй йæ нозтджын зæрдæ дæр æрфарста, æмæ дзы ныуулафыд йæ рæуджытыдзаг.

Хафи фыццаг тамакойы фæздæг сырдта йæхицæй, стæй ныххæцыд йæ фындзы хуынчъытыл. Хъуыдинаæ худæгæй мард. Æхсары аивæй басхой-басхой кодта, цæстæй йын амыдта, фæздæг уыйæрдæм фу кæн, зæгъгæ. йæхæдæг та-иу ыл бакъæцæл худæгæй. Стæй йæм ныккомкоммæ:

- Дæ хорзæхæй, Тедетæй ма разын? Адаемæй йæ хъусын, фæздæгæй, дам, уыдон тæрсынц.

- Тедетæй нæ...

- Уæдæ ма ам хæц æмæ дзы иу сдым. Хъуыды дæр æй нал æркæндзынæ, хъуыды! Хæц-ма. Лæгæй хъуамæ лæджы тæф кæла!

Дзерассæ-иу фефсарм йæ бæсты. Аивæй-иу æй басхуыста:

- Дæ фыды цахъхъæн у. Цытæ йын дзурыс?

- Дæ дзыхыл хæц! - йæхæдæг Хафийы дзыхы тамако фæцафта.

- Хи-хи-хи... - худти расыг лæг, ныззылынтæ йæ цæсгом. - Уый мын цы баххуыс уыдзæнис?..

Чызг ын æй уæддæр ссыгъта. Лæг æй спъæртт кодта, æмæ цыма уыцы иу сулафтмæ каст - фæцис хæкъуырцц кæнынмæ. Нал æмæ нал æнцад. Калд йæ цæссыг.

Уый ноджы цы худæг фæкаст чызгмæ! Оу, цы худæг æм фæкаст!

Сæ агуывзæтæ та сын айдзаг кодта ногæй. Басхуыста Æхсары:

- Ирон нуазæн исчи здахы æви нæ? Ды æгъдæуттæ хорз зоныс.

Уымæй дæр сылгоймаджы нуазæн! - лæппу дæр, мæгуыр, фæрасыг. Афтамæй нырма ницы банызта. Цалдæр мæйы размæ дæр ма-иу уый бæрцæй нуæзтгъуыз дæр нæ баци. Ныр æй йæхи раст кæнын фæндыд. - Фæлæ фæрасыг дæн. Раздæр-иу... Æвæццагæн, ахуыраей дæр у. Ныр кæдæй нырма нал банызтон! Дзерассæйы бафæрсут. Æццæй, - Дзерассæ?

Дзерассæ цыма сындзытыл бадт, тыхст... тамакойы фæздæгæй... Хафимæ кæсынæй... Стæй, йæ рамбæхс-бамбæхс ницы у, Хъуыдинаейы дæр дыма исчи ивгæ бакодта, афтæ йæм каст, æмæ тыхстис уымæй дæр. Æхсары фарстæн уымæн батагъд кодта дзуаппыл:

- О, о. Цом, ныр ацæуæм.

- Цæй цæуыны кой кæныс, цæ?! - фæхæрам æм, æцæг æм фæхæрам Хъуыдинае. - Æз æмæ уын Дзерассæйы нуазæнтæ æнабаназгæ нæй!

Æхсар ыл дыууæ нал загъта. Систа йæ Хафи дæр. Фæндыдис æй ракувын, фæлæ-иу йæ хæкъуырццимæ сцæйкалдта йæ уыргтæ:

- Дæ.... Икъ!.. цæ... Икъ!.. бирæ! Икъ!

- Сæн ыл ауадз æмæ йæ ныббынæй кæна!

Цыма чызджы бардзырдмæ æнхъæлмæ каст - Хафи йыл æцæг ауагъта сæн... Ауагъта йæ, фæлæ ма агуывзæ фынгыл æрæвæрынмæ тыхæй сарæхст - йæ дзых ацахста дыууæ къухæй... Дуар фæцæйхаста йæ сæрыл. Уæддæр, хуыцауы хорз, Хъуыдинае йæм зынгæвæрдау лæууыд. Фегом ын æй кодта. Расыг лæг къæлидоры цух-мухгæнгæ алыгъд æмæ æддейæ...

- Ахæм ахсæны æвзæр куыдз амæлæд! - Хъуыдинае йын федта йæ цæсты дзаг. - Ныр, кæд тагъд кæнут, уæд ацæуæм? - нал æрбадт.

Æхсар расыг уыд, фæлæ уый зæрдæ дæр ницыуал æруагъта. Æддейæ, уæ фарн фынаей, фæлæ цыд Хафийы уæлхъ... Æмæ йæ ома ма хъусæм, сæхимæ дзы акодтой лидзæгау.

- Мæнмæ дæр фæлæуут, - Хъуыдинаæ дæр рухс æркъæпп кодта. Йæ дуар ахгæдта æмæ сæ фæстæ балæууыд къæсæрыл.

Хафийы фæдыл сæ ничи акаст.

- Цы ми йын бакодтай? Тамарæ нæ куы базона... - тыхст Дзерассæ.

- Чи?! - худæгæй мард Хъуыдинаæ. - Йæ зæронд куыдзы сæр ын кæй ницæмæй ныххафтон, уый тыххæй мын æртæ цырагъы ссудзæд!

- Цыдæр хингонд нозт у... - Æхсар, æгæр тагъд кæй фæрасыг, уый тыххæй æфсæрм кодта. - Æви йыл ахуыр нал дæн... Кæдæй нырмæ нал банызтон... Æццæй, Дзерæ? - уыцы ныхæстæ ма æрзадысты йе 'ваджы алгъыл.

- Зоныс, цы йæ зæрды уыд? - Хъуыдинаæ кодта Дзерассæйы хъусы дзурæгау. - Уымæн йæ туг хъуамæ скæлид йæ хъæлæсæй!.. Зæронд куыдз! Сæхимæ мæм фæдзырдта. Цæмæй зыдтон, йæ рондз йæ хъæлæсæй фæкалинаг у? Мæ хæдзар, дам, мын никуы федтай... Йæ мард ын дзы рахæссæнт!

- Хорз цæрынц?

- Дзуарбадæн никуы федтай?! Уыдонмæ цы нæй!.. Сыгъдæг хрустал, даритæ!.. Сæ люстрæтæ царæн уæз кæнынц. Сæ гауызтыл адæймаджы цæст æрлæууын нæ уарзы, фæзилын мæ кодта къуымты. Йæ мард ын дзы рæхджы рахæссæнт! Кæд мæм йæхи ласта хæстæгæй- хæстæгдæр!

- Æцæг, æцæг?!

- Худут мыл, нæ? Куыд тагъд фæрасыг дæн... Ныр кæдæй нырмæ!

- Кæд мын йæ зæрды уыд ахъæбыс кæнын!..

- Сау бонмылæй!..

- Сбад æмæ, дам, фæйнаæ баназæм. Зæгъын, мæ дуар гом у. Ралыгътæн.

- Сау бон мæ куыд никуы баййæфта!.. Æз фылдæр хатт иунагæй вæййын...

- Уæд мын йæ хъунцъ сæр амæлæд! Æхсары тæсæй дзы ды æдас дæ. Æниу, мæм... Ноджы мын мæ фæдыл уыцы сæн æрхаста. Сыгъдæг сәнæфсиры дон, дам, у.

- Куыд тагъд фæрасыг дæн... — Æхсар æддарæс йæхи æруагъта сынтæгыл, фæлæ фынаёй нæма уыд, æмæ та йæ коймæ базмæлыд.

- Лæг йæ цæсгомьыл йæ къух куы сиса...

- Æмæ федта?! Ома йын лæг нæй, æмæ лæгмондагæй нæл гæды дæр нæ ауадздæнис. Куыдз!

Чидæр ын йæ дуар хоста сабыргай.

- Хъуы... динæ...

Хафийы расыг хъæлæс базонынæн сæ цы хъуыд?

- Ныр кæдæй нырмæ... - Æхсар рæдзæ-мæдзæ кодта.

- Æрбабырыдис та. Ныр ма ацæуон æмæ йын йæ зæронд куыдзы сæр ма ныффадон?

- Цытæ дзурыс?! Адæм нæм æркасдзысты.

- Хъуы-ди-нæ!..

- Сау бонмылæй! Ардæм куы 'рбацæуы.

- Ам, зæгъ, нæй.

- Уæд та мидæмæ æрбацыд?

- Хуысгæ, зæгъ, кæнæм. Æндæра йын йæ дзых аскъуындзынæн.

- Æхсар! - æрбахызт къæбицмæ. Ссыгъта рухс.

Дзерассæ чъызгæ базыхъыр кодта дуар.

- Ардæм исты дзурыс?

- Хъуыдинаæ...

- Сæхимæ нæй?

- Ардæм не 'рбацыд?

- О, о! Горæтмæ цæуинаг уыдис.

- Горæт... мæ?... - аздад æдзынæгæй.

- Мæ хæстæджыты, дам, хъуамæ абæрæг кæнон.

Дзерассæ йæхæдаг дæр нæ зыдта, уыцы дзырдтæ афта итувæрдæй куыд бадынц йе 'взаджы цъуппыл. Бæлвырд ын уыд æрмæстдæр иу хъуыддаг: раздæр чысыл сабийы дæр нæ фæсайдтаид афтæ æнцонай æмæ йæ цæсгом зылд туджы.

- Зæгъын... Æхсаримæ ма фæйнаæ... - расыг лæг аздахт гуым-гуымгæнгæ.

Хъуыдинаæ та бакъæцæл худæгæй:

- Куыздз, куыздз! Æфсон ссарынæн дæр нал у. Мæлæты лæг ма Æхсаримæ баназа!

Стæй та чысыл фæстæдæр сыхъуыст ныккæндæй:

Чеппы, дам, чеппы, чепена, гъе,

Дæ цæст хорзæй цы фена...

- Рахауæд дæ цæст!

- Зæронд хæрæг...

Чызджытæ сæ зæрдæты маст къаддæр кодтой æзфæраздæронæй.

31

Æхсары æмкурсонтæ институты бахизæнæй сæ аудиторимæ систы тыннывæндæгау. Уæлдайдæр, чызджытæ. Мæ чиныгкæсæг мын ныххатыр кæнæд, сылгоймагæй афтæ зæгъын аив нæу, фæлæ хæлттæ хæссæгау кодтой. Ацырухс кæд æрбацаудзæнис, ног хабары рæстдзинад ын йæхи дзыхæй кæд фехъусдзысты уыцы цыбæлдзинад сын æнцой нал лæвæрдта. Хъызды сæ кодтой се 'взæгтæ.

Æхсар куыздæр дуарæй бахызт, афтæ уый алыварс дæр атымбыл сты:

- Æцæг, дам, у?

- Цы?

- Адæм кæй дзурынц, уый.

Лæппу сын хынджылаæg кæнын æнхъæл уыд. Бахудт.

Адæм кæй фæдзурынц, уый алыхатт дæр æцæг ваййы.

- Æй, магуыр йæ бон!

- Магуыр нæ, нæ, афтæ йын хъуыд!

- Æгæргæнæг æгæр кæны.

Лæппу сын уæддæр ницы ма бамбæрста. Хынджылаæg кæной, æмæ æгæр æцæггъуыз æвдисынц. Ноджы йæм ныллæджытæ, хайрæг, бур чызг йæхи æввахс-æввахс баласта:

- Æхсызгон дын уыдис?

- Цымын уыд æхсызгон?

- Уыцы...

Кæцы, уый æрфгуыты бон нæ бацис зæгъын.

- Фæлæу-ма, цы уæ хъæуы, æргом-ма йæ зæгъут?

Хъазыны хуыз сын нæй, йæ дзыхмæ йын æгæр ныккастысты, æмæ фæтыхст лæппу.

- Афтæ нæ загтай, æрцахстой, дам, æй?

- Куыд æй æрцахстой?

- Милицæ, дам, æм бацыдысты æмæ...

- Кæмæ?

- Ды куы загътай: адæм раст дзурынц, Гæндицы, дам, æрцахстой!

- Кæд æй æрцахстой?!

- Алæ, ай мах куы фæрсы!

- Уый хъусгæ дæр ницы-ма фæкодта.

Æмæ йын сæхæдæг рахабар кодтой.

Милицæ, дам, æнæнхæлæджы ныццафта Гæндилмæ. Машинаеты рады кæрон нæ зыны. Уый йæхицæн зары къуыззитгæй. Бензин, дам, мæм нæй. Стæй иу цистернæ бензин райста, фæлæ шофыртæн йæ уд скъуыдта, иу машинæйæн, дам, мын фондз-дæс литрæй фылдæр бензин ауадзыны бар нæй. Дывæр аргъ-иу æм чи баппæрста, уыдонæй «æфсæрм» кодта. Æмæ йыл афтæмæй æрхæцыдысты милицæ. Дунейы æвæрæнтæ, дам, æм разынд. Бензины æвæрæнтæ. Цæмæй шофыртæ стыхсой, ууыл, дам, архайдта. Архайдта цы, архайдтой. Йæ хъузæттимæ. Сæ дзыппытæ атонынаæввонг куыд уой.

Æмæ, дам, сæ æрцахстой.

- Фæлæ йæ æцæгæй æрцахстой, уый нæма зонæм, - бакатай кодта бур чызг.

Ацырухсæн æй йæхи дзыхæй куы фехъусиккой, уæд дам-дум нал уайд, æмæ æрхæцмæ нал лæууыдысты.

Фæлæ чызг не 'рбацыд институтмæ. Телефонæй йæм дзырдтой, фæлæ-иу хæтæл систа æнæзонгæ нæлгоймаг. Ацырухс нæ хъæуы, йе 'мбæлттæ стæм, зæгъгæ-иу куы загътой, уæд сын лæвæрдта уыцы иугъуызон дзуапп:

- Нæ йæ æвдæлы.

- Кæддæр куы уыд, уæд æм радтой хæтæл.

- Сымах мæ уæддæр ныуадзут! Цы мæ баййардтат?!

Æндæр, дам, ницы сдзырдта. Æртъупп кодта хæтæл. Куыдвæллад хъæлас, дам, ын уыд. Рызтис, дам, ын.

Студенттæ та цин кодтой:

- Афтæ, афтæ!

- Ныр сæм митæ уыдзæнис! Уæллæгтæ, дам, сæм æрæвнæлдтой асыгъдæг кæнынмæ! - æртхъирæн кодтой кæмæдæр.

- Афон дæр сын у.

- Адæмы бастыгътой! Паддзахады фæдавтой!..

- Хицауады ничи фæсайдзæнис. Фæстæмæ сын сæ Тугимæ скалын кæндзæн.

Студенттæ-иу кæм алаууыдысты, уым-иу систы хылгæнæг.

Цалдæр лекцийы фæстæ та ацыд хъус-хъус:

- Нæ проректормæ уæлаемæ фæдзырдтой, уый фехъуыстай?

- Омæ йæ нырма куыд басусæг кодтой?

- Йæ худинагæй, дам, ын тарстысты. Фæлæ теман голладжы не ‘мбæхсы.

- Цы, дам, фæрæдыд, цы?

- Институтмæ бахауыны тыххæй, дам, сæрмагонд цæттæгæнæн курсытæм, кæй не ‘мбæлд, ахæм адæмы мæнг гæххæттытимæ иста ахуыр кæнынмæ. Йæ дзыппыты, дам ын æхца надтой. Фæлæ лидзæг дæр хуыцаумæ куывта æмæ сураг дæр. Æхца ма чи рабæрæг кæндзæнис? Гæртам дæттæг афтæ зæгъдзæнис, радтон, ахæстони мæ баппарут? Фæлæ, дам сæ дæлкурсонай, проректорæй сæ бынæттæй фæсырдтой.

- Æмæ ректорæй, æндæрæй та кæдæм кастысты? - афтæ чи афарста, ахæмтæ дæр-иу дзы фæзындис, фæлæ уыдон койгæнæг нæма уыд.

Æмæ уыдон иууылдæр иу бонмæ фехъуыста Æхсар. Иу бонмæ цы, сихорафонмæ сæ фехъуыста.

Æхсызгон ын уыдис, адæмы фыдæх кæй нæ тайы, уый. Йæ хъуыды æрцахста, фæстаг рæстæджы Хафи йæ хæдзармæ арæзтадон æрмæг

куыннауал ласы. Иæ зæрдыл æрбалæууыд, бонраздæр сæ тыргъы чидæр йемæ быцæу ныхас куыд кодта:

- Ды мын баныфсæвæрдтай, æмæ дæумæ гæсгæ мæ хъуыддаг хæлы!

- Æз цæмай зыдтон, дунейæн иннардæм æнæфæфæлдæхгæ нал ис?

- Æнæфæфæлдæхгæ!.. Мур дæр ницы фæфæлдæхдзæнис. Агæппытæ кæндзысты. Искæйтæ хæдзæрттæ байхалдзысты, æмæ та алцы дæр йæ гаччы сбаддзæнис. Ног уисой хорз мæрзы. Ног хицауы хъуыддаг дæр афтæ у. Цалынмæ йæхи адæм æрфидар уой...

- Нæ, нæ, мæ бон! Мæн мæ хæдзар байхалын нæма фæнды.

Къæбицы дуар гом уыд, æмæ йæм сæ быцæу хъуыст. Искæмæ сусæгæй хъусын æм нæ фæкаст аив, æмæ уый тыххæй бахызт мидаемæ.

Ныр сæ ныхас æрлæууыд йæ зæрдыл.

«Сусæгхор мыстытæн сæ быны дон бацыд, - бахудт сыл йæ мидбылты. - Ног уисойæ ма дзæгъæлы æвæрут уæхицæн ныфсытæ. Къодах фыццаг цафæй кæй вайы бæрæг, уый уæ рох ма уæд!»

Æмæ, фæстаг бонты Хафи нозтыл æгæр кæй бафтыд, уымæ нырма кæй никуы æрдардта йæ хъус, уый тыххæй рамæсты йæхимæ. Цыдæр сусæг маст æй кæй здухы фыдырдæм, уый ма йын цы базонын хъуыд?

Уый та æниу, æхсызгон уыдис, афтæ æхсызгон æмæ институтæй райгæ здæхт сæхимæ. Дзерассæ уыцы бон ахуыры нæ уыд. Уалдзыгон фæлварæнтæ райдыдтой æмæ уыдонæн лекцитæ нал уыд. Йæхи фæлварæнмæ цæттæ кодта. Æмæ лæппу боны ног хабæрттæ уымæн дæр дзырдта цингæнгæ, мидбылхудгæ.

Чызг сæ цыма цинагæй ницы уыдта - бадт æрхуымæй, каст йе 'мкъайы цинафсæст цæстытæм, хъавыд сæ цыдæр æмбæхст хъуыды æрцахсынмæ.

- Ды та цæмæн нынкъард дæ, Дзерæ? - нал æм фæлæууыд лæппу.

- Æхсызгон дын уыдис?

- Лæппуы зæрдыл æрбалæууыд йе 'мкурсон бур чызг. Уый дæр æй раст афтæ бафарста райсом. Фæсырх.

- Цы мын уыд æхсызгон?

- Йе 'рцахст.

Лæппу къуырма хъуамæ уыдаид, Гæндилаей йæ фæрсы, уый цæмæй ма бамбæрстаид. Уæддæр æм æнæмбаргæ хуыз равдисын æнцондæр фæкаст.

- Кæй æрцахст?

- Гъы! - бахудт чызг. Тыххудт. Дзургæ ницы уал скодта. Сыстад æмæ ацыд æддæмæ.

Фысымты дуармæ лæууыд уæзтæласæн рог машинæ. Хафи æмæ йæм Тамарæ гæххæттын къоппыты, чырынтæ, хызынты цыдæртæ хастой æмæ хастой.

Дзерассæ ма сын ахæм машинæ цалдæр хатты федта сæ размæ, фæлæ йыл уæддæр исты ластой, уый не 'рхъуыды кодта.

- Лæг адамæй уынгæджы у! Дæ муртæ дæхимæ æрæвæр æмæ мæн дæр ма хъыг дарай, - хъуыр-хъуыр кодта Тамарæ.

Ныр, мæстæй æцæгæй кæй фыцы, уый бæрæг уыд йæ тыппыр сырх рустæй.

Хафи дыууæрдæм кодта тарæрфыгæй. Йæ цæсгом ныссау, йæ дзыхæй ту нæ хаудта.

Стæй фесты сæ хæссинагтæ. Хафи сбадт шофыры фарсмæ æмæ ацыд. Тамарæ, магуыр, сæ фæдыл афтæ æнкъардæй каст, цыма йæ хæдзарæй мард афæндараст кодта... Нæ, мард йæ фæстаг балцы фæфæндараст кæнынц, уымæ фæстæмæ æрцæуынмæ ничиуал фенхъæлмæ кæсы. Тамарæ та... машинаейы фæстæ кæсгæ мардæрцыды каст кодта, фæлæ йæ мæстæлгъæд гагуыты, фæнычы норст зынгау, нырма æрттывтæ цыдæр ныфсы стъæлф. Мæрдджынау йæ бындзгуытæ уымæн нæ рæдывтæ, йæ рустæ уымæн нæ тыдта...

Æрæджиау, машинæ тигъы аууон куы фæци, уымæй бирæ фæстæдæр фемдзаст Дзерассæмæ. Фестъæлфыд. Чызг æм комкоммæ кæй каст, уымæй.

- Оф-ф... нæ хицауæн ам цыдæр бызгъуыртæ-мызгъуыртæ уыд. Æз дæр ын сæ аразæй кодтон. Мæхицæй дæр фæлмæцын.

Дзургæ афтæ кодта, фæлæ йын Дзерассæ йæ цæсгомыл каст, машинæ йын йæ зæрдæйы иу хай кæй фæласы йемæ. Йæ цæстытæ фæцæйлабырдысты йæ фæдыл. Йæ игæрхалæн оффытæ цыдысты йæ къæхты бынæй.

Дзерассæ мын мæ зæрдæ-фыст бакаст, зæгъгæ, уый та ноджы фæстæдæр æрцахста йæ хъуыды. Стæй та цæуылдæр асагъæс кодта, æмæ йын афтæ:

- Цом-ма мæ... ницæйаг хæдзар дын фенын кæнон.

- Куыд сæрхызт дæ? Бадгæ дæр нæм никуы акæныс. Уæд-та дæ исчи, дæ фысымтæ куыд цæрынц, афарста.

Дзерассæ уыдта, усмæ дзурын нæ цæуы. Йæ рæсыд былты 'хсæнты йæ дзырдтæ тыхлæмæрст кæны. Асиныл схизыны хъару йæм нал уыд. Æркодта цалдæр улæфты. Раст ын цыма машинае уыцы гæххæттын къоппытæ, чырынтæ, хызынты... йæ тых аласта.

Фæлæ чызджы уыдæттæ не 'ндæвтой. Йæхæдæг дæр нæ уыд дзурыны зæрдыл. Æхсары æрхæсгæ ног уацимæ йæ зæрдæмæ бахъуызыд æмбæхст катый. Ныффæлмæст, ныссаудалынг ын æй кодта. Фæндыдис æй йæхи бафæрсын: Æхсарæн Гæндицы æрцахст цæмæн уыд æхсызгон? Фæлæ дзы тарст. Оу, куыд дзы тарст! Уыцы фарстæй. Йæ зæрдæмæ йæ ныздззура, уымæ дæр йæ ныфс нæ хаста. Нæ йæ фæндыд Тыппойы (куыд æхсызгон ын уыдаид, ныртæккæ йæм комкоммæ дæр уыцы номæй куы дзурид!) фæстæ йæ къах айсын дæр. Фæлæ йæ хъæлæс æгæр барджын уыд. Чызг «нæ» зæгъын сфæрæзта, уый цыма йæ фæеонаерхæджы дæр нæй. Фæстæмæ дæр æм уымæн нал фæкаст. Фæхизы дзургæ.

- Алæ, мæ куыдз фæлдыст фæуæд амондскæнагæн. Адæм сæ зæрдæты дзæбæхæн цæргæ кæнынц, мах та... Цæргæ-цæраенбонты усæй-лæгæй нæхи бахордтам, афтæмæй афтид къуымты 'хсæн хир-хур кæнæм.

Чызгæн йæ дзырдтæ йæ иу хъусы хызтысты æмæ-иу иннæмæй агæпп кодтой. Цыма йæм хатиаг æвзагыл дзырдæуыд, нæ сын ахста сæ хъуыды. Цы сæ хатыд, дзырдтæй, уый - барджын ыл сты. Бæттынц ын йе уæнгтæ. Фысымы фæдыл æй тыхласæгау уыдон акодтой, дзыларæфтыд хайуанау. Фæлæ къæсæргæрон баззад лæугæйæ. Ие 'рхæндæг цæстæнгас зивæггæнгæ лæст иу къуымæй иннæмæ...

Хæдзары къултæ, дар, паркет, хъæдын мигæнæнтæ... тæмæнтæ калынц, фæлæ сты хасты хуызæн. Цыма сæ абырджитæ ныххафтой. Къултыл,

астæрдыл нырма дæр зынынц гауызты фæдтæ. Фыры сыйау, здыхст, тарсырх хъæдæй арæзт фæсарæйнаг диван æмæ къæлæтджынтæ цыма доны сæхи мадард бæгънæгæй найæг чызджытæ сты, нæлгоймаджы цæст сыл схæцыд, æмæ се 'рттиваг буар равдисынæн æвгъау кæнынц, уыйау нынныгъуылдысты, æмбæхсынц се уæнгты фидыц.

Чызг хатыд æнæмæнг сын кæйдæр дæрзæг арм фелвæста сæ ворс æмбæрзæнтæ.

Фæсарæйнаг, æрттиваг сервантæй хуымæтæг авгын агуывзæтæ кæсынц къæмдзæстыгæй. Нæма æрдахуыр сты се стыр бынатыл. Дуæрттæ, рудзгуыты сæрма дæргъæй-дæргъмæ конд æрттиваг хъæдæй арæзт карнизтæ лæууынц афтидæй. Хатæнты цæрттæй шнурты муртыл дзедзыкка кæнынц электрон рухсы цырагътæ...

«Дзуарбадæн никуы федтай?! Уыдонмæ цы нæй!.. Сыгъдæг хрустал, даритæ!.. Сæ люстрæтæ царæн уæз кæнынц. Сæ гауызтыл адæймаджы цæст æрлæууын нæ уарзы,» - Хъуыдинаæ йын цыма ныртæккæ бадзырдта йæ хъусы.

Фесхъиудта чызг. Йæ зæрдæ та йын цыдæр æрбалгъывта йæ цыргъ ныхты 'хсæн. Ныхты хъæдгæмттæй фемæхст тут. Хатыд, йæ зæрдæ афтид кæны... Æмæ дзы фæтарст. Фæтарст, йæ зæрдæ куы раафтид уа. Фæндыд æй истæуыл ын куы фæлæууид. Донласт ма хус кæрдæджы халыл куыд фæхæст уа, афтæ скъаппы сæрма цæстæнгасæй ацахста кæрæдзийыл амад чингуыты. Сидзæрдоны сабитау дзы дыууæ æмхуызон нæ уыд. Сæ кæрæдзийæн æцæгæлон сты, уый фæхатыдаид æнахуыр цæст дæр, фæлæ бафæндыд чызджы, куы сæм бацауид, куы сæ арафæлдах-бафæлдах кæнид... Йæ зæрдæйы афтид бынат сæ байдзаг кæна, уый ныфс æй уыд. Йæ хъуыдыйы ма кæцæй фæвзæрд, Тамарæ сæ æвгъæддон сылгоймæгтæй тыхисæгау кæй бакæны?..

Цыма йыл исчи ихдон бакалдта, ныррызт сæрæй къæхты бынмæ. Фæстæмæ фæзылд тарстæй.

- мМæ зæрдæ... - бакодта йæхиимæ дзурагау.

Асиныл æруад тагъд-тагъд. Бынаей йæм Хъуыдинае цыма æнхъæлмае каст, фæцис ыл хæрхæмбæлд.

- Тышпотæм уыдтæ?

Чызг ын дзуапп нæ радта. Разыйы нысанæн банкъуыста йæ сæр.

- Дзæнæты цæрæгау кæнынц, нæ?

Дзерассæ йæм каст дзагъырдастæй. Цæй дзæнæты кой кæны? Уагæры афтæ сæм цæуыл схæцыд йæ цæст?

- Сæ хрусталтæ, сæ даритæ, сæ гауызтæ!..

- Цæй хрусталтæ?

- Нæ сæ федтай?!

- Сæ хæдзар - хасты хуызæн.

Хъуыдинае йæм баззад æдзынагæй. Йæ цæстæнгас æй фарста цæмайдæр. Цæмаей, уый Дзерассæ нæ хатыд, æрмæст тыхст. Тарст, йæ зæрдæ кæй афтид кæны, уымаей, æмæ йе уæнгтæ рызтысты кæуæг хæрисы цæнгтау. Фæндыдис æй, хæдзармæ ма куы баирвæзид. Куы бахауид йæ сынтæджы, фæлæ йæ дæлфæдтæ нынныхстысты фæйнаг астæрды. Æмбарын райдыдта, Хъуыдинаейы уд цы цæстсайæнты баззад, машинаейы уыдонимæ кæй ацыд Тышпойы уд дæр, фæлæ дыккаг уæладзыджы дæр йæ сæры куы фестъæлф-фестъæлф кодта уыцы хъуыды, уæд йе 'рцахсын цæмæннае бацис йæ бон? Цы кæны? Цæмæн тасыпц йæ уæрджытæ?

Æмæ ма Хъуыдинаейы цур баззад æдзынагæй. Тыхст ыл цæстæнгасæй. Чизоны, уымаей ма баурома йæхи. Чизоны, зæгъгæ, уый мæ нæ ауадза хауын.

Фæлæ Хъуыдинае ныххудт æнæнхъæлæджы. Ныххудт хъæраей:

- Ха-ха-ха!.. Сæ быны дон бацыд. Машинаетыл, уæдæ, уыдон ралас-балас кæнынц? Ха-ха-ха!..

- Хъуы...динае... - фæтасыдысты Дзерассæйы схъæл зæнгтæ. - Хъуы... - йæ цæстæнгас æй нал баурæдта æмæ чызгыл баппæрста йæхи.

Хъуыдинае фæтарст. Ацахста ма йæ, фæлæ ныцъæхахст кодта:

- Æхсар!

Æхсар æй раййæфта астæрдыл дæргъæй.

Сæ тарст хъæртæм фæфæдис Тамарæ, стæй фæстæмæ азгъордта телефонмæ.

Тагъдæххуысы машинæйыл дохтыртæ дæр бирæ нæ афæстиат сты, фæлæ чызг фæсахсæвæртæм нæ ракаст йæ цæстæй. Хуыссыд уæнгкалдæй. Улæфыд уæззау æмæ тагъд-тагъд. Æхсар æмæ Хъуыдинаæ рафт-бафт кодтой йæ сынтæджы цур. Йæ ныхыл ын дохтыры амындмæ гæсгæ æвæрдтой уымæл хисæрфæн.

Йæхи куы æрæмбæрста, уæд Хъуыдинаæ ацыд йæхи хатæнмæ, фæлæ Дзерассæ йæ сынтæг нал систа дыккаг, æртыккаг бон дæр.

Ныр лæппу æмæ чызг дызæрдзыг нал кодтой, цæмæй тарстысты, уый сæ кæй баййæфта, ууыл, æмæ сæ хур никай уал зæрдæмæ каст.

32

Æхсар, Беллæ йæ фарсмæ тумбучкæйыл куыд æрбадт, уый нæ базыдта. Каст йæ размæ линотипы клавиштæм. Йе 'нгуылдзтæ кодтой пианинойы дæндагтæ нымайæгау. Сæ зæлты сын ахста музыкаæ. Цæгъдгæ та кодта æнахуыр, мардæвæрæны музыкаæ. Уынгæг æм кодта йæхи зæрдæ дæр. йе 'нгуылдзтæ-иу андзыг сты клавишты сæрмæ, стæй та-иу сæ анымадта ногæй. Æмæ уыцы æнкъард мелоди нал æмæ нал куымдта йæ сæрæй асурын. Нæрыдис дзы къуырма нæрдæй. Афтамæй йæ куыннæ фæндыд уымæ хъусын! Йæ куыст ныууадзынæн та æфсон нæ ардта. Йæ цæсты зулæй Беллæйы куы ацахста, уæд ын йæ фенд æхсызгон дæр уымæн уыд.

- Беллæ?..

- Цæуылдæр æнкъард дæ?

- Нæ мæ фæнды кусын.

- Мæн дæр, - бахудт. - Дæумæ кæсгæйæ... - æмæ фæфсæрм.

- Æмæ куынаæ кусыс.

- Фæлæ ды кусыс.

- Дæ карæнæй æз дæр...

- Ныр дæр мæ карæн дæ.

Æхсар дзы хисдæр уыд. Хисдæр, фæлæ иу кармау хаудысты, уый куыннæ зыдта лæппу. Тыххудт дæр уымæн бакодта. Æмæ йын уый аххос фæцис йе 'рæджиауы дзуапп:

- Базæронд дæн. Бинонты хицау...
- Зæронд нæ бадæ, фæлæ цæрыныл тагъд кæныс.
- Æмæ бинонтæ æрдавто, нæ?
- Чызг бафсæрм. Йæхи æрбатыхта йæ кусæн сау халаты.
- Ныры кæсдæртæ æрхъæцмæ нал лæууынц!

Лæппуйы зæрдыл æрлæууын кодта, иуæй-иу хисдæртæ кæсдæрты æфхæрынæн цы рæдыд ссарой, уый кæй нал фæзанынц æмæ та бахудт.

- Мæ соммæ мæ абоны сæрты агæпп кæнынмæ хъавын?
- Æз афтæ нæ зæгъын.
- Ды йæ нæ зæгъыс. Дæуæн, чизоны, дæхимæ дæр хауы, фæлæ йæ дзурджытæ ис.

- Уадз æмæ дзурой. Дæ амонд дæм куы 'ртæха, уæд æй сурын нал хъæуы.

Æхсар нырма дæр куыннæ хатыд зæрдæхæлар Беллæйы рæвдаугæ цæстæнгас! Кусынмæ сæм куы бацыд, уæдæй фæстæмæ йыл сæ уый хуызæн ничи узæлыд. Йæ аххосаг ын зыдта - æндæр дзы сæ карæн ничи ис. Ныр æм йæ дзырдтæ дæлгоммæздæхт фæкастысты, Сæрæй-къæхтæм æй абарста цæстæнгасæй. Йе стыргوماу риутыл йæ кусæн сау халаты тæрттæ не 'ххæстысты, фæлæ сæ нымбæхста йæ хъуырджын, сау цындахæдонæй. Æрттиваг рæхысыл ауыгъдæй сыл дзедзыкка кæны чысыл дзуары ныв. Йæ джинсы фадгуытæ - йæ цырыхъы хъусты онг тылд.

Лæппуйы зæрдыл æрбалæууыд, фæстаг рæстæджы Ацырухс дæр фылдæр ахæм джинс кæй фæдары, йæ фадгуытæ йын афтæ кæй стулы.

Фыццаг æм маesty кодта: цы уæлдай митæ сты уыдон та, зæгъгæ, стæй йыл æрцахуыр. Райдыдта йын хатын йæ фадбарцы аивтæ. Дзерассæйæн дæр ахæм джинс балхæныныл ахъуыды кодта, фæлæ йæм йæ цыбыр къухæй йе 'мкъайæн йæ хъуыды раггом кæныны хъару никуы ма разынд.

Лæппуйæн йе 'мкъайы номимæ йæ зæрдыл æрбалæууыд, чызг рынчын кæй у, сынтæджы хуысгæ йæ кæй ныууагъта, йæ фæдыл кæй каст ныфсмард, лæгъстæгæнæг цæстæнгасæй, цыма дзы æнустæм хицæн кæны, цыма йæ афтид къуымы иунæгæй уадзы: йæ цæстытæ йедзаг кодтой сусæг цæссыгтæй... Æхсар ныр уымæн фæфсæрм йæ норст хъуыдыйæ. Фæфсæрм æмæ фенкъард. Чызджы зæрдæйы зынгыл дæр айзæрста фæнык. Уый дæр иудзæвгар ницы уал сдзырдта. Фæфæсмон кодта, йе 'мбæхст хъуыдытæ хурмæ кæй рацæйкалдта, ууыл. Фæндыдис æй, аивæй куы систид, куы ацæуид, фæлæ йæм æгад каст йæхи басæттын. Уæддæр, цæмæ йæм бацыд, уый сæйрагдæрыл банымадта:

- Цом æхсæвæр бакæнæм.

Сылгоймæгтæ-иу сæ хæлц семæ æрбахастой. Сæ зæрдæ-иу дзы куы рухс кодта, уæд-иу нæлгоймæгты, стæй, кæй зæгъын æй хъæуы, Æхсары дæр æнæфæхонгæ никуы фесты. Лæппу-иу сæфсæрм. Хæрдджын дæн, зæгъгæ, йæхи-иу сæ цæстæнгасæй фæтылив кæныныл ныллæууыд. Фæлæ уый алы хатт не 'фтыд йæ къухы. Ныр дæр базыдта, ныууагъд ын нал ис, æмæ бакатай кодта: йæхицæй йын сæ иу къаффетт ничи зоны. Æфсæрмдзæстæй загъта:

- Æз хæрдджын куы дæн.

- Мах дæр де знаг стонгæй мæлы зæгъæг не стæм, - чызг ын фæхæцыд йæ цонгыл.

- Мæнæ дын уый та Æхсар!

Чызг æмæ лæппу дзурæгмæ фæкодтой æмкаст. Сæ уæлхъус лæууыдысты цехы хисдæр æмæ бæрзондгомау, хæрзконд æнæзонгæ лæппу. Йæ лак сау дзабыртæ, йæ сау костюм æмæ урс хæдоны æрттывдмæ быцæу кодтой йæ бур-бурид, сыгъзæрин дæндагтæ. Худт Æхсармæ.

- Де зæр хорз.

- Бузныг, - сыстад, йæ къух ын райста, йæ зæрдæфысты ацагуырда йæ зонгæтæ, йæ хæстæджыты хуызтæ...

Уый мидбылхудт, уый тæлфаг, фæливаг цæстæнгас сæ никаемæн разынд.

«Дзерассæйы фæдисæттæй чидæр у, æмæ мын йæ кой куыд никуы скодта? Йæхимæ та йæ хæстæджы «аскъæфт» куыд æрæгмæ фехъуыст, æппæт зоныны цæстæй куы кæсы»? - скарста йæхимидæг.

Æнхъæл уыдис, ныр ын лекцитæ кæсыныл схæццæн: раст нæ бакодтат; кæсдæр хъуамæ йæ мад æмæ йæ фыды фæрса; нырма дæ дæ ахуыр хъуыдис адарддæр кæнын...

Ныртæккæ... стæй йæ бынтондæр ннкуы фæндыд уыдæттыл дзурын. Уымæй дæр, Беллæ æмæ цехы хисдæры цур. Æмæ йын цыма йæ сусæг хъуыды бамбæрстой.

- Тагъд-иу рацу, - афæдзæхста ма йæ чызг æмæ фæцауæг.

- Уæдæ, ныхас кæнут, - бафæзмьдта йæ цехы гæс дæр.

- Бузныг, бузныг! - æнæзонгæ йын акуывта йæ сæрæй æмæ та ныккаст Æхсармæ. Йæ мидбылхудт нæма фесæфт æмæ лæппу фæхатыд - тыхкæнгæ йын у. Дис дæр ыл уымæн бакодта: цæмæн æй бахъуыд æндæр цармы бырын?

- Дæумæ æрбацыдтæн.

- Хъусын дæм.

Йæ дзуапп узал уыд, фæлæ йыл нæ фæфæсмон кодта.

Фæхатыд æй æрбацауæг дæр.

- Адæймаг адæймаджы лæгæй-лæгмæ куынаæ зона, уæд ын зын вæййы йемæ ныхас кæнын. Дæуæй мын уый бæрц феппæлыдысты!.. Афтæ у... Уфтæ у... Адæймаджы бамбарынмæ уый хуызæн, загътой мын, дыккагыл мауал сæмбæлай...

- Дæу нæма 'мбарын, - Æхсар дæр афæлвæрдта тыххудтыл.

- Æмæ дын куы загътон: адæймаг адæймаджы лæгæй-лæгмæ куынаæ зона...

- Гъе æмæ базонгæ уæм. Мæ ном - Æхсар.

- Робертино та мæн хонынц, - æмæ та бахудт.

- Ирыстоны ахæм, ома иронæй мур дæр кæмæ ницы ис, ахæм нæмттæ цъус нæй. Æхсар йæхæдæг бирæты зыдта. Рузвельт, Герман, Майор, Отелло, Гамлет, Черчилль, Эйзенхауэр, Астьяногълы, Мелитон... чи хуыйны.

Джони, Сократ, Платон, Робертино... æмæ нæм æндæр нæмттæ та æгæр бирæ дæр ма ис. Æхсар сыл ахуыр у.

- Ныр дзур, Робертино.

Æниу, нæ горæт ахæм стыр куынае у. Иу армыдзаг стæм. Нæ бæззæм, æмæ уый зæгъ. Нæ кæрæдзп хъуамæ зониккам. Ленин кæуылты лæг уыди! Хуымæтæджы нæ дзырдта: «Адæймаг цал адæймаджы зоны, уал адæйма-джы у!»

Лениныл йæхи кæнæ та йæ зонгæйы хъуыды фыццаг хатт нæ баста, уый бæлвырд уыд - æгæр мæлгъæвзагæй йæ ракъæр-къæр кодта. Æхсар дæр ын уымæн бараст кодта йæ хъуыды:

- Адæймаг, дам, цал æвзаджы зоны, уал адæймаджы у.

- Гъемæ, кæсыс, — Робертинойы хъусыл гуыркъо дæр не 'рхауд, - мах та нæ кæрæдзи нæ зонæм.

«Æвæццæгæн... Кæмцнйы минæвар уа, ома?»

- Горæт-куывдтæ нæ аразын хъæуы, уæд, чизоны, базонгæ уаиккам.

- Ды хынджылæг кæныс, фæлæ де знаг - йæ бонæн. Æндæра, Хъуыдиимæ хæлæрттæ стут...

- Кæимæ?

- Хъуыдинаимæ. Сыхæгтæ стут, хæлæрттæ стут, æмæ дæ æз цæмæннае хъуамæ зонин? Ныр мæ куы 'вдæлы, искуы мæхи цæмæннае февдæлон кодтон, цæмæннае йæм бауадтæн? Уæд федтаиккам кæрæдзи. Фæйнае агуывзæйæ акуывтаиккам... Базонгæ уыдаиккам...

«Æвæццæгæн... Хъуыдинаейы лæг у? Æмæ йæ цы хъæуы мæнаей?»

- Æниу, - æркаст йæ япойнаг сахатмæ, - нырма ресторантае гом сты. Чизоны, искуы абадæм? Нæ кæрæдзийы зæрдæты сусæг зæгъинагтæм дæр ныккæсиккам.

- Куы мæ уыныс, кусгæ кæнын.

- Куыст бирæгъ нæу, хъæдмæ нæ лидзы.

- Нæдæр æз дæн бирæгъ, цæмæн дзы хъуамæ алидзон?

- Хах-ха-ха!... - ногæй та тыххудт. - Стыр дзырдарæхст дæ.

- Мæ номыл фыццаг хатт хъусын рæвдауæн ныхас.
- Зын куыст дын у?
- Афтæ зæгъæн дæр дзы нæй.
- Куыст... - ахъуыды кодта. - Куыст дын æз дæр радтин. Мæй-иу дыууæ хатты æрбауаис... дæ мызд исынмæ.
- Кусгæ та?
- Кусгæ... - ногæй та - тыххудт. - Ды дæ мызд исис. Куыстыл дæр уайд хъуыдыгæнæг, - æрбадт Беллæйы бынаты, тумбучкæйыл.
- «Чи у, дæ хорзæхæй?»
- Уый тыххæй мæм æрбацыдтæ?
- Уый тыххæй та... Фæлæ уый кой скæнын дæр хъæуы. Цæй тыххæй æрбацыдтæн, уый та, чизоны, рестораны, фынджы уæлхъус...
- Не 'нхъæл дæн, авдæла мæ ресторанмæ.
- Æниу, чизоны, рæстæг сафын дæр нæ хъæуы.
- Хуыздæр бынат ссарæн нæй...
- Фæзынд та Беллæ. Йæ цæстæнгасы фарсты нысанæй йын бамбæрста, дæу тыххæй не 'хсæвар ныууазал, зæгъгæ. Дзурын æй нал суагъта.
- Ныртæккæ, Беллæ. Уæ хъуыддаг кæнут, æз дæр уæм фæзындзынæн.
- Зоныс, - фæтагъд кодта Робертино дæр, - Хъуыди дæ уый бæрц феппæлыд. Загътон, мæ хъуыддаг мын æндæр ничи сараздæнис.
- Цæй хъуыддаг?
- Нæ газеты кусджытæ... Нæ ныфсы журналисттæ... - ногæй та тыхмидбылхудт. - Мелитон æмæ Гивийæ зæгъын. Стæй... иннæтæй дæр. Уыдон, дам, демæ стыр хæлæрттæ сты.
- Зонын сæ...
- Æз дæр сын сæ ном рагæй хъусын. Нырмæ сæ нæ зыдтон. Абон нæм саккаг кодтой.
- Фæлæ сæ ныр дæр куынаæ базыдтаис, нæ?
- Зонгæ... Æз уым нæ уыдтæн. - А-фæстаг рæстæджы иууылдæр... цыдæргъуызон сзыгъуыммæ сты... Дæхæдæг æмбаргæ лæппу дæ...

Уæллæгтæй исчи куы 'рæхснырса, уæд иннæтæ дæр сæ циртт кæнынаы нал фенцайынц.

- Нæ дæ 'мбарын.

Æхсар æй æмбаргæ нырмæ нæ кодта. Цæмæй йæ гамхуд феппара, уый тыххæй йын загъта афтæ.

- Нæ ног хицауæй зæгъын. Йæ удхæссæг, дам, уыны антиподтæй! Æмæ йæ цæрæнбонтæ бирæ уæнт. Фæлæ нын кусгæйæ цы ис, æмæ нын æнакусгæйæ чи цы хъуамæ радта? Цæй антиподтæ, цæй цæстфæлилджитæ ис махмæ? Афтæ фæлдзæуæн рæстæг у, æмæ йæ разæй кæй аййафа, уыдон афсæрдзæн йæ быны. Стæй та алцы дæр æрцахсдзæнис йæ бынат.

- Æмæ та мыст къутуйы æккой баддзæнис, куыдз - холыйы, нæ?

Робертиноæн æхсызгон уыдис йæ ныхас, ома, мæ хъуыдыйы фарс у ай дæр. Бацин кодта:

- О, о! Дæ цæрæнбон - бирæ. Ды хуымæтæджы нæ ахуыр кæныс, æвиппайд фембæрстай хъуыддаг.

«Æввонг холыйы æккой бадгæ дæ баййæфтой, Робертино, æввонг, ноджы рæстæгæй хъаст кæныс!»

Хъуыды афтæ кодта, æргом та йæ бафарста:

- АКТ дыл сарæзтой?

Робертино дызæрдзыг нал кодта, йæ хъуыддаг донау кæй ацæудзæнис. Рад Æхсары æрхъуыдыйыл. йæ зæрдæ, цыма йæ журналист хæларгтимæ æмдзырд сты, уымæ къæпп дæр фæкодта. Фæлæ йæ ныртæккæ нæ фæндыд ууыл хъуыды кæнын. Æрмæстдæр ма ацы змæст донаы агæпп кæнаед сураы æмæ стæй йæхæдаг зоны. Иæ дæндагтæ нылхъивдзæнис кæрæдзимæ, йæ зæронд æварæнтæй дарддæр искаы фынгыл дæр ницæмæ уал фæкæндзæнис йæ къух. Стæй бон цæуы æмæ фарн йемæ хæссы. Фæлдзæуæн рæстагæн йæ райдайæнау йæ кæрон дæр æнæнхъæлæджы вайы. Уæдмæйы фаг та скомдзæнис. Ноджы кæд хуыцау не скодта йæ фесафыны фæнд, уæд уал бæндаены иу кæрон æрбайсдзæн йæхимæ, стæй йæ хъару æмæ йæхæдаг. Æнæуый дæр дзырдæмхиц уыд, ныр уый цинаы уæлдай мæлгъæвзаг фестад:

- Уæлдай товар, дам, дæм ис, Æмæ уый æвзæр у? Уæлейæ нын алабон цы амонинц? Хъуамæ нæ товар... нæ продуктæ дæр æмæ... æппæт дæр фылдæр кæнæм æрвылбон. Æрвылбон! Уыдон та... Уæлдай! Хорз лæппутæ сты, фæлæ мæнмæ уæлдай чи уадзы? Детæ мын сæ прибыл кæмдæр фесæфт. Ноджы, дам, сæ уæлдай аргъмæ уæй кодтой... Æмæ гæххæтт дæ къухы куынае уа, уæд сын сæ аргъ цæмæй зоныс? Ахæм заведующий цы дæн, æмæ æнакæсгæйæ алцæй аргъ дæр зонон? Уый тыххæй АКТ хъуамæ саразой?

Искуы рестораны куы абадиккам. Омæ хорз! Бонты кæрчытæ нæ бахордтой. Хъуыди дæуæй цы 'ппæлд фæкодта! Æмæ, зоныс, куыд бакæндзынае?.. Уый дæхæдæг дæр зоныс, фæлæ... Ды сын сæ АКТ ныскъуыдтæ кæнын кæ... Æрмæст ныртæккæ! Цалынмæ нæ ахъæр, æмæ фæнды... - лæппумæ æгæр æввахс бахаста йæ былтæ æмæ йыл бакалд йæ духи æмæ нозты тæф. Сыкъадзæф у, уый нырмæ нæ базыдта лæппу. - Мæнае уыдон... - йæ риуы дзыппæй систа рæсугъд, дымст конверт, - фæнды дæхицæн уадз, фæнды сæ уыдонæн... Стæй дæуæн балæггад кæнын дæр базондзыстæм. Цыма нæм кусыс, афтæ уæддæр сараздзыстæм... - конверт ын ныссагъта йæ къухы.

Æхсар ын йæ хъæлæсы уаджы ахста, Робертино йæ сывæллон кæй æнхъæлы. Йæ хъуыддаг ныридагæн арæзт кæй у, ууыл дæр нæ дызæрдыг кæны. Æфсармæй, йæхи уæздандзинадæй ма дары йæ сæр лæппупмæ ныхас кæнынмæ. Фæлæ йын чи радта уыцы ныфс, æмæ йæ товарау Æхсарæн дæр ис балхæнæн æмæ ауæй кæнæн? Уый нæ, фæлæ ма Гивиитæн дæр... Чи йын ныттагъта йæ зæрдæмæ уыцы æууæнк? Хъуыдинае? Ау?!.

Æхсар йæхæдæг дæр рæстмæ нæ баууæндыд, ковертмæ йе 'мбудæнтæ æцæг æрцахстой æхцайы, ног, къæр-къæргæнаг æхцайы тæф?

Йæ хъуыдыйы рæстдзннадыл йæхæдæг дæр нæ баууæндыд, фæлæ фæззыгон куыр туджы тæфмæ куыд фезнæт уа, афтæ æхцайы тæфмæ, æмбыд картофау ын балхæнын æнхъæл кæмæй уыдысты, уыцы æхцайы тæфмæ ныррызт йæ зонд, йæ хурхы уадындзтæ адæнгæл сты. Конверты кæрон йæ

кбухы сагъд куыд уыд, афтæ йæ дард фæхаста... Йæ тьупп фæцыд Робертинойы уæлæнгай ахуырст былтыл...

Лæппу йæ бынатæй нæ фезмæлыд. йæ тугбадт цæстыты зулæй ахста, конвертæй цы кæрдæгхуыз æмæ хъæмпхуыз дзыхъхъынног æхцатæ атахт, уыдон, фæззыгон хус сыфтæртау, зилгæ-зилгæ, куыд бадтысты зæххыл, фæлæ йæ уыдонмæ кæсын нæ фæндыд, йе 'нæхонгæ, æнæнхъæлæджы уазæджы цæстæнгасæй хъавыд аныхъуырынмæ.

Фыццаг Робертино дæр нæ фезмæлыд. Йæ тæлфаг цæстæнгас фарсты нысанæн асалд Æхсары цæстыты. Фæлæ та Беллæ Æхсармæ рацæйцыд хонæг. Афтæмæй сæ куы ауыдта, уæд йæхи баппæрста лæппуыл:

- Æхсар!.. Цы кодтай, Æхсар?! - йæ разæй йæ фæкæны тыхыссыд, йæ цæстæнгас та фæстæмæ æхцайы хуртуаныл баззад.

Робертинойы цæстытæ æресты хин цъынд. Йæ былтæ бахудыны номыл гæзæмæ фæзылын сты æмæ сæ нал бафæндыд бараст уæвын. Конвертмæ нывнæлдта уæззаугай. Æхцатæ, гæххæтты бырæттау, кæрæдзимæ бахафта йе 'нгуылдзтæй, йæ армы сæ батымбыл кодта, æнæдзургæйæ сæ нывæрдта йæ дзыппы æмæ дуар атъупп кодта йæ фæдыл.

- Чи у, Æхсар?! - Беллæйы уæнгтыл бахæцыд ризæг. - Чи у?

- Робертино!

- Чи?

- Мæ хорзмæбæллæг.

- Цы уыдис, цы?! - иннæ кусджытæ дæр чызджы фæдисмæ фæуагътой се 'хсæвæр хæрын.

- Ницы, ныртæккæ фæцауын! - лæппу ацархайдта тыххудт бакæныныл, фæлæ йæ ризгæ уæнгтæ æрсабыр кæнын нæ уыд йæ бон, æмæ ныллæууыд цомы къахыл.

- Иунагæй дæ нæ ауадздзынæн! Æз дæр демæ цауын, - Беллæ дзы нал хицæн кодта.

- Хъæмæ мæ фæнды.

- Æз дæр нал кусын!

Чызджы хъæлæс æгæр ныфсджын, æгæр фæндвидар уыдис æмæ басаста лæппуйы. Цехæй рахызтысты æмæ йæм бахудт:

- Иу нæлгоймаг та, абон уа æви сом, райдзæн йæ амондæй.

- Куыд?

- Ды кæй фарсмæ балæууай, уый йæхи Хъарсы фидары æнхъæлдзæн.

Чызг бамбæрста, йæ фидæрттæ конд уæнгтæ, йæ дзырдфæразоны тыххæй дзы зæггъы афтæ, фæлæ йæ зæрдæйыл, арсы сойау, тадысты лæппуйы дзырдтæ, æмæ кæд йе стыр хъоппæг цæстыты чысыл раздæры тас нæма æрбадт, уæддæр ын сæ фергтывтвой цины цыраегътæ.

- Ныртæккæ дæ фарсмæ дæн... ды хъуамæ нымайай дæхи амондджыныл, - йæ хъæлæс нæма банцад йæ ризынай. Ноджы лæппуйы цæсгомыл андæгъд йæ цæстæнгас æмæ басырхуадул.

- Æнамондыл дæр нæ нымайын мæхи.

Лæппуйæн изæры сатæг заманайы æхсызгон уыд. Йæ цæстæнгас ахаста мигъхъулаеттæ арвыл, æмæ сулæфыд йæ риуы 'мбæрц.

Цехы афтæ никуыма загъта, уæззау уæлдæф дзы ис, фæлæ-иу куыддæр типографы къæсæрæй рахызт, афтæ-иу йæ риуы цыдæр æхцон хъыдзы бакодта. Фæхатыд-иу, сæ хъæууон, дзиндзийау сыгъдæг уддзæф агурынц йе су-лæфæнтæ, æмæ-иу ыл цыдæр æнæуынгæ, рог базыртæ базад. Ныр та итувард Робертино нал хицæн кодта йæ цæстыты разæй: чи йын загъта Æхсары йæ цыбыр къухæй балхæнæн ис?

Чызджы хъоппæг цæстытæ та уынджы разгъор-базгъор кодтой: уыцы сауфæлыст, мыййаг, сæ разы никуы лæууы?

Нæ йыл схæцыд йæ цæст æмæ байрад. Типографмæ хæстæг сæм чыылдымырдæм лæууыд æрмæст иу рог машинæ, фæлæ дзы ничи зынд æмæ йæ къух чыызгæ атыыста лæппуйы дæларм:

- Хи æнамондыл ма нымайын иу у, амондджын уæвын та - æндæр...

- Гъе, æмæ амондджын дæн! - лæппу йæ дæларммæ æркаст чызджы къухмæ, ома кæд уый амонд у, уæд ыл разы дæн, æмæ бахудт.

Стәй та чызг ногәй әркодта Робертинойы кой. Куы базыдта хьуыддаг, уәд дисәй мард:

- Сәхимә сын сә цәмәннаә бахаста?!

- Зоны йә, уыдон кьухтә даргьдәр сты. Чизоны, милицәмә цы хуызы фәдзурой. Артыл әй бензин калын нал фәнды...

Стәй та ахызтысты хьазән ныхәстәм. Худтысты, фәлә сә худт йә гаччы нә бадт. Әхсары ма та хьуыд иу уынгыл бауайын, иннәйы фәзылдаид әмә сәхимә уыд. Фәлә йә сәрәй нал цух кодта иу хьуыды: Беллә кәдәм цәуы йемә(?); сыхәгтә куы уаиккам, уәд ма нырмә дәр уыдаид нә фәндаг иу, әмә әрләууыд.

- Кәм цәрыс?

Чызг фәсырх, фәлә бахудт:

- Мә фыды хәдзары.

- Фәрсәг сонт у, хьыг дәм мацы фәкәсәд, фәлә кәм ис дә фыды хәдзар? - нә фәтыхст ләпшу.

- Ардәм дард у, Әхсар! - кьухәй ацамыдта фәстәрдәм.

- Уәдә... Мән хизын кәныс?!

- Дәу, Әхсар.

- Дә куыст уый тыххәй ныууагьтай?!

- Ды тыххәй дә, Әхсар?

- Цәмәй мә мачи фәнәма...

-...

-...

- Ды кәм цәрыс, Әхсар?

- Әз мәнә фәзиләны...

Ләпшу әхсәвы дьдзы рухсмә каст чызджы цәсгоммаә. Каст әм, фәлә йә цәстытә зынджытә куыд әшпарынц, уый нә уыдта. Каст әм, фәлә йә уадултә куыд цьәхтә-буртә кәнынц, уый нә хатыд. Йә игәргьуыз цәстытыл бадт фәлм әмә йә хьуыдыйы фарста чызджы: «Цы сәрра дә?..

Куы йæ зоныс бинонты хицау дæн, уæд?.. Æви дыл мæлдзыгау базыртæ зайы? Æмæ уæд мæнæй хуыздæр... мæнæй æнамонддæр никæй ссардтай?..»

Стæй фæлмы 'хсæн базмæлыд Беллæ. Базмæлыд, æмæ цыма лæппу пъайы сæртæг къæрцмæ йæ фынаейæ фехъал. Йæ былтæ ссыгъдысты æмæ сыл авæрдта йæ арм...

Фæлм айсæфт.

- Беллæ...

Фæлæ Беллæ адард. Фæцæйдугъ кодта фæстæмæ, типографырдаем.

«Æрра фæци?» - каст йæ фæдыл. Каст, æмæ цыма чызджы нардгомау уæнгтæ йæ дыууæ цæсты раз змæлыдысты. Ноджы-иу æм фæстæмæ фæкаст, йæ къух-иу æм хæрзбонгæнæджы тылд бакодта, бахудтис-иу æм. Æмæ-иу цыма уыцы мидбылхудтимæ лæппуйы зæрдыл хуры тын сæмбæлд. Барухс-иу ын.

Раст ма æвзонджы бонтæ мысæн æхцон фыны вæййы афтæ...

Фæлæ лæппуйы хъуыды ацахста, рынчын фæстинон Дзерассæйы, йæхи Дзерассæйы цæстытæ афонмæ сахатмæ бакæс-бакæсæй куыд ныуурс сты, йе 'мкъайы фæзындмæ та йæ уд йæ дæлæвзаг куыд æрфысымуат кодта...

Æмæ фæзылд цæхгæр. Атагъд кодта сæхимæ. Бахызт нарæг, талынг уынгмæ...

Фæлæ уый цы у! Мæсты мидбылхудтимæ йын чи æрæхгæдта йæ фæндаг? Иуы ныхмæ æртæйæ?..

- Хорз лæг, уынгты цы адæмы чызджытæн дæллагхъуыр-уæллагхъуыр кæныс? - йæ ныхмæ æрлæууыд цыбыр, мызыхъарæзт лæппу.

Æхсар ахæм фембæлдмæ дæр не 'нхъæлмæ каст æмæ ахæм фарстмæ дæр. Цы 'рцыд æмæ цы цæуы, уыдон æм фыны хуызæн кастысты.

- Ма хынджылæг кæн. Дæ фæндагыл рауай, - дæргъындзæг лæппу ахæцыд мызыхъарæзтыл, фæлæ йæ кæнгæ нæ акодта, фæхизы Æхсары иувæрсты.

Æхсар сын, хъызгæ кæнынц, банхъæлдта. Сцæйхудт. Æвæндон худт. Фæлæ цыдæр уæззау сæмбæлд йæ бæрзæйыл. Йæ цæстытæ атарытæ сты. Лæппутæ, хæдзæрттæ, талынг уынг... разылдысты йæ алыварс. Йæ хъуыды ма ацахста:

дæргъындзæджы цæммар ыл рацыд сайдæй... Стæй зæхх фæцудыдта йæ быны. Фæтарст, куы ахауа, æмæ фæхæст мызыхарæзтыл. Æмæ та цыдæр уæдау, мысалгъау, сæмбæлд йе 'фсæрыл...

...Фыццаг цы рахатыд, уый - цыдæр бæзджын ныйивæзт йæ хъуыры, æхгæны йын йе сулæфæнтæ. Уæлдæф ын нал фаг кодта æмæ тыхст... Ноджы йæ хъустæ ахстой къахуынаер, кæдæмдæр тагъдгæнæг къахуынаер...

Цы йыл æрцыдис, кæм ис, уый дзы байрох, фæлæ базыдта, йæ фындз æмæ йæ дзых байдзаг сты цыдæр цæхджын æмæ рыгæй... Нæ йæ уадзынц улафын, æмæ йæм фæхуыдуг уæвынæй йæ куыройы цалхау зилæг сæр зæххæй фæхицæн кæнын æнцондæр фæкаст. Йæ бынæй дæргъæй-дæргъмæ талынг уынг цыма кæдæмдæр размæ лыгъд æмæ йæ фæдыл каст æнцъылдтытæ цæсгом, хæлиудзыхæй... Къахуынаер та йæ хъусты кодта мынæгæй-мынæгдæр... Стæй, талынг уынг сæйраг уынгимæ кæм баиу ваййы, уым бурбын рухсы тæппмæ суыдта æртæ чысыл æндæрджы. Раст цыма бындзытæ уыдысты. Змæлыдысты, сæ быцъынæг тыдтой размæ. Стæй... Бындзытæ нæ, фæлæ кæд уыдысты адæймæгты æндæргтæ. Растдæр зæгъгæйæ та - адæймæгты, хæрз чысыл адæймæгты æнгас æндæргтæ. Сæ уд скъуыдтой размæ... Æмæ фесты тигъы аууон. Сæ къахуынаер фæцис машинайы цæлхыты сæртæг хъыррысты бын.

Фæлæ æппæт уыдон цы уыдысты, уый нæма ахста йæ зонд. Стæй йе 'фсæр, йæ фæскъæбут, йæ буары судзгæ рыстимæ йæ хъуыдымæ здæхын райдыдтой чысыл раздæры нывтæ... Йæ разы æрлæууыдысты æртæйæ... дæргъындзæг ын ссис «фарсхæцæг»... йæ армы цыргъæй йын æууæнкай æркъуырда йæ фæскъæбут æмæ йæ фæкодтой гæдыйы лæппыны над. Афтамæй, чи уыдысты, уый зонгæ дæр нæ бакодта.

Лæппуйы хъуыдыйы ныццахæр калдта иу ном: «Робертино!...»

Стæй йæхимæ фæкаст æдых. Бынтон магуыр æмæ æдых. Бынтон иунаг æмæ æдых. Афтæ æдых, æмæ йæ сæр уромын дæр нал уыд йæ бон. Асфальтмæ йæ æруагъта йе 'рмттæм æмæ ныххæкъуырцц кодта. Куыдта йæхиуыл, йе 'дыхдзинадыл. Куыдта ставд, нæлгоймаджы цæссыгтæй...

Йæ цæстыты раз та февзæрд саударæсджын, итувæрд Робертино. Лæууыд йæ уæлхъус. Йæ мидбылхудт та ныссалд йæ цæсгомыл, афтæмæй йыл сæрбæрзондæй худтис уæлейæ бынмæ.

Лæппу фефсæрм. Робертино нæ, йæхицæй. Чысыл сабийау йæ фындз кæй æруагъта, уымæй. Æмæ фæхъус. Йæ цæссыгтæ асæрфта йæ рыг уæлармæй. Рабадт... Рабадт тых æмæ фыдæй. Рабадт æгомыг хъæрзтимæ. Скаст Робертиномæ. Фæлæ йæ цæст æхсæвы тарæй уæлдай ницæуыл схяццд. Æхсæвы тар æмæ арвы арф къусы тыбар-тыбургæнæг иуæггай стъалытæй дарддæр.

Æмæ ныхъхъæрзыдта лæппу. Слæууыд бæласы æнцой. Араст цудтытæгæнгæ. Сарæзта иу къахдæф... дыууæ... æртæ... дæс... Æмæ айтынг сты йе уæнгтæ. Чысыл куы фæфидар уайд. Чысыл... Йæ худинаг ын куы Ничи фенид, афтæмæй хæдзармæ куы баирвæзид. Стæй... Стæй йын фæуыдзæнис ахъуыдыйы рæстæг.

Араст къулы 'нцæйтты...

Цæуыл бадис кодта, уый - Хафиты кулдуар уыдис гом. Æвæццагæн сæ хæдзарæй адавынæй ницæмæн уал тарстысты.

Чеппы, дам, чеппы, чепена, гъе-ей...

Дæ цæст хорзæй цы фена, гъе-ей,

Уый-иу ассив дæхимæ...

Хафийы расыг зарын хъуыст ныккæндæй.

Хъуыдинаеты хатæны рудзынгæй калд рухс, æмæ лæппу батагъд кодта сæхимæ баирвæзыныл. Дуар бакодта æмæ баззад сагъдæй.

Дзерассæ йе 'хсæвдарæн хæдоны, йе уæхсчытыл хъæццул тыхт, бадт сынтæджы хъусыл. Хъуыдинаæ доны агуывзæимæ лæууыд йæ уæлхъус.

Чызджытæ йæ, гæдыйы лæппынау, рыджы змæст, тугамæхст цæсгомимæ куы ауыдтой, уæд æм аздадысты дзагъырдастæй... Стæй Дзерассæ фæкодта удисæджы цъæхахст:

- Æ-æхсар!.. - фестад ма, йæхи фæцайæппæрста йæ цард æмæ йæ бон, йæ тых æмæ йæ ныфсы æмкъаймæ, фæлæ йæ рынчынфæстинон уæрджытæ фесты йæ быны, Хъуыдинайы къухтыл аздад ауыгъдæй.

33

Æнамонд хабар бæхыл бады. Уайтагъд айхъуыст, рыстзæрдæ Дзерассæ куыд фæсур, æртыккаг бон йæхи куыннæ уал æмбæрста æмæ марды хуызæн хаудæй куыд лæууыд рынчындоны.

Институты дзырдтой:

Мæгуыр уа йæ тæригъæддаг бон, куы зыдта йæ арвы цаф - цæй чындзы фæцауыны æфсæрм ма йæ уыд?

- Кæйдæр лæппу дæр сæнамонд.

Ацырухсы цъиу сæрæй йæ риссаг зæрдæ дымст у æмæ, кæд хуыцау ис, уæд ын йæ тæригъæд никуы ныххатыр кæндзæн.

Тамарæ-иу йе 'рмттæ цæгъдгæ ацыд йæ сыхæгты цурмæ:

- Æмæ, афтæ æнамондæй мæ хæдзармæ цæмæн хаудтой, ницы мæ сæрæн зонын?

- Студентгæ... Сылгоймагмæ уыцы рæстæджы хъулон каст фæхъæуы. Чизоны, ныхъхъеллау чызджы зæрдæ...

- Алæ! Цытæ дзурут?! Мæхицæн дыууæ студенты стыр Уырысы зæххыл ахуыр кæнынц. Адон хъуагæй фых дон дæр куы никуы банызтон.

Гуырæн хæдзары раз Æхсар та, кодта зынджытыл лæууæгау. Уыцы... æнамонд æхсæвæй фæстæмæ йæ хъуыры хойраг нæ, хойрадджы дон дæр нал ныххызт, æмæ йæ уæрджытæ дыдæгътæ кодтой йæ быны. Иæ зонд ахста, арвæй йыл æхсидав хауы, фæлæ йæ хуыцауы цаф нæ уырныдта йæ сонт зæрдæйы æмæ, тамако дымгæ, цыма æхсидавы бынæй йæхи фæтылив кæнынмæ хъавыд, рафт-бафтæн бахъуыд. Талынг кодтой йæ сæр æмæ йæ зæрдæ, йæ цæстытыл бадт мигъ, æмæ ницыуал уыдта, адамы хъæлæба, горæты уынаер æм никуыцæйуал хъуыст. Зыдта ма æрмæстдæр иу хъуыддаг: йæ амонд æмæ йæм йе 'намонд дæр кæй кæсыннд рынчындоны дуарæй. Йе

змæст, фæллад цæстæнгас та-иу ууыл уымæн андæгъд. Фестаг ын арвы дуары халдих æмæ рызтысты йе уæнгтæ: цы йæм дзы радзырдæуыдзæн?

Се 'мбæлттæ дуаргæрон лæууыдысты чыртæ-чыртæй. Йæ хъæлæс равдисын сæ никæй бон уыд, ныхас кодтой сусу-бусуйæ. Дзерассæ æмæ сæ Æхсары тæригъæдæй йæ къах никæй уал лекцитæм хаста, никæй - æмдзæрæндонмæ.

Кæмци... Фыдных æмæ фыд-зыкъуыр Кæмци лæууыд иунагæй. йæ фæтæн, æлхынцъ æрфгуытæ йæ дыу- уæрдæм райвæз-байвæзгæнæг цæстытæн уæз кодтой, йæ пальто - йе уæнгтæн. Йæ уæхсчытæ-иу феппæрста фæстæмæ, цæф арсы гуым-гуым-иу бакодта:

- Къулбаджытæ... Кæйдæр дзæгъæлзад... Мæ хæдзар мын фехæлдта. Бынсæфт мæ фæкодтой...

...Æмæ та байтом дуар...

Тамарæ цыма сыгъдæг уæлдафмæ рахызт, улæфгæ бынозæй скодта, фæлæ йæ нард цæстыты зыхъыртæй йæ гагуытæ ахаста арвыл. Цыма æдзæрæг быдыры кæрон æрлæууыд, фæйнæрдæм кодта æбæрæг каст, йæ цæстæнгас комкоммæ никæуыл скъуырдатæ. Афтамæй рынчынфæрсджытæй та алкæй дæр куыд фæндыдис, оу, куыд сæ фæндыдис (!) иу хъуыддаг базонин: куыд у Дзерассæ? Сæ цыбæлдзинады онг сæ ныфс нæ уыд. Тарстысты арвы 'ркъуырдай.

Уæддæр ыл Æхсар баппæрста йæхи:

- Тамарæ... Дзерассæ...

Лæппуйы былтæ рызтысты. Æхгæдтой йæ хурхы уадынзтæ.

Тамарæ та ныуулафыд бынозæй:

- Алæ, Дзерассæйы хуызæн уæнт ме знагтæ дæр, - ныккаст зæхмæ.

- Йæхи нæма... æрæмбæрста?

- Архайын, мæ хур. Мæ бон цы у... Дохтырæн лæгъстæйæ ме 'взаг цыиуы 'взаджы йас ссис. Дæхæдæг мæ зоныс...

Æмæ феуæгъд сты лæппуйы хурхы уадынзтæ:

- Тамарæ... дæ низтæ... Дæ къæхты бынтæн дæр дын пьатæ кæндзынæн... - æривæзта йын йæ хъуыр. - Библиотекæйы иу чиньджы хуызæн чиныг нал ныууадздзынæн. Дæ хæдзармæ дын сæ æрбафтауц кæндзынæн... - лæппу йæ дзырдты рæстдзинадыл йæхæдæг дæр нал æууæндыд, фæлæ йæхи цы фæкодтаид, уый нал зыдта æмæ Дзерассæйы иу мидбылхудт феныны сæрвæлтау разы уыд алцæуыл дæр.

Тамарæ цæуылдæр тыхст. Йæхи урæдта, фæлæ йæ зæрдæ кæй фæдис кæны, уый йын лæппу ацахста йæ цæстæнгасы. Ус фæстæмæ куы фæцæйхызт, уæд ма йæ уымæн фæурæдта:

- Тамарæ... кæд исты?..

Ус иучысыл аздад æдзынæгæй, стæй батагъд кодта йæ хъуыды зæгъыныл:

- Исты сын... дохтыртæн...

Æмæ ныррызтысты лæппуйы уæнгтæ. Цины рызт.

Уæдæ йæ арв нæма æрцафта? Уæдæ бынтон нæма фесæфт? Дзерассæ, йæхи Дзерæ... дохтырты былтæ æхцайæ куы айсæрда, уæд?..

Нырма-иу гæртамдæттæг æмæ гæртамисæджы кæй иу кодта, уый дзы рох дæр фæцис. Йæ тыхст æмæ йæ зæрдæйы ферттивæг дзыбыр-дзыбыргæнæг ныфсæй.

Йæ зæрдæйыл æмбæлд, æнæмæнг æм се 'мбæлттæ йæхи æмæ Дзерассæйы стипенди уый тыххæй æрхастайккой рынчындонмæ, чысыл сын сæ къух фæрæуæг кæной, фæлæ куыд, уый нæ ахста йæ зонд. Куыд æм сæ радтой, афтæ тыхтæй лæууыдысты йæ хæлафы дзыппы. Ныр æй бахъуыд сæ сæр - фæцафта сæ усы æрмтты. Уый дæр батагъд кодта ацæуыныл.

- Тагъд, Тамарæ... - лæппу, зæдмæ кувæгау, æрмттæтыгъдæй аздад йæ фæстæ. Йæ цæстытæ ныппæрт кæнынæввонг баззадысты ирдæй.

Се 'мбæлттæн ма цы базонын хъуыд, нырма дзы ныфс æвæрæн ис; нырма, куыд фæтарстысты, афтæ сæ нæ тæрсын кæны хуыцау. Уыцы кьордæй йыл уымæн бакалдысты.

- Куыд дам у? - се 'ппæтæй йæм Саукуыдз разынд барджындæр.

Фæлæ йын Æхсары, рыстæрдæ, сындзкътæрыл фæхæстуæвæг Æхсары нæ фæцис дзуапп радтыны амонд. Фæцыд дуары тъупп. Йæ бындзгуйтæ тонгæ, гъе-гъе- гæнгæ рагæпп кодта Хъуыдинаæ. Йæхи баппæрста Æхсарыл. Нал æнцад йæ хæкътæуырццæй.

- Æхсар... Æхсар... Фесæфтыстæм, Æхсар!.

Æмæ лæппу базыдта, кæй йыл сæмбæлд арвæй расхъиуæг æхсидав. Разылд ыл дуне. Зæхх фæцæйлабырд йæ быны... Æмæ ныщудыдта. Рынчындоны дуарæй, топпы пæмыгау, куыд багæпп кодта, уый йæхæдæг дæр нал базыдта. Уынгæг къæлидоры йæхи аппæрста куырмæджы...

Фыццаг йæ цæстæнгас кæуыл скъуырда, уый - гыцци, Дзерассæйы фæлмæнтæзæрдæ, æнафоны сурсуæвæг гыцци. Йæ урс дадалитæ æркалдысты йæ тындтытæ цæсгомыл, афтæмæй, цæссыгкæлгæ, йæхи æппæрста сынтæгмæ. Йæ къухтæ йын æрцахстой дыууæ медициной хойы, фæлæ йæ хауд, ризгæ хъæлæсыл йæхи бар цыдис:

- Мæ хъæбул!.. Мæ зынгхуыст, ме 'намонд хъæбул!..

Йæ уынгæгхъуыр дзырдтæ лæппуйы зæрдæ 'гæрстой згæ уæхстытау. Гом дуары цур асалд онгхауд, цавддурæй. Стæй йæ цæстæнгас гыццийæ агæпп кодта...

Сынтæгыл уæлгоммæ, æхгæдцæст, æвæлмастæй хуыссыд Дзерассæ, йæхи Дзерæ. Йæ хуры тынæнгæс, сыгъзæрии дзыккутæ æркалдысты йæ дзæнхъа риутыл. Йæ бецыкк та йын, Æхсар афтæ бирæ кæй уарзта, æрæмбæрзта йæ рахис æрфыг, цыма йын ныр дæр йæ кæуындзæг хъавыд бамбæхсынмæ. Афтæмæй чызг кæд худти йæ мидбылты. Кæд йæ тæнæг былтыл хъазыд...

Лæппу ныщудыдта. Йæ уæзæй ма йæ бон баци йæхи сынтæджы цурмæ бахæссын æмæ æрхауд йæ уæрджытыл. Чызджы уадултæм бахаста йæ ризгæ æрмттæ æмæ фестад цавддур. Нал улæфыд. Ницы уал уыдта. Бакътæуырма. Чызджы уазал, ихы къæртты хуызæн уадулты ихæн туджы цæфимæ хъардта лæппуйы æрмтты. Ахызт йæ буармæ. Сæмбæлд йæ зæрдæйыл. Æмæ хъысмæтæйсайд, æвзонг идæдз, гæдыбæласау, ныррызт сæрæй къæхты бынмæ.

- Дзе...рас...сә! - ныббогъ кодта, ныххауд йә риуыл.

Йә хъуыды ахста, йәхиуыл әй хъәуы фәхәцын, фәлә йә нал амыдта йә хъару. Йе уәнгтә нал әнцадысты сә фесхъиу-фесхъиуәй. Йә цәссыгтәй фемәхстысты къадатә. Нал әфсәст Дзерассәйы, йәхи Дзерәйы уазал, худгә былтән, йә фәлурс уадултә, йә хуры тынәнгәс дзыккутә, йә дзәнхъа дәллагхъуыртә әмә даргъ әнгуылдзтән пьатә кәнынай. Куыд рәсугъд, куыд афынайуәвәг зәды сихәнгәс әм фәкаст, афтәмәй йәм нырәй дарддәр куыд никуы уыд!..

- Әхсар... дәхиуыл фәхәц. Машинаә нын ис. Аласәм әй, - Саукуыдз ыл ныххәцыд. Кодта йын йә хъусы дзураәгау.

Әмә цыма йә фынайә фәиппәрд, фесхъиудта ләппу. Скастис әм тарстәй.

- Куыд?! Кәдәм әй ласут?!

Йә хъәләс ын сә ничи базыдта.

Стәй ацахста ләппуйы зонд: йе 'мбәлттән әппәт дәр рагацау уыд зындгонд, машинаә дәр ма сын агуырды уыд, фәлә сә уымән йә хуыцауыцәф зәгъынмә никәй тардта йә зәрдә...

Әмә та ләппу ацахста әндәр, әнәзонгә хъәләс. Дзырдта, афтәмәй, дам, ын нәй аласыны бар, хъуамә, дам, әй моргмә бахәссәм, эксперт әй фена...

Әмә цыма әнамонд идәдзы зонд ныртәккә әрцахста, цы арвы цәф ыл сәмбәлд: йә тарст цәстәнгәс ахаста йә алыварс. Палатә адәмәй уыд йедзаг. Туттәригъәд фенынмә фәстә нал фәләууыдысты дохтыртә дәр, медицинон хотә дәр, студенттә дәр, рынчынтә дәр... Мард сә ферох. Ныккастысты Әхсармә. Сә цәссыг згъәлд уый тәригъәдәй.

Ләппу, цыма сын се 'хсән йә туджджыны агуырды, хаста сыл йә тарст цәстәнгәс. Йә 'уәнгтә та нал әнцадысты сә ризынай. Фәндыд әй йә былтә байгом кәнын, фәлә йә бон нә уыд.

- Иууылдәр ахизут әддәмә! Бауадзут нә кусын! - бәрзонд, фидәрттәконд дохтыры хъәләс уыд бардзырды хуызән.

Әхсармә та дзы йә хъару әрыздәхт. Ныссәрфта йә цәссыгтә.

- Куыд?! - йæ фарст уæддæр дисгæнæгау уыдис. - Уæ эксперт-иу мæн фенæд. Мæн-иу лыгтæ кæнæд! Уый ныр мах нал у. Бархъомыс дæр æм ничиуал дары!..

Стæй феппæрста марды 'мбæрзт. Систа йæ йе 'рмтты. Дуарырдаем араст цудгæ, фæлæ фидар къахдзæфтæй. Æмæ адæм алаууыдысты фæйнæрдæм. Дзурын æм ничи уал суæндыд.

Саукуыдз фæцис йæ разæй. Ацамыдта йын машинаемæ.

- Кæдæм?! - Кæмци фæцис сæ размæ. - Кæдæм мын хæссыс мæ чызджы?! Ныммардтай йæ, ныр мын йæ мард байсынмæ дæр æрхъавыдтæ, нæ?!

Лæппу ницы сдзырдта. Цыд уыцы иугъæдонæй. Кæмцийы нæ уыдта, æмæ йæ федтаид, уый дæр æй нæ фæндыд.

Нæдæр Дзерассæйы фæндыд йæ фенын. Ныхгæдта йæ цæстытæ. Йедзаг ын кодтой цæссыгæй.

Кæмци уæддæр нæ саст. Сæ разæй цыд, йе 'ргом сердаем, афтæмæй. Йæ уæхсчытæ феппар-феппар кодта. Йæ хурхы уадындртæн дæр нал тарст арæдывынаей:

- Кæдæм?! Куыд мын исыс мæ чызджы мард? Хорз адæм, амæ нæ кæсут?!

Фæлæ хорз адæм Кæмцийæн йæхимæ кастысты. Чи йæ зыдта, уыдон дызæрдзыг нæ кодтой, ныр йæ чызджы марды бæсты йæ цæстытыл стыр фынгтæ, бирæ сабæттаг кæй уайынц. Сæ судзгæ цæстæнгасæй йæ уымæн хъавыдысты ахуынчбытæ кæнынмæ дæр. Уæддæр машинаейы дуармæ сыздæхта йæ чъылдым. Не 'нцад йæ загъдæй.

- Дæхæдаг къулымцаейтты куы цæуыс!.. Мæ хъæбулы мын æнæхистæй баныгæнын ис дæ зæрды?!

- Иу-уварс!..

Æрмæстдæр уыцы дзырд, уыцы иунаг дзырд бацис лæшпуйæн йе 'ндыгъд дæндагты 'хсæнаей йæ бон раламарын. Цыма ифтыгъд нæмыг уыд, æхсæнгарзы уынгæг хæтæлæй раирвæзт, анæрыд топпы гæрахау.

Уæддæр Кæмцийы фæчыл кæныны фаг нæ разынд. - Мæ чызджы мын мæрдты стонг гуыбынæй æрвитын ис дæ зæрды, нæ?! Хъуамæ йæ стонг гуыбынæй баныгæнай, нæ?!

Æмæ йæ лæппу ариуыгъта къахæй...

Зæрдионмæ здæхт йæ иунаг, йæ уарзон, йæ фæйнаджы фахсы хуызæн чындз. Здæхт æм æнустæм. Здæхт æм сау машинайыл.

34

Нæ хæхбæсты хуызæн, æвæдза, адæймаджы зианыл бамаст кæнынмæ йæхицæй мачи раппæлад. Уайтагъд дæ уæлхъус æрбалæудзысты: дæ мастæй - мастджын уыдзысты, дæ тыхстæй - тыхстгъуыз.

Æхсары цыма ничи уадиссаг зыдта. Скъола фæцис каст. Горæтмæ ацыд ахуыр кæнынмæ... Нырма йын адæмимæ цас къæбæр хæрд хъуамæ уыдаид? Уæдæ, Дзераеса та... Афтамæй сæ уæзæгæн уæз кодтой мæрддзыгой адæм. Ноджы хист хуыцаубонмæ æрхаудта æмæ сыхаг хъæуты цæрджытыл нал дзурын, фæлæ ма цыма горæты студент фæсивæд, типографы кусæг, зонгæ, хæстæг-хион баззад? Уæлмæрд хъæуы сæр, къуылдымыл, зæронд тулдзбæлæсты бын уыдис, фæлæ йæ хъæумæ афтæ хæстæг дæр не схондзынæ. Дзæвгар æм хъуыд суайын. Дзæвгар æм хъуыд, фæлæ мæрдджын адæмы сæр - разæй æвзонг чызджыты къухты уыд цæрынхъуаг Дзерассæйы стыр арæзт ныв, дидинджыты бæстытæ (фæндагыл сæ калдтой иуæггай, ома де 'нусон бæстæмæ дидинвæлыст фæндагыл фæндараст кæнæм), уыдом фæстæ лæппутæ, сæ кæрæдзи ивгæ, сæркъулаей хастой магуыр чызджы сырх хъæдабæйæ фæлгоннгонд табæт - фæцæйхæццæ кодтой уæлмæрдмæ, йæ кæрон та нырма ныр хæлд Зæрдионты кæртæй.

Зæронд ус суагъта йæ кæлмæрзæны кæрæттæ æмæ йæ урс дадалитæм лæбурдта дыууæ къухæй. Ныффæсус, уæддæр йæ иунаг, йæ 'дзард, фæйнаджы фахсы хуызæн чындзы тæригъæдæй не 'нцæд йæ хъарæгæй:

Уæ мæ хъуытазхъæлæс чызджытæ,

Уæ мæ мырмырагдзых чындзытæ, -

Быдыры фæндыртæй цæгъдинаг,
Хохы уадындзæй уасинаг, -
Акæут, акæут, уæ сæрыл мæ 'рхæссат,
Уæларвæй ме стъалыйы хай æрхаудта,
Зæххыл мæ кæрдæджы хай бахуси -
Нæ чысыл, æфсæрмдзæстыг Дзерассæ нæ тæргай куы фæлыгъди!..

Судзаггаджы хъарæгмæ мæрддзыгой адæмы зæрдæты тагъдис тугтæ, фæлæ
æдзард Дзерассæйы фæлмæнзæрдæ мадæй цæссыг дæр нал хаудта. Йæхиуыл
уадулы мур нал ныууагъта, ныттыдта сæ. Хъуыдинаæ бацыд йæ дæларм,
хæцыд ын йæ къухыл, фæлæ ма мады фæ-сус хъæлæс уымæ дæр хъуыст тых
æмæ фыдæй.

Тæргайгæнаг куынаæ уыдтæ, цæмæн нæ фæлыгътæ, мæ хъæбул?!
Тæргайгæнаг куынаæ уыдтæ, иунæг мæ цæмæн ныууагътай, мæ хъæбул?..

Зæрдион не 'нцад йæ хъарæгæй:

Мæрдты бæстæ зæдты бæстæ у.

Уым чындздзон чызг чындзы нæ цæуы,

Усгур дзы ус нæ куры.

Чысыл дзы стыр нæ кæны.

Æфсæйнагæй мын фæрстæ ис,

Æндонæй та мыл тæлытæ ис,

Номы сауджын дæр мæнæн

Мæ нымаинагтæ нымад нæ фæуыдзæн...

Уым къæлæт æрфгуытæ æрлæбырынц,

Пылыстæг дæндæгтæ, зарæг хъæлæстæ æрызгъæлынц,

Йæ кафæн къабæзтæ сæрæй æнгом чырыны згъæлын байдайынц.

Уым гуыбынмæ де 'нахъом гуырды кæуынмæ

Дæ тæнæг уæхсчытыл бындзыгтай куы кæлой дæ сыгъзæрин дзыккутæ...

Æхсар, æнафоны идæдз, сæркбул æмæ уæнтæхылаæй цыд Дзерассæйы
табæты хæдфæстæ. Йæ мады хъарæгмæ рызт йæ зæрдæ, йæ цæссыг цæм
кодта йæ цæстыты, фæлæ та-иу æй ныккодта æхсидгæ зды ныхъуырагау.

Акæут, акæут, хорз адæм,
Ме 'дзæрд чындзы мын цæссыгцухæй ма ауадзут,
Уымы бæсты, дам, цæссыг стыр фарны нысан у.
Йæ бары бынтæй æнæбары чи рахицæн,
Лыстæгфыст чингуытæй кæсынæй чи нæ бафсæст,
Æмæ сау хъуына кæмæн кæндзысты,
Уыцы саубон кæнинаг сæ уый æнæбары куы фæлыгъд...

Гиви, Саукуыдз, Угъал æмæ Мелитон цыдысты фæстиаугомау. Хъарæг сæм рæстмæ нæ хъуыст æмæ ныхас кодтой сыбар-сыбурæй. Угъал нал нуæзта æмæ, цæуыл дзырдтаид, уый нæ зыдта. Тыхст. Мелитон мæсты кодта:

- Фылдæр хатт нæ цы аразын хъæуы, уый байрох кæнæм. Адæймаджы æнцой балæууыны бæсты, йæ къух ын фæрог кæныны бæсты нæхи лыскъуд фæндтæ бийынæн бахъæуæм. Хатт нуазын нал фæуæндын: нозтджынæй мæ куынауал бафæрсой мæ нуæрттæ, кусартгалы фæстаг богъау, адæмыл куы ныхъхъæр кæнон: «Уæхимæ 'ркæсут! Уæ удты фыдæнæн уæхи фыдудæй ма марут, уæ кæрæдзийы нуæрттæ дæндагæй ма хæрут!» - æмæ мæ æрра куы рахоной.

- Æз дис кæнын, нозтыл дæ къух цæмæн систай, - Гивийы фæндыд, сæ ныхас сын худынмæ куы аздахид, фæлæ йæхицæн дæр, æхсыры сæртау, йæ мидбылхудт салд йæ цæсгомыл.

Зæрдионы хъарæгмæ фыдæлтæ æмбисонд, мард æнæфæхудгæ нæу, зæгъгæ, сæфта йæ тых:

Цы мæгуыр сты уыцы ныййæрджытæ,
Йæ ис саударæгæй æнæсаударæг чи фæци,
Йæ ис хъарæггæнæгæй æнæхъарæггæнæг чи фæуыдзæн,
Фæлæ мын мæ хъæлæс ма фехъусæд, сау сыджыт мын дзы ныккæла,
Фондзыссæдз хатты мæгуырæдæр,
Уый хъуытазхъæлæс фæндыры зæл кæмæн ссис,
Уый комы улæфт хуры тыны ад кæмæн кодта,
Искæй сылыстæгæй афтæ чи дзурдзæн:

Мæн уыд æмæ мæн нал у,
Мæгуыр уыцы æвзонг идæдз куы фæуыдзæн.
Бон ын йæ рухс цæсгом куы мысдзæн,
Æхсæв дзы йæ хъарм комы тæф куынае рох кæндзæн,
Афтæмæй æнæбарæг бæхау уæгъдидонæй дыууæрдæм куы кæндзæн!
Кæмци йе уæхсчылтæ феппар-феппар кодта фæстæмæ, афтæмæй йæ тугбатт
цæстытæ хаста адæмыл - йæ маст нæ сист, æмæ та йын хъыг уыд Æхсары
кой.

Зæрдионæн йæ судзæггаджы зæгъинагтæ нæма фæуд кодтой:

Удхæссагæн йæ хъæбул амæла,
Кæд зæрдиаджы мард зæрдæдзæф кæны,
Хохæй хæтæнхъуаг фестæм, быдырæй - быныскъуыд.
Ды кæуинаг бæргæ нæ дæ,
Кæуинаг, ды кæуыл нал скаудзынæ, уый у,
Фæлае кæуинагты дуар байгом кодтай,
Мæрдтæй та кæуынаы ничи ма раздæхт,
Æмæ ма дыл æз уымæй фылдæр куы скауон,
Уæд мæ кæуæн дзыхæй мæр æмæ дуртæ фæхæрон.
Хати, Сафиат... устытæ йын багъе-гъе кодтой.

Мард йе 'нусон бынатмæ фæцайхæцца кодта, афтæ мæрддзыгой адæммæ
хæстæг фæндагыл æрлæууыд сау «Волгæ», æмæ йыл адæм скъуырдытой сæ
цæстæнгас.

Æхсар ын Дзерассæйы хæстæджытæй æнхъæл уыд, сæхимæ мæсæллæй
зæгъынмæ машинæйыл æрцæуинаг ничи уал уыд, æмæ дзы йæ цæст уымæн
нал систа. Фæлае машинæйы дуар байгом æрæджиау. Сау «Волгæ»-йæ сау
дарæсы, хæнт сау дарæсы рахызт... рæхснæг, бæрзондгомау чызг. Дуар
бакодта сæрбæрзонд тьупп. Йæ сау, зæгæлзæвæт дзабырты мæрддзыгой
адæммæ араст хъандзалтыл цæуæгау.

- Цæсгомæй дæр æрбасхъæл дæ! - фæзылын сты Саукуыдзы былтæ.

- Чи у? - нал æм фæлæууыд Гиви.

- Ацырухс, - ләшпуйы цыма йә ном дзурын нә фәндыд.

Æхсарән та чызджы ауынгәйә йә цәссыг æргәр-гәр кодта йә уадултыл.

Уырныдта йә, әнәрбацаугә нә фәуыздәнис, Дзерассәйы мәрдвынәй цәсгоммә кәй кәсдзәнис сәрыстырәй, әмә тыхст. Йә фәзындәй йын йә улы цыдәр кәй амардзәнис, уый хатыдта, фәлә чызджы æрбацыдмә әнхәлмә каст әви дзы тәрсгә кодта, уый рахатын нә уыд йә бон. Ныр ныррызт йә зәрдә, йә цәссыгдзаст цәстәнгас табәтмә андәгъд Дзерассәйыл, йәхи Дзерәйы ныцәхуәвәг цәсгомыл. Афтә йәм фәкаст, цыма Ацырухсы фәзындәй йә цәсгом фәтар ноджыдәр, йә дыууә 'рфызды 'хсән фәзынд чысыл ауәдз. Уәддәр ләшпу афарста йәхи: «Гәндил ахст куы у, чи сау волгәджынимә æрбацыд?» - әмә йә зәрдә баихәнриз кодта.

35

- Æхсар, тагъд кәныс?

Æхсар никуыдәм тагъд кодта. Уәд дәр, уымәй размә бонты дәр... йә рәстәг ма-иу әгәр даргъ дәр ныццис. Йә сәрдыгон уләфтыты институтәй сәрибар уыд, әмә-иу изәры әхсәз сахатмә әнхәлмә кәсынаәй йә цәстытә ныуурс сты. Йә сәрибар рәстәг-иу ницы-мацыты арвыста, стәй-иу йә куыстмә йәхи сраәвдз кодта сахат раздәр. Рәстәг амарыны тыххәй. Æрдәгәхсәв та-иу әй йә кәх нал хаста хәдзармә. Уаты афтид кәуымтә-иу ыл ниудтой. Йә хьусты-иу зәлыд Дзерассәйы, йәхи Дзерәйы сабыр, бонзонгә хәләс. Ахаста-иу ын йә кәхуынәр, йә хәвгә, нымд кәхуынәр. Хатт-иу әрдәгфынаәйә фәгәпп кодта, йә фарсмә-иу сынтәг асгәрста йә ризгә әнгуылдзтәй... Фәлә-иу фәмәнг йә цин - нә-иу ын схәцыдысты йә хуры тынәнгәс дзыккуджын. Йә рыстуд Дзерассәйыл. Афтәмәй-иу цыма уыд йә фарсмә. Табәты йә куыд нывәрдтой, раст уыцы хуызәнаәй-иу уәлгоммә хуыссыд йә хәдфарсмә, йә игәргъуыз цәстытә-иу хаста царыл, худтис-иу йә мидбылты. Мәсты худт... Тыххудт... Стәй-иу ләшпуйы фехәл әмә йә фәтары баиу сты.

Æхсары цæст нæ бауарзта, йæ баз ын систайд йæ бынатæй. Йе 'хсæвдарæн хæдон дæр ын нæ райста базы бынæй. Æмæ-иу сæм чызг æхсæв фæзынд фынæй кæнынмæ.

Лæппу кæддæрты рухс ссыгъта, æмæ уæ нæ бауырндзæнис, йæхæдæг дæр-иу не 'ууæндыд йæ цæстытыл - базыл-иу уыдис сæры фæд, Дзерассæйы, йæхи Дзерæйы сæры фæд. Йæ къух-иу ыл авæрдта... æмæ та-иу барызт йæ зæрдæ. Цыма та-иу чызджы буары мæрдон узал банкъардта йæ арм. йæ зæрдæ ма-иу цæуыл банцой, уый - чызджы æхсæвдарæн хæдон. Цыдæр хъарм дзы хъардта йæ удмæ. Ныдзæвд ыл дзы Дзерассæйы, йæхи Дзерæйы фæлмæн буары хъарм... Æмæ-иу æй ныхъывта йæ риумæ. Нал-иу æй иста йæ дæллагхъуырæй...

Стæй уый дæр ныууазал.

Нал дзы æнкъардта чызджы хъарм буары ад. Æмæ фæдарддæр лæппуйы удмæ. Дызæрдыггæнгæ йæм рай- дыдта кæсын: уый дæр дзы æмбæхсы Дзерассæйы, йæхи Дзерæйы.

Æмæ-иу æй хæдзармæ йæ къах ницæмæ, стæй нмкæмæ уал хаста. Иннæ кусджытæ-иу сæхимæ куыд тагъддæр аирвæзаныл уыдысты, уый-иу йæхи скодта нидыуынæг, ницыхъусæг. Ныр дæр та афтæ...

Уæддæр Беллæйы аййæфта дуаргæрон лæугæ. Йæ чысыл сæрак хызын йе стыр босæй йе 'ккой дзæкъулы æппæрст бакодта æмæ лæууыд. Лæууыд æмæ каст Æхсармæ.

- Тынг тагъд кæныс?

Йе 'фсæрмыл фæтых уæвыны хъару йæм зынд æмæ йæ фасырхуæвæг уадултыл йæ къух ауагъта. Зыдта йæ, æгæр хорз дæр ма йæ зыдта, лæппу никуыдæм тагъд кæны.

- Уæхимæ цæмæннæ цæуыс?

- Нæ уæндын иунагæй, Æхсар.

Лæппу йын бамбæрста йæ ныхасы фæдфæлиивæнтæ; йæ цæстæнгас барæй ахаста арвыл.

- Иннæ æхсæвтæй мæйдардæр куынæ у.

- Мæнæн у, Æхсар. Иунæгæй куы фæцæуын, уæд...

Бынтон ныссырх чызг. Æмæ уый, о, фæлæ лæппу дæр басырхуадул. Цы, цы, фæлæ афтæ æргом рацæуа йе 'взонг æмкусæг, йæ зæрдæйы сусæг зæгъинагтæ скалыныл афтæ хъара йæ уд, уый æнхъæл дзы нæ уыд. Иæхæдæг уымæн батыхст. Чызг фергомдзырд уа, уый фæстæ, - мæхи ницæй тыххæй йæ цæсты æгад кодтон, зæгъгæ, хæра йæхи, уый йæ нæ бафæндыд. Æмæ батагъд кодта, æнæрайдайгæ кæмæн нал уыд, сæ уыцы ныхасыл:

- Æз дæр афтæ уыдтæн, кæддæр-иу мæм мæйрухс æхсæв дæр талынг каст...

- ...

... æнæкæйдæр.

-...

- Ныр дæр йæ сих дæры мемæ. Мæ зæрдæйы... Æмæ дзы кæй никуы сыфтдзæнис, уый фидарæй зонын. Ды дæр æй хъуамæ зонай.

- Цæмæн мын афтæ дзурыс, Æхсар?

- Нырма æвзонг дæ...

- Ды дæр мæнæй зæронддæр куынае дæ, Æхсар.

- Фæлæ æз царды тæрæнты дæуæй фылдæр фæдæн... Стæй сæ ныр дæр никуыдæм дæн фæлидзинаг.

- Æз дæр сыл разы дæн, Æхсар.

- Фæлæ уднывондæн тæригъæд дæ.

- Æз амонджын уыдзынæн, Æхсар...

- Кæддæр æз дæр афтæ хъуыды кодтон... Стæй хъуыды цæмæн, æппæт дæр арæзтон, цæмæй... Цæмæй йæ самонджын кодтаин!.. Цæмæй...

- Амонджын уыдаид, Æхсар...

- Амонджын... уыд æмæ нæ уыд. Амонджын уæвын нæ нæ бауагътой...

- Чи, Æхсар?

- Чи... Чизоны, нæхæдæг дæр... æнæзонгæ, æнæрхъуыдыйæ кæддæрты къахтам кæрæдзийы зæрдæтæ...

- Алцы дæ зæрдæмæ куы хæссай, Æхсар... Дæ зæрдæ скъахдзынæ, дæ низтæ, Æхсар!..

Лæппу йæхимæ гæсгæ йæхæдæг зыдта, йæ риумæ йæ цы хъæуы æмæ цы нæ хъæуы исын... Йæ ивгъуыд бон- ты, Дзерассæмæ, йæхи Дзерæмæ хъыг цы фæкастаид, ахæмæй исты куы ардта, уæд æй нæ барста йæхндæн. Уый нымадта раст æмæ æнæмæнгхъæуæгыл. Æнæмæнг- хъæуæгыл! Фæлæ йын, йæ ном Беллæйы æвзаджы ал- гъыл кæй æрзад, уый хъыг уыдис. Афтæ-иу æмæ йæ мæ- гуыр Дзерассæ дзырдта. Йæ ном иунæг уый æвзаджы алгъыл æрзад. Нæ йæ фæндыд, йæ зæрдæйыл не 'мбæлд, исчи йын æй фæзмыдтаид. Æмæ æрлæууыд.

Йæхимидæг бадис кодта: чызджы рахизын кæнынмæ нæ хъавыд, æмæ кæдæм цæуы йемæ?

Кæдæм цæуы, уый та куыннæ зоны - æххæст кæны Беллæйы фæндон, фæлæ стæй?.. Цы уыдзæнис стæй? Æвзонг адæймаджы зæрдæ ногуард митæй уæлдай нæу, цы фæд ыл авæрай, уый йыл, джиппы фыстау, разын- дзæнис, фæлæ стæй батайдзæн митимæ?

Уыцы фарстæн Æхсары бон нæ уыд дзуапп радтын. Стæй йын дзуапп дæр нæ агуырдыт. Чызджы зæрдæ скъахын та... Ноджы фыддæр.

- Зонын æй, Беллæ... Фæхъыг мæм уыдзынæ. Хорз чызг дæ... (Чызг бафсарм). Æмæ иу æхсæвы æхцондзинадæн æмбæлццон ссарын дæ хъуыдымæ дæр макуы æрцæуæд. Ныр мæ цы рахондзынæ, уый нæ зонын, фæлæ мæ фæстæдæр кæд бамбарис. Кæронмæ дæ нæ хи- зын кæнын.

Чызджы цæстытæ донæй райдыдтой йедзаг кæнын. Тæрккъæвдайы размæ арвау сæ ныццахстис мигъ. Аныр-ауæд... æмæ ныггæр-гæр кодтаиккой. Лæппуы та нæ фæндыд сæ фенын. Нæ йæ фæндыд æнæхин цæссыгтæм кæсын. Цæхгæр уымæн фæзылд. Цыма йæ исчи фæстейæ сырдыт. Йæ уд хъардыт фæзилæны аууон фæуыныл.

Чызг æм каст фæстейæ æмæ йæ сусæг зæгъинагтæ лæмæрста йе 'гомыг хæкъуырццы.

Фæлæ уый Æхсар нал уыдта. Фæцис тигъы аууон, æмæ сулæфыд. Сулæфыд, цыма йе рагъæй зылынбаст æргъом æрæппæрста.

Ныр æй никуыдаем уал тагъд кæнинаг уыд. Цыд цыбыр, баргæ къахдзæфтæй. Хъуыды кодта Беллæйыл. Тæригъæд æм каст. Уымæн фарста йæхи: Ау, фæхъыг мæм ис? Ау, нæ мæ ‘мбары? Куы йæ зоны, цы фыд мыл æрцыд, уымæй сулафын кæй нæу мæ бон, уæд цæмæн къахы мæ зæрдæ? Æви нырма афтæ æвзонг у, аемæ нæм цард куыд лæгъзвæндаг кæсы, уымæй дыркъуымдæр кæй у, уый нæ ахсы йæ зонд?

Хъуыды афтæ кодта, йæ цæстытыл та Дзерассæ уад. Растдæр зæгъгæйæ, Дзерассæйы, йæхи Дзерæйы дыууæ игæргъуыз цæсты цыма йæ разæй цыдысты: уынджы хуыссæгхæлдзæг цырагъты дыдзы рухс сыл лæдæрст æмæ-иу æм куы ныппæртæввонгæй тыбар-тыбур кодтой (ахæм цæстæнгас-иу ын хæлдзæгæй уыд), куы тану æм æрхæндагæй кастысты - йедзаг ын кодтой цæс- сыгæй... Уæд-иу чызг, йæ зæрдæйы хынцъым бамбæхсыны тыххæй, бахъуыд йæ хуры тынтæй быд хъуымбыл бецыкк адау-адау кæныныл. Ныр йæ бецыкк нал зынд Æхсармæ. Лæппу ма йын уыдта æрмæст йæ дыууæ цæсты. Æрмæст йæ дыууæ цæсты!.. Æмæ сæм не ‘фсæст кæсынай. Нæ йæ уагътой Беллæйыл хъуыды кæнын, Беллæйы бамбарын.

Стæй йæ хъустæ ‘рцахстой зонгæ къахуынаер:

- Къушп, къушп, къушп... - чидæр йæ къахдзæфтæ кодта нымайæгау.

Уæддæр лæппуйы цæстæнгас нæ бакуымдта атонын чызджы æрхæндаг цæстытæй.

- Къушп, къушп, къушп...

Уыцы зонгæ, сæртæг, баргæ къахдзæфты уынаер ныхст йæ хъусты. Уæддæр йæ бон нæ уыд се ‘рцахсын.

- Къушп, къушп, къушп...

Æмæ æвиппайды цыдæр фæрæхуыста лæппуйы зæрдæ. Дзерассæйы цæстытæ айсæфтысты... Йæ разæй цалдæр къахдзæфы дæрддзæгæн фæцайдыд... Ацырухс.

Лæппуйы æрфгуытæ фæтар сты. Фæлæууыд. Фæлæууыд, фæлæ хорз фæхатыд, чызг æм йе уæхсчы сæрты ракаст аивæй. Йæ мидбылты та бахудтаид сæрбæрзондæй. Фæлæ уый лæппу нæ федта. Йæ цæстытыл ауад

ног азы хæдрæзмæ йыл магазины раз машинаейæ куыд бахудт... Фæлæ айсæфт уыцы мысынаг дæр. Ныр та йæ зæрдыл, мæйы размæ институты фæстаг фæлварæнмæ куынæ æмæ куынæ уал зынд, уæд дзы чызджытæ цытæ сусу-бусу кодтой, уый æрбалæууыд.

Цыма, дам, Гæндины милицаейы кусджытæ - йæ зæронд æрдхæрттæй чидæртæ иу æхсæвы номыл сусæгæй рауагътой йæ бинойнаг феныны тыххæй.

Ацырухс ын дуар нæ кодта. Стæй, дам, хæдзары рудзынгæй цæхæрадонырдæм агæпп кодта чидæр. Ус та æрæджиау йе 'мкъайы размæ рахызт тарст æмæ «хуыссæгхæлдзæгæй».

Фæлæ йыл лæг нæ бацин кодта. Хæдзары фæмидаг сонтæй. Рудзынг уыд уæгъдæхгæд. Асгæрста йæ сынтæг - йæ бынат уыдис хъарм. Æмæ, дам, сылгоймагыл йæхи ныздыхта, цæф стайау. Ныххурх æй кодтаид, фæлæ йын раирвæзт уынгмæ. Алыгъд ын йе 'хсæвдарæн хæдоны...

Лæппуйы зæрдыл æрбалæууыд, чызг Дзерассæйы хистмæ куыд фæзынд æнæзонгæ сау «Волгæйыл».

«Æцæг счъизи кодта, цыма, йæхи? - лæппу уæддæр не 'ууæндыд адамы ныхæстыл. - Кæцæй, стæй кæдæм дæуы ацы æрдæгæхсæв? Йæ къахайст та цæмæн у уæззау?»

Раздæр ыл куы 'рхæцыдаид йæ дæст, уæд дзы бафæсфæд кодтаид йæхи. Ныр æй чызг федта, æмæ лæппу фæстæмæ аздæхын нал схаста йæ сæрмæ. Йæ къах дæр нæ акодта уæлдай ист.

Чызг та йæм ракаст йе уæхсчы сæрты. Бахудтис. Æрлæууыд æм.

- Ацы æрдæгæхсæв мæ фæдыл цыдаис, уый æнхъæл нæ уыдтæн.

Иæ хъæлæс фыццагау ивазгæ æмæ зарæггæнæгау уыд. Уæддæр фæхатыд лæппу - раздæрау хъæлдзæг нæ уыдис, ныфсмардæй дзырдта.

- Цы фæрсæджы каст мæм кæныс?

- Де 'хсæв хорз.

- Бузныг.

Лæппуйы фæндыд йæ фелхыскъ кæнын æмæ ссардта уый аккаг дзырдтæ:

- Кæдæй-уæдæй ма дæ къахæй цæугæ фæдтон.

- Лæг дзул æмæ мыд хæрынаы дæр фæлмæцы. Стæй... къахæй куынае цыдаин, уæд мæ нæ райаефтаис, - æмæ та бахудт. Тыххудт.

- Æвæццагæн, хъæугæ дæр нæ кодта.

- Диссаджы адæймаг дæ.

- Адæмæн иугъуызон уæвæн нæй.

- Дæ зæрдæйы ныхмæ цæуынаы дыл хуртæ æмæ мæйтæ фæкæсынц.

- Чизоны ма æгæр дæр цæуын мæ зæрдæйы фæндыл...

Чызг иудзæвгар ницы сдзырдта, стæй ауыгъта йæ къух:

- Фæстаг рæстæджы æгæр смæстыгæр дæ. Кæдæм, дарыс дæ фæндаг ацы æмбисæхсæв?

- Ау, хæдзар мын куы ис.

- Хæдзар!.. Кæм дын ис хæдзар?

- Уæдæ уынджы къæйыл цæрын?

Æмæ ныккæл-кæл кодта чызг:

- Æз та афтæ фенхæлдтон, зæгъын ма хæдзæрттæ балхæдтай! Ха-ха-ха!..

- Сæр куы бахъæуа, уæд хæдзæрттæ дæр балхæндзынаен.

Чызг æм бакодта фæрсæджы каст: нæ сайы, æцæг у йæ бон горæты хæдзæрттæ балхæнын?

«Ацы хохаг адæм цæргæ-цæрæнбонты сæ дзыпмæ æдæрсгæ никуы нывналынц. Мæгуыр дæны номæй фæцæрынц. Афтамæй та афæдзæй-афæдзмæ фос, зæгъай, æмæ урсаг фæуæй кæнынц, капекк капеккыл фæварынц æмæ стæй уыцы иу хъæр фæвæййы сæ мулк - горæты амæй-ай стырдар хæдзæрттæ æрæлхæнынц, машинаеты хицау бавæййынц», чызг афтæ йæхинымæры ахъуыды кодта, фæлæ йæ фарстæн лæпшуйы дæсгомыл уыд дзуапп ссаринаг. Ницы бæрæг нысæнттæ йын ыл рахатыд æмæ бакатай:

- Ныр горæты хæдзар туджы аргъ у.

Лæппу йын дзуапп нæ радта.

«Зынаргъ у æмæ цы? Куы балхæдтаин горæты хæдзæрттæ, уæд æй цы зæгъын фæнды? Гæндилимæ æцæг?..» - лæпшуйы сæры сусæг фарстытæ сæ

кæрæдзийæн фыццаджы бар нæ лæвæрдтой æмæ сæ тыхст йæхæдæг дæр, йæ бон сын нæ уыд дзуапп радтын.

- Ардæм дард цæрыс?

- Мæнæ уыцы уынджы фæзилдзынæн æмæ нæхимæ дæн.

- Кæс-ма, йæ къæсармæ æрхæцца стæм æмæ мын цом хъæмæ нæма загъта,

- бахудтис та, бакаст лæппумæ.

Идæдз лæджы хæдзармæ æвзонг сылгоймаг фæхонын афтæ æнцон нæу, - лæппу йын зæгъинаг уыд, ома, ме змæст къуымтыл мын бахуддзынæ, фæлæ зыдта, уымæй йын æрмæстдæр йæ зæрдæ балхæндзæнис æмæ ма бафтыдта йæ ныхасмæ. - Уæлдайдæр, ацафон...

- Ха-ха-ха!.. - æгæр хъæрæй та бахудт чызг, фæлæ йын лæппу хорз зыдта йæ кæнгæ худт. - Исчи дæ исты зæгъдзæнис, нæ? Ома, æрдæгæхсæв йæхимæ сылгоймæгтæ кæны...

- Исчи мæ исты зæгъайæ раджы дæр нæ тарстæн.

Чызджы ног фарст та æрæджиау уыд:

- Уæдта æнæхæдзар, æнæдуар уазæгыл фембæлдтæ... æхсæв уынджы къæйыл зайы, гормон...

- Кæд ма исты зонын, уæд ды уыдонмæ нæ хауыс?

Ныр та бынтон æрæгмæ раргом кодта йæ хъуыды.

Лæппу æнхъæл уыд, йæ зæгъинагты дзæкъул равдæлон, афтæ:

Мæ дæгъæлтæ фесæфтысты... - æмæ фæсырх, ахæм гæдыныхасыл нæма уыдис ахуыр.

Лæппу нæ баууæндыд йæ хъустыл:

- Куыд?!

- Мæ дæгъæлтæ фесæфтысты, - ныр ын фенцондæр дзурын.

«Ау, æцаг?.. Студенттæ дзы кæй дзырдтон, уыдон раст уыдысты?» - лæппуы зæрдæ йедзаг кодта мæстæй. Йæ мидфарстыл баууæндын æй нæ фæндыд, æмæ йæ фарста цæстæнгасæй.

Чызг æрлæууыд фæзилаены. Кодта йæм тыххудт, зæрдæфæфæлдахæн худт.

Уæдæ мын «цом хъæмæ» нæ зæгъыс, нæ?

Лæппуйы сæры æгæр бирæ фарстытæ æвзæрд æмæ сын йæ бон нæ цыд дзуапп радтын. Цы бакæнын æй хъуыд, уый нæма аскъуыддзаг кодта æмæ тыхст. Тыхст дзуапп радта чызгæн, Ацырухсæн, йæ кæддæры Ацийæн дæр:

- Цæмæн афтæ дзурыс?..

Æмæ чызг базыдта, лæппуйы зæрдæйы дыдæр фæлдæхы. Уымæн ын нал радта ахъуыды кæныны бар. Йæ дæларм ын фæцафта йæ цонг:

- Уæдæ дæм уазæг фæцæуы, æнафоны идæдз... Сæр дæ бахъуыд.

Йæ хъæлæс ахызт сыбар-сыбурмæ. Рызтис ын, æмæ лæппуйы уæнгтыл дæр бафтыдта ризæг. Байгомыг. Йæ дæстыты раз ныццахстысты Дзерассæйы, йæхи зынгхуыст Дзерæйы дыууæ игæргъуыз, æрхæндæг цæсты Кастысты йæм уайдзæфгæнæгау. Йæхи ма цы фæкодтаид, уымæн нидыуал зыдта. Ноджы Хъуыдинайы рудзын джы рухс йæ гагуыты фæкодта ныхсæгау. Йе 'рцыдмæ та йын исты хæринаг сарæзтаид. Ныртæккæ йæм бахойдзæннс дуар, тæбæгъы йын бахæсдзæнис хъарм хæринаг. Цалынмæ йын æй бахæрын кæна, уæдмæ йæ нæ пыуадздзæн, йæхæдæг баддзæнис йæ цуры. Кæсдзæнис æм æнкъард, нымд цæстæнгасæй...

Уæддæр дзы иу сым не схауд. Бакодта дуар. Чызгæн «ахиз» зæгъын нæ бахъуыд. йæ разæй бараст схъæлбæрзæйæ. Стæй, лæппу рухс куы скъæрцц кодта, уæд хатæны астау баззад сагъдæй, йæ фæлмбадт цæстæнгас хаста афтид къуымты...

Хъуыдинайæ иу сым нæ хъуыст. Дыккаг уæладзыджы фысымтæй чидæр кодта тыхст рауай-бауай. Сæ муртæ кæдæмдæр куы афтауц кодтой, уæдæй нырма сын æхсæв дæр æрхуыст нал уыдис, сбон-иу сыл сæ афтид къуымты дыууæрдæм цоппай кæнынай...

- Ха-ха-ха!.. - Æхсары йæ хъуыдытæй фæхицæн кодта Ацырухсы мæстæймарæн кæл-кæл. - Æцæг, ам замманайы хорз у хъазынæн, - æрзылд астауцæджындзы алыварс. - Чызджытæ-иу æй куы дзырдтой, уæд-иу мæ нæ уырныдта. Афтæ æнхъæлдтон, хъазгæ мæ кæнынц.

Æхсар ын дзуапп нæ радта, æмæ Дзерассæйы æрхæндæг цæстытæ йæ гагуыты разæй нал æмæ нал хызтысты иуварс, æмæ йын йæ зæрдæ цыдæр

æлхъывта йæ цыргъ ссырты астау, æвæзта йын æй бынмæ æмæ акъул галиуырдаем.

Лæппуйы гæлиртæ цæсгоммæ кæсгæйæ фæхъус чызг, фæлæ йæ цæстæнгас нæма куымдта афтид къуымтæй ратонин. Стæй та фæзылын сты йæ былтæ:

- Уæддæр мæм диссаг кæсы, Дзерассæ-иу йæ сæр цæмæй рацæйхаста мигътыл хафгæ? Цæмæй буд уыд, мæгуыр уа йæ бон?

Хъуыдинайы хатæнæй нæ хъуысы иунæг сым.

- Дзерассæйы кой ма кæн, - лæппу йæ дæндагты æхсæнæй ракодта тыхлæмæрст.

- Нæ, фæлæ мæм худæг кæсы...

- Уый кой ма кæн!

- Ахæм уæрмы тон дæ бонтæ æмæ ноджы искæмæ сæрбæрзондæй кæс!..

Хъуыдинаæ йæ хатæны кодта тыхст рауай-бауай...

Лæппу кæронмæ нæма аскъуыддзаг кодта, цы бакæ чын æй хъæуы, йæ зæрдæ та хъæрзыдта тынгæй-тынгдæр æмæ йæ ризгæ æнгуылдзтæй сдымдта тамако. Йæхи афтид фынджы фарсмæ бандоныл æркодта фæллад æппæрст.

Байгомыг та чызг дæр. Стæй æрæджиу бацыд лæппуйы цурмæ. Фынгæй райста сигаретты пачкæ.

- Куыд аслам сигареттæ дымыс...

Йæ ивазгæ хъæлæс, згæ тел ласæгау, Æхсары зæрдæйы ахызт иннæрдæм. Йæ былтæ райдыдтой ризын, уæддæр йе 'взагыл ныххæцыд дæндагæй. Ацырухс тамако дымын дæр райдыдта, уый йæ нæ уырныдта. Фæрсæджы каст æм скодта. Сигарет йæ маникюр æнгуылдзты 'хсæн æцæг зонгæ лæуд кæны, уæддæр не 'ууæндыд йæ цæстытыл.

- Мæгуыр дæ бон, мæ базырсагт цæргæс... Цæмæты мын æрхаудтæ, цæ!

Лæппуйæн йæ хъуыр цæмæй ахгæдта, уый йæхæдæг дæр нæ зыдта, фæлæ рызт йæ хъæлæс, æмæ ныххуыдта йæ дзых.

- Цом, ацы ныккæнды бадынай уынгты тезгъо кæнын хуыздæр у. Иу цъус-ма аирхæфсæм нæхи...

Лæппуйæн та йæ бон не сси сдзурын.

Ау, йæ разы æцæгæй Ацырухс лæууы? Æмæ уый тыххæй мардта кæддæр йæхи? Уый уарзтæй йын нал кодта цард царды ад?

Нæ, нæ, лæппу нæдæр йæ цæстытыл æууæндыд, нæдæр йæ хъустыл.

- Иу машинæ рацахсдзыстæм. Ацæудзыстæм фæсгорæтмæ...

-...

- Ресторан «Нуазæн» æнæхъæн суткæ фæкусы...

-...

- Адæм куыд цæрынц, уый дын феньш кæнон. Дзерассæ дын æгæр дæр ма фæхъазыд дæ удæй.

-...

- Тыхсгæ ма кæн. Уый фаг æхца мæхимæ ис.

-...

Ныр æхца йæхимæ дæр бæргæ фаг уыд, фæлæ йæ бон нæ уыд дзурын. Йе 'фсæртæ дæмæй æмæ куыд ныууадысты, уый йæхæдæг дæр нæ хатыд.

Фæцыд Хъуыдинаейы дуары тъупп.

- Къупп, къупп, къупп!..

Хъуыста сын сæ ныхасмæ, æгæр фастисæй хойы.

- Мидаæмæ!

- Къупп, къупп, къупп!..

Æхсар æм кæдæй-уæдæй æвæндонæй сыстад. Бакодта дуар.

- Мидаæмæ рахиз, Хъуыдинаæ.

- Мидаæмæ нæ хизын.

Æмæ йæм лæппу ахызт йæхæдæг.

- Чи дæм ис? - чызг дардыл дзурын ахуыр нæ уыд.

-...

- Æз та дын, Дзерассæйы номæй салам радтынмæ дæр æфсæрм кодтон.

-...

- Æмæ йын йæ рухс цæсгомæн хорз куы аргъ кæныс...

-...

- Ахиз æм, ахиз. Иунагæй тæригъæд у. Цард дын фенын кæна!

Лæппумæ чызджы ныхæстæ хъуысгæ дæр нæ кодтой. Зылдис ыл хæдзар. Зылдис йæ алыварс. Зылдис ыл куыройы цалхау. Снстæ цыма тæссар-мæссар кодтой...

Æмæ йæ къух йæхигъæдæй аныгъуылд йæ хæлафыг дзыппы. Фæцыд дæгъæлты дзыгъал-мыгъул. Бакодта дуар æмæ сæ къæсæргæронæй баппæрста афтид фынгмæ: кæд Ацырухсæн æцæг фесæфтысты йæхи дæгъæлтæ, уæд æнæмæн дæр бахсæвиуат кæндзæнис, зæгъгæ. Йæхи арм æрæнцæд Хъуыдинаейы уæхскыл:

- Æвзæр мæ зоныс.

Æндæр ницыуал сдзурын бацис йæ бон. Фæцæуæг. Сæхи уынгыл цæхгæрмаæ ахызт сæйраг уынгмæ. Уынгтыг змæлæг нал зынд æмæ электроны хуыссæгхъæлдзæг рухсытæ кастысты йæ фæдыл. Стæй йæм уынджы кæронæй ферттывттой дыууæ тæмæн рухсы. Балæууыд сæ размæ, фæлæ урсбын «Жигули» асыффытт кодта йæ иувæрсты. Йæ фæстæ каст ныфсмардæй. Стæй дардгомауæй фæцыд машинæйы цæлхыты сæртæг хырыст. Æрлæууыд. Æрыздæхы йæм фæстæмæ. Фæуæрдта йæ цуры. Байтом дуар.

- Сбад, - шофыр æм худы йæ мидбылты.

Йæ булкъдаст цæсгом, йæ сау æрфгуытæ, йæ сау рихитæ æмæ зулмæ фаст сау бецыкк цыдæр зонгæ фæкастысты лæппумæ. Се 'рхъуыдг кæнын нæ бадис йæ фæллад зонды бон. Уæддæр бабадт машинæйы.

- Нал мæ базыдтай?

- Фæстæдæр дæ æрхъуыды кæндзынæн.

Сæ кæрæдзимæ аздадысты æдзынагæй.

- Кæддæр дæ бон уыдис, магазингæсы бынатæй мæ ма систайккой...

Лæппуйы хъуыды ныррæхуыста... Робертино!

- Æмæ дæ систой?

- Дон иуран лæугæйæ хъуына кæны. Æцæг мæ уæд мæ маст нал фарста... Тынг дæм смæсты дæн. Хъуыдинае уыд, æндæра дæумæ кæцæй кæдæм!.. Æвæцæгæн, чи куыд стырæдæр бынаты кусы, афтæ сæ къæлæтджынтæн

тыхджындæр фæтæрсынц. Мæ раздæры ныфсы мæсгуытæ сæ аууæттæй райдыдтой æмбæхсын. Æмæ мын Хъуыдинаæ... Иу ныхас, дам, æй хъæуы... Иæ иу ныхасæй, дам, фервæзтæн æз АКТ-æй...

Æхсары зæрдыл æрбалæууыд, йæ былтыл ын æхцатæ æд конверт куыд фæкодта. Бакодта тыххудт.

- Æцæг, уыцы гуымыртæ мæн ардыд нæ уыдысты. Лæгдзинадæй, æвæццæгæн, цух нæ дæ, æндæра афонмæ ахæстоны сæ хъал цард мысиккой...

Æхсар æй бамбæрста, ома, милицæмæ сыл нæ ба- хъаст кодтай æмæ - бузныг. Уый та ныртæккæ уыдæттыл хъуыды кæнын нæ фæндыд æмæ тыхст.

Лæгдзинад уал уадзæм, фæлæ мæ фæндаг фæцыбыр кæнын дæ бон бауыдзæнис æви нæ?

Робертино ахъуыды кодта цæуылдæр.

- Раст зæгъын хорз у, æндæр искамæн нæ баурæдтаин машинаæ. Уымæйдæр, ныртæккæ, æрдагæхсæв... Фæлæ дæумæ ахæм лæгдзинад кæй ис...

Æхсар æй бæлвырд не 'мбæрста: цæй лæгдзинады кой кæны? Стæй йæ уый æндавгæ дæр нæ кодта.

Сæ машинайы цурмæ чидæр æрбалыгъд цыбыр къахдзæфтæй - йæ къахуынаерæй йæ базыдта. Уый дæр хъавыд йæ хъусы иувæрсты ауадзынмæ. Машинайы дуар куы фегом, уæддæр нæ бадис кодта - алцы дæр æй уырныдта Робертинойæ. Диссаг æм цы фæкаст: йæ фарсмæ кæд фæдисæй абадт Хъуыдинаæ. Фæлæ уыцы дисы 'нкъарæн йæ хъуыдыйы æрмæстдæр иу стъæлфт фæкодта.

- Хъуыдинаæ?! Кæдæм ныффæдис дæ ды та?! - Робертинойыл æрдагæхсæв хур ракаст, фæлæ йæ чызг цыма хъусгæ дæр нæ фæкодта. Сагъæсæмдзаг цæстытæй кастис размæ, дард кæдæмдæр.

Робертино фæтыхст. Ныр та лæшпумæ бакаст:

- Кæдæм цæуыс?

- Дзерассæмæ.

- Кæмæ?

Лæппу фæдызæрдыг йæхиуыл: ау, æнæзонгæ ном ын загъта, цæмæн ма йæ афарста? Фæлæ æндæр ном нæ уыд йæ зæрдæйы, æмæ та йæ сфæлхатт кодта ногæй:

- Дзерассæйы ингæнмæ къæхвæндагыл хæрæгсындз ма хъуамæ сзайа!..

ДЗЫРДÆЛХЫНЦЪ

кæнæ

ГАЛЫ БОГЪ

Æз, ацы æнамонд æмæ амондджын таурæггы автор Хъазиты Резойы фырт Мелитон, уарзæгой æмæ риссаг уд Дзерассæйы табæты уæлхъус хауд зæрдæ æмæ æрхуымæй куы лæууыдтæн, уæд мæхимидæг цыдысты мæ улы джитæнтæ - куынæ мæ бауромой мæ ризгæ нуæрттæ, мæхицæн æмæ дзыллæйæн уайдзæфы тыххæй мæ, галы фæстаг богъау, куы сыхъуыса: «Адæм, кæдæм кæсут?! Æппæтхъом, æппæтуынæг куы систæм, уæд нæ нæ туг æмæ не стæг уарзын цæмæн айрох вайы? Нæ хъарм комытæфæй салд къуыбыр дидин куы ракалдзæнис, уæд йæ феныны æхцондзинад цæмæн бахæлæг кæнæм нæхицæн? Адæм!..»

Мæ хауд зæрдæйæ мæм нæ разынд улыды хъару дæр.

Уæлмæрды мæ рохст цæстæнгас нындагъд, кæфхъуындар дзынга куы ахса æмæ йæ ком чысыл куы фæзыхъыр кæна, уыйау зæхх уарзæгой Дзерассæйы аныхъуырынмæ фæйнæрдæм кæм ацыд, уыцы афтид ингæныл, афтæмæй мын æнцой нал лæвæрдта иу фарст: «Æцæг, цы у царды нысан?»

Ау, куыройы мыстау, райгуыр, дæ бон куыд фылдæр бауа, уый бæрц сусæг æвæрæнтæ фæкæн æмæ тæныскъуыдæй амæл, уый у цард?

Æмæ уæд æвзонг Дзерассæйы ингæн уый æппæт адæмы цæссыгæй цæмæн йедзаг кодта?

Дзерассæ мæрдонцъæх, сæрбæрзондæй куы цыд йæ фæстаг балцы ацу æмæ ма 'рцуйы фæндагыл, уæд æм Ацырухс йе 'лвæст æрфгуыты бынæй сæрыстыр, фæлæ хæлæггæнæджы цæстæнгасæй цæмæн каст?

Уыцы æмæ бирæ æндæр ахæм фарстытæ уæд æмæ ныр дæр, удæгас буарау, тæлфынц мæ хъуыды æмæ мæ зæрдæйы, хæрынц æй хъæстæ кæлмытау.

Фæстæмæ Хатиимæ куы здæхтыстæм иу машинæйы, уæд хохыйас ус йæ хæкъуырцц фæндагыл дæр нæ урæдта. Дзырдта мын лæгъстæмхасæн æмæ уайдзæфгæнгæ:

- Уæд мæ мард фен, ууыл ныффысс. Куыд уыдис, цы уыдис, афтæ йæ ныффысс. Оу, мæнæ диссæгтæ!.. Хорз, нæ нæмттыл дæр мауал басæттæм, фæлæ дзы йæ цæсгом йæхиуыл никæмæн басудздзæнис?.. Ныффысс ыл, ныффысс!

Æмæ йæ ныффыстон. Мæхи, стæй Хати æмæ бирæ кæйдæрты фæндонмæ гæсгæ. Ныффыстон æй.

Галы богъ дардмæ хъуысы. Чизоны, искæмæнты йæм сæ цæсгæмттæ æцæг басудзой сæхиуыл.

Тæпп.

1980 - 1982 азтæ.

СÆЙРÆГТÆ

Р о м а н

Фæлдзæуæн рæстæг – 12,5 +